

~~8009~~
~~627~~

XII 04324
X
13

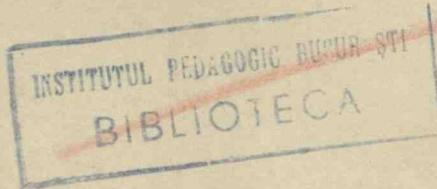
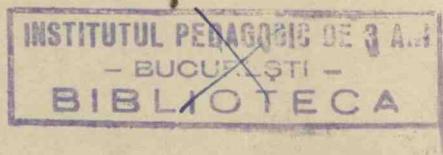
N. CARTOJAN

Profesor la Facultatea de Litere din Bucureşti
Membru al Academiei Române

ISTORIA LITERATURII ROMÂNE VECHI

III

CRONICARI MOLDOVENI
EPOCA LUI ȘERBAN CANTACUZINO
ȘI A LUI CONST. BRÂNCOVEANU

FUNDATIA REGELE MIHAI I

39, B-dul Lascăr Catargi, 39

BUCUREŞTI, 1945

sh 18637

Biblioteca Centrală Universitară	
18637	Archiv
Cota	
Inventar	500564

B.C.U. Bucuresti

C500564

PARTEA I

CRONICARII MOLDOVENI:

CONTINUATORII LUI MIRON COSTIN: VASILE DAMIAN,
TUDOSE DUBĂU, NICOLAE COSTIN, ION NECULCE

CONTINUATORII LUI MIRON COSTIN

Problema, pe care o ridică felul cum s'a transmis cronica lui Grigore Ureche în compilația lui Simion Dascălul și a celorlalți interpolatori, nu este singura enigmă a istoriografiei moldovene.

In tomul al II-lea din colecția sa de cronică, Mihail Kogălniceanu publică o compilație cu titlul: « Letopisul țerei Moldovei dela Ștefan sin Vasile Vodă, de unde este părăsit de Miron Costin Logofătul, de pre isvoadele lui Vasile Damian, ce au fost treti Logofăti, a lui Tudosie Dubău Logofătul și altora », pe care-l atribuia lui Nicolae Costin « carele au fost Logofăti mari în Moldova ».

Acest letopisete duce povestirea evenimentelor petrecute în Moldova, dela urcarea în domnie a lui Eustratie Dabija Vodă, în anul 1662, adică de unde se încheia cronica lui Miron Costin, până la urcarea în domnie a lui Ioan Mavrocordat, adică până la anul 1711. Regretatul C. Giurescu, supunând unei critici atente acest letopisete, a dovedit, într'un memoriu prezentat Academiei Române, că el este o compilație alcătuită din două letopise deosebite. Din aceste două letopise, numai ultimul, care cuprinde doar trei ani din istoria Moldovei și anume: domniile lui Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir dela 1709 - 1711, este într'adevăr opera lui Nicolae Costin. Prima parte și cea mai întinsă, cuprindând evenimentele petrecute în 47 de ani, în răstimpul dela Dabija Vodă până la Nicolae Mavrocordat, este un alt letopisete, de o factură cu totul deosebită. Autorul acestei compilații nu se poate identifica. Este deci o cronică anonimă.

In titlul ei se spune însă că a fost alcătuită « din isvodul lui Vasile Dămian, ce-au fost treti logofăti » și de pre isvodul lui « Tudosie Dubău logofătul și altora ». Din aceste indicații, ar rezulta că primii cronicari după Miron Costin, primii boieri care au reluat firul povestirii, rupt prin moartea tragică a lui Miron Costin, și înnodându-l lau tors mai departe, au fost *Vasile Damian* treti logofătul și *Tudosie Dubău*, logofătul.

Cine au fost aceștia și care este partea lor de muncă în istoriografia moldovencască?

VASILE DAMIAN

Biografia lui Vasile Damian a fost reconstituită, în linii mari, de regretatul C. Giurescu. După datele pe care ni le dă Giurescu, Vasile Damian era fiul lui Damian, vornic de Dorohoiu, și al Anghelinei, fata lui Dănaile, care avea părți de moșie în satul Turbășeni, din ținutul Cârligăturii, unde își avea cea mai mare parte din moșile sale și cronicarul Grigore Ureche. O mătușă a mamei sale Anghelina, Anisia, era căsătorită cu Vasile Corlat, uricarul lui Vasile Lupu și a avut un fiu, pe Pascal Corlat, care a îndeplinit și el sarcina de uricar pe lângă curțile Domnilor moldoveni.

Vasile Damian avea deci în familia sa cărturari, care trăiseră în intimitatea curților domnești, și era dar în măsură să cunoască evenimentele desfășurate în Moldova.

El s'a născut probabil pe la jumătatea secolului al XVII-lea, căci la 1680 îl găsim căsătorit de curând cu Ilinca, fata lui Nacul Murguleț, dintr'o familie veche și bogată. Din aceeași familie făcea parte și mama lui Tudosie Dubău, care ne este indicat în titlul compilației ca un al doilea cronicar. Cei doi isvoditori de letopise după Miron Costin erau deci înrudiți între ei. Prin soția sa, Ilinca Murguleț, Vasile Damian intra în legături de rudenie și cu familia domnitoare a Ghiculeștilor, deoarece soacra sa, mama Ilinca, ținuse în prima căsătorie pe fiul lui Gheorghe Ghica, Ionașco Postelnicul.

La data când lua în căsătorie pe Ilinca Murguleț, Vasile Damian era numai vătav; curând după aceasta, îl găsim semnând într'un act din Decembrie 1681 ca logofăt al treilea. La 8 Februarie 1685, unchiul său despre mamă, uricarul Pascal Corlat, neavând copii, îi dăruiește părțile lui din jumătatea de sus a ocinei strămoșești: Turbășenii. Vasile Damian își păstrează dregătoria de treti logofăt până sub Constantin Cantemir, în 1688, când este înlocuit prin Nicolae Costin. De aci înainte nu i se poate urmări firul vieții. Ultima știre pe care o avem despre el este din 28 August 1689, când obține dela Constantin Cantemir o carte, prin care i se dă împoternicirea de a-și căuta vecinii fugiti din moșia de zestre a soției sale, Lămășenii.

La 1702, el era decedat de mult, după cum reiese aceasta dintr'un proces ale fiicei sale Safta și soțului ei, comisul Gheorghe Fratiță.

Biografia lui Vasile Damian, astfel schițată, are multe puncte obscure și ea nu ne dă nicio lămurire despre ideile lui politice și despre legăturile cu Domnii sub care și-a îndeplinit dregătoria de treti logofăt. Ea nu ne ajută deci să descurgăm partea care-i aparține din compilație. Delimitarea isvodului lui Damian, care se află la baza prelucrării atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin, este cu atât mai greu de făcut, cu cât izvodul lui Damian este amintit numai în titlul compilației: « Letopisul țerei Moldovei, dela Ștefan sin Vasile Voievod... de pre isvoadele lui Vasile Damian ce au fost treti logofăti, a lui Tudosie Dubău logofătul și altora ». Nicăieri, în cuprinsul compilației, isvodul lui Damian nu se mai găsește citat; el a fost deci absorbit în compilație, fără să lase nicio urmă.

TUDOSIE DUBĂU

Vieața lui ne este mai bine cunoscută. Schița biografică, întocmită acum 15 ani de regretatul C. Giurescu, trebuie completată prin materialul documentar publicat în anii din urmă.

Tudosie Dubău a fost unul din marii boieri latifundiari, care a avut în viața politică a Moldovei un rol proeminent, ajungând până la înalța sarcină de caiamcam — adică locuitor de Domn. Era fiul lui Vasile Dubău și al Nastasiei, fata lui Ieremia Murguleț, dintr-o veche și bogată familie. Tatăl, către amurgul vieții, renunțase la bunurile scăpitoare ale lumii pământești și îmbrăcăse rasa de călugăr, pare-se în mănăstirea Dobrovățul, căreia, în 1673, copiii să-i încchinău ca danie partea cuvenită lor din moșia Răduești, în județul Vaslui. Tudosie se născuse probabil pe la 1630. Pentru întâia dată îl întâlnim în acte la 24 Septembrie 1638, când nașul Toader Șoldan, dăruia finilor săi, « cuconilor lui Vasile Dubău », partea lui de moșie din satul Vartici. Unde și cum și-a făcut instrucția, nu știm, dar din numeroasele acte și zapise scrise ordonat și frumos de mâna lui, se pare că era un boier cărturar. A intrat în viața publică sub Ștefan Petriceicu — viitorul Domn — pe atunci vel pitar. În 1671, sub Duca Vodă, el ajunge logofăt al doilea; iar în 1673, sub Petriceicu Vodă, este înălțat în importanta dregătorie de mare vistiernic — am zice azi: ministru de finanțe. Nu știm însă sigur dacă, în lupta deschisă atunci între Poloni și Turci în jurul Hotinului, Dubău, marele vistiernic, a fost alături de boieri și de Domnul care-l ridicase dintr-o dată la o treaptă așa de înaltă pe scara dregătorilor și care trecuse pe față de partea Polonilor. Fapt este că, dacă nu însușește pe Petriceicu Vodă în exilul polon, în care plecase și Mitropolitul Dosofteiu, totuși, sub Domnii următori, Dumitrașcu Cantacuzino și Antonie Ruset, el este înținut fără nicio dregătorie, ceea ce înseamnă că era măcar bănuit, dacă nu compromis în trădarea lui Petriceicu față de Turci. Probabil că această înălțurare dela curte l-a îndemnat să se asocieze cu Buhuș Hatmanul și cu Miron Costin și, după întoarcerea Moldovenilor din campania în Polonia, să se plângă Vizirului împotriva Domnului Antonie Ruset. În urma acestor plângeri, Antonie Ruset a fost mazilit la Chișinău și dus în lanțuri la Constantinopol. Complotul pus la cale cu știrea lui Duca Vodă, Domnul Țării Românești, se încheie cu strămutarea acestuia în Moldova.

Sub Duca Vodă, Dubău este mare spătar și păstrează dregătoria doi ani. În primăvara anului 1679, atitudinea lui Duca Vodă se schimbă față de Dubău și de ceilalți boieri. În aceste timpuri, Domnul îsbutise să obție hatmania Ucrainei, cucerită de curând de Turci și, în dorința de a o păstra, se apucase să-și intemeieze acolo ferme cu gospodării înfloritoare, stupi de albine, velnițe de horilca (rachi), de bere și de mieduri. Năzuind să-și refacă avereia închisă în asemenea întreprinderi, a pus biruri grele pe țară. « Strânsoare mare pentru bani făcea tuturor și « boierilor și neguțătorilor și a toată țara, muncindu-i și căz-« nindu-i pre toți în toate chipurile, pre unii cu închisori pedep-« sindu-i, pre alții cu muncă și bătăi cu buzduganul până la « moarte ucigându-i. Nu crucea nici boier, nici sărac, nici țăran, nici femei ».

Boierii din divanul domnesc zăceau în temniță luni de zile, legați în lanțuri și bătuți cu toiegile la tâlpi; alții erau legați de stâlp în pielea goală și unși cu miere de-i mâncau muștele și albinele. Această urgie deslănțuită asupra boierilor, ca și asupra țăranilor, l-a atins și pe Tudosie Dubău, care a fost închis de seimeni și pus în fiare; însă, într-o noapte, el îsbutese să fugă din Iași, împreună cu cățiva tovarăși și, deși urmăriți de gonași lipcani, reușesc să treacă în Polonia. În pribegie, Dubău stă până la 1683, când victoria lui Ioan Sobieski în lupta cu Turcii, sub zidurile Vienei, dădu curaj lui Petriceicu să se reîntoarcă cu oastea polonă în Moldova. Între boierii refugiați, care veniră sub steagurile lui Petriceicu, a fost și Dubău. Dar Dubău nu luă

parte la expediția moldovenească împotriva Tătarilor din Bugeac și de aceea nu-l urmă pe Petriceicu în noul său exil. El rămase în Moldova și Domnul adus de Turci, Dumitrașcu Cantacuzino, îl făcu mare logofăt în locul lui Miron Costin, care plecase cu Duca Vodă. Această însemnată dregătorie o îndeplinește Dubău și pe lângă Constantin Cantemir, chiar după întoarcerea lui Miron Costin în Moldova.

După moartea lui Constantin Cantemir, Dubău joacă un rol important sub Constantin Duca, destăinuindu-i intențiile unui capigăbașă trimis să spioneze mișcările Domnului și care prețindea că are la sine și un firman de mazilire. Turcul, cerând informații dela Dubău, acesta îl dădu de gol Domnului. Măsurile stângace luate de Domn și de cununatul său Nicolae Costin, aduc înlocuirea lui Duca Vodă prin Antioh Cantemir.

Până la venirea în Iași a lui Antioh, Dubău este însărcinat cu caiamcămia, alături de Manolache Ruset. Sub Antioh Cantemir, nu mai ocupă nicio dregătorie. Poate că s'a retras singur. Între 1698 și 1700 a murit.

Neculce, care l-a cunoscut de aproape, fiind coleg de divan cu el, ne spune că « fiind om de treabă, era dvoreală după vel logofăt », ceea ce indică o minte așezată și cu tact.

Care este partea de contribuție a lui Dubău în cronicile moldovene?

In compilația atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin, izvodul lui Tudosie logofătul mai este citat, după cum observă regretatul Giurescu, în afară de titlu, și în cursul povestirii, la domnia lui Constantin Cantemir:

« Scrie la izvodul lui Tudosie Dubău, ce-au fost vel logofăt « la Cantemir Vodă, cum până la al patrulea an al domniei « lui Cantemir Vodă... cu multă nevoie au silit Șerban Vodă « de i-au scos domnia ».

Izvodul lui Tudosie Dubău mai este citat și în alte letopisești și anume: într-o copie a compilației lui Simion Dascălul, făcută de un copist interpolator. Amplificând compilația lui Simion Dascălul, copistul adăogă, într-un loc:

« Fără că numai ce însemnează la un letopisec ce este izvudit « de Dubău logofătul... ;
intr'altul:

« Insă la un letopisec al lui Dubău logofătul însemnează ».

Din locurile unde este menționat (domnia lui Iuga Vodă și a lui Alexandru cel Bun) se vede că letopisul lui Dubău cuprinde istoria Moldovei dela descălecăt până la sfârșitul veacului al XVII-lea. Acest izvod al lui Dubău nu s'a păstrat și el a fost descoperit prin cercetările minuțioase ale regretatului Giurescu, în două manuscrise din Biblioteca Academiei Române: unul (nr. 169), scris în Moldova la începutul sec. al XVIII-lea de un necunoscut; altul (nr. 2506), copiat în Țara Românească de Radu Popescu, logofătul de divan sub Nicolae Mavrocordat. Ambele manuscrise, după o predoslovie, parte rimată, parte în proză, cuprind compilația lui Simion Dascălul într-o versiune interpolată; letopisul lui Miron Costin (1595—1661) și o cronică sumară a Domnilor dela Istratie Dabija până la Constantin Cantemir.

În « predoslovia către toți cititorii cei români », în care autorul, după câteva rânduri de slavă, încearcă să facă apologia Moldovei, « țară mult desfătată » și primitoare de străini, se găsesc și următoarele rânduri revelatoare:

Că al tău sănt, Doamne, cu totul
Theodosie Dubău logofătul,
Din pământul din Moldova
Precum arată slova;
Tara cea mult desfătată
Cumu-i de toți laudată
Cheia țărilor se zice.

Aceste versuri nu se potrivesc însă — cum a arătat regretatul C. Giurescu — cu un pasagiu din predoslovie, în care, pe lângă unele lucruri comune, spuse într-o formă confuză, se găsește și următoarea informație prețioasă:

« Intr' acest chip și noi cu vrerea lui Dumnezeu și cu *îndemnarea dumisale* cinstiți și al nostru de mult bine făcătoriu, *dumnealui Theodosie Dubău*, ce-au fost logoftă mare, și aducând aminte « de toate câte mai sus scrisem, *ne-am apucat să scriem letopiseșul* « *țării moldovenești*, întru carele sănt scrise viețile Domnilor « *țării Moldovei*. Si izvodul am luat de pre un letopisăt și lui « Simion Dascălul, carele și Simion l-au izvodit de pre un izvod « al lui Ureche Vornicul, ce și Ureche l-au scos de pre cronicariul « leșesc și unguresc, potrivind alătura și cu acest scurt moldovenesc, și asea den toate au scos și au ales, arătând în carele « cât scrie, au pre larg, au mai pre scurt».

Rezultă dar, din aceste rânduri, că Dubău nu este autorul, ci numai cel care a îndemnat să se facă letopisăt. De altfel și forma cu totul schematică și searbădă pe care o are cronica, nu cadrează nici cu trăsătura personalității sale, pe care ne-o desvăluie Neculce și nici cu strălucita lui carieră politică. Este o înșirare seacă a Domnilor, fără viață, fără coloare; unii abia sunt amintiți cu anii de domnie și o scurtă apreciere. Ceva mai mult, se oprește asupra lui Duca, unde se povestește asediul Vienei și prinderea Domnului la Domnești, precum și asupra lui Constantin Cantemir, asupra vrajbei lui cu Șerban Vodă din cauza Cupăreștilor și asupra ocupării cetăților moldovenești de garnizoane polone.

Textul acesta, păstrat în cele două manuscrise din Biblioteca Academiei Române, prezintă, într'adevăr, unele pasagii identice cu părțile corespunzătoare din compilația atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin. În genere însă, compilația înfățișează o redacție mai desvoltată. Cine este însă prelucrătorul, nu putem să ști, în actualul stadiu al cercetărilor.

Cronica aceasta anonimă a fost absorbită în cronica lui Neculce, dar cătă deosebire între izvodul searbăd și între cronica, plină de viață și de coloare a timpului, a lui Neculce!

BIBLIOGRAFIE. C. Giurescu, *Contribuiri la studiul cronicelor moldovene* (Nicolae Costin, Tudosie Dubău, Vasile Damian), în An. Acad. Rom., XXX, Mem. Secț. Ist., s. 2, București, 1907. Dovedește că, compilația atribuită de Kogălniceanu lui Nicolae Costin, este alcătuită în realitate din două părți și că numai partea ultimă, cuprinzând povestirea evenimentelor dintre 1709—1711 (domnia lui N. Mavrocordat și D. Cantemir), este opera lui Nicolae Costin. Partea dela început, cuprinzând istoria Moldovei dela 1661 (Dabija-Vodă) până la 1709 (Nicolae Mavrocordat), este o cronică anonimă, alcătuită în 1712, după izvoade deosebite, pe care le citează sub numele de: « izvodul lui Vasile Damian; izvodul lui Tudosie Dubău logoftău; izvodul lui Miron logoftău ». C. Giurescu, *Izvoadele lui Tudosie Dubău, Miron logoftău și Vasile Damian*. Extras din *Buletinul Comisiunii Iсторice a României*, I, București, 1914 (cu biografia lui Tudosie Dubău și Vasile Damian). Un izvod al lui Miron Costin, povestind evenimentele petrecute dela Dabija-Vodă înainte, n'a existat; este o confuzie a compilatorului. Pentru biografia lui Tudosie Dubău a se vedea și datele noui pe care le aduce hrisovul lui Gr. A. Ghica-Vodă pentru Zahariești ot Suceava, publicat de Ghibănescu în *Revista Arhivelor*, I, nr. 2, București, 1925, p. 275—284, în care se lămurește neamul lui Tudosie Dubău, care se trage din Marica, fata lui Ion Hără Vornicul și unde se pomenește și ginerele lui Tudosie Dubău: logoftău Gavril Miclescu.

Despre acești continuatori ai lui Miron Costin, a se vedea și N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. II (1925), vol. I, p. 341—346.

NICOLAE COSTIN

Dintre cei trei fii ai lui Miron Costin, Ioniță, Nicolae și Pătrașcu, Nicolae a fost cel mai învățat și cel mai însemnat prin rolul pe care l-a jucat în viață publică a Moldovei. Pătrașcu, fiul mai mic, menit a se căsători cu fiica lui Constantin Cantemir, a emigrat, la moartea tatălui său, în Muntenia și a murit, se pare, în pribegie; iar cel mai mare, Ioniță Costin, nu s'a putut ridica niciodată în rangul marilor boieri.

Nicolae, mijlociul, s'a născut probabil pe la 1660 și, după ce și-a început studiile la Iași, sub supravegherea tatălui, cu ieziul Renzi — care a fost și profesorul viitorului Domn C. Duca — le-a continuat împreună cu frații săi în Polonia, după cum ne încredează Dimitrie Cantemir. Astfel a dobândit o instrucție aleasă și o cunoștință așa de solidă a limbii latine, încât de copil tinea discursuri în limba latină, precum și la curtea domnească în zilele de sărbători¹. Vorbea în același timp și limba polonă și probabil că știa și ceva grecește, căci a fost trimis în diferite rânduri în solii, la Constantinopol și purta corespondență cu Alexandru Mavrocordat Exaporitul².

Nicolae Costin trecuse de 20 de ani, când, în 1684, a însoțit pe tatăl său în exilul polon, dobândind găzduire în castelul regal de vânătoare din Daszow. Din pribegie s'au întors la începutul domniei lui Constantin Cantemir. Neculce ne spune că Miron logoftău venise « din țara leșecă foarte scăpatăt » și că « l-au avut Cantemir Vodă în milă și în cinste », boierindu-i copiii și logodind pe fiica sa, Domnița Safta, cu Pătrașcu. Nicolae Costin, ajuns în aceste împrejurări logoftău al treilea, urma să se logodească în curând cu fiica lui Constantin Duca, a cărui familie trăia atunci la Constantinopol.

Dar zilele bune nu durără mult, căci în curând se deslănțui asupra Costineștilorurgia domnească. Nicolae se afla la Bârlad,

în drum spre Țarigrad, unde pornise să-și aducă logodnică în țară, când veni, pe negândite, tragedia familiei sale: mama muria la Barboși, iar capul tatălui cădea sub toporul călăului.

Din porunca lui Constantin Cantemir, Nicolae Costin, care nu bănuia nimic din toate acestea, este arestat pe drum, adus la Iași și închis în beciul din curtea domnească, împreună cu frații săi și cu alți boieri bănuți a fi implicați în presupusul complot al lui Miron și Velișco Costin.

După ce s'a potolit însă zarva în Moldova, Cantemir a liberat pe feciorii lui Miron Costin, pe chezășia unor boieri de frunte. Dar dacă au scăpat din temniță cu viață, n'au scăpat de năpăsti. Vrajmașul înversunat al tatălui lor, Iordache Ruset, vistiernicul lui Cantemir, arunca neconcenit asupra lor, sub felurite preteze, biruri peste biruri, încât, spune Neculce: « nu mai puteau prididi ». Văzând că n'au altă scăpare, « că se tot învățase vistiernicul de le cumpăra odoarele și satele, fără preț, că-i tot îngreuna cu dăjdiile », se hotărăsc să fugă pe ascuns. Cantemir, care prinsese de veste, repede steaguri de slujitori că să-i prindă. Dar era prea târziu; feciorii lui Miron Costin izbutiseră să ajungă la cetatea Neamțului, unde se aflau în siguranță, apărăți de garnizoana polonă, care străjuia cetatea. De acolo plănuiau să se furișeze în Polonia, când, în acele zile de restrîște pentru ei, se întâmplă moartea lui Constantin Cantemir.

După domnia scurtă, de o lună de zile, a lui Dimitrie Cantemir, fugarii se întorc la vetrile lor, fiindcă apucase scaunul Moldovei Constantin Duca, pe a cărui soră a ceruse în căsătorie Nicolae Costin. Duca era Tânăr, « ca de secesprezece, săptesprezece ani », ne spune Neculce, dar — adaogă cronica anonimă, « măcar că era om Tânăr, iar foarte înțelept și prea învățat la carte elinească, negrabinic la mânie, nerăstitor ».

Constantin Duca primise domnia în primăvara anului 1692, (Martie 17) și, prin preparativele logodnei sale cu Domnița Maria, fiica lui Brâncoveanu, zăbovește la Constantinopol mai bine de două luni. La începutul lui Iunie intră în Moldova și

¹ A se vedea discursurile reproduse la V. A. Urechiă, *Miron Costin*, vol. II, p. 157—159.

² Despre o scrisoare a lui Mavrocordat către el, v. în *Néos 'Eλληνομήμων*, III, 1906, p. 452.

își alcătuiește un divan numai din boieri tineri. În acest divan, Nicolae Costin, care înainte de uciderea tatălui său pornise spre Constantinopol, ca să ia în căsătorie pe sora lui Constantin Duca, capătă dregătoria însemnată de hatman al Moldovei. Curând după aceasta, se aduce la îndeplinire și proiectul, zăbovit prin urgia lui Constantin Cantemir: căsătoria lui Nicolae Costin cu Domnița Elena, sora Domnului. Neculce, care pe atunci era și el Tânăr postelnic și a luat parte la căsătorie, ne spune că «a fost nuntă frumoasă domnească» și că «a luat parte și Doamna Anastasia, a răposatului Ducă Vodă celui bătrân», mama Domnului, «cu alte fete mai mici». În toamnă, se celebrează și căsătoria Tânărului Domn cu fiica lui Brâncoveanu la Iași, unde «boierimea a două țări nuntără trei săptămâni cu mari pohvăli și podoabe și cu feluri de feluri de muzice și cu pehlivăii de mirare în târg, în Iași». La această nuntă, a luat parte, din partea miresei, alături de mama ei, Doamna Marica, și unchiul, învățătul stolnic Constantin Cantacuzino.

Din pricina risipei necugetate, domnia lui Constantin Duca merge însă greu și el este nevoie să arunce biruri noui peste țară. Nemulțumirile răsună până la Poartă, unde se adaogă și pâra boierilor pribegi. Deci Turcii trimiseră un capegi-bașa, ca să strângă birurile, dar și ca să culeagă informații. Trimisul, scăpă vorba în Iași, că are asupra lui și «firman de mazilirea Domnului». Atunci, în ceas de cumpăna, Domnul, cuprins de spaimă, chemă în grabă pe cumnatu-său Nicolae Costin hatmanul și, înțelegându-se amândoi, alesează — ne spune Neculce — «sfat rău». Într'adevăr, proverbul «unde nu este un bătrân la sfat, să-l cumperi», se adeveră și de data aceasta. Cei doi tineri — Domnul și hatmanul — trimiseră în taină ștafetă la cetatea Neamțului, unde se afla o garnizoană polonă, condusă de un moldovan, Moise Serdarul. Acesta, după îndemnul Domnului și al hatmanului său, se repede într'o noapte la Iași, cu 400 de joimiři, ca din propriul său imbold; lovește în faptul zilei pe neașteptate pe capegi-bașa; îi taie capul și prădă carvasăria¹ turcească. Dar taina n'a putut fi păstrată, mai ales că în cetatea Neamțului se aflau, ca pribegi, doi dușmani înverșunați ai Domnului: Iordache Ruset vistiernicul și Bogdan hatmanul, cumnatul lui Antioh Cantemir. Aceștia umplu lumea cu svonuri, povestind isprava lui Duca Vodă, și vestea ajunge până la Poartă.

Duca Vodă, dându-și atunci seama de greșeala făcută, se mânie pe cumnatul său, Nicolae Costin, și-l scoase din hatmanie. În zadar încearcă apoi să dreagă lucrurile, prințând un reîmentar din oastea polonă de graniță, pe moldoveanul Turculeț, care ținea drumul Cameniței și pe care Turcii îl urmăreau de multă vreme, căci tocmai când, de bucurie, poruncise să «zică surlele, să bată tobole și să se sloboadă puștile», sosi un alt capegi-bașa, care puse să se închidă porțile și înfățișă firmanul de mazilire.

Noul Domn, hotărît de Poartă, era Antioh Cantemir. Duca Vodă fu dus la Constantinopol, iar Nicolae Costin, care la vechea ură a Cantemireștilor mai adăoga acum și faptul că era cumnatul Domnului mazil, nu mai putu rămâne în Moldova. El apucă drumul exilului și se oploșă la curtea lui Constantin Brâncoveanu, socrul cumnatului său. Acolo a stat patru ani, (Dec. 1694—Sept. 1699) uneltind la Poartă, împreună cu Brâncoveanu și cu ceilalți pribegi moldoveni, răsturnarea lui Antioh Cantemir și readucerea în domnie a lui Constantin Duca. Intrigile, țesute cu dibăcie și cu pungi de bani, izbutesc să aducă din nou la domnie, în toamna anului 1701, pe Constantin Duca. Nicolae Costin se întoarce atunci în Moldova și își reia scaunul de hatman în divanul domnesc.

A doua domnie a lui Duca Vodă este însă și mai puțin norocoasă decât întâia. Soția sa, Doamna Maria, murise de ciumă

la Constantinopol, și Brâncoveanu cerea stăruitor ginerelui său să-și achite datoriile. Dăjdii noui, impuse țării, îl fac impopular și Duca Vodă, minat de datorii, de uneltele Cantemireștilor, ale boierilor fugari și ale lui Brâncoveanu, este, pentru a doua oară, răsturnat din domnie, în 1703, și înlocuit cu Mihail Racoviță, vărul lui Iordache Ruset, cel ce pusese la cale omorul Costineștilor.

Sub acest Domn, Nicolae Costin care, în afara de animozitatea lui Iordache Ruset, mai era bănuit și din pricina legăturii lui de rudenie cu Domnul mazil, este scos din divanul domnesc și înlocuit prin Lupu Costache.

Domnia lui Mihail Racoviță durează numai doi ani și, în urma împăcării lui Brâncoveanu cu Cantemirești, obține domnia Moldovei, în 1705. Antioh. Aflând de această numire, Nicolae Costin — care avea motiv să se teamă de uriașe delă părinți și de răfuiala unor vechi sotoceli de pe timpul când, fugă la curtea lui Brâncoveanu, a uneltilit pentru răsturnarea lui Antioh Cantemir din prima domnie — fugă din Iași la Hangu, împreună cu solul muntenesc, aflător atunci în Moldova, Toma Cantacuzino, și cu vărul acestuia, paharnicul Ilie Cantacuzino.

Dar, până la sosirea sa în Iași, Antioh Cantemir institue ca locuitor de Domn — caimacam, cum se zicea atunci — pe cumnatul său, Bogdan vornicul. Aceasta, care pare să fi fost, după cum reiese din paginile cronicelor, un om cu mintea aşezată, repede cărti la Hangu, îndemnând pe Toma Cantacuzino să se ducă liniștit în țara lui, iar pe Nicolae Costin și pe ceilalți boieri fugari să se întoarcă fără nici o grije la casele lor, că-i ia el pe seama lui. Acuțând de acest îndemn, Nicolae Costin se întoarce în Iași și e înălțat de Antioh Vodă la rangul de vel vornic al țării de sus. Astfel, prin mijlocirea caimacamului Bogdan vornicul, se face împăcarea definitivă între fiili lui Constantin Cantemir și ai lui Miron Costin.

Nicolae Costin păstrează dregătoria în divanul Moldovei pe tot timpul domniei lui Antioh Cantemir; o pierde în 1707, la urcarea în domnie a lui Mihail Racoviță. Dar în 1710, după ce lăsă Nicolae Mavrocordat locul lui Mihail Racoviță, Nicolae Costin este chemat din nou în slujba țării. Nicolae Mavrocordat abia îmbrăcăse caftanul de domnie, când se întâmplă să moară tatăl său, Alexandru Exaporitul — marele tergiman, cum îi ziceau ai noștri — care încheie pacea dela Carlovitz între Turci și Creștini. Nevoie să mai zăbovească la Constantinopol câțiva timp, până la înmormântarea tatălui său, Nicolae Mavrocordat însărcinează cu căimăcămia Moldovei pe Nicolae Costin, alături de Antohie Jora și de Ioan Buhuș logofătul. Astfel, Nicolae Costin ajunge acum pe treapta cea mai înaltă a vieții sale publice.

La 25 Ianuarie, Nicolae Mavrocordat sosește în Moldova și în prima Dumincă, eşind dela biserică domnească, dela utrenie, și-a boierit, după obiceiu, boierii cei mari, făcându-l pe Nicolae Costin vornic mare de țara de jos. Contemporanul său, Axinte Uricarul, ne spune despre cronicar: «acel vestit carele era și din părinți blagorodnic și dintru sine cu adevărat împodobit cu învățătură», că il avea Nicolae Vodă «întru deosebită dragoste și sotocință».

Pentru cultura lui deosebită și pentru cunoștințele de limbi, pe care nu le aveau ceilalți boieri de divan, Nicolae Costin este însărcinat totdeauna cu primirea solilor.

Astfel, în primăvara anului 1710, trecând spre Poartă ambasadorul Franței, marchizul Désalleurs, Nicolae Costin «pentru limba latinească — ne spune cronica —, ieșindu-i mai sus de Copou înainte, cu slujitori, l-au petrecut până aice în oraș la găzădă». Solul e primit apoi cu mare cinste în divan și petrecut de Domn și de oamenii săi până la Tighina. În același an, Iosif Potocki, voievodul Haliciului, întorcându-se din Ardeal,

¹ Biroul vamal turcesc, unde se adăposteau negustorii turci cu mărfuri.

unde fusese în slujba lui Rákóczi, după ce-și lăsase oastea la Cernăuți, vine spre Iași. Aci Mavrocordat, care avea să-i facă și lui o primire frumoasă, trimite înainte-i pe Nicolae Costin vornicul, ca să se înteleagă cu el în limba polonă. Când voevodul din Kiev lăsă 3.000 de ostași să ierneze în capitala țării, Mavrocordat însărcinează tot pe Nicolae Costin să ia contact cu judecătorul oștirilor polone, pentru descurcarea plângerilor ce le aduceau neconitenit târgoveții ieșeni.

Domnia lui Nicolae Mavrocordat durează însă numai un an. Aversiunea dintre Ruși și Turci avea să se deslănțuiască în curând într-un războiu, și Turcii aveau nevoie în Moldova de un om devotat, care să cunoască în același timp rostul și obiceiurile țării, cu legături vechi și trainice în boierimea pământeană, și care să fie în stare să supravegheze mișcările lui Brâncoveanu. Acest om era Dimitrie Cantemir, vechiul adversar al lui Brâncoveanu.

Intrând în Moldova și alcătuindu-și divanul, Dimitrie Cantemir încredințeaază lui Nicolae Costin înalta dregătorie de vel logofăt.

Domnia lui Dimitrie Cantemir a fost însă prea scurtă pentru ca cei doi cărturari ai timpului, despărțiti prin ura părinților lor, să se poată aprobia sufletește. Nicolae Costin a trăit și ei fiorul zilelor tragicе pe care le-a indurat Moldova întreagă, cu prilejul primului războiu al Rușilor cu Turcii. Dimitrie Cantemir, care fusese martor la dezastrul Turcilor, încheiat cu pacea dela Carlovitz și care era convins că Turcii se așă pe panta decăderii, punea mari nădejdi în Petru cel Mare. Acoperindu-și toate mișcările, ca să nu fie simțit, și străduindu-se să păstreze mai departe încrederea Turcilor, el se sfătuiește numai cu boierii mai tineri din divanul său — între alții și cu Neculce, pe care îl făcuse atunci hatman — și intră în tratative cu Petru cel Mare.

Deși în cronica sa, Nicolae Costin îl face pe Dimitrie Cantemir singur răspunzător de năpasta adusă «cu socoteala lui cea grabnică» asupra Moldovei, năpăstă care, credea el, «nu se va îndrepta mai în veci», totuși, din felul cum se apără Neculce, învinuit de contemporanii săi că el a sfătuit pe Cantemir să treacă de partea Rușilor, rezultă că toată boierimea nutrea gândul de a măntui țara de Turci, prin ajutorul creștinilor.

Nicolae Costin va fi luat și el parte la primirea lui Petru cel Mare; a venit și el cu ceilalți boieri ai țării la ospătul dat de Cantemir în cîinstea Țarului «de să împreunat cu Țarul și le-au dires împăratul cu mâna lui tuturor căte un păhar de vin» de Cotnar cu pelin, care a plăcut aşa de mult Muscalilor; a văzut și el pe Petru cel Mare, cercetând pe jos mănăstirile Iașului și, în sfârșit, a luat, și el parte la lupta dela Stănișoara. Războiul s'a încheiat, după cum se știe, cu înfrângerea Rușilor și aceasta a silit pe cel mai mare cărturar al trecutului nostru să aplice, pentru totdeauna, drumul exilului. Numai cățiva dintre boierii săi — tineretul, care fusese dela început inițiat în planurile sale — l-a urmat în acest exil. Ceilalți boieri, între care și Nicolae Costin — unii înainte, alții după dezastrul dela Stănișoara — au plecat în risipă, spre munte ori spre codri, pe unde-și trimisese să familiale. Pe urma lor, cete de Tătari și Turci se revarsă peste Moldova, jefuind, robind, mistuind în flăcări sate și conace boierești. Această dureroasă pagină din istoria Moldovei se încheie cu venirea în a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat, cel ce, după cum știm, îl prețuia mult pe Nicolae Costin.

In nouă divan al Moldovei, Nicolae Costin își păstrează locul dat de Dimitrie Cantemir, de mare logofăt, dar n'a avut parte să se bucure multă vreme de prietenia lui Mavrocordat, căci, după un an, mai precis, în Septembrie 1712, ieșind în țară să-și cerceteze moșiile și bucatele, s'a bolnavit și în câteva zile și-a plătit și el, cum zice cronicarul în graiul lui bătrânesc: «datoria cea obștească».

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI DELA ZIDIREA LUMII PÂNĂ LA 1601

Miron Costin, întorcându-se în Moldova după vreo 20 de ani de exil, cu sufletul plin de iluzii, urzise planul de a scrie o vastă istorie a țării Moldovei dela descălecăt până în timpurile sale; dar vitregia timpului prin care a trecut — «aceste cumplite vremi de acmu», — nu i-a îngăduit să-și îndeplinească în întregime planul, și atunci, în asfintitul vieții, văzând că timpul îi scapă, a trebuit să-și concentreze sforțările către două obiective: cartea *De neamul Moldovenilor din ce fără au eșit strămoșii lor* și continuarea letopiseteului, de unde-l lăsase Ureche, până în timpurile sale. Moartea l-a surprins — am putea zice: cu pana în mâna — muncind la încheierea definitivă a lucrărilor sale.

Cronica a rămas neterminată tocmai când venea la rând povestirea vremurilor sbuciumate și a evenimentelor dramatice la care el însuși luase parte activă; ultima pagină scrisă cuprinde domnia lui Ștefan Ștefan Vodă, fiul lui Vasile Lupu, mort de lingoare (febră tifoidă) la Tighina. Cartea «*De Neamul Moldovenilor*» a rămas și ea neîncheiată. Capitolul al V-lea, penultimul: «De numele neamului acestor țări și de port și de legea creștinească de unde au luat» a rămas neterminat, iar al VII-lea: «Cât au trăit aceste locuri cu oameni după descălecarea lui Traian cu Romanii dela Italia», n'a fost scris nici el.

Opera lui Miron Costin trebuia deci reluată și ea avea nevoie, în orice caz, de o continuare și o încheiere. Această sarcină și-a luat-o cel mai învățat dintre fiii săi, Nicolae.

Apucându-se de lucru, Nicolae Costin a reluat ideea care muncise pe tatăl său în tinerețe, de a îmbrățișa istoria neamului dela origine până în timpurile sale, dar în același timp s'a gândit să lărgescă planul, încadrând începuturile neamului în istoria universală, începând — de unde ne-am fi așteptat mai puțin — dela *creaționea lumii*. Evident că astăzi, după atâtea veacuri de evoluție a istoriografiei, această uriașă sforțare a lui Nicolae Costin ne apare stranie. Dar nu trebuie să pierdem din vedere că cele mai bune modele pe care el și contemporanii săi le au-seseră dinainte în școlile umaniste ale Poloniei — cronicile lui Dlugosz, Cromer, Bielski — atât de admirate atunci, începeau istoria Poloniei, după ce determinau mai întâi spația poporului între semințiile lumii dela creaționă. De altfel, toată istoriografia medievală, scrisă de oamenii Bisericii în limba latină, urmând modelele date de *cronografele bizantine*, se simțea datoare să lege istoria națională de istoria sacră.

Nenorocul lui Nicolae Costin a fost că, la două veacuri după ce Renașterea — întemeindu-se pe cele mai bune modele antice ale genului — împrăștiase erudiția teologică bizantină și pe cea a scolasticiei medievale, el mai credea încă în trăinicia unui sistem care, încorporând istoria națională în istoria universală, dela zidirea lumii, căuta să fixeze locul pe care îl ocupă poporul respectiv în arborele genealogic al neamurilor dela creaționă.

Să-l urmărim deci pe Nicolae Costin în expunerea acestui arbore genealogic luat, și în bună parte tradus, după Stryjkowski....

Incepe prin a înfățișa, în primul capitol, care privește zidirea lumii, ideile filosofilor și poetilor păgâni: Ovidiu, Thales din Milet, Eraclid, Aristotel, Cornelius Agripa — din care citează întrebarea: «oare ouăle sau păsările s-au făcut întâi, de vreme ce nici ouăle fără păsări, nici păsările fără ouă, nu s'au putut naște?» — pentru ca, trecând prin filosofii theiști, — în frunte cu Plato — să ajungă la Biblie și să expună creaționea lumii după Sfânta Scriptură. Povestește potopul după Biblie, dar cunoaște și admite și alte potopuri, căci pune la contribuție și mitologia antică și se oprește mai îndelung povestind, după *Melamorfozele* lui Ovidiu, mitul lui Deucalion și Pira.

După ce, într'un al doilea capitol, se ocupă de «turnul Vavilonului» și de «împărțirea limbelor», trece la semințiile celor trei feciori ai lui Noe: Sim (cap. III), Ham (cap. IV) și Iafet (cap. V). Din Iafet, prin diferenții scoboritori, se trage Iavan «din care sunt ieșit tot neamul Grecilor, iară Iavan pe jidovie se înțelege amăgitor sau viclean; pentru aceea Grecii sunt de neamul lor vicleni și amăgei»; pe de altă parte, dintr'un alt fecior al lui Iafet, din Gomor, se trag Sarmații, Geții și Dacii, «de unde suntem noi Moldovenii».

După această lungă și complicată genealogie etnică, în care cele mai multe știri sunt luate din cronicarul polon Stryjkowski și de care autorul ei se simte mulțumit, cu toată truda ce i-a răpit, căci spune el: «ni se pare că am scris deplin, care nici la un letopis este a țării noastre nime n'au amelițat măcar cât de puțin din aceste ce am scris noi, cu multă osteneală, din oarecăte cărti străine», trece, în capitolul al VI-lea, la Daci, strănepoții îndepărtați ai lui Iafet.

La acest capitol despre Daci, Nicolae Costin împrumută textul respectiv din opera tatălui său, pe care-l amplifică însă cu o mulțime de date mărunte, scoase în bună parte din Bonfiniu. Vorbește despre Geți; observă că numirile de cetăți dace se terminau în *dava*; descrie invaziile Dacilor în sudul Dunării; luptele lor cu Domițian; pomenește de Aurelius Fuscus — «Avrilius Fuscu» — și termină cu condițiile umilitoare impuse de Daci lui Domițian pentru încheierea păcii.

Capitolul VII: «Pentru împărăția Râmului și pentru hotarele ei», reproduce cuvânt de cuvânt capitolul II din opera lui Miron Costin. Capitolul VIII: «Pentru Italia, de unde au ieșit neamul Moldovenilor, după risipa Dacilor din locurile acestea», este în întregul său jumătate din capitolul prim al operei lui Miron Costin, pe cind cealaltă jumătate alcătuiește capitolul IX («Pentru numele Moldovenilor și a Muntenilor, după ce au descălecătat Traian»).

Tot astfel și capitolul X («Pentru Traian împăratul Râmului și pentru ostile lui ce au venit asupra lui Decebal, craiul Dacilor; și la ce vreme»), este o reproducere a capitolului IV din Miron Costin, însă cu rectificări și cu adaos. El așeză astfel începutul războiului dacic — după Bonfiniu — la 102; șiie că au fost două războaie cu Decebal; pomenește de Longin, care a urmărit sfârșâmăturile Dacilor în retragere; cunoaște versiunea după care Decebal s'a otrăvit ca să nu cadă de viu în mâna Romanilor, dar, adaogă mai departe că: «eu am cedit cartea lui Marcu Aurelie, împăratul Râmului, pe urma lui Traian al patrulea împărat, în anii dela Hristos 161, și scrie cum să-l fi dus la Râm pe Decebal craiul împreună cu un fecior al lui, arătându-se Traian împărat biruitor asupra lui»¹. Primește — mai departe — dela tatăl său, amplificând-o însă, legenda despre originea romană a Litvanilor, aducând mai multă precizie în citate: «scrie Stricovskie la cărțile II a istoriei sale, cap. V, De Litva, aducând martur istoriei sale pe Dlugosz și Cromer, la carte III, fila 61». Pomenește apoi, după Bonfiniu, de columna ridicată de Traian în Roma «întru pomenirea acei biruințe asupra Dacilor»; și dă dimensiunile și ieșie că pe ea este săpată toată istoria Dacilor. Încheie, pomenind de «o piatră de marmură, în zilele lui Constantin Duca, cu slove săpate latinește», pe care pretinde că a deschrifrat-o astfel: «Impăratului, Cesarului, bunului, fiului a Nervii, lui Traian fericitului...»

Trecând, într'un alt capitol — al XI-lea — la cetăți, Nicolae Costin rezumă și prescurtează capitolul al V-lea din carte tatălui său, adăugând doar după «Bonfin, istoricul ungur, în carte X, capitolul II, De lucru Ungurilor», că: «Ludovic, craiul unguresc, ca să poată stăpâni fără de grija pământenii».

a pus de a zidit cetatea Severinului, care era risipită, precum și o alta pe Prut, pe care n'o poate identifica.

In carteia lui Nicolae Costin, capitolul respectiv despre cetăți, din scrierea tatălui, este în așa fel rezumat și prescurtat, încât apare ca ceva străin, care nu s'ar îmbina organic în structura operei. Intr'adèvăr, el vorbește aci de Chilia și Cafă, care au fost zidite de Genovezi; de Turnul Neoptolemul, înălțurând identificarea făcută de tatăl său cu Tatar-Bunarul de pe Co-gălnic și care ar fi fost ridicat de Neoptolem, fiul lui Mitridate; amintește, în sfârșit, de rezidirea Severinului prin Ludovic al Ungariei, dar înălțură — cel puțin judecând după singura ediție pe care o avem dinainte, a lui Kogălniceanu — tocmai partea cea mai importantă: inscripțiile și monetele romane, găsite în vechile cetăți și care toate constituiesc o dovadă palpabilă despre vechimea cetăților, ca rămasiște ale așezării și culturii romane în țările noastre și deci despre latinitatea neamului.

Capitolul al V-lea din Miron Costin: «Despre numele neamului acestor țări și de port», până la pasajul unde se vorbește despre limbă, a intrat și el cuvânt de cuvânt în prelucrarea fiului său, dar Nicolae Costin a găsit cu cale ca, după dovezile despre romanitate, scoase de tatăl său din numirile poporului și din port, să adauge o scurtă istorie a împăraților romani dela Traian, — luată după *Analele ecclasiastice* ale cardinalului Baroniis, un scriitor de mare valoare, care trăise cu un veac mai înainte (1538—1607). Această parte istorică merge până la Gallian, când Dacia este bântuită cu furie de invazii. Ea nu este însă bine prinsă în osatura operei și face impresia unor lucruri străine de concepția fundamentală.

In capitolul următor (al XIII-lea): «Pentru risipa Daciei ce era de Traian descălecătată», cronicarul trece la invaziile barbarilor în Dacia. Vorbește mai întâi de Goți, «care au venit din părțile de Miază-Noapte în câmpii dintre Nipru și Volga, gonind pe Ruși și pe Poleați»; primește din cronica ungurească o bizără și naivă legendă despre descendenta Hunilor din Faunii și Satirii pădurilor; povestește invazia Hunilor; amintește pe Atila, «biciul lui Dumnezeu, spaima lumii», și încheie cu invazia Bulgarilor, cu trecerea și așezarea lor în sudul Dunării și cu ridicarea zidului de piatră prin porunca împăratului bizantin Anastasie... «și până astăzi se cunosc une semne de ale acelui zid». In încheierea capitolului, revine asupra lui Atila, povestind năvălirea Hunilor asupra Romei.

In antepenultimul capitol (XIV), revine la textul tatălui său și, după ce arată retragerea populației romane peste Dunăre, din ordinul lui Aurelian, socotește timpul cât a trecut dela retragerea populației, până la descălecătul lui Dragoș, răstimp în care țările noastre ar fi rămas pustii. Capitolul următor (XV) prezintă, după cronicile leșești, întemeierea Poloniei, iar ultimul (XVI) povestește decălecătul al doilea al țării Moldovei.

Din expunerea sumară pe care am făcut-o acestei părți din opera lui Nicolae Costin, se poate vedea și metoda lui de lucru și scopul pe care el îl urmărește. La problema începuturilor neamului, el ia pedeantregul textul tatălui său, cuvânt de cuvânt, intervertind însă ordinea capitolelor astfel:

Miron Costin:
I. Italia

Nicolae Costin:
VIII
IX

II. Râmul

VII

III. Dacia

VI

IV. Traian

X

V. Cetățile...

XI

VI. Numele, portul, legea

XII

La cele 6 capitoale ale lui Miron Costin, Nicolae a mai adăugat încă 9, dintre care primele 5 sunt menite să lege originea popo-

¹ Citatul e luat din Ceasornicul Domnilor a lui Guevara, pe care N. Costin l-a tradus în română.

rului român de creațiunea lumii și să stabilească locul pe care, prin strămoșii săi Daci și Romani, îl ocupă în arborele genealogic al seminților dela Adam și Eva. Cele 4 capitoile finale se referă la împărații Romani până la părăsirea Daciei; la invazia barbarilor în Dacia; la desălecarea Poloniei și la începururile statului moldovenesc prin desălecatul lui Dragoș, adică a vrut să lege cucerirea Daciei de desălecarea Moldovei.

Dar această prezentare a materialului moștenit dela tatăl său într-o nouă orânduire și mai ales adusele făcute la început și la sfârșit, ne luminează mai bine năzuința lui Nicolae Costin, cu totul deosebită de a tatălui său. Miron Costin, apucându-se să prelucreze începutul letopiseturii său dela Traian, pe care-l urzise în tinerețe, voia să dea, în amurgul vieții, o operă de caracter polemic, să răstoarne basna lui Simion Dascălul și să ilustreze contemporanilor din Moldova obârșia strălucită a neamului lor. Nicolae Costin urmărea altceva. El avea ambiiția să scrie, după modelul pe care i-l oferea cronicile Ungariei și ale Poloniei, o vastă operă istorică, sortită să fixeze rostul neamului în istoria lumii dela origine, adică dela creațiune.

Dacă acesta este punctul său de vedere, atunci deosebirile dintre el și tatăl său în tratarea aceleiași probleme sunt firești și explicabile: la Miron Costin materialul este strâns încheiat în jurul ideii centrale: spulberarea legendei jicnitore pusă în circulație de Simion Dascălul; reconstituirea adevărului istoric și dovedirea originei romane. De aceea, din pana lui Miron Costin, svârșește indignarea împotriva bârfitorilor neamului, uneori sub forma unei caușice ironii. La Nicolae Costin, caracterul polemic dispără, iar argumentarea originei romane devine în chip firesc mai deslănată, prin îngămadirea materialului menit să lege istoria națională de istoria universală, căci el urmărește o operă de erudiție. Acest caracter de erudiție al operei lui, se vădește și în multimea și varietatea surselor utilizate. El citează în opera sa o mulțime de izvoare antice, medievale și moderne, — latine, ungare și polone: Herodot, Ovidiu, Cicero, Berossus (Flavius Iosephus), Iulius Capitolinus, Baroniuss, Bonfinius, Laurentius Toppeltinus, Ioan Magnus, Arhiepiscop de Upsala, Dlugosz, Bielski, Paszkowski, Stryjkowski, Kromer, Miechowski și mulți alții, pe care de multe ori îl traduce verbal. Citatele sunt la el mai totdeauna indicate precis.

In concepția lui Nicolae Costin, «Cartea pentru întâiul desălecător» este deci începutul unei mari istorii a neamului — ceva asemănător cu modelele polone, care i-au stat la îndemână. Ea este continuată, în manuscrise, prin istoria Moldovei; dar cum materialul privitor la răstimpul dela al doilea desălecător încocace fusese adunat și prelucrat de Grigore Ureche și de Miron Costin, Nicolae Costin se mărginește și aci să copieze numai cronicile predecesorilor săi, amplificându-le însă mult cu știri și capitoile noi, luate din izvoare pe care aceia nu le avuseseră la îndemână.

Pentru istoria Moldovei dela întemeiere până la Aron Vodă, Nicolae Costin a luat cronica lui Grigore Ureche în compilația lui Simion Dascălul, la care însă a făcut adăose, omisiuni sau completări. Astfel, suprimă capitolul despre descendența Romanilor din tâlharii dela Roma, atacat cu atâtă vehemență de Miron Costin; adăogă, la domnia lui Alexandru cel Bun, unde se povestea că Domnul moldovean a trimis ajutor regelui polon contra ordinului Teutonilor, un întreg capitol despre «Crijaci», menit să explice ce era ordinul Teutonilor. Povestind apoi alegerea succesorului lui Ioan Albert la tronul Poloniei, Costin introduce un alt capitol nou despre ceremoniile ce se obișnuiau în Polonia la alegerea și incoronarea regilor: «Obiceiuri la craiu nou». Tipicul acestui original își are originea într-o colecție de texte medievale *Ordo Romanus*, alcătuită sub auspiciile Bisericii papale, și răspândită în toate țările catolice, adaptându-se firește la tradițiile și condițiile naționale.

In Polonia textul a fost tradus și adaptat de ilustrul episcop al secolului al XV-lea Zbigniew Oleński. Nicolae Costin l-a incorporat în cronica sa după versiunea polonă a cronicii lui Alexandru Gwagnin, eliminând însă unele molitve lungi și plăticioase.

Dela domnia lui Despot Vodă înainte, adaosele lui Nicolae Costin sporesc în mod considerabil și îmbogățesc — după cum recunosc însăși istoricii — cu elemente de informație nouă și interesantă, istoria Moldovei.

In același chip amplifică el și partea din cronica tatălui său, până la anul 1601, unde se oprește compilația lui Nicolae Costin.

Pentru adaosele sale, Nicolae Costin s'a folosit de izvoare polone neutilizate de predecesorii săi — în primul rând de Miechowski pentru secolul al XV-lea și de doi compilatori unguri, cari acum erau utilizati întâia dată, pentru istoria moldovenească: Wolfgang Bethlen și Istvánffy.

Adaosele făcute de Nicolae Costin în opera predecesorilor săi nu sunt totdeauna fericite, fiindcă uneori ele nu se îmbină armonnic în restul materialului. Cu deosebire excursiile în istoria universală, prea lungi, deviază subiectul și vădesc erudiția scriitorului, dar nu dau pe față talentul lui literar. Ceea ce scade cu mult valoarea acestei opere istorice a lui Nicolae Costin, este faptul că el încorporează în lucrarea sa cronicile lui Ureche, în compilația lui Simion Dascălul și a lui Miron Costin cuvânt de cuvânt. El nu prelucrează materialul predecesorilor săi, ci îl copiază, amplificând numai acolo unde poate. Cu alte cuvinte, el nu este aci un istoric original, ci un *compilator*. Este drept, că pe vremea sa noțiunea de proprietate literară nu avea sensul pe care-l are astăzi; — (amintim aci procesul lui Stryjkowski cu Guagnini, vezi vol. II, p. 142). Dar pentru a da judecata definitivă asupra operei lui trebuie să ținem seamă de faptul că Nicolae Costin n'a avut norocul și timpul să dea forma definitivă compilației sale, fiindcă viața lui a fost destul de sbuciumată, iar moartea l-a surprins înainte de vreme, la vîrstă de 50 de ani.

Pentru a caracteriza mai precis personalitatea sa literară, trebuie să examinăm mai pe larg, partea originală din opera rămasă dela el: *Cronica domniei lui Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir*.

CRONICA DOMNIEI LUI NICOLAE MAVROCORDAT ȘI A LUI DIMITRIE CANTEMIR. Nicolae Mavrocordat era fiul marelui dragoman, Alexandru Exaporitul, care înainte de a intra în slujba Portii, își făcuse studiile la Padova, unde învățase medicina și care a lăsat mai multe scrieri științifice — una despre circulația săngelui. În casa părintească, unde domnea astfel râvna pentru cultură Nicolae Mavrocordat a primit, împreună cu frații săi, o instrucție, aleasă; o soră a lui a studiat și ea medicina. A fost un Domn iubitor de cultură. Sulzer ne spune că avea o bibliotecă în valoare de 600.000 lei; între volumele de preț, se aflau și multe rarități, precum o Biblie coptică din veacul al III-lea. Ii plăcea să se simtă încurajat de cărturari, pe care-i căuta și-i aducea la curtea sa și, urmând pilda tatălui său, a fost el însuși un scriitor erudit de opere cu caracter filosofic-moral.

Era deci firesc ca învățatul Domn și cărturarul Nicolae Costin, care se împărtășise și el din erudiția timpului său în școlile umaniste ale Poloniei, să se apropie sufletește.

Și de fapt, dintre toți Domnii sub care a slujit Nicolae Costin, Mavrocordat a fost acela care l-a prețuit mai mult. Faima despre cultura lui Nicolae Costin ajunsese până la Mavrocordat, încă înainte de a nu pleca din Constantinopol. Înainte de a se urca în scaunul Moldovei, silit să zăbovescă în Tarigrad cu împrejurările triste ale morții și înmormântării tatălui său, Nicolae Mavrocordat trimite cărți în Moldova pentru a însarcina pe Nicolae Costin cu căimăcămia. După sosirea în Iași, Mavro-

cordat, constituindu-și divanul domnesc, încredințează lui Costin dregătoria cea mai însemnată, de mare vornic al țării de jos, și, în tot cursul primei sale domnii, Nicolae Costin este însărcinat, — nu numai pentru cunoștințele lui de limbi străine, ci și pentru încrederea pe care Domnul o avea în el, — cu primirea solilor străini.

Luând asupră-și sarcina de a scrie letopisețul domniei lui Nicolae Mavrocordat, Nicolae Costin a făcut-o nu fără iubirea și stima pe care o avea pentru Domnul care-i arătase atâtă prețuire: « Era cinsteș om și în filosofii și în istorii — spune el » despre Mavrocordat — și într'altele ce se cade a ști un Domn, era « deplin învățat; știa și câteva limbi... și om dumnezeesc, « păzea tare Biserica; la mâncare și la băutură foarte puțin; « spre sfintele biserici și mănăstiri scăpătate, milostenie făcea; « spre săraci și spre văduve cu milă era. Dară era grabnic la « mânie, și mai ales asupra acelor ce-i cunoștea că mâncau banii » Vistieriei și spre cei ce făceau strămbătăți și supărări săracilor « și spre cari erau neascultători la poronci. Era fără preget și « cu privileghe la trebile ce erau a țării; gata și cu nevoiță a « plini poroncile împărătești... ».

Și încheie acest portret: « Nu odată se seamănă și se seceră « și nu odată se altoiește pomul și se culege dintr'insul rodul; « așa și noi, toată averea noastră o am cheltuit în trebile țării « și avem răbdare. Trebuie și dumneavoastră să rugați 'pe « Dumnezeu să trăim și noi în domnie și pe urmă veți cu « noaște și dumneavoastră și placul ostenelelor voastre și în « temierea caselor dumilor voastre... ».

Deși domnia lui Nicolae Mavrocordat a fost o domnie pașnică și cronicarul nu are de înregistrat decât doar câteva primiri de soli și hărțuieli cu boierii, pe care Domnul străin de țară îi bănuia de necredință și care, în același timp, asupreau țara cu autoritatea dregătoriei lor, totuși Nicolae Costin a moștenit ceva din darul de povestitor al tatălui său și știe să prezinte cu interes fapte care pun în lumină tactul lui Nicolae Mavrocordat.

Cu deosebire este dramatic povestită întemnițarea trufașului boier Iordache Ruset vornicul, care înăltase și răsturnase mai mulți Domnii în Moldova, intrigase împotriva boierilor, stînse mai multe case, numai pentru ambicia de a-și menține influența. Cronicarul începe prin a arăta cum, la început, boierii, văzând pe Iordache vornicul, « nelipsind din voroave cu Nicolai Vodă », intraseră la grije, zicând: « Săracii de noi, iar au încăput Iordache vornicul și la acest Domn ». Pomeneste apoi cum Iordache Ruset urzea intrigă și cum îndemnase pe Turcii din caravasaraua din Iași să se plângă la Poartă împotriva lui Mavrocordat și cum într'o zi, venind un agă din Constantinopol, Iordache a crezut că aduce firmanul de mazilire a Domnului și a trimis ca să vadă « ce se lucrează » la curte, oamenii săi, între care și pe nepotul său Iordache Aga, care era țarigrădean și știa turcește. Feciorii vornicului au avut cutezanță de a intra chiar în « casa cea mare », în care turcul avea să se întâlnescă cu Nicolae Vodă. Aflând această îndrăzneală și mai având și alte motive, Domnul a poruncit vătafului de aprozi să încidă pe Iordache Ruset și pe nepotul său Iordache Aga. În același timp, a trimis și pe postelnicul său în spătărie, ca să ia toiaugul lui Antiohie Jora, socrul lui Iordache Aga, și « să-l pună și pe el la popreală » în Vistierie. Boierii aflați atunci la curte, văzând aceste neașteptate arestări, rămân încremeniți și, sfătuindu-se îndesine, purced fără zăbavă la Domn și se roagă pentru hatmanul Antiohie. Domnul îl iartă și îl sloboade; patru zile mai târziu, liberează și pe ginerele aceluia, Iordache; numai Ruset rămâne întemnițat. Pentru a potoli nedumirirea boierilor, câteva zile după aceasta, îi cheamă la curte « în casa cea mare » și li se destăinuie astfel: « Intre voroavele ce aveam cu Iordache vornicul, — începe Domnul — niciodată de bine de dumneavoastră nu mi-a grătit, văzându-vă pre dumneavoastră de noi

trași cu dregătoriile curții ». Și urmează apoi povestirea unei scene într'adevăr patetice, când Domnul, ridicând puțin îșlicul în mână, se adresează pe rând boierilor astfel: « Martur pui pe Dumnezeu, cum dumitale acest fel de hulă îți da; dumitale aşijdereea, fel de fel de hulă (înșirând pre căți erau boieri chemați la acea voroavă) de sta cu voroavele lui, Iordachi, să vă depărtez pre dumneavoastră de lângă mine ». Apoi Domnul scoate cărțile găsite la casa lui în ziua arestării și în care fratele său Scarlatache din Constantinopol îi scria că « el nu doarme, ci umblă tare pentru ca să mazilească pre Nicolai Vodă ». Aceasta dă curaj celor asupriți de Iordache vornicul să se plângă și, în curând, în divanul cel mic, fiind și țara cătă se tâmplase, se citește carteasă de boieri prin care se plâng cum Iordache și frații săi, străini de țară, « fiind el vreme îndelungată puternic aice în țară, învățător de Domn, de nu se mai satură cu vremea, au supus toate casele boierești și au stins și câteva ». Cîndințe se acestea toate în divan, a întrebat Nicolai Vodă pe Mitropolitul, care era de față în divan, ce fel de pedeapsă prevede pravila pentru vinovăția lui Iordache Ruset. Și după ridicarea divanului, ducându-se Mitropolitul acasă și cercetând pravila, « a scris cu slova lui », din dosul cărții de pără contra lui Iordache, pe care i-o dăduse Domnul, « cum pravila scrie: dovindu-se aceste asupra lui Iordachi Vornicul: moartea! ».

Mavrocordat trimite carteasă de pără cu sentința scrisă de Mitropolit lui Iordache Ruset, în temniță, să o citească și să-l întrebe ce are de răspuns. Dar trufașul boier, în loc să se cumințească și să răspunză cu blândețe — căci, adaogă cronicarul: « cu blândețe, ca bumbacul se moloșează și se îmblânzesc iniimele Domnilor » — răspunde semet, că toate sunt minciuni. Aflând acest răspuns, Domnul se mânie foc și, chemând de sărg pe buluc-bașă, poruncește să-i taiă limba. Dar intervenirea boierilor de divan, care se aflau la curte, îl scapă pe urgisit de această pacoste.

Cronicarul domnesc povestește apoi în jurul acestei drame, un alt episod senzațional, care de data aceasta pune în lumină clemența Domnului străin de țară. Pe când Iordache zacea închis în odaia buluc-bașei, un căpitan de seimeni, Horopceanu, trecând prin dreptul odăii — « poate să fi fost și beat », lămușează cronicarul — strigă: « Să ni-l dea Vodă să-l ucidem cu petre pe Iordachi; sau vom strica rătezile și-l vom ucide acolo în odaie, că ne-au mâncat și ne-au săracit el cu frații lui, și nu se mai satură de Domn ». Aceste cuvinte, ajungând până la urechile Domnului, « îndată au poruncit de-l puse la închisoare pre Horopceanu și pre alții ce fusese cu dânsul ». Și, deși atunci și boierii stăruiau să nu iasă cu zile Iordache Vornicul, totuși Neculai Vodă, « nevoind să-si împlânte mâinile în spurcat săngele lui » și « socotind dintr'acele cuvinte a Horopceanului să nu se facă vreo năvală asupra lui Iordachi să-l omoare țara, au poruncit de l-au mutat înăuntru în curte, la odaie, sub scări despre casele Doamnei ». Acolo a zăcut închis ticătil boier până la mazilirea lui Mavrocordat, care este iarăși povestită cu amănunte interesante, ca dela un martor ocular:

« Era într'o joi la divan, Nicolai Vodă. Și acolo, judecând « două rânduri de oameni, văzură boierii, care se tâmplase la « divan, cum au venit un copil din casă de au spus Postelnicului « celui mare, cum au intrat doi Turci drept la odaie, unde este « închis Iordachi Vornicul, de au sfârmat rătezile și au intrat « înăuntru, la Iordachi. Aceste, spuindu-le acel copil de casă « Postelnicului în taină, și Postelnicul cel mare au șoptit lui « Nicolai Vodă. Și îndată s'au sculat dela divan, însă nemică « schimbă din față; iară boierii, care se tâmplase la divan, îndată « au priceput mazilirea domniei, și o seamă au ieșit pe poarta « despre Sfântul Nicolai, că celelalte porți acmu erau închise ».

A doua zi, strângându-se boierii la curte, au aflat caimacamii puși de nou Domn, Dimitrie Cantemir, și anume: Iordache

Vornicul, cel care stătuse până atunci în temniță, Antiohi Jora Hatmanul, — cuscru lui Iordache, — și Dabija Paharnicul. Lui Mavrocordat i-a fost însă crucea umilință de a i se citi firmanul de mazilire la divan, «în iveala tuturor».

Cronicarul nu uită să înregistreze apoi toate acele fapte mărunte, care proiectează o lumină simpatică peste acest Domn țarigrădean, străin de țară și de neam. El ne spune bunăoară cum, luându-și ziua bună dela boierii care l-au petrecut, «au «zis, jurându-se, cum n'au avut gând rău, nice spre boieri, nice «spre țară, iară cine i-au greșit să fie toți iertați». După ce a ieșit cu mazilia din Iași spre Țarigrad, în apropiere de Galați, «la Piscu, i-au ieșit înaintea oamenii, care trăiau în pribegie prin «țari vecine și pe cari Nicolae Vodă îi adusese în țară, cu «cărți «de tocmeală». Ei se duc înaintea lui Iusuf Aga, turcul care ducea pe Domn la Poartă, plângându-se de strâmbătatea ce s'a făcut: «— Era un Domn de se ținea de cuvânt; ne-au adus cu cărtile sale; ne-a așezat în țară; acmu ne vor risipi alții». La Galați îi sosesc scrisori dela prietenii dela Poartă «precum să nu-și facă inimă rea de maziliie, căci așa această dată au împins vremile; iară fără zăbavă va fi iar Domn».

Și după ce zugrăvește portretul sufletesc al Domnului, pe care l-am expus mai sus, încheie, arătând cum încă dela întoarcerea lui în Moldova, a luat apărarea celor obijduiți cu strâmbătăți, cum după cei cari nu voiau să vie de față la divan, trimitea «oameni domnești cu ciubote», de-i aducea fără voia lor; cum, văzând divanurile strănice, cei vinovați, când îi apucau cei asupriți cu «haide la divan!», fie că erau «mai de frunte din boieri», fie că erau «mai de gios, scoteau banii din buzunar de se împăcau». «Numai mâncătorii — adaogă cronicarul — aveau vîre rea, că nu puteau mâncă, ca în zilele denainte altor Domni».

Cu totul în altă lumină este înfățișată domnia lui Dimitrie Cantemir. Nicolae Costin recunoaște că noul Domn era «om isteș și știa carte turcească bine», — dar atât. Este într'adevăr curios că acești doi erudiți ai Moldovei nu s'au putut aprobia sufletește și nu s'au înțeles. Am putea zice, parafrazând o vorbă a lui Miron Costin: «Mai curând pot încăpea pe un covor zece derviși, decât doi cărturari români din veacul al XVIII-lea».

Erau însă — trecând peste erudiția lor de sursă cu totul diferită — multe lucruri care-i despărțeau.

Mai întâi, Dimitrie Cantemir era încă Tânăr pentru domnie, — abia avea 36 de ani, — pe când Nicolae Costin trecuse de 50 de ani. Apoi, Dimitrie Cantemir, care fusese de față la dezastrul turcesc încheiat cu pacea dela Carlovitz și care, în debandada fugii, își pierduse «agarlăcul», simțise decaderea Turcilor și, în mediul cosmopolit dela Constantinopol, avusesese prilejul să se informeze despre puterea crescândă a Rușilor. Apucând domnia în preajma primului războiu dintre Ruși și Turci, el intrase în țară urmărind planuri mari și îndrăznețe, pentru care se cerea puterea convingerii și avântul cald al tinereții. El nu se putea încrede, pentru planurile sale care abăteau dintr-o dată cursul istoriei moldovenești într'o direcție cu totul nouă, în bătrâni boieri, prea cuminți pentru inovații îndrăznețe, și încă în cei ce fuseseră sfetnicii de credință ai rivalului său din Constantinopol, Nicolae Mavrocordat. El păstrează o bună parte din divanul lui Mavrocordat; îl ridică pe Nicolae Costin la rangul de mare logofăt al Moldovei, îi dă toată cinstea cuvenită unui mare boier, dar se păzește de a-i încredința gândurile. Pentru confidențe, el își alege pe boierii cei mai tineri din divan și, în primul rând, pe agerul Ioan Neculce. După ce dibuiește terenul și hotărăște să treacă de partea Rușilor, Dimitrie Cantemir încredează dregătoria de mare hatman lui Ioan Neculce și trimite pe cumnatul acestuia pe Ștefan Luca Visternicul, la Petru cel Mare, ca să întărească alianța prin jurământ. Numai după ce Rușii au trecut Prutul la Zagărcea, Cantemir a de-

stăinuit planul său boierilor mai sprinteni din divan, care rămăseseră pe lângă el, în Iași.

Era firesc deci ca Nicolae Costin să nu vadă cu inimă usoară cum Domnul trece peste el, marele logofăt, și peste ceilalți boieri mai în vîrstă: «Dumitrașcu Vodă taine numai cu sfetnicii săi cei tineri, ca și dânsul, făcea», notează cu acrime Nicolae Costin.

Amărăciunea față de Domn se vede și din chipul cum ține să vorbească despre colegul lui de divan, hatmanul Ioan Neculce: «Dumitrașcu Vodă îndată au luat cu sine pre hatmanul său, pre Ioan Neculce», sau: «Și au purces Dumitrașco Vodă decuseară cu Ioan Neculce hatmanul, sfetnicul său». Iar când povestește ruina întinsă peste Moldova, după înfrângerea dela Stănești, isbucrește în imprecația: «Să plătească Dumnezeu sfetniciilor care au cărmuit pe Dumitrașco Vodă».

Privind domnia lui Dimitrie Cantemir sub acest unghiu de vedere și ținut de departe de gândurile intime ale Domnului, cronică lui Nicolae Costin nu înfățișează același interes pe care îl prezintă cronică lui Ioan Neculce, care a fost sfetnicul de încredere al lui Dimitrie Cantemir. Dar, deși privește lucrurile de departe și cu sentimente turburi, totuși el prinde și fixează amănunte interesante, care întregesc cunoașterea personalității lui Dimitrie Cantemir, sau contribuiesc la reconstituirea domniei sale. Așa de exemplu, ne spune că Dimitrie Cantemir, după ce a intrat în Iași și au venit boierii — după obiceiul — să-i sărute mâna și poala în divanul cel mare, «le-a făcut voroavă singur la toți» căci, adăogă cronicarul, «era slovednic la aceste, zicând să fie unii către alții întru dragoste, poftind pre cei bătrâni ca pre niște părinți, pre cei de vîrstă sa ca pre niște frați, pre cei mai tineri ca pre niște fii, arătând ce ar fi folosul unirei boierești».

Interesant povestită este scena întâlnirii lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare în Iași:

«Și în curte la scări s'au adunat cu împăratul, de i-au sărutat «mâna și împăratul l-au sărutat pe cap, luându-l în brațe și «ridicându-l sus cu o mână, fiind Dumitrașco Vodă om scund «și împăratul om de fire întru toate șișaesi».

Nicolae Costin a luat și el parte la masa pe care țarul a dat-o, la conacul său, în cinstea lui Dimitrie Cantemir și a boierilor săi și unde boierii s'au legat și au iscalit «universalul», prin care primeau ca Domn veșnic «pe Dumitrașco Vodă și pe seminția lui», dar — adăogă cu răutate: «Iară măcar că au fost postul lui Sfetii Apostol Petru, cu toții au mâncat carne și mare benchet au făcut toată ziua aceiași, și acolo au mas; iară peste noapte aceea n'au scăpat fără pagubă mai niciun boier și nefurat de Moscăli: cui pistoale, cui rafturi, cui epingele, nice boier, nice slugă».

După ce povestește sfârșitul nenorocit al luptei dela Stănești, Nicolae Costin insistă cu deosebire asupra pârjolului care s'a abătut atunci asupra Moldovei: invazia neașteptată a Tătarilor, cari au surprins oamenii pe câmpuri, ieșiți la secere; i-au tărit în robie cu duiumul; au prefăcut în scrum și cenușe casele; au prădat și jefuit până și mănăstirile: «n'au rămas la sfintele mănăstiri nice clopote, nice uși, nice un her și până în jilțuri și sfintele icoane le-au fărâmăt și le-au ars de istov, cu foc. Iară targul Bârladului și mai rău au pătit, că au rămas numa pajiste... țara de gios au căzut toată la robie, care povestesc bătrâni, că mai au covârșit prada care au fost în zilele lui Vasile Vodă». Și încheie, după acest tablou al prăbușirii, — cum era de așteptat: «Acest bine au agonisit țării Dumitrașco Vodă cu socoteala lui cea grabnică, de nu se va îndrepta mai în veci».

CEASORNICUL DOMNIILOR

Nicolae Costin a îmbogățit literatura românească și cu prelucrarea unui roman spaniol, cel dintâi roman occidental care apare în literatura noastră. Romanul este opera marelui

scriitor al veacului al XVI-lea, Antonio de Guevara, episcop de Cadix și predictorul lui Carol Quintul, și poartă titlul în originalul spaniol: *Il libro aureo del grand Emperador Marco Aurelio con el Relox de Principes* (Cartea aurită a lui Marcu Aureliu cu Ceasornicul Domnilor). Autorul pretinde în prefață că ar fi descoperit manuscriptul operei sale, după îndelungate cercetări, în biblioteca din Florența, printre cărțile grecești lăsate de Cosma de Medicis.

Povestea unui manuscris grecesc descoperit în Florența, era o mistificare literară asemănătoare cu aceea de care au făcut atâtă uz, în vremurile apropiate de noi, romanicii.

Pretinzând că opera sa are la bază un manuscris grecesc și revendicând numai paternitatea stilului, Guevara a voit să treacă toate ficțiunile imaginației sale ca fapte reale și să atragă atenția asupra operei, care ar fi infățișat viața istorică și actele autentice ale împăratului roman. Opera cuprinde viața romană a marelui împărat, în care însă sunt încadrate sfaturi privitoare la educația tinerilor principi și la normele de călăuzire în conducerea familiei și a statului.

Viața lui Marcu Aureliu, în liniile ei mari, este expusă într'un prim capitol, după care urmează o serie de scrisori ale împăratului către diferite persoane, de pildă: una către prietenul său Pollion, privitoare la creșterea pe care a permis-o în anii copilăriei dela profesorii săi; o alta către tovarășul său de studii, regele Siciliei, și multe altele.

Sunt și câteva scrisori galante, presupuse că ar fi fost adresate de înteleptul împărat în ceasurile de libertinaj, curtezanelor romane — Bohemia și altele — în societatea căroră și-ar fi petrecut anii tinereții. Aceste rânduri de dragoste, în afară de cămin, care n'au niciun temei în realitatea istorică și diformează personalitatea stoicului împărat, au plăcut așa de mult societății spaniole din vremea lui Carol Quintul, încât, chiar după ce Guevara le-a scos din opera sa — regretând chiar că le-a plăsmuit — ele au fost copiate cu mâna după ediții mai vechi și adăgiate la textele autorului.

Scrisorile lui Marcu Aureliu sunt despărțite între ele prin istorioare și anecdotice referitoare la viața împăratului, menite să scoată mai bine în relief caracterul și virtuțile lui. Așa, de pildă, e discuția dintre Marcu Aureliu și soția sa, Faustina, care dorea să pună mâna pe cheia dela cabinetul de lucru, pe care împăratul îl ținea închis, pentru ca nimeni să nu pătrundă înăuntru și să răvăsească scumpele lui cărți. Această discuție contradictorie între soți — unul subliniind defectele femeii, celalătă defectele bărbătilor — este ca un mic tratat filosofic asupra căsătoriei.

In această viață romană a lui Marcu Aureliu, Guevara a introdus capitole de sfaturi privitoare la educație și cărmuire. Aceasta l-a determinat să-și intituleze opera « Ceasornicul Principilor », care, explică el, « nu e nici de nisip, nici cadran solar, nici indicator de ceasuri; căci toate celelalte ceasuri servesc să indice ziua și noaptea, pe când acesta ne învață ce trebuie să facem în fiecare ceas al zilei și cum trebuie să ne orânduim viața ».

Și fiindcă acest ceasornic al vieții are în vedere în primul rând pe Principe, el l-a numit *El relox de principes* — sau cu titlul tradus de Nicolae Costin: *Ceasornicul Domnilor*.

Opera lui Guevara este secționată în trei cărți: Prima parte cuprinde normele de care trebuie să se călăuzească în viață Principele, pentru ca viața și faptele lui să fie în conformitate cu idealul unui bun creștin. Cartea a doua cuprinde sfaturi cum trebuie să se poarte un Print în interiorul căminului său față de soție și față de copii. Cartea III-a arată cum să se poarte pentru ca să dea supușilor săi, prin viața lui proprie, un model de demnitate și virtute.

Această parte a romanului, cu tot caracterul său didactic, este uneori interesantă și cuprinde colțuri de moravuri contemporane, ca bunăoară atunci când Guevara vorbește despre creșterea și educația copiilor și se ridică împotriva obiceiului cel-lăușeră femeile spaniole din societatea înaltă, care țineau să aibă păsări în colivie, maimuțe la fereastră și să poarte căni în brațe, dar își trimeteau copiii la țară, ca să-i crească slugile. De asemenei sunt interesante și au încă un caracter de actualitate, în vremurile turburi de azi, paginile în care se ridică împotriva războaielor ofensive, purtate numai pentru cuceriri și acelea în care Guevara face apologia păcii ca drum pentru propășirea civilizației umane — evocând legendarul « veac de aur când toți în pace viețuiau, când fiecare la locurile sale ara, ale sale măslinie altoia, ale sale țarini secura, și ai săi feciori hrănia ».

Dintre numeroasele povestiri întrețesute în cuprinsul romanului, una, prelucrată și de Lafontaine, a devenit celebră; este *El villano del Danubio* (țăranul la Dunăre). Episodul are de scop să scoată în relief caracterul plin de clementă, de bunătate și de dreptate al marelui împărat. Scena se deschide prin povestirea împrejurărilor în care Marcu Aureliu, din pricina unei groaznice epidemiei de ciumă, se strămutase cu toată curtea lui de sfințici, oameni învățăți și filozofi, în Campania. Acolo, se îscă într'o zi discuția asupra cauzelor care au adus invazia corupției în stat și răsturnarea din temelia a societății romane cu străvechile ei virtuți și cu obiceiurile ei simple și patriarhale. Și atunci, Marcu Aureliu, făcând semn tuturor să tacă, le povestiră cum, la începutul domniei lui, s'a pomenit odată cu un țăran sălbatic, de pe țărmurile Dunării, cu ochii afundați în cap, cu barbă groasă, cu picioarele în opinci, cu haine de păr de capră, cu ciomag în mână, cu pieptul gros și păros — un adevărat urs scăpat din bârlög. Și fiindcă împăratul primia întâi ostași săraci și apoi asculta « poftele celor bogăți », țăranul fu introdus mai întâi, în senat. Și intrat înăuntru, țăranul acela de pe țărmurile sălbaticice ale Dunării aruncă în senatul Romei strigătură de durere, de desnădejde și de revoltă al neamului său oprimat, împotriva cupidității și rapacității judecătorilor romani. Citez, în traducerea lui Nicolae Costin:

« O părinți adunați — începe el — o neam ferice! Eu, țăranul Milan, lăcitorul orașelor și răpelor Dunării, vouă sfetnicilor rămleni care sunteți adunați într-această curte mă închin și mă rog Dumnezeilor celor nemuritori ca și limba mea astăzi să o înderepteze și să o chivernisească cum spre a moșiei mele, cele ce se cuvine, a le grăi... ».

Și după ce se roagă zeilor ca să-l inspire pentru a da glas soliei de suferință și de sbucium a neamului său, evocă, într'o admirabilă antiteză, în contra strigătelor biruitoare ale învingătorilor Romani, tipărat de sfâșietoare obidă al Germanilor învinși:

« ... Pe vremea în care strigătorii voștri, înaintea carelor celor de veselie strigând: Viețuască! Viețuască! Roma cea nebîruită! Iară cei pedepsiți, prinși într'alt chip! Din adâncul pieptului meu suspinând, la Dumnezeu voi zice: Dreptate! Dreptate! ... ».

« Voi, Romanilor, pe steagurile și semnele voastre, în loc de simbol, aveți aceste cuvinte: « (a) Romanilor datorie este (de) a ierta pre cei supuși și a supune pre cei mândri », iar mai drept ați zice așa: a Romanilor datorie este pre cei nevinovați a jecui, că nimica alta voi Romanilor nu sunteți, fără numai a noroadelor odihnităre turburători și apucători.

« Intreb pe voi, Romanilor, ce lucru v'au îndemnat pre voi, cei ce sunteți născuți la apa Tibrului, de ați venit împotriva noastră, carii în pace locuiam la râpile Dunării. Au prietenii vrăjmașilor voștri am fost; au gândul nostru de vrăjmașie a arăta spre voi l-ați văzut? Au auzit-ați în Râm,

vestindu-se, precum am lăsa lăcașurile noastre?... Sau venit-a cineva la Râm din moșia noastră arătându-vă vouă, ca unor dușmani, gătire de răsboi? Au vreun crăi, în țările noastre murind, ne-ar fi lăsat pre noi cu testament vouă moștenitor, ea cu voia aceea să ne supuneți stăpânirii voastre?... ».

Și după ce înșiră răutatea și lăcomia nesăchioasă a judecătorilor romani, trimiși în patria lui, judecători cari trăiesc numai în desfrâncări, cari impilează pe cei săraci, cari « orice pot pre ascuns, apucă, strâng și fură »; după ce le arată că zadarnice au fost plângerile Germanilor cutropiți, în senatul Romei și după ce le spune că de 15 zile, de când a intrat în Roma, a văzut numai vițiu și desfrâu, se reculege și-i încheie solia astfel:

« După ce am plinit eu pofta mea și otrava inimii mele, după obiceiu ce am isprăvit de v'am vătămat pre voi cu limba mea, iată-măs așternut la pământ; aștept bătaie, că mai mult voi, dându-mă morții, să agonisesc laudă, decât voi, răpindu-mi viață, să o dobândesc pre dânsa ».

După ce și-a încheiat astfel cuvântarea sa plină de miez, țărancul s'a aruncat la pământ și a zăcut acolo un ceas, așteptând să fie ucis în bătăi, în timp ce senatul se uita înmormurit la el. Atunci, împăratul Marcu Aureliu, recunoscând că prin țărancul acela noduros grăiese necazurile unui neam întreg obidit, și, surprins de frumusețea plină de demnitate a cuvântării lui — ca un trandafir între spini — porunci să fie ridicat de jos și, iertându-l, îl primi în rândul celor bătrâni, adică al senatorilor; ii dăte « uric », ca să fie hrăniti din Visiteria împăratiei și puse « să se scrie voroava lui în cărți ».

Opera aceasta a lui Guevara, scrisă într'un stil patetic, plin de vervă oratorică, cu fraze simetrice și adesea ritmate, cu imagini îndrăznețe și numeroase antiteză, a fost, cum spune cel mai competent istoric al novelisticei spaniole, Menéndez y Pelayo, « la biblia y el oráculo de los cortesanos. (Biblia și oracolul curtenilor).

Primul majordom al palatului a împrumutat manuscrisul dela împărat și l-a transmis împăratului; dela aceasta a trecut la alți curteni, cari și-au scos copie după ea și în felul acesta autorul s'a pomenit că apare o ediție la Sevilla, în 1528, și altele curând, fără numele său. Atunci Guevara se grăbi să-i dea forma definitivă și o tipări în 1529. Cartea s'a răspândit repede și a avut un succes enorm; numai în Spania a cunoscut 33 de ediții. Ea a trecut de timpuriu peste hotarele Spaniei, căci la doi ani după ediția definitivă datează de Guevara, în 1531, ea a fost tradusă în limba franceză, și tipărită în numeroase ediții, care au avut o întinsă circulație și au exercitat o influență apreciabilă.

O soartă nu mai puțin norocoasă a avut romanul și în literatura engleză unde a fost împărtășit cam în același timp cu prima traducere franceză.

Romanul a călătorit de timpuriu și în celealte literaturi ale Occidentului; în 1540 apare la Veneția prima traducere italiană; la 1544, la München prima traducere germană și în 1606 romanul este tradus și tipărit în limba latină, de un mare umanist al timpului M. Wanckelius, sub titlul: « Horologii Principum sive de vita M. Aurelii imperatoris, libri 3 de lingua castelana in latinam linguam traducti ».

Traducerea latină a operei lui Guevara s'a răspândit în toate țările catolice, care aveau ca limbă de cancelarie și de biserică, latina. Astfel romanul a pătruns și în Polonia, unde a ajuns la cunoștința lui Nicolae Costin, pe timpul când își făcea studiile acolo. El străbătuse până atunci un drum victorios și era celebru în literatura europeană a timpului prin caracterul său istoric și didactic, a plăcut aşa de mult Tânărului moldovean, încât — mai târziu — s'a apucat să-l prelucreze în limba română, pentru a-l împărtăși contim-

poranilor săi. Pornind din năzuință de a da o formă mai unitară materialului întins al povestirii, Nicolae Costin a schimbat ordinea capitolelor și a cărților, a înălțat unele părți fastidioase, discuții dogmatice, concentrând economia operei într-o expunere mai închegată. Din 153 de capitulo ale lui Guevara, N. Costin a păstrat numai 81, iar aceste 81 de capitulo le-a distribuit în patru cărți în loc de 3. Ultima carte a lui N. Costin, încheie cadrul istoric al romanului povestind moartea împăratului filosof într-o aureolă de bunătate patriarhală. Traducerea lui N. Costin este clară, vioale și păstrează — după cum s'a putut vedea din citatele pe care le-am făcut — chiar în ritmul frazei, ceva din armonia și cadența originalului, lucru care a îndemnat pe un cercetător să credă că Nicolae Costin a tradus unele părți ale romanului în versuri.

Nicolae Costin a fost tot atât de nedreptățit în istoria literară, pe căt, a fost de sbuciumat în viață.

Când tatăl și mama sa erau înmormântați în aceiași groapă, el zacea închis în temniță. A dus apoi o viață de pribegie și când ajuns pe treapta cea mai înaltă a ierarhiei boierești și se deschideau și pentru el zări mai senine, l-a prins moartea din urmă. În istoria literară, el a fost categorisit ca erudit sec, « inimă de pergament ». Erudit fără îndoială că a fost, un precursor al lui Dimitrie Cantemir. Cunoștea adânc limba latină, cum n' o cunoștea nimeni altul pe atunci în Moldova și o vorbea cu ușurință cu care chiar azi, nu sunt mulți cărturari s'o vorbească. Știa bine limba polonă și probabil și greacă.

Dar ponosul de erudit sec, « inimă de pergament », vine dela faptul că el a încercat să dăruiască culturii moldoveniști o operă similară acelora cu care se glorifica istoriografia polonă și care încadrau istoria națiunii polone în istoria universală, de la creațunea lumii. Desigur, că în secolul care se anunța a fi al «luminilor», această concepție istorică — rămășiță a cronografelor bizantine — era vetustă. Dar Nicolae Costin nu scrisă pentru cititorii Occidentului, ci scrisă pentru Moldovenii săi din vremea lui Cantemir, despre care Neculce scrie « carte nu știa, ci numai îscălitura învățase de o facea ». Este apoi în încercarea lui de săncheză foarte mult material înădit din împrumuturi luate dela alții. Dar Nicolae Costin, care își prelucra opera, căci ne-a lăsat-o în două redacții, a murit de timpuriu, înainte de a-i fi putut da forma definitivă. În partea cronicelor însă, în care povestește evenimente contemporane, în memoriile sale asupra domniei lui D. Cantemir și începutul domniei lui N. Mavrocordat, se vede că el moștenise dela tatăl său darul de a captiva interesul cititorului prin episoade interesante pe care le înfățișează dramatic. El are apoi meritul de a fi deschis drumul literaturii moderne a Occidentului în cultura noastră. Celebrul roman spaniol al lui Guevara, *Marco Aurelio con el Relox de Principes*, pe care el l-a împărtășit în literatura noastră printr-o prelucrareabilă, este cel dintâi roman modern la noi. În sfârșit, traducerea lui vioale, plastică, într-un ritm cu cadențe armonioase, vădește strădania de a modela structura limbii după tiparele sintaxei latine, pentru efecte estetice.

BIBLIOGRAFIE. Cartea pentru întâiul descălecăt, a lui Nicolae Costin, a fost publicată de M. Kogălniceanu, în *Letopisele țării Moldovii*, vol. I, Iași, 1845 și republicată, cu caractere latine, în ediția a II-a: *Cronicile Române sau Letopisele Moldovei și Valahiei*, I, București, 1872. În volumul I al colecției de cronică a lui Kogălniceanu, au fost publicate, la anexe și capitulo adăugate de Nicolae Costin la cronicile lui Ureche—Simion Dascălul și Miron Costin.

Cronica privitoare la domnia lui Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir, se găsește în volumul II din colecția lui Kogălniceanu, incorporată în « Letopisul țării Moldovei dela Ștefan sin Vasile-Vodă, de unde este părăsit de Miron Costin Logofătul, de pre isvoadele lui Vasile Damian ce au fost treți logofăt, a lui Tudosie

Dubău Logofătul și alțora*, pe care Kogălniceanu îl atribuia în întregime lui Nicolae Costin. După analiza critică făcută de răposul Giurescu, numai ultima parte; domnia lui Mavrocordat și Dimitrie Cantemir, este opera lui Nicolae Costin (a se vedea Kogălniceanu, *Cronicile României*, ed. II, vol. II, p. 70—117, sau ed. I, *Letopisele Tării Moldovii*, vol. II, p. 78—130). Un fragment (din compilația dela zidirea lumii până la Aron-Vodă) a publicat, după o redacție diferită, tipograf Ioanid în *Istoria Moldo-României*, București 1858, vol. I, p. 1—286. O ediție completă în ambele versiuni cunoscute (una pentru cetitor, alta închinată Domnului Nicolae Mavrocordat) a dat Ioan St. Petre, Nicolae Costin, *Letopiseul Tării Moldovei, dela zidirea lumii până la 1601*. Fundația Regală pentru literatură și artă, București, 1942.

Pentru studii asupra cronicelor lui Nicolae Costin: C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor moldovene* (Nicolae Costin, Tudose Dubău, Vasile Demian), extras din *Analele Academiei Române*, s. II, t. XXX, Mem. secț. ist., București, 1907.

Concluziunile din acest studiu trebuie completeate cu C. Giurescu, *Isovaadele Tudosei Dubău, Miron Logofătul și Vasile Demian*, extras din *Bul. Com. Ist. a Rom.*, I, București, 1914. G. Pascu, *Axinte Uricarul și N. Costin*, în *Arhiva*, 1922, p. 489.

Ştirile risipite în diverse publicații documentare au fost culese de Ioan St. Petre, *Nicolae Costin — Vieata și opera*, (Teză de doctorat la Facultatea de istorie din București), București, 1939.

Pentru capitolul despre încoronarea regilor poloni la Nicolae Costin, a se vedea studiul lui Ion Const. Chițimia, în *Cercetări literare*, publicate de N. Cartojan, București, vol. IV, 1940, p. 139—163. Textul a fost publicat de Kogălniceanu în anexe la *Letopisele*, I, p. 143 și *Apendicse*, 26—29 și în ed. II *Cronicile României*, I, p. 177 și 400—403.

Din *Ceasornicul Domnilor* au publicat câteva fragmente: Dr. M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1883, în *Apendice*, p. 559—570; și anume cap. I, partea IV-a; și Voroava a prea înțeleptului Garamantilor (Brahmanilor) către marele Alexandru, în care dovedește că mai mult pot cei cari cu măsură socotesc de sine și moștenesc puține, decât Alexandru, care moștenește multe și cu mândrie socotește de sine; și că pre mare nebunie easte aș vrea a stăpâni lung și lat, care are scurtă căruță a vieții sale; Em. C. Grigoraș, cu greșeli de transcriere și lectură: *Tăranul dela Dunăre*, în *Convorbiri Literare*, Iulie-August 1930, p. 753—767. Problema a fost reluată în ultimul timp de N. Cartojan, *Ceasornicul Domnilor de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara*, București, 1940. (Extras din *Rev. istorică română* 1933 și din *Cercetări Literare*, IV, 1940, p. 121). Pentru studii asupra vieții și operei întregi a lui Nicolae Costin a se vedea și N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. II, ed. II, București, 1926, p. 89—124.

INFLUENȚA LATINĂ ÎN STILUL CRONICARILOR MOLDOVENEI

Marii cronicari moldoveni Ureche și mai ales Costineștii au nu numai meritul de a fi creat în literatura românească genul istoric cu nuanțe apropiate de genul memoriorilor, ci și pe acela de a fi introdus inovații în limba literară a timpului. Cultura lor largă, erudiția lor, preocupările după forme literare mai alese, după un ritm armonios, după versificație chiar — toate acestea îi îndemnau să nu se mulțumească cu vocabularul și tiparele sintactice pe care li le punea dinainte limba scripturilor sfinte și a vechilor cazanii.

Ureche și Costineștii introduc în scrisul lor noțiuni noi, pentru care — spre a le circumscrie precis — aveau nevoie de cuvinte noi. Si acestea le-au împrumutat uneori din limba polonă, pe care și-o însușiră în mediul și în școlile polone în care și-au făcut instrucția. Alteori termenii de origine turcească au fost luati din vorbirea contemporanilor, cari se vănturau continuu pe țărmul Bosforului, într'o vreme în care influența orientală începea să se reverse asupra vieții din Principatele noastre, ca: *ceauș, ceambur, celebiu, derviș, divan, olac*, etc.

Dar alături de acești termeni turcești, care dau scrisului lor un ușor colorit oriental, ei introduc — și aci este parte a contribuție proprie a lor — mulți termeni de cultură de origine latină, precum: *istoric, poetic, orator, ritor, comedie, filosofie, cozmografie, gramatică, silave, răpublică, consilium, pretorian, prințipe, primani, secundani, terțiani, senat, tensor, monarhie, tiran, imperator, colonie, obsides, testament, tractat, veterani, fantastic* și altele.

Aceste cuvinte latine pe care Ureche și Costineștii le introduc în limba literară — neologisme pentru vremea aceea — marchează începutul unei direcții noi: revenirea la matca latină a limbii.

Influența latină — mai ales în opera Costineștilor — se vede însă mai ales în structura limbii. Miron și Nicolae Costin se străduesc să croiască pentru limba timpului lor, după modelul latin, tipare sintactice noi. Ei modeleză structura frazei, pe de o parte pentru a-i da rezonanțe noi, capabile să exprime nuanțe felurite de cugetare și simțire, pe de alta pentru a-i imprima un ritm mai armonios. Când de pildă Nicolae Costin în *Ceasornicul Domnilor*, fără puțin uzanțe limbii vorbite, urma sinuozitatele intermediarului latin, așezând la început subiectul cu incidentalele sale, apoi obiectul cu determinările sale și lăsând abia la sfârșit verbul, ca de ex.:

« O părintilor adunați, o niam fericit, eu țăranul Milan, lăcuitorul orașelor răpilor Dunării, voao sfântnicilor Râmliani carii sunteți adunați într'acastă curte, mă încin », — o face aceasta, nu pentru că el, care vorbea cu ușurință limba latină, era într'atâtă stăpânit de topica frazei latine, încât nu se putea desbăra de ea nici când scria românește, ci o face pentru că el urmărea în scrisul său efecte artistice. Urmărea pe de o parte să redea în limba sa ceva din muzicalitatea originalului latin, iar pe de altă parte să sublinieze efectul contrastului dintre cele două membre adverse ale frazei: *eu, țăranul... voi* sfântnicilor Romei... Acelorași nevoi de ritmică și de subliniere a sensurilor sunt subordonate și celealte inversiuni topice, ca de ex. așezarea negațiunii la început și despărțirea ei de verb: *nu dintr'acei ce ar fi mai harnici a face dreptatia, ce dintr'acei ce au în Râm mai mulți priitori trimiteți*. Pentru același cuvânt așeză complimentele înaintea verbului pe care-l lămuresc: Dumnezeii *grijă lucrurilor omenești* au lepădat; determinările adjecitivele înaintea substantivului: pentru *nepărăsite a noastre răutăți*; utilizează construcții brachilogice syllepse: că fără vrearia și socoteala Dumnezeilor nici binele a agonisi, nici de rău a ne feri nu putem; hipberbate (separarea de cuvinte care din punct de vedere grammatical sunt unite): tu *ale noastre* ai strămutat *obiceiuri*.

Costineștii, cari vorbiau cu ușurință limba latină, s-au deprins cu asemenea inversiuni ale părților de propoziție, încât, în căutarea unui efect de armonie ritmică sau în necesitatea de a sublinia un sens, le-au utilizat și în opera lor originală. Găsim, bunăoară, în cronica lui Miron Costin, expresii în care verbul este aruncat la sfârșitul propoziției: « să fie spre învățăturile scripturei mai plecată a locuitorilor țării noastre *voie* »; sau altele în care atributul este despărțit de substantiv și verbul de compliment prin intercalarea altor părți de propoziție: « multe *obiceiuri* întru acest neam trăiesc a Italianilor până astăzi »; « au fost a resipei casei lui Vasile Vodă *principă* »; ori cu complementul direct sau cel indirect așezate înaintea verbului de care depind: « *puștilor apucase Cazaci de le stricase roatele* » și altele.

Cronicarii moldoveni sunt dar premergătorii școalei latiniște și în ceea ce privește punerea în circulație a ideei de latinitate a neamului și în ceea ce privește năzuința de a împământeni în limbă construcții sintactice latine.

Ei au deschis astfel drumul în limba literară inversiunilor topice, pe care aveau să le mănuiască cu atâtă artă marii lirici ai veacului al XIX-lea.

BIBLIOGRAFIE. N. Cartojan, *Ceasornicul Domnilor de Nicolae Costin și originalul spaniol al lui Guevara* (extras din *Revista istorică română*, 1933, p. 159—171 și din *Cercetări Literare*, IV, 1940, p. 1—21). I. Cazacu, *Influența latină asupra limbii și stilului lui Miron Costin* (lucrare în Seminarul nostru de literatură veche românească) în *Cercetări Literare*, V, p. 41—64. Influența latină asupra cronicarilor a mai fost semnalată de: A. V. Gădei, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din secolul al XVII din punct de vedere al limbii, metodei și cugetării*, București, 1898, p. 194 și urm.

ION NECULCE

Colegul de divan al lui Nicolae Costin, Ion Neculce, ocupă, prin resursele nesecate ale darului său de povestitor, locul cel mai de frunte pe linia ascendentă a cronicarilor moldoveni.

Tatăl său, Ienachi Neculce, care se găsește amintit în documente pe la 1679—1685 ca grămotic, era un om cult pentru vremea lui, căci un act al fiicei sale Sanda, ne destăinuie că « avea cărti grecești » și că era « om spudeos (σπουδαῖος = serios, grav, important), precum îl știe toți ». Aceste și alte calități sufletești, l-au ajutat să ia în căsătorie pe fiica marelui boier dela curtea lui Vasile Lupu, Iordache Cantacuzino, despre care vorbește cu atâtă admiratie Miron Costin (« cap ca acela abea de au avut țara cândva sau de va mai avea »). Catrina Cantacuzino aducea ca zestre soțului său 25 de sate.

Cronicarul este singurul băiat născut din această căsătorie; a mai avut două surori, dintre care una s'a măritat cu Ștefan Luca, vistiernicul lui Dimitrie Cantemir și tovarășul de exil al cronicarului, alta măritată în Țara Românească cu Done Vistierul.

Ion Neculce era numai în vîrstă de 14 ani, când familia sa a fost sfiduită de o groasnică nenorocire. În 1686, când Ioan Sobieski se întorcea dela despresurarea Vienei și când podghiazuri polone cutreierau Moldova, jefuind și dând foc, a fost prădat și ars conacul familiei cronicarului din Prigoreni, iar tatăl, Ienachi Neculce, care era pe atunci vîstier cămăraș de ocnă, a fost tăiat de Poloni în Târgul Ocnei. Atunci familia, îngrozită, pleacă împreună cu bunica, văduva lui Iordache Cantacuzino și cu fiul acestieia, Iordache Stolnicul, la rudele lor din Muntenia, familia Stolnicului Const. Cantacuzino. În acest exil, bunica moare. După 4 ani de pribegie, când în domnia lui Constantin Cantemir lucrurile se mai liniștesc în Moldova, pribegii se întorc la căminurile lor.

In anul următor, 1691, Neculce apare între micii slujbași dela curtea domnească. În toamna anului, când fiica lui Constantin Brâncoveanu, Maria, logodită la Constantinopol cu Constantin Duca, veni la Iași, însotită de mama sa și de Stolnicul Constantin Cantacuzino, pentru celebrarea căsătoriei, Neculce făcea și el parte din alaiul Tânărului mire. « Atunce, pre acé vreme și eu, Ioan Neculce, vel vornic, eram Tânăr postelnic și mergeam cu alți postelnici împreună, cuトイage a mână, pre gios, înaintea Domnului », care-i urma călare, cu surgiciul pe cap.

In vara anului 1700, sub Antioh Cantemir, când Moldovenii primiră firmanul — îmburător pentru ei (« se învoieșă toată țara pentru acea veste ») — de a se retrage garnizoana turcească din Camenița și a se preda cetatea Polonilor, Neculce, care înaintase vătaf de aprozi, se afla cu Domnul său la Nistrul.

In acest timp, el se căsătorește cu nepoata de soră a Domnului, cu Maria, fiica lui Lupu Bogdan biv-hatman, care îl aducea ca dotă: 5 sate în Hotin și Dorohoiu, câteva salașe de tigani și o sumedenie de vite: o herghelie de cai, 40 de vaci, 20 de boi, 100 de oi, 200 de stupi. În anul următor, învoindu-se « frătește » cu cumnatul său Ștefan Luca și cu sora sa mai mică, Sanda, înaintea Mitropolitului și a verilor lor, el primește din partea « de comandă » a mamei sale: 7 sate și 4 fâlcii de vie la Cotnari și la Nicorești.

Astfel, fără să ajungă în moșii pe Grigore Ureche, Neculce era și el — ca și Miron și Nicolae Costin — unul dintre marii proprietari de pământuri ai Moldovei.

Neculce nu s'a putut bucura multă vreme de rudenia cu Domnul, căci în toamna anului 1701, Antioh Cantemir este înlocuit cu Constantin Duca.

In 1705, el este însă în suita lui Antioh Cantemir la Constantinopol și este față la pârâa pe care boierii Moldovei, din îndemnul nou lui Domn, o aduc împotriva lui Mihail Racoviță. Întrând

în Moldova cu Antioh Cantemir, Neculce este ridicat la rangul de mare spătar și, în această calitate, este trimis ca sol — el, care petrecuse o parte din copilărie în Muntenia — la curtea domnească din București, cu prilejul nunții fiului mai mare al lui Brâncoveanu, Dinu, cu fata vornicului Ion Balș din Moldova. A fost o nuntă bogată și plină de fast « care să zicem — spune Neculce — nu era nuntă domnească, ce putem zice crăiască ».

In anul următor, când Antioh Cantemir, din porunca Turcilor, pleacă, împreună cu toată boierimea și cu salahori, să întărească cetatea Tighinei, Neculce, împreună cu Ilie Cantacuzino și Ilie Catargiu, este lăsat de Domn în Iași, caimacam, ca să poarte grija de trebile țării. Dar încrederea pe care i-o arată unchiul soției sale îl este fatală, căci Antioh, fiind înlocuit, încă de pe când se afla la Tighina, cu Mihai Racoviță, acesta îl trece și pe el într-un izvod de boierii care trebuiau prinși și închiși înainte de sosirea lui în Iași. Neculce însă până a nu sosi se menține gazda lui, simțindu-se în cumpăna morții, încalcă repede și fugă în Polonia. Acolo a stat câtăva vremi — el nu precizează cât — până când și-a « făcut pace cu domnia » și s'a întors la casa lui, având cinsti și căutare din partea Domnului.

Sub celălalt unchiu al soției sale, sub Dimitrie Cantemir, Neculce este din nou ridicat în fruntea treburilor publice ale Moldovii: « Iară mai de credință și mai ales toate trebile domniei erau după mine, Ioan Neculce, vel spatar », mărturisește el în-suși. De aceea, când Dimitrie Cantemir încheie alianța cu Petru cel Mare și se hotărăște să se arunce în văltoarea războiului, trebuind să-și acopere primele mișcări, ca să nu fie simțit de Turci și de boieri, el încredează postul important atunci, de mare hatman — am zice azi: ministru de război — lui Neculce. Cronicatul, învinuit mai târziu de colegii săi de divan, că el, prin sfaturile lui, a adus dezastrul Moldovei, se apără susținând că el n'a știut — deși încheierea alianței se făcuse prin cumnatul său — de legăturile lui Cantemir cu Petru cel Mare, decât atunci când Rușii au sosit la Prut. « Atunce am știut și eu că au fost scris Dumitrașco Vodă să vie Moscalii, că eu tot găndeam că vom purcede în gios spre Huși, precum sfătuism; iară dacă am înțeles că au sosit Moscalii la Prut, mult m'am mirat și am zis lui Vodă să scrie să se întoarcă Moscalii înapoi... și să se lase de Moscali, că poate să-i bată Turcii, și Tătarii or robi țara. Pui pre Dumnezeu martur că aşa i-am zis și tare am stătut, că doar l-o intorcer, și n'am putut ». Dimpotrivă, Cantemir măniat i-ar fi răspuns: « că voi toți vă chiveniști cu toții ca să rămâneți la creștini, și numai eu singur să rămăi pentru voi la pagâni, că v'am văzut eu credința voastră, că ați fugit toți ». Intr'adesea, boierii temându-se că Turcii vor intra în Iași, după un svon, răspândit într'adins de Dimitrie Cantemir, fugiseră. Dar unii dintre ei intraseră mai demult în tratative cu Rușii, peste capul Domnului. Când Cantemir cheamă boierii, cari mai rămaseră cu el în Iași, și le comunică alianța cu Rușii, aceștia, bucuroși, se grăbesc să răspundă: « Bine ai făcut Măria Ta, de te-ai închinat ». După aceasta, Dimitrie Cantemir, încălcând, a plecat în tabăra rusească dela Prut, ca să orânduiască cele necesare, iar pe Neculce l-a lăsat de paza Doamnei în Cetățuie, temându-se să nu lovească Turcii pe Doamnă, în urma lui.

Neculce a fost astfel și părță la drama care a urmat și a trăit, cu toți contemporanii săi, fiorul acelor zile de înviorare sufletească, în care mișcările și freamățul oștirilor și zăngănitul armelor rusești pe pământul Moldovei, trezise nădejdea măntuirii de sub vitregia stăpânirei pagână.

El a fost martor la intrarea lui Petru cel Mare în Iași; la primirea lui în palatul domnesc; la masa pe care a dat-o Domnul

în cinstea împăratului; a închinat și el cu Petru cel Mare un pahar de vin franțuzesc la ospătul pe care împăratul l-a dat în tabăra sa, Domnului și boierilor moldoveni, și în sfârșit, ceea ce este mai important, el a condus pe câmpul de luptă operațiile corpului de armată moldovenesc. Astfel a avut prilejul să cunoască de-aproape pe țarul care a deschis o eră nouă în istoria Rusiei și al cărui portret avea să-l zugrăvească așa de sugestiv în opera lui. Descrierea luptei pe care a dat-o în cronică sa este un izvor istoric de care s-au folosit și istoricii ruși pentru epoca lui Petru cel Mare. De altfel, fragmentul a fost pus la îndemâna istoricilor străini încă din 1845, de M. Kogălniceanu, într'o foarte bună traducere franceză.

La un moment dat, împăratul, răslețit cu un mic pâlc de armată de trupul cel mare al oștirii rusești și încolțit de Turci și Tătari, cheamă pe hatmanul Neculce și-l întrebă dacă cetează, cu 200 de dragoni și 100 de moldoveni, să-l scoată pe el și pe împărateasa, călări, în Țara Ungurească. Neculce, cumpărind împrejurările, și arată că este un lucru « prea cu grija mare a șipit să nu cadă la vreo primejdie », dar cu bunul lui simț practic izbutește să-l scape pe împărat din încurcătură. Pornesc călări în toiu nopții, pe întuneric, « de nu se vedea nici mâna », pe malul Prutului, pe când coastele dealului și câmpul tot până la Huși erau luminate de focurile Turcilor și ale Tătarilor și, mergând toată noaptea, ajung în zorii zilei să se împreune cu tabăra rusească dela Stănești. Lupta, începută cu însuflețire, este însă nenorocită pentru creștini, care, copleșești de numărul mare al Turcilor, sunt în cele din urmă încolțiti și înconjurați. Cu toate stăruințele generalilor nemți, care cereau continuarea războiului și cu toate rugămintile lui Dimitrie Cantemir și a boierilor moldoveni, Petru cel Mare, sfătuit de împărateasă și de generalii ruși, se vede nevoit să ceară pacea.

Turcii cereau pe Dumitrașco Vodă, dar izvoare rusești ne informează că Petru cel Mare ar fi spus, cu un desăvârșit simț de loialitate, că « mai bine voiu ceda Turcilor țara mea până la Cursc, decât pe Principele care, din iubire față de mine, și-a pierdut țara ». Turcii stăruind, Rușii le răspund că din războiul dintâi nu se știe ce s'a făcut, perit-a sau a fugit, că ei bănuiau că a trecut la Turci.

PRIBEGIA. Cu Dimitrie Cantemir, care nu mai avea să se întoarcă niciodată între ai săi, pleacă în pribegie și boierii care-i fuseseră devotați, urmați de popor, între care și hatmanul Neculce. Erau 448 de boieri și slujbași, urmați de 4.000 de oameni din popor, bărbați și femei.

In Rusia, Petru cel Mare dăruiește Moldovenilor puși sub autoritatea lui Dimitrie Cantemir, sate și moșii în regiunea Harcovului. Dar acolo, pe pământ străin, departe de căminurile lor, încep fricțiuni între Domn și boieri. Desamăgit și amărît de prăbușirea planurilor sale, Dimitrie Cantemir își schimbă firea: « Dumitrașco Vodă — ne spune Neculce — nu vrea să țină pe Moldoveni cu dragoste, ca pe niște străini ce și-au lăsat casele și s'au înstrăinat pentru dânsul; el vrea să-i ție mai aspru decât în Moldova, că i se schimbă firea într'alt chip, nu precum era Domn în Moldova, ce precum era mai înainte, pre când era beizadea Tânăr, în zilele frăține-său Antioh Vodă, încă și mai rău, și iute la beție, și se scârbia de piece, și ușa îi era închisă... ».

Neculce nu se putea apoi împăca nici cu viața din Rusia « unde nu sunt oamenii slobozi să meargă unde le este voia, nici la împărtie, fără ucaz; și ucaz nu vor să facă, ca pentru să nu facă cheltuiala împărtiei ».

Doi ani de zile Neculce a trăit cu amărăciune la Harcov, pe lângă Dimitrie Cantemir, stăruind neconitenit să i se îngăduie întoarcerea în țară. În cele din urmă, i se învoește înapoierea la căminul său.

Despărțirea de Dimitrie Cantemir și de boierii moldoveni este înduioștoare. Domnul, Doamna, boierii, cu toții îl sfătuiesc să mai rămâie, că « nu și-o putea face pace și va pieri de Turci ». Domnul se îndatoră să intervină pe lângă împărat pentru el; generalul Seremetiev însuși, cel care condusese armatele rusești la Stănești, făgăduia să-i obțină dela Țar sate și moșii, dar Neculce, cuprins de nostalgia țării și de grija copiilor săi pe care-i avea cu sine (« ... viața mea îmi era cum era, dar mai mult îmi era pentru copiii mei la ce vor rămânea... »), stă neclintit în hotărîrea sa. El își ia astfel inima în dinți și, plecând din Harcov, intră în Polonia și ajunge la hotarele Moldovei. Dar aci îl așteptau alte surprize.

După înfrângerea dela Stănești, țara fusese dată pe mâna hoardelor de Tătari, care jefuiau, robiau și dădeau foc satelor, încât — zice un act contemporan: « mai *că* era sfârșitul acestui pământ de istov ». În acele împrejurări — grăește mai departe actul: « fratele nostru Lupu Vornicul, văzând pieirea noastră a tuturor », înfruntând primejdia, « s'a dus cu capul a mâna », în tabăra turcească și a căzut la picioarele Vizirului și ale Hanului tătăresc, cerând iertare pentru țară. Din cronică lui Neculce, știm că, în timpul luptei dela Stănești, Lupu, presimțind dezastrul, se despărțise de Cantemir, și făcuse o tabără aparte și intrase în legături cu Turcii. Vizirul și Hanul, muștrând pe Lupu pentru hainlăcul țării, se înduplecă, potolesc prada, întorc robii și-l însârcinează pe Lupu cu caimacamia țării. Lupul însă, apucându-se să impileze pe slujitorii și căpitanii ce fuseseră în tabăra Rușilor, este părît la Vizir, care nu eșise încă din Moldova și care, măniat, poruncește ca Lupul să fie pus în lanțuri și dus la Varna, unde stă închis doi ani. Scăpând din închisoare și întorcându-se în Moldova sub Nicolae Mavrocordat, el se plânge în divanul domnesc că a fost în « mare primejdie de cap » și că toată năpasta lui și a țării a venit din pricina sfetnicilor lui Dimitrie Cantemir, Ioan Neculce hatmanul și Ștefan Luca Visternicul, « care au fost umblat de au adus pre țarul moschicesc cu oști și au luat și bani de au făcut oaste ». Divanul a considerat faptele celor doi pribegi ca viclenie — trădare, cum am zice azi — și, potrivit vechiului drept românesc, moșile lor au fost confiscate și trecute pe seama domniei, pentru ca apoi să fie dăruite, în parte, lui Lupu, pentru serviciile pe care pretindea că le-a adus țării.

Dela marginea țării unde ajunsese, Neculce roagă pe Mavrocordat să intervie pentru el la Poartă, ca să obțină firmanul prin care să i se îngăduie întoarcerea în patrie. Domnul intervine, dar Vornicul Lupu, care pusese mâna pe moșile pribegalui, « sta de zi și de noapte de-i făcea împiedicături și turburări despre Turci și despre alții, ca să nu vie în pământul său », ci să piară între străini. Până la obținerea firmanului Neculce, după sfatul Domnului, trimite în țară pe « giupâneasa sa »; dar din pricina lui Lupu, femeia trebue să « stea tăinuită în țară, mai mult prin păduri ».

Tocmai se obținuse dela Turci firmanul de iertarea lui Neculce, când Mavrocordat este strămutat în Muntenia, și atunci, prin stăruințele Vornicului Lupu, firmanul se rătăcește. Curând apoi, zările se turbură din nou în Moldova: cătane ungurești și ciamburi tătărești pătrund în țară și o pradă, iar pe urma lor se întinde foamea și ciuma.

Abia peste 7 ani se ivesc împrejurări mai prielnice pentru întoarcerea lui Neculce, și este într'adevăr mișcător să vezi cum, în contrast cu răutatea și lăcomia hapsânelui său coleg de divan, Neculce găsește un ocrotitor statoric în Domnul străin de pământul țării, Nicolae Mavrocordat. Iată cu ce bunătate susletească răspunde el la un răvaș al pribegalui, în 9 Iunie 1719:

« Cinstitului și al nostru prieten, dă bine voitoriu, dumnealui » Hatmanul, dela Dumnezeu sănătate pohtim dumitale. Priete-

« neasca scrisoarea dumitale, încă fiind pe cale, o am luat... « scrisele toate le-am înțeles... iar acum nu lipsim a încredința « pre dumneata ca să știi că te avem pre dumneata în dragostea « noastră, și, cu ce s-ar putea spre folosul dumitale nu vom lipsi, « fiindu-ne milă dă streinătatea dumitale. Că și în domnia noastră « dintâi, n'ai fost uitat dumneata de noi, ci încă și ferman atuncea « am fost scos dela stăpâni, ca să vii dumneata în patria dumitale. Si acel ferman au fost la Iamandi și ne mirăm cum n'au « venit la mâna dumitale — [motivele le cunoaștem acum]. « Despre părțile acele orice s'ar înol, pohtim pe dumneata să nu « lipsești a ne înștiința... ».

INTOARCEREA IN MOLDOVA. Cu sprijinul lui Nicolae Mavrocordat, care domnea atunci în Muntenia și cu ajutorul lui Mihail Racoviță, noul Domn al Moldovei, Ioan Neculce, după o pribegie de 9 ani de zile, se poate întoarce în sfârșit la căminul părintesc, în 1720, și are atunci în divanul domnesc un lung proces cu văduva Vornicului Lupu și cu fiul acestora, Iordache Vel Căpitan de Codru, pentru redobândirea moșilor răpite. Din fericire, au răsărit până la noi actele procesului, care luminează în chip neașteptat nu numai un colț din vechea viață juridică a Moldovei, ci și o latură din personalitatea cronicarului, întrucât actele reproduc pe larg apărarea lui în divanul domnesc.

Neculce începe prin a spulbera învinuirea ce i se adusese în lipsă și care dăinuia încă la sosirea lui, că el ar fi adus pe Ruși în Moldova. Nu putea « fi el harnic » și nici « Dumitrașco Vodă să ridice împărăția Moscului » asupra Portii, ci războiul între Ruși și Turci izbucnise cu două-trei săptămâni mai înainte de intrarea lui Dumitrașco Vodă în scaun, din pricina lui Carol al XII-lea, fugit atunci la Tighina. În ce privește învinuirea că el și cumanatul său au sfătuit pe Cantemir să se închine lui Petru cel Mare, « dumnealor — spune actul — deteră samă cu frica lui Dumnezeu, cum ei nu l-au sfătuit, nici l-au îndemnat să se închine, numai slugi au fost; n'au putut taina lui, după ce au văzut-o, să o vădească ». « Eu taina stăpânului — spune el și în cronică — căruia i-am mâncat pită, n'am putut-o descoperi, uitându-mă la Sfânta Scriptură ». Dar — adaogă el mai departe, în apărarea sa — « toată boierimea au fost bucuroși Muscalilor și greșii Portii ». Când Luca Visternicul s'a dus cu cărti dela Dimitrie Cantemir la Petru cel Mare, a găsit acolo soli trimișii, mai dinainte de boieri, fără știrea lui Dumitrașco Vodă și, zicând acestea, Neculce scoate « un vrat de cărti » ale Sfinției Sale Părintelui Mitropolitului, chiar Ghedeon, ale lui Antohi Hatman și ale lui Savin Banul și ale altor mulți, toți chemând pe Ruși cu « înbunături deșerte ». Însuși Vornicul Lupu, care pretindea că a rămas singur credincios Portii, « când au inceput a trece Vizirul Dunărea în această parte, îndată au repezit la împăratul Moscului de i-au dat de știre, cum că Vizirul trece Dunărea... Dacă au fost dumnealui drept Portii, pentru căci <ce> au dat știre Moscalilor că trece Turcii Dunărea? » Nu-i adevărat apoi că Lupul s'a dus cu « capul a mână » la Vizir pentru țară, ci a fost adus cu sila, iar dacă pe urmă a fost dus în lanțuri la Varna, aceasta s'a întâmplat din pricina lăcomiei lui. Si răspunzând acestea — spune conceptul procesului — « dumnealui Ion Hatmanul cu glas mare — mai exact ar fi fost: mișcat — înaintea noastră și a tot sfatului nostru, cu blâstăm au grăbit, de-l va lua Sfinția Sa Părintele Mitropolitul și cu toți boierii sfatului nostru asupra sufletelor lor, precum este numai el singur vinovat... și alții nici au fost bucuroși, nici au fost amestecați, nici sănt vinovați; atunce nu numai de Boian (satul lui Neculce) să fie el păgubaș, ci și de viață să fie pierdut ».

Aceste cuvinte ale pribegiei, care trecuse prin atâtea suferințe, au făcut o adâncă impresie și au trezit în sufletele colegilor săi de odinioară, infundați cu propriile lor « cărti », amintirile trecutului și conștiința dreptății. Si atunci — încheie actul —:

51
XII
ACADEMIA
ROMANA
CT UNEI RECONSTRUIRE
MĂLĂIEI DIN ROMÂNIA
INTERIORUL ROMÂNIA
CĂCUKUD YANUNIY
MOGRAD HETVAF ZEY
LJ KUDY BOZUMA
TAPU NEUCĂ ATRU MEG
NUIS ZEĆ NEOPNI OFRE
MEĆ MECUDE MEG
MEŁY MELUT ROD
JUNA ČIĆI MECU
LJ GELINDO LAZENI
LJ NE QUROPEW
LJ NE XU DE MEG
LJ MELI LIA ADRATE
LJ MELI LIA LECRUP CO
PRME Nİ İGURIPAS
DÜ ÜSÜM
Ion Neculce

Un act scris și semnat de « Ion Neculce biv vornic ».

« Sfinția Sa Părintele Mitropolitul și toți boierii sfatului îndată să'au mărturisit înaintea noastră cum toți au fost vinovați și amestecați și bucurosi Muscalilor și greșii prea luminatei Porti, niciunul nu s'au cutezat să-l ia cu sufletele sale ». Domnul însuși, deși Iordachi Lupu Costachi și era rudă — căci, se spune în același act că ținea în căsătorie « o nepoată de frate » — totuși, mărturisește în hotărîrea sa, că: « el, care a fost de trei ori Domn din vreré lui Dumnezeu », n'a pomenit « să ia Domnul moșile altor boieri să le dea altora, fără de vină ». Astfel se recunoaște în divanul domnesc nevinovăția lui Neculce și este repus în drepturile sale.

Cronicarul avea atunci 48 de ani. Cariera lui politică nu era încă încheiată. În 1727, Neculce făcea parte din divanul lui Grigore Ghica Vodă, ca vel vornic al țării de jos — dregătorie pe care o avusese mai înainte și Grigore Ureche. Legăturile dintre el și Domn erau așa de prietenesti încât, în 1733, el primește pe Domn, ca oaspe, la moșia sa, Prigorenii din ținutul Dorohoioiu. În a doua domnie a lui Grigore Ghica, Neculce, înaintat în vîrstă — avea peste 60 de ani — este numit judecător în Iași dimpreună cu boierii cei mari « la toate trebile și judecătile să fie nelipsiți ». Totuși suferințele nu i-au fost cruceate nici la bătrânețe. În 1740, pe timpul intrării Rușilor în țară, rămânând în Iași împreună cu copiii săi, a fost părît de « ciocoi și alți neprietenii », Domnului Grigore Ghica, care l-a închis câteva zile, dar pe urmă, convingându-se de nevinovăția lui, l-a pus în libertate.

A murit între 25 Februarie 1745 și 12 Ianuarie 1746, în vîrstă de 73 de ani.

CRONICA LUI ION NECULCE

Vieața lui Ion Neculce e plină de elemente dramatice în întorsările ei neașteptate: aci caimacam de Domn, conducând în Iași treburile țării, în vreme ce Domnul se afla cu boierii la Nistru; aci silit — în cumpăna morții — să încalce repede și să fugă în Polonia; aci mare hatman al Moldovei, închinând cu Petru cel Mare la masă și conducând apoi pe câmpul de luptă armata moldovenească; aci pribeg în suita lui Dimitrie Cantemir prin Sudul Rusiei; aci la granițele țării, gata să treacă Nistrul și să-și revadă plaiurile părintești; aci din nou amărît, văzând că i se închid 9 ani, drumurile întoarcerii în țară și că moșiile să sunt răpite. Rareori o vieață omenească a cunoscut drumuri atât de întortochiate cu suișuri și coborîuri neașteptate, cu bucurii și satisfacții scurte și cu suferințe îndelungate. Dar toate aceste reversuri ale soartei, dacă i-au măcinat iluziile tinereții, în schimb i-au întărit și largit personalitatea, căci nimic nu desfundă mai bine puterile care zac latent în adâncul sufletului, decât ciocnirile continuu cu realitățile vieții. Reîntrând în Moldova la vîrsta de 50 de ani, după o vieață svânturată, Ion Neculce era un om format, cu o bogată experiență a lumii și cu o largă înțelegere a celor omenești.

Târziu, după pragul a 60 de ani de vieață, când patimile s'au domolit și s'au așezat la adânc, ca mâlul pe prundișul unei ape limpezi, fostul hatman al lui Dimitrie Cantemir s'a apucat să scrie « cele căte s'au tâmplat în vieață » sa și pentru care n'avea nevoie de istoric străin, căci erau scrise în inima lui. În precuvântarea cronicei, Neculce ne spune că este biv vel vornic — adică fost mare vornic al țării de sus. Neculce a ajuns vornic mare la 1731—1733, în domnia lui Grigore Ghica. Dacă el semnează « fost mare vornic », urmează că a scris cronică după 1733, adică după vîrsta de 61 de ani.

N. Iorga a adunat, în *Istoria literaturii românești*, volumul II, toate datele din cronică lui Neculce, în care bâtrânul boier face aluzie la vieața sa și care pot servi ca puncte de sprijin pentru datarea operei. Din toate reese că Neculce și-a scris cronică după 1733 și că până în ultimii ani ai vieții, mâna tremurândă așternea pe hârtie, pentru urmași, letopisul țării. Povestind, la vîrsta de 66 de ani, purcederea Domnului Grigore Ghica la Nistru, ca să ridice puștele pe care le îngropase Muscalii și să le ducă la Tighina, el adaogă: « Aceste toate s'au lucrat într' acest an, dela Noemvrie la veleat 7246 (1738) până la istovul lui Noemvrie la veleat 7247 (1739), și ce s'a mai lucra, s'a scrie la rândul său ». Reluând, după un scurt răgaz, pana, el continuă imediat: « Iară acum am început să scrie că în anul 7247, după ce au mers Grigore Vodă în Iași, ciuma s'au mai potolit ». Il surprindem deci pe bâtrânul cronicar, așezat la masa lui de scris, în liniștea patriarhală a moșiei sale, îmnuind pana în cerneală ca să însemne cronică zilei. Astfel a scris până la capăt; ultimele rânduri sunt din 20 Iulie 1743: urcarea în domnie a lui Ioan Mavrocordat. Doi ani mai târziu, Neculce închidea ochii pentru totdeauna.

Cronică lui Neculce cuprinde istoria Moldovei dela Dabija Vodă (1661), de unde o părăsise Miron Costin, până la 1743; un răstimp de 82 de ani.

Asupra izvoarelor, cronicarul însuși ne dă următoarele indicații:

« Iară dela Dabija Vodă înainte îndemnatu-m'am și eu Ioan Neculcea biv vel vornic de țara de sus a scriere întru pomenirea « Domnilor: însă până la Duca Vodă cel Bătrân, l-am scris de « pe niște izvoade ce am aflat la unii și alții și din auzitele celor « bâtrâni boieri, [Izvoadele sunt, după cum s'a văzut, p. 177—179, « letopisul lui Damian-Dubău] iară dela Duca Vodă cel Bătrân « înainte, continuă Neculce, până la domnia lui Ioan Mavrocordat, nici de pre un izvod a nimăru, ce am scris singur « dintru a mea știință, căte s'au tâmplat de au fost în vieața mea».

Așezându-se să scrie, ca un moșneag întrelept și sfătos ce era, toate cele trecute, pentru ca « frații săi cetitori » să știe « a se ferire de primejdii », Neculce are, în ciuda vîrstei, un suflet cald, în care amintirile păstrează toată prospețimea lor. Timpul ștersese măruntișurile vieții, lipsite de interes, dar icoanele și pătaniile care-l impresionaseră mai puternic, se desprind, din amintire, vii, ca în clipa în care le-a văzut de aproape sau le-a trăit intens.

Cronică lui Neculce, în continuarea cronicelor lui Miron Costin, înfățișează una din fazele cele mai dramatice ale istoriei moldovenesti: epoca de prăbușire a domniilor moldovenești și începuturile domniilor fanariote. În desfășurarea războaielor crâncene dintră creștini — Germani, Poloni și Ruși — de o parte și Turci de altă parte, domniile moldovenești cad ca frunzele vânturate în furtuni. Sunt pagini încordate de intrigă, de decădere națională, de umiliință deprimantă, pe care le simțim din tablourile sumbre pe care ni le înfățișează cronicarul. Iată bunăoară într'un loc pe Domnul Moldovei și pe cel al Țării Românești cheamăți la sfat în cortul pașei la Hotin, pentru ca Pașa să răcnească la ei și să « scoată hangerul ca să-i lovească ». Iată într'alt loc, pe Antonie Vodă, care a făcut mult bine țării, închis și chinuit de Turci în temniță « și l-au bătut și l-au căznit în fel de fel de cazne; până și tulpanuri subțiri îl făcea de înghieta și apoi le trăgea înapoi, de-i scotea mațele pe gură. Si l-au făcut de au dat o mie de pungi » ca să scape. Si « după ce l-au slobozit Turci și s'au apropiat de casă, și numai ce au văzut că-i arde și casa ». Uneori tragicul se împletește cu comicul ca în dramele shakespeareiene. Boierii munteni, plângându-se vizirului împotriva lui Grigore Ghica, în timp ce acesta « după perdeaua vizirului asculta toate. Si vizirul zisul-le-a: Alegeti-vă un domn dintre voi, pe cine vă va plăcea și veniți mâine dimineață să vi-l fac ». Când a doua zi boierii se duc cu Drăghici Cantacuzino, fratele lui Șerban, în frunte, la vizir « să-l îmbrace cu caftan și au intrat în casă, la vizirul », rămân încremeniti. Vizirul le scoate înainte pe Grigore Ghica căftanit.

Rareori într'un tablou sumbru din aceste vremuri pătrunde o rază de soare, ca atunci când ne înfățișează pe Iliaș, feitorul lui Alexandru Vodă — care murise « sărac și la mare lipsă și cu datorii multe » — mergând pe ulițele Constantinopolului, « după oasele tatâne-său, la îngropare, cu multă grija și frică de datorii tatâne-său, să nu-l prință, să-l închiză ». Este deodată ridicat și dus, fără să știe de ce și unde (« foarte rău să spărescă »), « la saraiu, de l-au îmbrăcat împăratul cu caftan de domnie, de l-au pus domn în locul Ducăi-Vodă ». Iată-l mai departe și pe Duca, în a doua domnie, după ce gătise podul peste Nistru și « aștepta pentru slujba adusă oștirilor turcești să fie răsplătit cu caftan domnesc, că este ridicat pe sus, la un semn al împăratului, și « l-au dus de l-au închis la baș-ceauș ». « Atunci s'au văzut Duca Vodă că este mazil... și l-au bătut împăratia și au cheltuit mulți bani și era să piară ». Dramele de domnie se împletește cu suferințele și durerile țării în scene de un realism crud. Scena în care ne înfățișează pe Duca Vodă, când după ce a stors țara pentru a plăti birurii turcești, este ridicat de Poloni și dus — pentru totdeauna — pe drumul exilului, impresionează cu atât mai puternic, cu cât este mai concis povestită; dus « într'o sanie cu doi cai unul alb și unul murg¹ și cu hanuri de teiu, ca vai de dânsul! Ocări și sudălmi, de auzea cu urechile. Si agiungând spre Suceava la un sat, au poftit puțintel lapte să măñânce iar femeia, gazda, i-au răspuns: N'avem lapte să-ți dăm, că au mâncaț Duca Vodă vacile din țară. De l-ar mânca viermii iadului cei neadormiți! Că nu știa femeia aceea că este

¹ Pentru a simți puterea acestei imagini a desperecherii cailor, trebuie să ne transpunem în epocă și în sufletul cronicarului latifundiar, care primise, în dotă, o herghelie de cai.

el singur Duca Vodă! Iar Duca Vodă, dacă au auzit aşa, au început a suspinare și a plângere cu amar».

Scenele povestite de cronicar sunt pline de mișcare, ca de pildă, aceea a răsvărtirii poporului împotriva Grecilor, în care cronicarul vădește și un deosebit simț pentru psihologia maselor și un rar dar de a evoca.

Ura norodului revoltat împotriva Grecilor cu prilejul mazilirii lui Dumitrașco Cantacuzino, când târgul întreg se strânsese la curtea domnească și, cățarat pe ziduri, huia, aruncând cu pietre și cu bețe, este admirabil conturată într'un episod final. Gloata umpluse ulițele Iașului și fremăta de indignare. În acest văl-mășag, Fliondor Armașul surprinde la gazdă pe un grec, Mavrodiin Paharnicul, pe care prinse cea mai ciudată poporul și — povestește Neculce: — «L-au bătut și l-au desbrăcat, de l-au lăsat numai cu cămeșă, și l-au pus pe un cal, îndărăt, cu fața spre coada calului, și-i dedese coada în mâini de o țineau în loc de frâu, și-l ducea prin mijlocul târgului la Copou, la primblare, și-l privea tot norodul ziua amiază zi mare, și-i ziceau feciorii ce-l duceau: «Zii, Grece, cal murg la fântâna Bordii». Iară el nu putea zice cal murg la fântâna Bordii, ce zicea: «Alogo¹ murgo sto² funtina Bordii». Iară slugile lui Fliondor îi dău palme și-i ziceau: «Zii, Grece, bine, nu zice așa!». Acest fel de zefet frumos i-au făcut».

Miezul istorisirii lui Neculce îl formează însă domnia lui Dimitrie Cantemir. Deși din 83 de ani cât îmbrățișea cronică, domnia lui D. Cantemir n'a durat decât 9 luni, totuși în economia operei ea ocupă o săsea parte din întreg.

După vremurile «de cumpăna mare» pentru pământul românesc, pe care le-a înfățișat în toată dramatica lor încordare Miron Costin, scurta domnie a lui Dimitrie Cantemir păru, un moment, că deschide o epocă nouă. Până la el, Turcii, care puseseră un picior în Buda și un altul în cetățile polone dela granița de Sud, păreau că sunt de neînfrânt prin strășnică lor organizare militară. Dar victoriile căștigate sub zidurile Vienei, dădură avânt nou creștinilor și Turcii păreau că apucă pe pantă decăderii și a prăbușirii finale. Aceste evenimente aduc o însemnare și în viața românească.

Români — până atunci târziu cu sila pe câmpurile de luptă după steagurile turcești, apăsați de biruri grele și istovitoare, îngroziți la fiecare clipă de șovâială de ciambururile tătărești, care așteaptau la Nistru porunca din Stambul pentru a încăleca și a se resfira în față după pradă, robi și pârjol — Români, zic, răsuflau acum mai liniștiți. Triumful creștinătății părea că aduce și desrobirea lor din vechile capitulații.

La această răscrucere de drum în istoria românească, apare personalitatea lui Dimitrie Cantemir, care trăise o tinerețe întreagă în mediul Constantinopolului. El văzuse cu ochii dezastrul Turcilor, aflate de strălucitele campanii ale lui Petru cel Mare și, înainte de a se înscăuna în Moldova, intrase în legături cu Țarul, prin contele Tolstoi, ambasadorul rus la Constantinopol.

Cu Dimitrie Cantemir era însă aproape toată boierimea Moldovei, după cum am spus. Răspunsul boierilor, când D. Cantemir le comunică pactul cu Muscalii: «Bine ai făcut Măria Ta...», dovedește că Domnul era în acord cu instinctul poporului său și cu năzuințele spre liberarea de sub capitulațiile păgânilor. Scurta domnie a lui Dimitrie Cantemir a fost astfel ca un fulger în furtuna vremurilor. Un strigăt de desnădejde al unui popor oprimat care Tânja după libertate. Dar nenorocita luptă dela Stănești a spulberat toate iluziile și a nimicit, pentru multă vreme, aspirațiile spre libertate.

Mișcătoarea dramă, pe scena căreia apar cele mai mari personalități ale veacului al XVII-lea din răsăritul european: Petru cel Mare, Carol al XII-lea și Dimitrie Cantemir — dramă care a pus capăt domniilor pământene în Moldova — este înfățișată de Neculce pe larg și cu toate acele detalii, care alcătuiesc coloritul specific al vremii.

Iată, mai întâi, portretul lui Dimitrie Cantemir, care, în tinerețe se arătase «nerebdător, mânișos, zlobiv la beție» încât și iesise «numele de om rău», dar, care, căpătând domnia «știu să-și piarză numele cel rău căci — spune Neculce — doară mai la vîrstă venise, au doară chivernisise viața lui unde nu era pace, că așa se arăta de bun și de bland, că tuturor le era ușile deschise, și nemăret, de vorovea cu toți copiii, încât începuseră toți a se lipi de el și a-l lăuda».

Tot astfel, în câteva linii concise, dar admirabil prinse, este schițat și portretul lui Petru cel Mare:

«Impăratul era un om mare, mai înalt decât toți oamenii, și arăta nu gros, rotund la față și cam smad, oacheș și cam aruncă «câte o dată din cap fluturând și nu cu mărire multă și cu poh-vală mare ca alți monarhi și umbla de multe ori ca un om de rând pe jos, fără alai, numai cu două trei slugi».

Întâlnirea lui Petru cel Mare cu Dimitrie Cantemir și înfrâțirea Rușilor cu Moldovenii, care vedea în vecinii ortodocși dela nord, mânduirea patriei lor, este înfățișată viu, cu toate notele ei pitorești care făcuseră senzație pe timpul acela:

«Iară atâtă dragoste arăta împăratul către Dumitrașco Vodă, «unde văzuse că s'au închinat de bunăvoie lui, că să tindea «cu amândouă mâinile și cuprindea pre Dumitrașco Vodă de «grumaz și-l săruta pe față, pe cap și pe ochi, ca un părinte «pre un fiu al său».

La masa pe care Cantemir a dat-o în cinstea împăratului în «casa cea mare» din curtea domnească, împăratul n'a vrut să seadă cu niciun chip în capul mesei, «ce au sezut în scaun, lângă masă, iar în capul mesei au pus pre Dumitrașco Vodă... și se veselneau prea frumos cu vin de Cotnari și lăudau vinul foarte, și încă mai bine le plăcea vinul cel cu pelin, și mult se mirau cum spre partea lor nu se face vin cu pelin aşa bun». Povestind astfel intimitatea mesenilor, Neculce nu uită să adauge că «după ce s'au scutat dela masă, au venit și boierii țării de s'au împreunat cu împăratul, și le-au dires împăratul cu mâna lui tuturor căte un pahar de vin».

Neculce povestește apoi pe larg, cu amănunte interesante, cinstea cu care Petru cel Mare a primit pe Dimitrie Cantemir și boierii moldoveni în tabăra dela Prut, în ajunul Sfinților Apostoli Petru și Pavel. Oastea era însărcinată de jur împrejur și, după ce Mitropolitul Ghedeon a slujit liturghie, Rușii au început să sloboadă tunurile — 52 la număr — unul câte unul, toate pe rând; după aceea a venit rândul dragonilor, cari erau însărcinăți pe 5 rânduri și cari au început «a slobozire flintele, însă nu tot-deodată, ce începuse a slobozi deoparte, mergând focul, slobozind din om în om împregiur, ca și cum ar merge fulgerul». De acolo au trecut la conacul împăratului, unde se aflau întinse vreo 5—6 corturi, iar sub corturi se afia întinsă, pe iarbă verde, masa, dar — ne spune Neculce — se săpase și «șanț pentru slobozitul picioarelor în jos». Și s'au așezat acolo la masă împăratul și cu Dimitrie Cantemir și cu toți generalii, brigadiri, polcovnicii, căpitani și boieri «moschicești», între care erau încadrați și cei 15 boieri ai Moldovei, «toți de-a-rândul, cineș după cinstea și boeria sa»:

«...și era într'o Miercuri — continuă Neculce — și au mâncaț tot carne pentru libovul împăratului creștinesc și i-au cinstit împăratul prea bine și frumos și mai pre urmă ne-au închinat singur împăratul cu niște vin a lui dela Franțuji, «care îndată cum au băut, cum au mărmurit toți de beți, bând

¹ ἀλογός (ό), în greaca modernă — cal.

² στὸ in greacă — la.

«de acel vin și n'au mai știut cum au dormit într'acea noapte și Domnul și boierii».

Dar, după vinul acesta al Rușilor, care le-a vrăjit mințile, Domnul și boierii aveau să se trezească în curând înaintea teribilei realități.

Neculce are un extraordinar dar de a prinde psihologia maselor în mișcare. Se străvede în scrisul lui ochiul ager al hatmanului de oștire moldovenească, atent la toate mișările și la toate situațiile, prințând din învălmășeala mulțimilor tot ceea ce poate da povestirii sale contur și coloare. E neîntrecut în descrierea bătăliilor. Lupta dela Stăniște este ca un adevărat ziar plin de detalii senzaționale. Dela deschiderea ostilităților

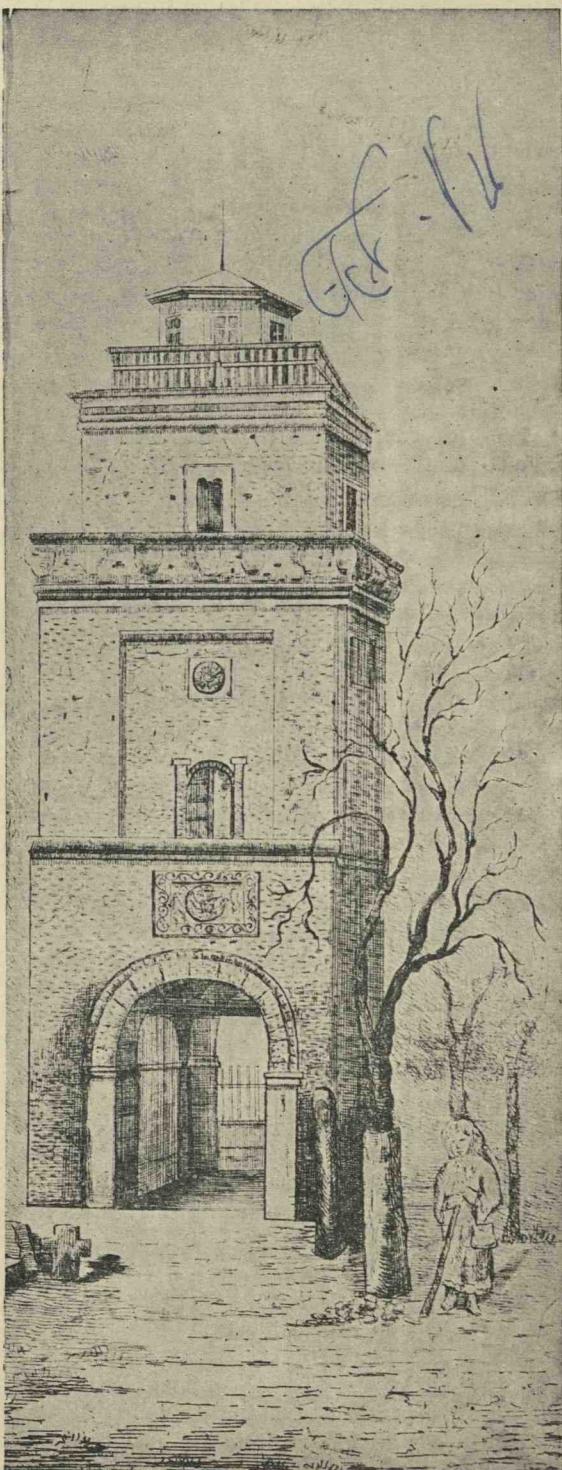
cu răscoala mahalalelor și a slujitorilor din casele boierești împotriva Turcilor din Iași (tăierea neguțătorilor și spargerea păvăliilor: «băcăliile sta vărsate pe ulițe de era sătui și copiii; strafide, smochine, alune era destule pre la toate babele») până la tragicul act final când Moldovenii, văzând din obuzul rusesc Tătariei încărcăți de pradă, se «slobozea asupra lor, ca să-și scoată robii» și când «ghinărarul Șeremet» îi impiedica «să se bată cu Tătariei, că ei au făcut pace» cu ei, spre desnădejdea Moldovenilor («Deci Moldovenii au început a strigare și a-l blăstemare și a zicere cum n'or merge ei să se bată, că ei își văd părinții și femeile și feciorii lor robi la Tătari, de-i auzea cu urechile, cum îl blestema») — dela început până la căpat, Neculce evocă scene de un dramatism încordat. Toate mișările și toată zarva luptei defilează ca într'un film colorat sub ochii cititorului: dispozitivul de bătaie al armatelor creștine, tactica de luptă a Rușilor și a Turcilor, erorile de strategie comise și viclenia lui Lupu Costachi care se înțelesese pe ascuns cu Turcii; desfășurarea atacului, bravura «gheneralului neamț Vitman, care a căzut răpus de o «pușcă turcească», pe când își îmbărbăta grenadirii la atac; împresurarea armatei creștine; înflămânzirea Rușilor; tatonările păcii; stăruințele depuse de ghenerarii nemți, de Dumitrașco Vodă și de boierii moldoveni pe lângă țar ca să continue lupta; condițiile păcii, acceptarea lor — și, în sfârșit, exilul Moldovenilor.

Lui Neculce nu-i scăpă niciunul din acele amănunte care însuflarește narătirea și căștigă interesul cititorului. Astfel, povestind acele zile de frământări, când Dimitrie Cantemir, prin legământul încheiat în scris cu Țarul — și boierii săi — erau convinși că au croit un drum nou Moldovei și au asigurat viitorul dinastic al familiei, privirea îscoditoare a bătrânlui cronicar reînprospătează un mic incident, nebăgat în seamă la început, dar care a fost ca o prevestire fatală a celor ce aveau să se întâpte. Era după sosirea oștirilor rusești la Prut. Cantemir îndemna pe feldmareșalul Șeremetev să scrie «o carte» în limba turcească Sultanului, că se închină Portii și el și tot Bugeacul. Si atunci Șeremetev, gândind că nu e rea ideea lui Cantemir, a pus pe un copil al lui, care știa bine turcește, să scrie. Cantemir însă, neavând incredere în cunoștințele de limba turcească ale copilului, a zis să scrie întâiu «pre o țidulă mică» vreo două rânduri, să vadă cum scrie...

«...Iară acel copil — povestește Neculce — fiind telpiz bun, «au scris pre o țidulă aşa că: «Nu este mai mare blestemat în «lume decât omul cela ce are o fărmă de pâne în mâna și o «leapădă pre aceea și cearcă să afle alta mai mare», și a dat-o «lui Dumitrașco Vodă; iară Dumitrașco Vodă cetind, au zis «copilului: «Hia gidi cahpolu» și n'au mai spus lui Șeremet ce au «scris copilul, fiindu-i rușine; numai ce au zis că au putut scrie».

Prăbușirea lui Dimitrie Cantemir care, după ce se sbatuse să facă să se recunoaște pentru familia lui dreptul la tron, își vede, după lupta dela Stăniște, soția și copiii în primejdia de a cădea în mâna Turcilor, este înfățișată și ea cu încordare.

Neculce și alți boieri îl sfătuiseră să nu-și lase Doamna în Iași, ci să o trimîtă la Hotin sau la Camenița, dar Dimitrie Cantemir, sigur în isbânda Rușilor, le-a răspuns mâniat că: «să-și ia el muierea, de se teme, și să o trimîtă unde i-i voia, dar el pre Doamna din Iași n'a clăti-o nicăieri». După ce a văzut înfrângerea dela Stăniște și a văzut că Turcii au înconjurat obuzul, gândind la ai săi, care rămăseseră în Iași, s'a speriat «și plângea și întreba în toată oastea cine s'ar afla un voinic să iasă pre furii să se sloboadă la Iași să dee știre Doamnei să fugă... și nime nu cutează să se apuce să meargă. Apoi Dumitrașco Vodă, văzând că nu se găsește nime, se ispitea el singur să meargă și cu Brahă Căpitán de darabani, și își găsise și cealalte și haine turcești, să se îmbrace și să iasă noaptea din obuz, să intre în oastea turcească, că doară ar putea străbate la Iași, la Doamnă-

Turnul Colței, zidit după tradiție, de soldații lui Carol al XII. Azi dărămat.

sa, să o iee și să fugă ». Norocul lui a fost însă că Muscalii nu lăsau pe nimeni să iasă din tabără fără ucaz, și că Petru cel Mare n'a voit să-i dea ucazul, temându-se, cu drept cuvânt, să nu cadă în mâna Turcilor și să fie omorât.

Figura romantică a regelui Carol al XII-lea apare și ea fugar, prință însă în trăsăturile ei caracteristice: curajul și cavalerismul. Lupta dela Tighina e ca un mic fragment de chanson de geste. Pașa dela Tighina, care primise poruncă dela Țarigrad ca să-l scoată din Basarabia, de nu cu voie, atunci cu silă, neavând încotro, încurjase cu ieniceri căsele dela Varnița unde se afla regele. Carol al XII-lea refuză să părăsească conacul, mobilizează garnizoana suedează și deschide focul. Nici chiar după ce Turcii au dat foc conacului, regele, ca un adevărat paladin medieval, nu se predă. Abia după ce a omorât câțiva ieniceri și după ce a fost el însuși rănit, a căzut prins.

Neculce are un mare talent de povestitor; știe să găsească totdeauna cuvântul potrivit pentru fiecare situație și să centreze tot interesul povestirii în jurul unui eveniment, al unei stări sociale sau al unei personalități pe care o evocă cu toată limpezimea.

Predilecția hatmanului cronicar pentru aspectul dinamic al vieții, de care am vorbit mai sus, se vădește și în portretele sale. Notele prin care individualizează portretele nu sunt atât calități sufletești sau trăsături fizice, cât mișcarea. Portretul lui Petru-cel-Mare, pe care l-am reprodus mai sus, capătă viață proprie tocmai prin prinderea ticului: «cam arunca câte odată din cap fluturând», și prin acțiune: «umbra de multe ori ca un om de rând, pe jos fără alai, numai cu două, trei slugi... și atâtă dragoste arăta...», către Dumitrașco Vodă..., că se tinea cu amândouă mâinile și cuprindea pre Dumitrașco Vodă de grumaz și-l săruta pe față, pe cap și pe ochi, ca un părinte pe un fiu al său».

Dela început ne captează interesul prin trăsăturile simple, dar precise, în care prinde icoana Domnului Dabija Vodă, ridicat din boierimea putneană și care ținea cu îndărătnicie la obiceiurile patriarhale apucate din bătrâni. Două apucături ale lui sunt suficiente ca să-l individualizeze în ceea ce firea lui avea mai caracteristic. Bea vinul — ne spune Neculce «mai mult din oală roșie decât din pahar de cristal, zicând că-i mai dulce vinul din oală decât din pahar». Apoi «mai avea obiceiul, când ședea la masă și vedea niscaiva oameni săraci, dvorind prin ogrăd», trimitea «câte două — trei blide de bucate din masa lui și pâine și vin și le trimitea acelor oameni, de mâncat în ogrăd». Si spunea boierilor care priveau aceasta nedumiriți: «de mult or fi dvorind ei și or fi flămândit, neavând de cheltuială».

Caracterul orgolios al Domniei Maria, fiica lui Brâncoveanu și soția lui Constantin Duca Vodă — un adolescent de abia 20 de ani — este bine fixat cu un surâs de ironie într-o atitudine din timpul mazilirii. Plecând cu 5 slujitori și cu mult calabalac spre Țarigrad, prin fața norodului care îi blestema soțul pentru birurile puse, «fata Brâncoveanului Vodă, fiind Tânără și desmeritată de tată-său, se bocea în gura mare muntenește, de zicea: «Aolio, aolio, că va pune taica pungă dă pungă din București până în Țarigrad și zeu nu ne va lăsa aşa, și iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt».

In această înfățișare vie, dar senină, a faptelor, nedeformate de aburii patimei, sufletul bătrânlui, sub povara amintirilor, svârnește adesea în sfaturi înțelepte pe care le oferă cu duioșie comunicativă, din prisosul unei vieți bogate în experiențe, ori de câte ori se iveste prilejul, «iubiților săi cititori tineri» sau «fraților săi Moldoveni»: «Ce fraților Moldoveni, rogu-vă să lăuați aminte — își încheie el povestea amarului zilelor de exil — să vă învățați și să vă păziți. Oricât ii fi în cinste la vreun Domn, bine este să-i slujiți cu dreptate, că și dela Dumnezeu

ai plată. Iară cu domnul niciodată să nu pribegiești, măcar cum ar fi. Și nu numai în țară străină, ce nici în Țarigrad cu dânsul să nu mergi, fiind tu Moldovan, ce să-i slujiști în țara ta, căci străinii caută numai pre domn să-l miluiască și să-l cinstescă și iară pre boierii ce sănt pribegi cu domnul într'o nimică sănt... Și apoi domnul se visează că este tot puternic ca la țara lui, când este domn... și nu socotește slujba ce i-au făcut, că s'au înstreinat, ce nimică învoială nu-i face. Nădejdea domnului este ca săninul cerului și ca încetul mării; acum este sănii și se face nou, acum este marea lină și se face furtună»; sau povestind grija după familiile lăsate în Iași, când au simțit că frontal ruseșc dela Prut se clatină:

«Rugă pre dumneavastră, iubiților cetitori tineri, să luati sama acestei scrisori, că de s'ar tâmpla vreodata să mai vie niste lucruri ca aceste în țara noastră a Moldovii să vă știți chivernisi, să nu pătiți și voi ca noi» etc.

Alteori, sufletul său, sub povara amintirilor, îndurerat de decădere Moldovei sale, se revarsă într'un lirism mișcător, care ne prevêtește ceva din arta lui Sadoveanu. Zugrăvind, în trăsături dinamice, dar expresive, figura bătrânlui Dumitrașco Cantacuzino, de un realism impresionant prin contrastul dintre meremeturile disgrățioase ale senilității, «care de bătrân ce era, dinți în gură nu avea, dimineață îi încleea de-i punea în gură, iară seara îi desclaea cu uncrop» și pasiunea vicioasă a tinereții, căci își lăsase soția la Țarigrad și trăia în Iași cu Anița, fiica unei rachieri de pe Podul Vechiu, «și o purta cu sălbi de galbeni și cu haine de șahmarand și cu șlic de sobol... și o trimitea cu caretă domnească, cu seimeni și cu vornici și cu comisi, ziua amiaza mare, pe uliță, la feredeu și pe la mănăstiri... și făcea și pre boieri de-și trimiteau giupânele cu dânsa», — sufletul îndurerat al cronicarului isbucnește într'un oftat adânc, în care se revarsă din plin toată indignarea lui și a bătrânilor de seama sa, împotriva decăderii vieții sociale a vremurilor noui:

«Oh! Oh! Oh! Săracă țeară a Moldovei, ce nenorocire de stăpâni ca acesta ai avut? Ce sorți de viață îți-ai căzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este, cu atâtea spurcăiuni de obiceiuri ce se trag până astăzi în tine, Moldovă! Si din vreme în vreme tot s'au mai adaos spurcatele obiceiuri».

Asemenea accente lirice, care dau pe față patriotismul sincer al lui Neculce, se regăsesc adesea în cursul narăriunii sale.

O SEAMĂ DE CUVINTE. La începutul letopiseteului său, Neculce a adăogat: «O seamă de cuvinte ce sunt auzite din om în om, de oameni vechi și bătrâni și în letopise nu sunt scrise». E o serie de 42 legende istorice: despre altarul mănăstirii Putna, despre mama lui Ștefan cel Mare și Daniil Sihastru, despre Petru Rareș ca pescar, despre Alexandru Lăpușneanu, Despot Vodă și mulți alții, legende pe care Neculce nu le-a prins în urzeala cronicei, ci le-a strâns laolaltă, pentru că, zice el: «Cine va vrea să le credă bine va fi, iară cine nu le va crede, iarăși bine va fi; cine cum îi va fi voia, așa va face».

Câțeva din aceste legende sunt simple transcrieri de note istorice ca de pildă nr. 21: genealogia, fraților Nicolae și Constantin Mavrocordat, sau nr. 27: căderea lui Vasile Lupu, povestită pe larg de Miron Costin. Altele au un sămbure de adevăr, prelucrat poate de imaginea populară, ca de ex. legenda nr. 5 cu originea neamului Movileștilor și cu aprobul Purice, care în lupta dela Șcheia, văzând că a căzut calul cu Ștefan Vodă a oferit Domnului calul său. «Si nu putea în grabă încăleca Ștefan Vodă, fiind om mic. Si au zis Purice Aprodul: «Doamne, eu mă voi face o moviliță și vino de te sue pe mine și încălecă». Si s'au suit pe dânsul Ștefan Vodă și au încălecat pre cal. Si au zis atuncea Ștefan Vodă: «Sărace Purice, de oiu scăpa eu și

tu, atuncea și ei schimba numele din Purice, Movilă ». Purice din această anecdotă istorică nu este legendar, ci este o figură istorică, amintită și în cronica scrisă la curtea lui Ștefan cel Mare, în versiunea germană a lui Hartmann Schedel, din 1502.

Altele sunt împrumutate din cronicarii străini, ca de ex. nr. 16, cu legenda începiturilor umile ale lui Despot Vodă, care au fost slugă la Despot cel Mare în Venetia și care, la moartea săpânului său, ar fi luat « scrisorile și hrisovul cel de la Carol împăratul nemțesc și cu acele scrisori au făcut măstereșug, de a au agiuns de a fost domn ». Sursa acestei legende, relatată și de Grigore Ureche, este cronica polonă a lui Alexandru Guagnin¹.

Dar sunt și legende care par să fie teme folklorice. Legenda sa, *Dumbrava Roșie*, are, precum a arătat Bogrea, o paralelă în folclorul rus, unde este pusă pe seama cneazului Smolenskului, Roman, care prințând mulți robi Lituani, « i-au înjugat în plug și ca cu niște boi au arat în jurul Chievului »². Intr'un interesant articol publicat în *Cercetări Literare* V, (1943, p. 65 și urm.) d-na Laetiția Cartojan-Turdeanu a precizat că tema Mama lui Ștefan cel Mare, cântată în secolul al XIX-lea de Asachi, Hrisoverghi, Bolintineanu, Costache Negri și alții, se regăsește într-o legendă medievală privitoare la Teodoric Gotul, într-o poemă franceză din veacul al XII-lea *Alicamps*, într-o legendă cehă în care eroul este regele boem Otokar și, în sfârșit, se resfrângă în poema provensală a lui Mistral *Calendal*³. Din punct de vedere istoric, ne pare puțin probabil ca marele erou, « atletul lui Hristos », cum l-a numit Papa... « cel mai vrednic, să i se încredințeze conducerea și săpânarea lumii și mai ales cinstea de comandant împotriva Turcilor », cum scria cronicarul polon Długosz, să fi avut un moment de slabiciune și, descurajat, să fi căutat adăpost în cetatea unde se afla soția și mama sa. Autoarea are deci dreptate când pune întrebarea: dacă nu trebuie să vedem în legenda românească, relatată pentru întâia dată de Cantemir, « un ecou al poemelor medievale occidentale », căci, observă dânsa, D. Cantemir era în strânsă legături la Constantinopol cu ambasada franceză și, într'un rând, când uneltilor lui Brâncoveanu erau gata să-l piardă, a stat ascuns la ambasadorul francez Férrion, mai multă vreme. Nu ar fi dar exclus ca în mediul francez de-acolo, Cantemir să fi aflat legenda pe care a localizat-o și a prelucrat-o în stil antic. Dela Cantemir, dacă legenda nu circula mai înainte în Moldova, venită pe altă cale, a aflat-o, poate, Neculce, hatmanul și tovarășul de exil al lui Cantemir.

ACESTE SCENE ALĂ TRECUTULUI ROMÂNESC, DINTRE CARE UNELE VIN DIN TRADIȚIA BĂTRÂNILOR, ALTELE DIN FONDUL LEGENDAR AL POPORULUI — POATE și DIN CÂNCELELE BĂTRÂNEȘTI — AU FORMAT UN IZVOR NEPREȚUIT DE INSPIRAȚIE, PE CARE L-A DESFUNDAT EPICA și DRAMA ISTORICĂ ROMÂNEASCĂ DIN SECOLUL AL XIX-LEA și AL XX-LEA.

LIMBA. Cronica lui Neculce infățișează însă un interes deosebit și din punctul de vedere linguistic. În evoluția limbii noastre literare ea croește un drum nou. Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin și după ei Dimitrie Cantemir, au căutat să creeze un stil savant cu o structură sintactică modelată

¹ Vezi traducerea pasajului din Guagnin, în paralelă cu textul lui Ureche, la P. P. Panaitescu, *Înfluența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, p. 191 și următoarele.

² V. Bogrea, în *Anuarul Inst. de Istorie Națională* publicat de Al. Lapedatu și Ioan Lupas, III, 1924-25, Cluj, 1926, p. 505-506. Pentru o formă mai veche a legendei în literatura polonă, la Stryjkowski, v. P. P. Panaitescu în *Revista istorică română*, X, 1940, p. 108.

³ Paralelismul între balada lui Bolintineanu — mai ales în versiunea franceză, publicată în *Les Brises d'Orient* — și între episodul respectiv din Mistral, este așa de surprinzător, în căt am fi înclinați să credem că Bolintineanu ar fi fost influențat de Mistral, dacă n'am ști că *Les Brises d'Orient* au apărut în 1866 la Paris, prefațate elogios de Philarète Chasles, profesor la Collège de France și critic de seamă al timpului, iar poema lui Mistral, *Calendal*, cu un an mai târziu, 1867 (cfr. articolul d-nei Laetiția Cartojan-Turdeanu, p. 89-91).

după tipare latine. Neculce, însă, care n'a avut parte să-și petreacă copilăria și tinerețea în școlile iesuite ale Poloniei, fiindcă pe vremea când putea să o facă, îngrozit de decapitarea tatălui său, se afla pribegă în Țara Românească, scrie în limba bătrânească a timpului său, ușor influențată de limba înaintașilor cronicari, dar cu rădăcini adânci în limba populară. Stilul lui nu are acea simetrie a părților, acel ritm armonios, acele inversiuni călcate după topica latină pe care le întâlnim la Costinești și mai ales la Dimitrie Cantemir. La el nu găsim acea abundență de determinări adjectivele așezate înaintea substantivului, acele construcții *brachilogice*, acele *syllepse*, acele construcții *hyperbathe* (cu separarea cuvintelor, unitare însă din punct de vedere gramatical). În cronica lui Neculce limba curge limpede ca izvorul de munte, pe albia vorbirii populare, ca la Ispirescu și la Creangă, obținând prin simetria părților un ritm armonios. Cugetările lui aci se înșiruează, pe același plan orizontal, legate între ele prin coordonare cu conjucția și:

Si l-au scos la câmpu / și l-au culcat la pământ învălit într'un harasisc / și l-au sărit de trei ori cu calul — sau:

Era un boier anume Nicolai Milescu spătar, de la Vaslui de moșia lui... / *Si* era mândru și bogat / *și* imbla cu povodnici înainte domnești, cu buzdugane și cu palușe, cu soltare tot sîrmă la cai. / *Si* lui Ștefăniță Vodă și era prea drag / *și-l* ținea prea bine / *și* se giuca în cărti cu dânsul; /

aci se frâng tumultuoș, ideile secundare irumpând deodată, împreună cu determinările și precizările lor, în miezul cugetării principale:

Iară mai pre urmă, ridicându-se Petru împărat, fiul lui Alecsii Mihailovici, / carele au venit aice în țară, în Moldova, / de s'au bătut cu Turcii la Prut, la Stânișoara, din gios de Huși, în ținutul Făciului, / agiuns-au Cărnul din Sibir cu cărti la dânsul, la Impăratul Petru Alecsievici, / de i-au făcut știre de toate ce au făcut și cum este surgen.

Dar limba lui Neculce, atât de apropiată prin structura sintactică, de limba populară în care începuse să invadese turcismele⁴), capătă o savoare deosebită și prin multimea imaginelor sugestive împrumutate din cadrul vieții rustice și a proverbelor în care se găsește concentrată înțelepciunea populară: « Tătarii au intrat în țară ca lupii într'o turmă »; « s'au strâns toată boierimea și oastea la Dumitrașco Cantacuzino, care luase caftanul ca puii de potârniche »; « așa dă Dumnezeu: pasarea vicleană dă singură în laț »; « pasarea în cuiubul său pierie »; « mielul bland suge la două maice »; « când trăgeau Rușii cu puștile cădeau Turcii « ca cum ar cădea niște pere coapte dintr'un păr când îl scutură oamenii »; Constantin Cantemir i-au dat cheia țării în mâna lui Iordache Visternicul »; Constantin Duca, și cumnatul său N. Costin, punând la cale o acțiune care va aduce mazilirea Domnului: « au stins bine focul cu paie »; Mihai Racoviță se facea a nu-i place să primească domnia ca și fata ceea ce zise unui voinic: *Fă-te tu a mă trage și eu oi merge plângând* »; Muscalii credeau să sdobească pe

⁴ Cele mai multe privitoare la sfera militară și administrativă în legătură cu Poarta, precum: *caimacam* — reprezentantul Domnilor noștri la Constantinopol; *capelan* — un fel de ostas; *capelan pașa*; *bulucbașa* — comandanțul unui *buluc*, grup de armată; *capiegiu* — portar al saraiului imperial; *capegiabașa* — căpetenie capelor; *silihtar* — demnităță militară; *casascher*, *cadiascher* — judecător militar; *ulama* savant teolog și jurisconsult; *geahane* — explosiv de războu; *subas* — șef de poliție; *tubuhana* muzică militară; *hazna* tezaur de bani (pentru întreținerea unei garnizoane); *carvasara* — localul vămei turcești, unde se adăposteau negustorii turci cu mărfuri; *oturac* — popas; *olac postă*; *mecet* — geamie; *ars sau harz* — plângere; *agarlaç-calabalăc* ferman sau firman; *dovă* — rugăciune la Turci, *zorbâlc*, *zorbă* — răscoală etc., etc.

Interesante sunt, de asemenea, la Neculce, polonismele din sfera militară: *rohmistru* din germ. Rottmester — comandanțul unei roate de soldați, subofițier, *halman-polnici* ajutor de hatman; *podgheas* — incursiune militară; *recipopolita* — reprezentanții statului; *podan* — supus, rob; precum și unii termeni rusești ca *stupai* — înainte, (strigătul de navală pe câmpul de luptă).

Turci «ca cum ar lua oarecine cărpa unei femei din cap, aşa țineau ei că ar lua şi or bate puterea împăraşiei turceşti»; «şi aşa au ţinut de bine această pace, cum ţin cainii Vinerile». «Hatmanul cu oastea... fiind Grec cu piele de ieşuire la spate, au fugit toată noaptea»; Ilie Cantacuzino şi Grecul Morona «se potriveau amândoi într'o fire după cum se zice: calul răios găseşte copaciul scorțos». Duca Vodă... s'au îmbrăcat cu cămaşa de ghiată.

Semnificativ în psihologia limbii din vremea lui Neculce şi caracteristice pentru acea epocă de mari furtuni, este mulţimea expresiilor plastice pentru a reda ideea de primejdia vieţii, — «în cumpăna pierii» cum zice el — toate în legătură cu cuvântul *cap*: Lui Duca Vodă boierii stau să-i mânânce *capul*. Boierii se temeau să strice ţara că pe urmă *a cadea greu în capetele lor*; şi-a băgat *capul* pentru voia banilor; *a plăti cu capul*; şi-a pus *capul*; Lupul Vornicul s'a dus cu *capul a mână* în cortul vizirului; un altul şi-a *adus capul la poala împăraşiei*; o blană de Mosc neagră i-a scos *capul* lui Duca Vodă, căci împăratul l-a ertat de *cap*; boierii pribegi se duc să-şi *prină capetele printre ţări*. Sunt expresiuni din enunţul vieţii în care tresare fiorul morţii. Este tragedia Moldovei de la începutul veacului al XVIII-lea transcrisă în limbă.

Ureche şi mai ales Costineşti prin factura sintactică a stilului lor căutaseră să apropie limba literară de matca latină. Marele hatman Neculce a isbutit să o apropie de limba vorbită a timpului său, de limba vie a lumii din satele pe care el le-a condus pe câmpul de luptă. Pe această linie s'a desvoltat proza noastră mai ales în secolul al XIX-lea, la cei mai de seamă scriitori. De aceea cronica lui Neculce cu frământările şi tragediile pe care le evocă, aşa de plastic, cu lirismul duios pentru Moldova cronicarului, cu caracterul sfătos cu umorul ei sănătos şi, pe alocurea, cu ironia caustică, are o puternică rezonanţă în sufletul cititorilor de azi.

Am apropiat mai sus pe Neculce de marele romancier istoric Sadoveanu. Intr'adevăr este o afinitate sufletească între boierul

cronicar dela începutul veacului al XVIII-lea şi între cel mai de seamă povestitor al vremurilor noastre. Sadoveanu însuşi, care avea să găsească în paginile lui Neculce viziunea multor romane ale sale, în discursul de recepţie la Academia Română, mărturisea această afinitate, punând alături de Neculce pe Ion Creangă, printre precursorii săi. Cu intuiţia lui artistică, Sadoveanu a avut dreptate alăturând pe cei doi mari povestitori cari, prin factura lor stilistică şi prin caracterul limbii lor, stau mai aproape de popor. Încheindu-şi cuvântarea de recepţie, Sadoveanu făcea următoarea destăinuire:

«Simţindu-mă al acestui popor şi al trecutului şi ucenic al acestor doi mari înaintaşi, lor le închin clipa solemnă de acum, în care o adunare aşa de aleasă pe ei îi cinsteşte în umila mea operă».

BIBLIOGRAFIE. OPERA. *Letopiseul Moldovei dela Dabija Vodă până la Ioan Vodă Mavrocordat* împreună cu *O seamă de cuvinte ce sănt ausite din om în om, de oameni vechi şi bătrâni şi în letopisele nu sănt scrise* au fost publicate de M. Kogălniceanu în *Letopisele ţării Moldovii*, vol. II, Iaşi 1845, p. 193—464 şi republicate cu caractere latine, în ediţia II-a: *Cronicele României sau Letopisele Moldovei şi Valahiei*, II, Bucureşti, 1872, p. 175—421. Textul publicat de Kogălniceanu, cu introducere, note, indice de cuvinte şi nume proprii şi cu două hărţi, a fost republished de A.I. Procopovici în colecţia *Clasici români comenatați*, Scrierii Române, Craiova, ediţie nouă întregă, 1942, 2 volume. O veche ediţie populară: *Ioan Neculcea, Letopiseul ţării Moldovei în Autorii români vechi şi contemporani*, Bucureşti, Socec, 1894.

BIOGRAFIA. Multe date privitoare la viaţa sa, se găsesc în cronică. Alte date interesante într'o scrisoare a cronicarului către Domnitorul Mihai Racoviţă publicată de I. Tanoviceanu, *Câteva notiţe biografice asupra cronicarului Ion Neculce la Arhiva*, Iaşi II (1890—1891), p. 330—332, precum şi la Iulian Marinescu, *Documente relative la Ion Neculce*, în *Buletinul comisiei istorice a României*, vol. IV, Bucureşti 1925, p. 1—104 (interesante date privitoare la procesul avut în divanul domnesc cu văduva şi fiul vornicului Lupu pentru redobândirea moşilor răpite). Alte date la I. Tanoviceanu, *Contribujiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, în *Analele Academiei Române*, XXVII, mem. secţ. ist. s. II, 1905, p. 240—246. G. Ungureanu, *Transcriere de documente în Anuarul Liceului şi al şcoalei comerciale M. Kogălniceanu*, Iaşi 1933. Despre mormântul lui Neculce la moşia Prigoreni, vezi articolul lui Ioan Stupcanul în *Universul*, 1935, nr. 118: *Unde e mormântul cronicarului Ion Neculce?*

PARTEA II

EPOCA LUI ȘERBAN CÂNTACUZINO
ȘI A LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

EPOCA LUI ȘERBAN CANTACUZINO ȘI A LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

I. EPOCA LUI ȘERBAN CANTACUZINO

Slăbit de boală și de bătrânețe, într-o dimineață de Aprilie 1654, Matei Basarab își dădea sufletul întins pe un jilț, în cerdacul palatului său din Târgoviște. Bătrânul Domn, care luptase victorios pe atâtea câmpuri de luptă, care zidise în țară atâtea mănăstiri, care, ajutat de cunnatul său Udriște Năsturel, dăduse un puternic impuls culturii naționale, închidea pentru totdeauna ochii, amărît. Soția lui, Doamna Elina, care-l ajutase cu dragoste, credință și energie, murise cu un an mai înainte. Rana dobândită la Finta se înveninase. Dorobanții și seimenii pe care el îi duse la atâtea biruințe și pe care-i ținuse în mare cinste, lacomi după lefuri mari, se răsvrătiseră împotriva lui.

După moartea lui Matei Basarab, până la înscăunarea lui Șerban Cantacuzino, adică timp de 24 de ani, se schimbă pe tronul Țării Românești șase domni — niciunul cu o domnie mai lungă de patru ani. Invazia Ungurilor în țară; răscoala săngeroasă a armatei de mercenari, alcătuită din seimeni sărbi și din dorobanți, în care își văzură moartea cățiva boeri de frunte, — între alții Drăghici fiul Papei Vistierul, nepot prin mamă al lui Mihai Viteazul și Papa Brâncoveanu, tatăl viitorului Domn — precum și lupte săngeroase între partidele de boeri (a Bălenilor și Cantacuzenilor, despre care vom vorbi îndată), — au turburat adânc țara.

Dacă la acestea mai adăogăm: participarea Țării la campaniile turcești, birul către Poartă din ce în ce mai apăsător — atunci înțelegem de ce imprejurările n'au fost prielnice pentru munca de cultură.

In vîltoarea vremurilor neprielnice, tipografiile instalate cu atâtă grijă de Matei Basarab se irosiseră. Dela Matei Basarab nu se mai cunoaște nicio carte tipărită în Muntenia, decât tocmai în epoca lui Șerban Cantacuzino, pe când în Moldova, tipografia, adusă prin grija Mitropolitului Dosoftei, își începuse activitatea în 1673 și se încheie cu captivitatea lui Dosofteiu în Polonia, la 1688, dată care coincide în Muntenia cu moartea lui Șerban Cantacuzino.

In primul an al domniei lui Șerban Cantacuzino, 1678, apare, în Muntenia, după un lung popas, prima carte tipărită după epoca lui Matei Basarab: *Cheișa Infelesului*.

Domnia lui Șerban Cantacuzino deschide astfel în Țara-Românească începutul unei epoci noi de cultură, care culminează în domnia lui Constantin Brâncoveanu. Este o epocă în care elemente de cultură veche, intrate în descompunere încă din epoca lui Matei Basarab, dispar, iar altele, care abia mijeanu, ajung acum la deplină înflorire. Cultura slavă din Biserică noastră — cu toată

străduința Mitropolitului Antim Ivireanu de a o reînvia — dispără. În locul ei își croește drumul influența grecească. Procesul de naționalizare al serviciului divin, început pe timpul lui Matei Basarab și Vasile Lupu cu cetirea Cazaniei în limba română la strană, face un pas înainte sub Șerban Cantacuzino și se continuă cu intensitate sub Constantin Brâncoveanu. În sfârșit, rolul de protectori ai creștinătății ortodoxe din Răsărit, pe care și-l luaseră Domnii români după prăbușirea Bizanțului și a statelor slave sud-dunărene, dobândește la începutul veacului al XVIII-lea o strălucire deosebită. Cultura românească radiază departe peste hotarele ei până la Arabii din Siria și până la Ivirii din munții Caucazului.

Epoca aceasta are două faze: una de zece ani: domnia lui Șerban Cantacuzino; alta de 26 de ani: domnia lui Brâncoveanu.

Șerban Cantacuzino a fost un domn « de o statură uriașă, cu ochii mari și vocea de tigru », care introduce în țară ordinea și liniste, urmăind cu strănicie — ne încredințează Del Chiaro — « împărtirea dreptății, îndrăsnet în hotărîri, nemilos în executarea poruncilor — trecând în această privință chiar peste stăruințele mamei sale. A pus repede capăt intrigilor și desbinărilor interne prin strănsenia dură cu care a urmărit partida Bălenilor. Dar la capătul unor înverșunate prigoniri, urmează un act final de generozitate, de împăcare generală: căsătoria fiicei sale Smaranda cu Grigore Băleanu, fiul celui care condusese partida vrășmașă.

A domnit zece ani de frământări, fiindcă țara era cuprinsă între două mari focuri: luptele dintre Turci și creștini.

A fost un domn cu ambiții mari, năzuind, ca și Mihai Viteazul, să scuture jugul turcesc, să cucerească raialele Dunării, să îndemne la revoltă popoarele creștine din Balcani și să reînființeze vechiul imperiu bizantin. Păstra prin capuchehale sale din Constantinopol bune relații cu Poarta, dar, după înfrângerea Turcilor la Mohacs, intrase în legături cu împăratul Austriei, Leopold, care-i dăduse lui și întregei sale familii, titlul de baron al imperiului.

Nutrind ambiții și planuri imperialiste mari, dar văslind cu precauție între Turci și creștini, Șerban Cantacuzino a ținut cărma Statului zece ani. In istoria culturii românești, epoca lui este caracterizată pe tărâm religios, prin *triumful grecismului asupra slavonismului* și prin un pas mai departe în procesul de introducere al limbii române în biserică. Cultura slavă, care încă din epoca lui Matei Basarab intrase în agonie, este acum stinsă. În 1680, Mitropolitul lui Șerban Cantacuzino, Teodosie, constată: « că mulți preoți și alături din bisericesc — adică « călugării », nu « sunt putinciosi » « de a cunoaște orânduile și ceremoniile, nici cum să sluji trebuie », din pricina « neînvățăturii și neînțelegerii limbii slavone ». Este deci clar

Şerban Cantacuzino, Domnul Țării Românești.
(Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I).

că în Țara Românească, ca și în Moldova și în Ardeal, clerul nostru nu mai cunoștea limba slavă în care era chemat să oficieze ritualul.

Un singur cap luminat în această epocă vedea limpede drumul pe care trebuia să meargă cultura noastră religioasă. Era Mitropolitul Dosoftei. Acesta, sprijinindu-se pe textele Sfintelor Scripturi și ale Sfinților Părinți, lucra cu osârdie în Moldova la tălmăcirea cărților de ritual în limba română. Dar, fie că în acele vremuri turburi opera Mitropolitului moldovean nu trecea Milcovul, fie că Muntenii, dintr-o mândrie fără rost, nu țineau să apuce pe drumul Mitropolitului moldovean — fapt este că opera lui Dosoftei nu a avut răsunet în Țara Românească. A trebuit să vie, pe vremea lui Brâncoveanu, un străin de neam — Mitropolitul Antim Ivireanul — pentru ca și Muntenii să înceapă temeinic munca pentru naționalizarea serviciului divin. Mitropolitul muntean Teodosie scria, cu gândul la obârșia romană, că Muntenii și Moldovenii «tot dintr'o fântână cură». El oftează mai departe că «norodul nostru românesc carele odată și el numărat era întru puternicile neamuri..., iară acmu atât de ocărît iaste, nice învățătură nice știință nice armă nice legi... întru tot rodul ce să pomenește astăz rumân nu iaste, ce... însăsurându-să dela streini și dela varvarie, doară și dela vrășmașii rodului nostru, cer și să împrumutează... O grea și dure-roasă întâmplare». Si cu toate acestea, Mitropolitul nu se încu-

metă să facă mai mult decât să întoarcă, cum zice el, adică să traducă indicațiile tipicului, «de pre isvod grecesc», în limba românească. Atât. Textul însă — rugăciunile — pe care preotul sau diaconul trebuia să le rostească, acelea le-a lăsat mai departe în acea limbă slavonă pe care clerul o citea, dar n'ò înțelegea. «Iară liturghia toată a o prepune pre limba noastră și a o muta, nice am vrut, nice am cutedezat».

Muntenia rămăsese astfel pe vremea aceea în urma Moldovei. Pe când Moldova cu Mitropolitul Dosoftei făcea un pas înainte în munca de introducere a limbii române în altar, Muntenia rămânea mai departe statornică în tradiția păstrării limbii slave în biserică. Abia către sfârșitul domniei lui Șerban Cantacuzino, din inițiativa Domnului, se face un pas înainte în procesul de introducere a limbii române în Biserică.

INTRE SLAVISM ȘI GRECISM. DRUMURI SPRE MOSCOVA. Focarele de cultură slavă din sudul Dunării, erau de multă vreme stinse. De acolo nu putea veni nimic pentru întărire și pentru înviorarea cultului în limba slavă.

Singurele centre slave ortodoxe, de unde se puteau aduce texte și cărturari, erau atunci în Rusia, care în urma cuceririi Ucrainei dela Poloni, se apropiase de granițele românești.

Cele dintâi legături datează de pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu, când pe scaunul Mitropoliei din Kiev se urcase un fiu de domn român — moldovean și muntean — Petru Movilă. În anul 1665, stărelul mănăstirii Glavaciocul din Vlașca, Varlaam, pornea pe drumul pe care alții îl bătuseră înaintea lui. Din această călătorie, el a adus cu sine opera arhimandritului ucrainian Ioanichie Galeatowski, care își făcuse studiile în Academia lui Petru Movilă și care era, din 1665, rector în școala în care el își desăvârșise studiile.

În chiar anul în care stărelul vlașcean sosea la Kiev, Galeatowski publicase la Lwów, cu ajutorul material al Anei Movilă, fiica lui Ieremia Movilă și deci vara Mitropolitului Petru, o carte «*Hiro horos*», adică *Cer nou*, sau ca să dău titlul complet în românește: «*Cer nou făcut cu stele noi*, adică prea blagoslovia Fecioara Maria Născătoare de Dumnezeu cu minunile ei, alcătuit prin truda ieromonahului Ioanichie Galeatowski, rectorul și egumenul Frăției din Kiev». Cartea are o prefată cu o dedicătie către Ana Movilă, măritată cu nobilul polon Potocki, și poartă stema Movileștilor.

Această carte, conținând minunile Maicii Domnului, era destinată de autor să fie citită «de preoți în biserică, la utrenie, pentru învățătura oamenilor și spre lauda Prea Sfintei Bogorodite și la prasnicile Maicii Domnului. Pot să le citească și călugării în biserici». Stărelul Varlaam a adus cu sine la întoarcerea în țară, un exemplar după această operă și a îngrijit să se facă traducerea în limba română.

Cinci ani mai târziu, la 1673, stărelul Varlaam este ridicat pe scaunul mitropolitan al Țării Românești și prima lui grija este să aducă din Rusia, tipar și meșteri tipografi. Astfel, cu material nou și cu «dascăli de tipografie» se reînființează imprimeria în București, pe vremea lui Șerban Cantacuzino.

In această tipografie s'a tipărit în anul 1678, traducerea Mitropolitului de pe prima parte din opera lui Galeatowski, «*Cheișa înțelesului*», care cuprinde o serie de 18 predici pentru Dumineci și sărbători mari (Botezul Domnului, Intâmpinarea, Vinerea Patimilor). La atât se reduce aportul rusesc în această vreme. Mai mult nu se putea aștepta atunci din această parte a ortodoxiei.

Activitatea culturală a lui Petru Movilă dăduse de sigur roade. Biserica rusă era sguduită atunci de mișcarea rascolnicilor și de lupta dintre Țar și Patriarhul Nicon, care luase partea raskolnicilor, luptă care se încheie prin depunerea Patriarhului.

Abia către sfârșitul domniei lui Brâncoveanu, când Domnul român, atras de fama lui Petru cel Mare, este prinși și el în

planurile rusești, încep ai noștri să bată din nou drumurile spre Moscova. În aceste imprejurări a ajuns în Muntenia și o copie a *Sinopsisului* dela Kiev, un fel de manual de școală tipărit întâiasă dată la 1674 în Kiev de Inochentie Ghizel, un german rusificat, elev al lui Petru Movilă. Textul care începe cu originea Slavilor și se continuă cu istoria Kievului până la anul 1679, a fost tradus în limba română în această epocă. Tot în vremea lui Brâncoveanu s'a tradus și *Patericul de la Lavra Pacherska* din Kiev, care cuprinde minunile Sfinților din Kiev, Pateric atribuit legendarului cronicar rus Nestor, și tipărit de același Inochentie Ghizel. Textul românesc cel mai vechiu se păstrează într'un manuscris din 1705, copiat de ieromonahul Silvestru de la mănăstirea Sinaia.

Influența rusească era însă contrabalansată la noi de influența grecească. Numeroși egumeni și patriarhi greci, care veneau în țările noastre după milă și ajutoare — mulți dintre ei cu studii făcute în universitățile italiene și călătoriți prin Occident — aduceau cu ei toată prestația culturii teologice grecești și orizonturile largi pe care le dădea contactul cu cultura Apusului. Urcarea pe tronurile țărilor noastre a unor Domni, cunoscători de carte grecească — cum a fost în Muntenia Șerban Cantacuzino și Const. Brâncoveanu — a fost hotărtoare în această privință. Între slavism și grecism, cumpană s'a plecat în chip firesc, spre grecism.

CURENTUL INFLUENȚEI GRECEȘTI. Influența grecească este veche și s'a infiltrat la noi treptat. Încercările lui Basarabă și ale lui Mircea cel Bătrân de a înodă legături directe cu Bizanțul, n'au durat mult și n'au putut da roadele așteptate, fiindcă, la trei decenii după ce a închis ochii Mircea cel Bătrân, Constantinopolul a căzut sub loviturile Turcilor și cu el se prăbușește întreg imperiul bizantin.

Mai târziu, când cucerirea turcească s'a oprit la Dunăre și Principatele române se consolidează sub suzeranitatea turcească, o parte din pribegiei greci, care își părăseau căminurile și rosturile lor din pricina apăsării turcești, încep să se îndrepte și către limanurile noastre. Cu deosebire, fruntașii clerului grec, mulți chemați chiar de Domnii români, vin în Principatele dunărene ortodoxe, unde găsesc ospitalitate generoasă, unde iau parte activă la opera de organizare a Bisericii și participă chiar la viața culturală a neamului. Doi dintre ei, Gavril, Protul Muncitelui Athos, și Matei, Mitropolit al Mirelor, au avut după cum s'a văzut, un rol activ în istoriografia țării.

O altă imprejurare, care a înlesnit în mare parte afluxul călugărilor greci în țările noastre, a fost obiceiul închinării mănăstirilor. În năzuința pioasă de a da un nimf de sfințenie mai mare fundațiunilor lor și de a pune la adăpost de viciștinile vieții turburi din Principate, daniile, ctitorii mănăstirilor le-au închinat Sfântului Munte sau Patriarhiilor din Răsărit. Obiceiul acesta este însă și el foarte vechiu la noi, după cum s'a văzut (vol. I, p. 16) mai sus. Încă din 1391, îl întâlnim în Maramureș. Închinarea mănăstirilor s'a făcut însă pe o scară mai întinsă în Principate, unde zelului credincios al boierilor se adăogau ctitorile numeroase și daniile bogate ale Domnilor, pornite din năzuința de a-și chivernisi, peste slava lumească, fericirea vieții viitoare. Atât de mult se răspândise acest obicei, încât pe la jumătatea secolului al XIX-lea, aproape 1/5 din pământul Principatelor Române se afla sub stăpânirea Patriarhiilor din Orient¹.

¹ Cu timpul mănăstirile închinante, conduse prin egumeni greci, deveniseră un fel de stat în stat, destul de puternic, fiindcă în 1863, când Kogălniceanu aduce legea secularizării averilor mănăstirești, Patriarhiile — susținute de călugări greci din țară — izbutiseră să câștige de partea lor guvernele Rusiei, Austriei. Prin secularizare, averile mănăstirești au intrat în proprietatea statului, care a luat în sarcina sa întreținerea școlilor și a spitalelor.

Titlu cărții *Cheiă Înțeleșului*, tradusă din rusește și tipărită la București în 1678.

Pentru administrarea mănăstirilor închinante vin la noi, în număr din ce în ce mai mare, călugări trimiși de Patriarhiile Orientului sau de Muntele Athos. Ei introduc în mănăstirile noastre, mai cu seamă în epoca fanariotă, o activitate literară în limba greacă; aduc din centrele de cultură ale Răsăritului ortodox manuscrisse și cărți grecești ieșite din teascurile venețiene și, adăogând daniile făcute de Domni și boieri, întemeiază biblioteci bogate, nu numai în cărți necesare serviciului divin, ci și în operele profane ale antichității clasice. Ni s-au păstrat cataloagele cătorva biblioteci din mănăstirile noastre, ca de exemplu catalogul, alcătuit în 1725, al bibliotecii instalată de Nicolae Mavrocordat în mănăstirea Văcărești, din care se poate vedea ce bogătie de cultură grecească se ascundea în chiile acestor vechi locașuri de rugăciune și cărturărie.

O altă cale, pe care a patrunit cultura grecească la noi, înainte de epoca fanariotă, a fost contactul direct al Domnilor și boierilor noștri cu lumea greacă din Fanar.

Potrivit vechilor capitulațiuni, voevozii Principatelor române trebuiau să se ducă cu suitele lor de boieri la Constantinopol, ca să obțină investitura dela Poartă. După ce erau maziliți de pe tron, cei mai mulți apucau tot drumul Stambulului,

care putea să-i ducă ori la moarte, ori din nou pe tronurile pierdute. În Constantinopol, veneau însă în contact cu aristocrația greacă din Fanar, care prin vaza și trecerea de care se bucura la Poartă, putea să-i ajute în intențiile lor. Dar în rândurile acestei aristocrații se aflau mulți — mai ales printre dregătorii care intraseră în serviciul otoman — cu o cultură temeinic formată, fie în școala Patriarhiei, fie chiar în Universitățile Apusului. Astfel, Domni și boieri au prilejul, în Constantinopol, să prețuiască superioritatea culturii grecești și să caute să transplantă la noi, într-o vreme în care cultura slavonă intrase în agonie. Așa se explică ființarea învățământului grecesc în școlile, întemeiate la noi, înainte de epoca fanariotă. Vasile Lupu însuși adusește pentru Academia sa teologică din Iași, doi mari cărturari greci: Nicolae Kerameus și Pantelimon Ligardidis, originar din Hios, care și făcuse studiile în Institutul gregorian, «De propaganda fide», din Roma, obținând acolo, doctoratul în teologie și filosofie.

Domnii și boierii încep, cu timpul, să caute profesori greci pentru copiii lor. Duca Vodă a adus la Iași pentru educația fiului său Constantin, viitorul ginere al lui Brâncoveanu, pe Ioan Comnen (mai târziu călugăr și ajuns Mitropolit al Dristrei), pe Azarie Cigala din Santorini și pe Spandoni dicheofilax și, pe urmă, rector al Patriarhiei și profesor în școala din Fanar. Aceștia au făcut din el: «cel mai distins dintre învățăți, care posedă pe lângă domnie, studii, erudiții și râvnă pentru eleganță în stil», cum scrie Alexandru Mavrocordat Exaporitul¹. Bătrânul Domn Constantin Cantemir, a adus și el la Iași pe Eremia Cacavela, originar din insula Creta, care și făcuse studiile la Leipzig și care — ne spune un contemporan — «era științitor de limbă elină, latină, ebraică și italiană, instruit în științele profane și mai ales în Sfânta Scriptură și foarte apt în arta elocvenței și amvonului». Cacavela a fost profesor și la curtea domnească și a îndrumat primii pași ai lui Dimitrie Cantemir în studiul clasicității elene și al teologiei ortodoxe, cu atât succese, încât a inspirat cea dintâi operă a Tânărului Principe român, apărută la Iași în 1698.

Prin acești profesori greci se deșteaptă în tinerele vîrstare ale boierimii noastre, dragostea pentru studiul clasicismului elen și nostalgia după școlile superioare ale Constantinopolului, pe care încep să le cerceteze cu râvnă. Încă dela începutul secolului al XVII-lea, Radu Mihnea, înainte de a se îndrepta către limanurile Venetiei, și-a desăvârșit cultura în mănăstirea Iviron din Muntele Athos. Nicolae Milescu a cercetat în tinerețea sa, școlile din Constantinopol, unde a avut ca profesor pe Gavril Vlasie «sapiens vir ac pius», cum îl numește el mai târziu. Stolnicul Constantin Cantacuzino, înainte de a-și îmbogății cultura în Universitatea din Padova, a stat la Constantinopol, unde a avut ca profesor pe renumitul Gherasim Vlahos din Creta. În sfârșit, după cum se va vedea la locul său, și Dimitrie Cantemir, după instrucția grecească primită în casa părintească, și-a desăvârșit cultura în mediul cosmopolit al Constantinopolului.

Astfel, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ajung ai noștri să privească dincolo de zările ortodoxiei slave, către culmile înalte ale ortodoxiei bizantine și dincolo de ea, către cultura clasică grecească.

Conștiința aceasta despre superioritatea culturii clasice grecești era puternic înrădăcinată la curtea domnească din București în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea, când scaunul țării era ocupat de Șerban Cantacuzino și de nepotul său Constantin Brâncoveanu, amândoi cunoșători de carte gre-

¹ D. Russo, *Studii istorice greco-române*, II, p. 424. Tot acolo despre operele teologico-filosofice ale lui Duca, păstrate în ms. 1183,17 din Biblioteca Mănăstirii Lavra dela Sf. Munte.

cească¹. Ea este clar exprimată prin glasul celui mai mare cărturar muntean al timpului — care este în același timp fratele Domnului — Stolnicul Constantin Cantacuzino:

«...Oarecând în vremile vechi, ei prea mari oameni au fost și atâtă întru învățătura cărților și a științelor au fost pro-copși și atâtă întru vitejii au fost ispiți și aleși, și atâtă întru înțelepciunea (filosofia) lumească de îscusiți, cât niciun neam, nicio limbă pe lume, niciodată ca ei n'au stătut, precum singur Pavel Apostolul de înțeleptia lor mărturisește la *Corinteni*, poslania întâi², cap. I-iu, zicând: «Iudeii semn cer și Elinii înțelepciune caută», și dela carii nu numai alte roduri au luat învățături și obiceie, ci și acei Romani... au trimes la Atena de au luat legi și orânduială, ca să știe cum să poată ocârmui politica și domnia lor. De acolo dară, întâiu și dela aceia vrednicie a lor eșise acel cuvânt și aceia ce se zice că tot cine nu este Elin, este varvar»...

«Odată toți feciorii oamenilor celor mari și a domnilor romani mergeau, trimițindu-i părinții lor, în Elada, la Atena, de învățau carte grecească, și în științe acolo se procopseau desăvârșit, și mulți oameni mari și domni, un Pompeiu ăl Mare și Tițeron și alții nenumărați, și împărați, cum August Cezar, Traian, Adrian..., etc....».

Tărâmul era astfel pregătit în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, pentru o adâncă prefacere în viața culturală a neamului nostru.

Limba greacă deschidea deci pentru poporul nostru, ale căruia zări de cultură fuseseră până atunci închise în pâclă slavonismului, o largă perspectivă, către filosofia și literatura clasiciții eline, care în Apus alcătuia, alături de cultura latină, temelia renașterii.

Elenismul apărea dar pentru Orientalul ortodox, ceea ce fusese latina pentru Occidentul catolic, și, precum în Apus învățământul se preda în colegiile iezuite în limba latină a Bisericii, tot astfel urma ca și în Orient, învățământul să se predea în limba greacă.

O încercare de renaștere pe temeliile elenismului — aceasta a fost probabil intenția pentru care fratele Stolnicului, Domnul Șerban Cantacuzino, care știa și el bine grecește, a creat la București în 1679, o Academie cum o numesc documentele timpului, în care limba de predare era limba greacă. Școala funcționa în mănăstirea Sfântul Sava, pe locul unde se găsește astăzi statuia lui Mihai Viteazul, în fața palatului Universității. Avea profesori vestiți în lumea Orientalului grec, plătiți cu salarii din fondurile visteriei, precum: Ion Comnenul, care făcuse studii de teologie și medicină în Italia, care a tradus din limba latină în limba greacă Θύρα μετανοίας = Ușa pocainții, și care mai târziu, călugărinu-se, a ajuns Mitropolit al Dristrei sub numele de Ierotei. El preda științele fizico-naturale. Un altul, poate chiar directorul școalei, a fost Gherman de Nissa, fost mai înainte director al Academiei grecești din Constantinopol, pe care a părăsit-o într-o atmosferă de intrigă, dar care a găsit la curtea lui Șerban Vodă înțelegerea și prețuirea cuvenită, căci el este «prea înțeleptul dintre dascăli ales și arhiereu», care a ajutat la traducerea Bibliei din 1688.

Pe această linie a elenismului se desvoltă cultura românească și sub Brâncoveanu, care întărește, cu forțe noi Academia grecească.

¹ Șerban Cantacuzino, ca și ceilalți frați ai săi, primise în casa părintească o aleasă instrucție în limba greacă, pe care o mănuia elegant, după cum se vede din scrisul său, în care se strecoară uneori și o aleasă duioșie, ca de ex. în scrisoarea adresată unui prieten, la moartea unei vechi simpatii a tineretii sale, Doamna lui Duca-Vodă, care murise la Constantinopol, părăsită de toți: *Oare numai pentru fericire trăiește prietenia și în nenorocire pierde?* (Hurmuzaki, XIV, partea I, p. 259).

² Scrisoarea Apostolului Pavel către Corinteni.

II. EPOCA LUI BRÂNCOVEANU

Epoca lui Brâncoveanu deși este, în multe privințe, continuarea epocii lui Șerban Cantacuzino, aduce totuși elemente noi de împrospătare și reprezintă culmea cea mai înaltă a culturii vechi românești în Muntenia.

Constantin Brâncoveanu a fost ales Domn în anul 1688, după moartea neașteptată a lui Șerban Cantacuzino. Un cronicar contemporan ne-a zugrăvit, cu detalii interesante și pitorești, împrejurările în care Brâncoveanu s'a urcat pe tronul Țării Românești. Trupul lui Șerban Cantacuzino zăcea încă neîngropat, când boierii cu mitropolitul țării, Teodosie, și cu Patriarhul Ierusalimului, Dionisie, se întinuia la sfat în spătarie cea mică, «care-i zic cu stele», ca să aleagă un nou Domn. Teama ca nu cumva în luptele crâncene dintre Nemți și Turci să se iovească turburări în jurul scaunului domnesc și să aducă pagubă și pustiire țării, i-a unit pe toți într'un singur gând și i-a făcut să se opreasă, în alegerea lor, asupra lui Brâncoveanu, care se trăgea din neamul lui Mateiu Basarab și era, după mamă, nepotul Domnului decedat.

« Il chemară — povestește cronicarul — pe Constantin Logofătul Brâncoveanu dela curte, că rămăsese acolo, și porunciră să aducă comisul al doilea, cal domnesc. Și îndată ce sosi acolo, ziseră cu toții: « Logofete, noi cu toții pohtim să ne hii Domn ». El zise: « Dar ce aş vrea eu cu domnia? De vreme ce ca un Domn sănt la casa mea, nu-mi trebuie să fiu ». Iară ei ziseră: « Ne rugăm nu lăsa țara să intre alți oameni sau răi, sau nebuni, să o strice, ci fii ». Și-l luără de mâini, și-l împingeau de spate, și acolo fiind și un capegiu pentru trebi împărătești, îl duseră și pe el la Mitropolie. Acolo l-au îmbrăcat cu caftan, și după ce s'a îndeplinit slujba cuvenită în asemenea împrejurări, întorcându-se cu alaiul domnesc, cu scutari, cu trâmbițași domnești și turcești, a descălecăt la palat, dinaintea bisericii domnești. Intrând apoi în biserică și urcându-se în scaun, a luat cuvântul, zicând: « Dumneavoastră, bine știți toți că eu am fost la casa mea ca un Domn; trăit-am cum am vrut, nimica lipsindu-mi, și domnia aceasta eu nu o pohtesc ca să-mi înmulțesc grijile și nevoile, ci Dumneavoastră măți pohtit și fără voia mea măți pus Domn, în vremi ca acestea turburate, inconjurate de oști și de vrăjmași. Ci dar acum trebuiește să fie cu voia tuturor ». La acestea toți cei de față au răspuns: « Toți vroim, toți pohtim! ». Și solemnitatea se încheie cu jurământul de credință al boierilor față de noul Domn.

Domnul, care își începea astfel cărmuirea, cu stăruința boierilor țării, și-a împlinit nădejdile puse în el.

Vremurile erau într'adevăr vitrege: Turcii stăpâneau, după cum spune Grigore Ureche, «două părți de pământ», adică Asia, Africa și o bună parte din Europa; la malurile Nistrului, Tătariei abia așteptau porunca să se reverse în țară după jaf, pârjol și robi; iar la granițele țării pâlpăiau flăcările războiului încins între creștini și Turci, războiul care s'a terminat în folosul Casei de Austria, prin pacea dela Carlovitz (1699). Ca și contemporanul său cronicarul Miron Costin, care ofta pentru aceste: «compte vremi de acum», Brâncoveanu, prins de adâncă îngrijorare pentru țara și poporul său, caracterizează și el într'o scrisoare timpul său: «nu ne gândim să hie mai fost vreodată greu pământului acestuia ca acum»¹.

Conștient de primejdile care pândeau țara între cele două tabere uriașe, el a dus o politică înțeleaptă: păstrând relațiile tradiționale cu Poarta, se străduia totuși, să întrețină legături de prietenie cu țările creștine, de care-l aprobia comunitatea credinței. În 26 de ani, cât a domnit, a isbutit, cu mici excepții, să păstreze pacea și liniștea în țară și să-i asigure prosperitatea.

Constantin Brâncoveanu, după un portret aflat în Mănăstirea Muntelui Sinai.
(După Marcu Beza)

Din punct de vedere cultural, epoca lui Brâncoveanu care reprezintă punctul culminant al unei evoluții de două veacuri, înfățează o interesantă încrucișare a două influențe diferite: una venită direct din Occidentul catolic și romanic: influența italiană, iar alta venită din sud-răsăritul ortodox: influența grecească.

INFLUENȚA ITALIANĂ. Legăturile noastre cu Italia sunt firește mai vechi. Lăsând la o parte umanistii, geografi și călătorii italieni, care au colindat și prin meleagurile noastre și care au adus în Italia ideea originei noastre românești și, mărgindu-ne numai la contactul nostru cu pământul și cultura Italiei, trebuie să pomenim mai întâi, delegația lui Alexandru cel Bun la consiliul din Florența, în frunte cu popa Grigore, ajuns mitropolit al Moldovei, protopopul Constantin și boierul Neagoe. Se cunosc apoi relațiile lui Ștefan cel Mare cu Senatul Veneției; studiile lui Radu Mihnea în Veneția, sub supravegherea mătușei sale Marioara Adorno Valarga; drumurile lui Petru Cercel, poet și pretendent la tron, și, în sfârșit, pribegiea lui Petru Schiopul cu fiul și fiicele sale, căsătorite în cetatea lagunelor.

Dar relațiile politice și culturale ale țărilor noastre cu Veneția, n'au fost niciodată așa de accentuate ca pe vremea lui Brâncoveanu.

Solii lui băteau drumurile mereu până la Viena, și până în Italia. În 1701, Papa Clement al XI-lea asigura într'o scrisoare pe Domnul român despre prețuirea lui deosebită și despre buna lui voință; iar ambasadorii venețieni în Constantinopol, Lorenzo Soranzo și Bailo Ascanio Giustiniani, comunicau doge lui, în 1703, excelentele lor legături cu Brâncoveanu. În bogata

¹ Hurmuzaki, X, p. 1518. Scrisoarea din 1704.

și puternica cetate a lagunelor, unde avea, de altfel și un agent al său, își trimisese Brâncoveanu, în ultimii ani grei ai domniei sale, când se simțea pândit de lăcomia vizirilor și minat de intrigile a lor săi, o bună parte din avere: peste o jumătate de milion de taleri, depuși la Banca Publică a Venetiei, cu o dobândă de 3% și 4%. Corespondența lui cu creștinii se făcea prin Venetieni. Depeșele la curtea austriacă, le trimeteau ai noștri prin dragomanul venețian la Viena, Marcantonio Mamucca della Tore, cu care se pare că Brâncoveanu se și înrudia, iar legăturile cu Principele Eugeniu de Savoia se făceau tot prințr'un italian, Aloise Volde, tălmaciul de limba turcă și greacă la Viena.

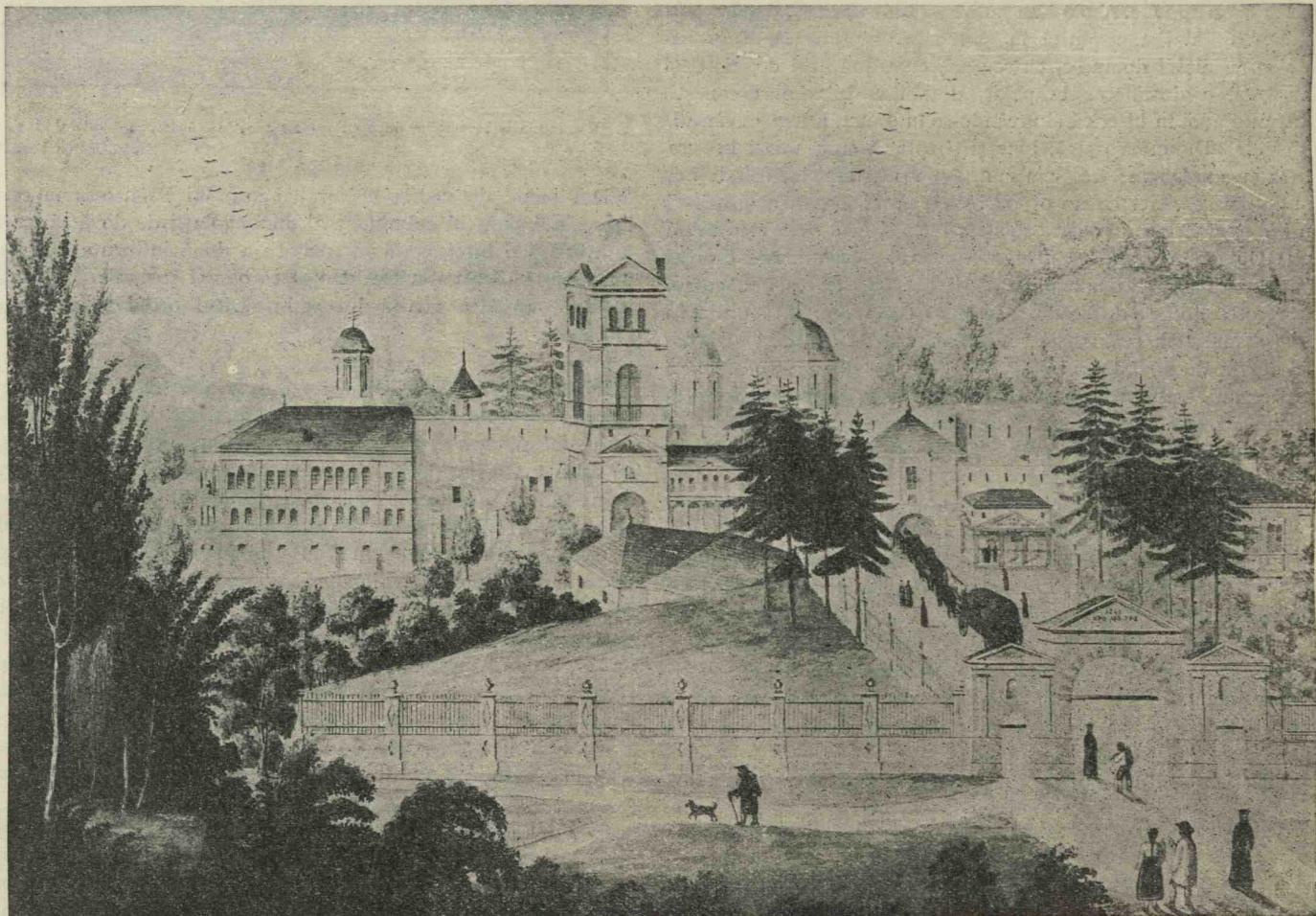
In palatul din București al Domnului, pe lângă boierimea pământeană îmbrăcată în lungi străie orientale, se întâlneau și câțiva reprezentanți ai culturii italiene, îmbrăcați după moda orientală în caftane de atlaz — ca să nu trezească privirile bănuitoare ale Turcilor ce veneau aproape zilnic la curte — dar care păstrau totuși, după moda occidentală: peruca, pălăria, cravata și bastonul indian.

Acești străini se aflau în serviciul permanent al Domnului și erau mai toți oameni de cultură serioasă pentru vremea lor. Astfel doctorul Pylarino, recomandat lui Brâncoveanu de către bailul Venetiei, era cunoscut prin lucrările sale științifice, publicate în limba latină și italiană; cea mai însemnată este un tratat publicat în limba latină la Venetia (1715), despre alioarea împotriva variolei. Se pare că este primul care a practicat această metodă. Pylarino se stabilise în București; se înșurase la noi și devenise protomedicul curții lui Brâncoveanu, punând în această calitate, sub influență venețiană, bazele primului spital

românesc, Colțea. A însoțit pe Brâncoveanu în 1703, în călătoria la Adrianopol, unde fusese chemat de Sultan, și a stat în serviciul Domnului român până în 1711, când a luat asupra-și sarcina de consul venețian la Smirna. N'a stat însă mult în această funcțiune, fiindcă la 1715, îl găsim la Venetia, tipărin-đu-și cartea despre alioarea împotriva variolei, iar 3 ani mai târziu, moare la Padova. Succesorul său a fost doctorul Bartolomeo Ferrati, care purta și titlul de conte și a căruia familie se întâlnește în documentele noastre, până la sfârșitul veacului al XVIII-lea.

O altă figură interesantă dela curtea lui Brâncoveanu era George Maiota, un grec cu studii făcute în Roma și Venetia și care ajunsese profesorul de limba latină și greacă al copiilor lui Brâncoveanu.

La aceștia, se adăuga fostul paroh al coloniei grecești din Venetia, Ioan Abramios, scoboritor dintr-o familie de corfioți, care tipărise acolo în limba greacă un ciclu de cărți bisericești și, adus de Brâncoveanu, îndeplinea misiunea de predicator al curții și profesor la Academia grecească din București. În sfârșit, figura cea mai interesantă era: secretarul de limbi occidentale al Domnului, florentinul Anton Maria del Chiaro, pe care sugubeții săi contemporani îl porecliseră, pentru fața lui roșcovană: «curcanul». El a publicat mai târziu, după uciderea lui Brâncoveanu, în 1718, la Venetia, în atelierele cunoscutului tipograf Antonio Bortoli, interesantele lui memorii: *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia, con la descrizione del paese; natura, costumi, riti e religione degli abitanti; annessava la tavola topografica di quella provincia...*.

Mănăstirea Hurez din județul Vâlcea, ctitoria lui Constantin Brâncoveanu.

(După o stampă din Biblioteca Academiei Române)

Prin aceştia, și mai ales prin unchii săi, Constantin și Mihail Cantacuzino, Brâncoveanu aflase despre frumoasa înflorire culturală și artistică a Italiei, unde a trimes pentru studii și câțiva bursieri.

Documentele timpului ne-au păstrat numele unora din acești bursieri, care se pare că erau foști elevi ai Academiei grecești din București: Răducanu Cantacuzino, nepotul său (fiul lui Const. Cantacuzino), Palade Damian Românul, care a devenit apoi un latinist de seamă al timpului său, închinând lui Brâncoveanu o poemă latină, și doi greci Anton Stratigos și Gheorghe Hypomenas din Trapezunt, care a făcut studii strălucite de medicină la Padova cu celebrul Prof. Dr. Vallisnieri. Hypomenas — după cum aflăm dela Del Chiaro — după sguduitoarea dramă, care a pus capăt vieții lui Brâncoveanu și a copiilor săi, a rămas credincios, cu primejdia vieții, pe lângă nenorocita Doamnă și îndureratele principese și a luat drumul Apusului, pentru a salva ceea ce se mai putea, din avere depusă la băncile din Viena și Venetia.

Năzuința de a trimite tineretul să se lumineze în țările de cultură ale Apusului, mai ales în Italia, prinsese rădăcină și în sufletul boierimii noastre. Unul din colegii de studii la Constantinopol ai Stolnicului Constantin Cantacuzino, Mateiu Crețulescu, lăsa cu limbă de moarte în diata lui către urmași « ca să-mi facă acest mare bine cel doresc din tot sufletul meu ca să-mi înveațe copilașii și să-i striineze pentru carte, de să va putea... așa mă rog, pentru mare numele Domnului Hristos, să mi-i pedepsească¹ mai vârtos la latinească și la italienească² ».

¹ A pedepsi, din grecescul παιδεύω, însemna în limba veche a instrui.

² N. Iorga, *Documente privitoare la fam. Cantacuzino*, p. 206—207.

Ca o consecință firească a acestor legături cu Italia, se vădește, în epoca lui Brâncoveanu, o ușoară undă de influență italiană în artă și în literatura noastră.

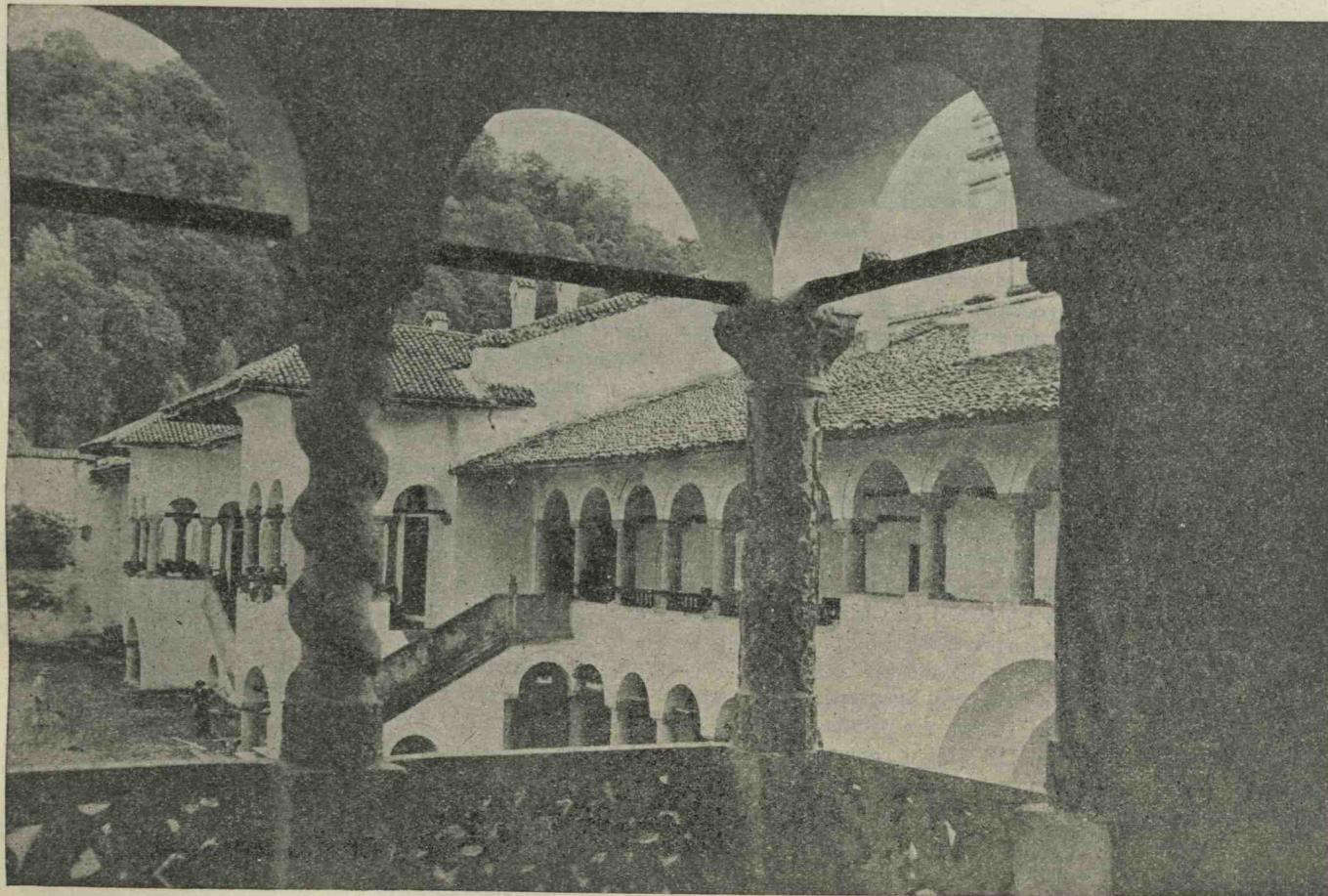
ARTA. Se știe că Brâncoveanu, care avea o avere imensă, a fost un mare iubitor de artă și ziditor de biserici și palate; amintim doar pe cele mai însemnate: mănăstirea Hurez, biserică Sf. Gheorghe, palatul dela Potlogi, dela Mogosoaia, dela mănăstirea Brâncoveni și cel dela Doicești.

Cei ce au studiat arhitectura clădirilor din epoca lui Brâncoveanu au găsit, cu toată varietatea acestor clădiri, un « armănos stil original », pe care l-au denumit *stilul brâncovenesc* și în care au surprins, pe vechiul fond bizantin, o influență italiană, în special a stilului baroc, caracterizat prin multimea ornamentelor.

Clădirile lui Brâncoveanu nu mai sunt, ca cele vechi, niște adevărate fortărețe cu ziduri groaie și înalte, cu ferestre mici și strâmte, ca să ferească pe cei din interior de gloanțele dușmanilor, ci sunt clădiri spațioase, cu ferestre largi care aduc lumină și aer proaspăt și care deschid ochilor perspectiva unui peisaj sau a unei grădini de încântare și de liniște odihnitoare.

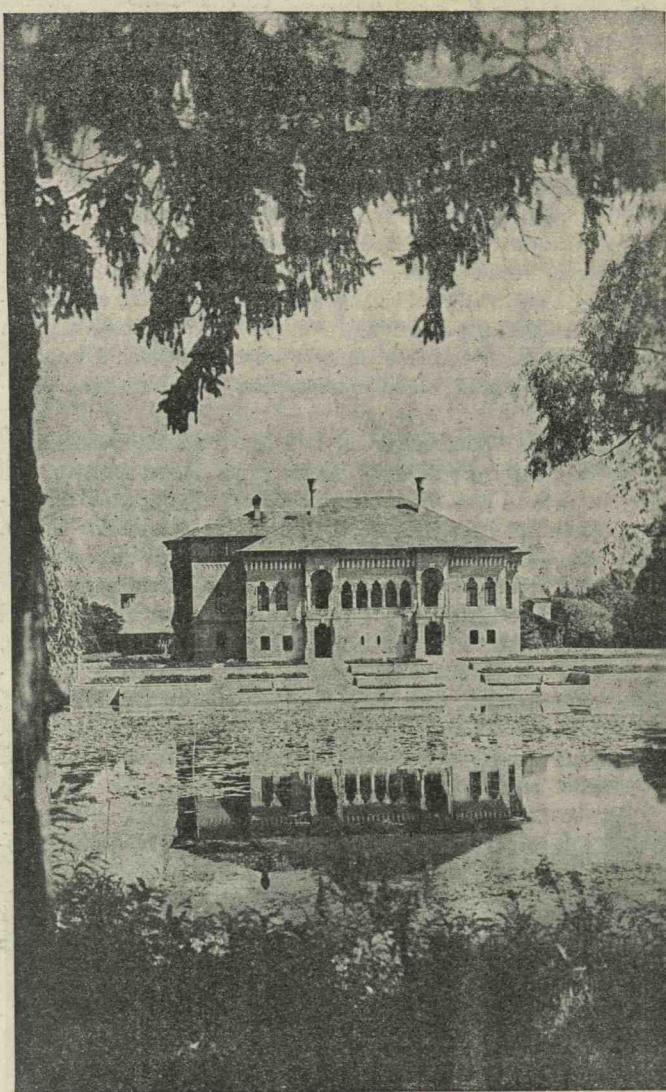
Del Chiaro, descriind palatul lui Brâncoveanu, zidit din piatră, cu o impozantă scară de marmoră, cu săli mari boltite, cu pridvor susținut la mijloc de un rând de coloane, ne vorbește și de grădină, care e de toată frumusețea și are formă patrată, în *stil italian*. În mijlocul ei, Brâncoveanu clădisce « un foișor, unde lăua prânzul și-și făcea siesta după masă, înconjurat de straturi de flori ».

Clădirile lui, mănăstiri și palate, se disting prin frumusețea și eleganța ornamentelor: sub strășina de sindrilă, brâne înflo-

Pridvorul Mănăstirii Hurez, ctitoria lui Brâncoveanu.

(Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I)

Palatul dela Mogoșoaia în starea actuală (renovat).

rite, ferestre încadrate în podoabe de frunze, flori și fructe și — ceea ce denotă tot o influență occidentală în arhitectura palatelor lui: loggiile în stil italian.

Chiar și în decorarea interioară a palatelor se resimte influența italiană. Unchiul Domnului, Stolnicul Constantin Cantacuzino, în anii tinereții sale de student la Padova, văzuse în palatul Dogilor, zugrăvite, pe pereteii sălilor, scenele importante din ascensiunea republicei lui San Marco și admirase cu deosebire cadrul în care Veronese imortalizase gloria Veneției, copiind în carnetul său de student inscripția: « Robur imperii ». Brâncoveanu, după întâlnirea cu Sultanul din 1703, când i se părea că domnia lui este definitiv aşezată și că vor urma zile senine de pace și glorie, puse să își zugrăvească și lui pe zidurile palatului dela Mogoșoaia: scena plecării sale la Adrianopol, întâlnirea cu Sultanul și întoarcerea spre București.

Se pare că influența picturii italiene era pe vremea aceea ceva mai răspândită în Muntenia. Del Chiaro pomenește de fratele unui negustor muntean, cunoscut în Veneția, fiindcă exporta acolo mărfuri din Valahia, care copiase pe timpul șederii sale în cetatea lagunelor aşa de bine unele picturi bisericești, că întorcându-se în țară, a zugrăvit diverse icoane, între care pe Sf. Francisc îngenunchiat, primind stigmatizarea. « Această icoană — adaogă Del Chiaro — se poate vedea pe altarul bisericii catolice din Târgoviște ».

LITERATURA. La curtea lui Brâncoveanu se mai afla și un astrolog, Ioan Romanul, sau Ioan Frâncul care avea sarcina de « a se închina » Domnului, la fiecare început de an, cu câte un calendar de prezicerii privitoare la evenimentele politice ce se vor desfășura, — alcătuit după acele « *Foglietti novelli* », de care era plină Italia secolului al XVII-lea și care se aduceau în țară prin Stolnicul Const. Cantacuzino.

Și nu erau aceste calendare singurele cărți de obârșie italianașă la curtea lui Brâncoveanu! În 1700, apare în tipografia dela Snagov, *Floarea Darurilor*, după un text grecesc adus din muntele Athos, de un boier al lui Brâncoveanu. Prototipul acestei cărți este, după cum s'a văzut (v. I, p. 72) una din cele mai răspândite opere medievale de sfaturi morale și povești, alcătuită în sec. XIII-lea, în Bologna, de către un călugăr franciscan Tommaso Gozzadini; *Fiore di Virtù*.

În 1713, se tipărește tot la Snagov, vestitul roman fantastic al lui Alexandru cel Mare — *Alexandria* — care deși tradusă într-o epocă anterioară din sărbătoare, cf. mai sus V. I. p., are însă la baza ei o versiune italiană. Și în sfârșit, în același an, apare la Snagov, o altă carte, *Pilde Filofoșeti*, o colecție de maxime care fusese tradusă în italiană de Del Chiaro, după un text original francez; din italiană în grecește, de unul dintre reprezentanții coloniei grecești din Veneția, adus la curtea lui Brâncoveanu, preicatorul Ioan Abramios și din grecește în românește de Mitropolitul Antim Ivireanul, însuși.

Dar aceste legături cu Occidentul nu puteau fi nici prea multiple, nici prea intense. Nu puteau fi, fiindcă pe de o parte, bănit de Turci că stă în legătură cu creștinii, Brâncoveanu se simțea spionat în mișcările sale, iar pe de altă parte, ortodoxismul nostru îl legă mai mult de elenismul scaunelor patriarhale din Orient.

INFLUENȚA GRECEASCĂ. În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, se petrecu o adâncă prefacere în viața de cultură a neamului nostru.

Slavonismul din principalele dunărene intrase în agonie, ne mai fiind alimentat de focarele de cultură din Sud, care se stinseră sub apăsarea turcească. Dar la acea răspântie din viața Bisericii noastre, nu toate cărțile de ritual se găseau transpuse în limba națională și nu fuseseră transpuse încă, fiindcă problema traducerii se complica, după cum vom vedea mai târziu, cu o problemă de ordin liturgic și muzical. Ne găsim dar, într-o epocă de tranziție, în care, limba română, nefiind deplin pregătită să ia locul limbii slavone, se simțea nevoie de a se introduce în biserici serviciul divin în forma grecească, ceea ce părea cu atât mai firesc, cu cât liturghia greacă era izvorul liturghiei slavone.

A răspândi cunoașterea limbii grecești în poporul nostru, însemna deci, pentru acea vreme, în primul rând, a întări Biserica și viața religioasă a poporului.

De altfel, Brâncoveanu putuse afla, prin Stolnicul Constantin Cantacuzino, de ce mare cinste se bucura limba și cultura greacă chiar în Italia catolică. A pune bazele elenismului la noi însemna dar în al doilea rând, a ridica nivelul poporului, introducându-l în ritmul culturii clasice.

Sub impulsul acestor două preocupări, Brâncoveanu reorganizează, în al doilea an al domniei sale, școala grecească din București, întemeiată de Șerban Cantacuzino în mănăstirea dela Sf. Sava, pe locul unde se află astăzi Universitatea noastră și statuia lui Mihai Viteazul.

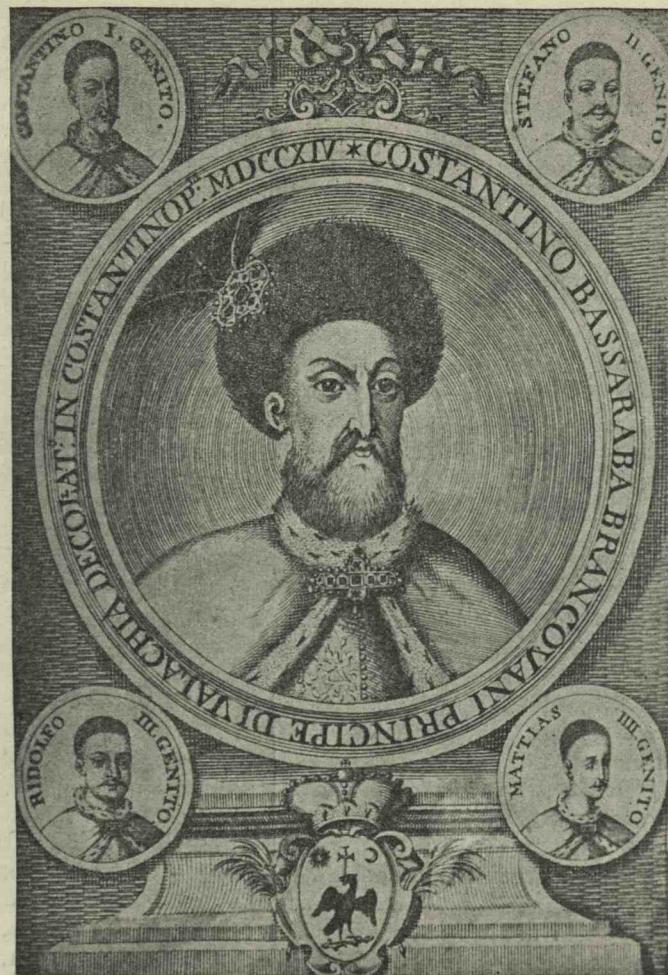
Pentru conducere, el aduse în București, pe însuși directorul școalei grecești din Constantinopol, pe Sevastos Kimenitul, originar din Trapezunt, fost elev al lui Alexandru Mavrocordat¹

¹ Tatăl primilor domni fanarioți.

în școala Patriarhiei din Constantinopol, își desăvârșise studiile în Universitățile din Italia. Brâncoveanu îl prețuia așa de mult pentru cultura lui, încât, ne spune un contemporan, îl așeza la masă «mai sus de toți boierii», «cinstă—adaogă Daponte—pe care un alt Domn la un alt profesor n'a dat și nici nu dă». Sevastos Kimenitul, care supraveghează imprimarea cărților grecești de slujbă, care a redat, în greacă vulgară, Tratatul despre virtuți și viții al lui Aristotel și a alcătuit «Invățături dogmatice a Bisericii Răsăritului» în limba greacă (1703), a cârmuit școala până la anul 1702, când a murit.

După hrisovul dat de Brâncoveanu în Septembrie 1702, numărul profesorilor trebuia să fie de 3, «reputați prin religiozitate și moravuri bune». Hrisovul ne-a transmis și programul acestei școli, din care se poate vedea caracterul instrucției pe care o capăta în această școală superioară, tineretul de acum mai bine de 200 ani. Invățământul avea mai întâi un caracter filosofic. Primul profesor trebuia să predea: logica, retorica, psihologia și metafizica. În al doilea rând, școala avea un caracter filologic și istoric, căci se cerea să se citească și să se interpreze: tragediile lui Sofocle și Euripide, discursurile lui Demosthenes; Plutarh, Tucidide, Xenofon, fabulele lui Esop. Școala avea apoi și un caracter științific, fiindcă se mai predau: astronomia, acustica fizică, fizica, metafizica: «despre nașterea lucrurilor și desfăcerea lor» și matematica lui Pythagora. Programul școalei vădește, în sfârșit, preocuparea de a așeza în același timp cultura tineretului pe o serioasă bază de educație religioasă, căci impunea: Evanghelia, Faptele Apostolilor, cuvântările Sf. Grigore de Nazians, Apologia religiunii creștine a lui Agapet, și a.

Pentru întărirea acestei școli, menită pe de o parte să introducă clasicismul elin la noi, iar pe de alta, să întărească ortodoxia, Brâncoveanu a adus dascăli greci renumiți, cu studii făcute în Occident. În afară de Sevastos Kimenitul — pe care l-am amintit, erau: Maiota, predicatorul curții și dascălu copiilor lui Brâncoveanu; Ioan Comnenul, profesor de științe fizice și matematice, care își făcuse studiile în Padova și care a publicat o serie de epigrame grecești și de cărți teologice, iar după ce s-a călugărit la Muntele Athos și a ajuns Mitropolit

Constantin Brâncoveanu și cei 4 fii ai săi: Constantin, Ștefan, Radu și Matei — decapitați la Constantinopol în 1715 (după o gravură din opera lui Del Chiaro, secretarul lui Brâncoveanu, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, apărută în Venetia în 1718).

Icoana Sf. Constantin, gravură din carte grecească *Cuvânt panegiric la Sfântul Constantin*, a lui Constantin Brâncoveanu, fiul Domnitorului, apărută la București, 1701.

al Dristrei (Siliстра), un Proschinatariu al Sfântului Munte (la Snagov) în care sunt pomenite donațiunile făcute de Voevozii noștri, mănăstirilor din muntele Athos — și, în sfârșit, urmașul lui Ioan Comnenul, Panait Sinopeus, tot un elev al universităților italiene.

COPIII LUI BRÂNCOVEANU ȘI CULTURA LOR CLASICĂ. Astfel, sub impulsul unei date de Domn, se răspândește la noi cultura grecească. Chiar copiii lui Brâncoveanu își însușescă așa de bine limba greacă, încât se incumetau, cu prilejul zilelor onomastice ale părinților și al marilor sărbători ale Bisericii, să rostească, în limba greacă, panegirice în cinstea sfintilor, care au și fost tipărite de Antim Ivireanu. În 1701, a apărut la București, *Cuvântul panegiric la Sfântul Constantin*, scris în limba greacă de Ștefan Brâncoveanu și rostit în palatul domnesc, de fratele al treilea Radu. Cuvântul este afiosit «prea blândului său părinte», «ca un mic rod al minții sale». În anul următor, apărea tot în imprimeria Mitropoliei, un *Cuvânt panegiric la Martirul Ștefan*, rostit probabil de autor, a treia zi de Crăciun, și închinat Sfântului său patron, a cărui protecție îi cerea «pentru înaintarea mea în știință și învățătură». În 1703, Ștefan Brâncoveanu alcătuia un alt *Cuvânt panegiric la Adormirea Născătoarei de Dumnezeu*, rostit tot de fratele său, Radu, și afiosit «mamei lor cea prea blândă», Doamna

Maria Brâncoveanu. În 1704, Radu Brâncoveanu se încumeta și el cu o *Cuvântare la Patima cea Mântuitoare* (Învierea Domnului), pe care o prezintă ca omagiu «Prea fericitului și Prea înțeleptului Stăpân», Patriarhul Dosoftei al Ierusalimului, care, spune Tânărul autor, «se luptă nu cu o hidră, ci cu atâția căți sunt uritori de Dumnezeu, vrăjmași ai ortodoxiei». În 1704, fratele mai mare Constantin, despre care Antim Ivireanu ne spune în prefața cărții că era și el «învățat între prea învățați», «orator și adânc cugetător», stimulat de succesul fraților săi — Cuvântul la Sf. Constantin și cel la Martirul Sf. Ștefan, avuseseră repede o a doua ediție, în 1702 — și animat de o nobilă ambicio, publică și el, după stăruințele Mitropolitului, în 1704, *Viețile paralele grecești și romane ale lui Plutarh Chersoneul*, traduse în greaca modernă.

Oricât de mare ar fi fost dorința lui Antim Ivireanu de a spune un lucru plăcut tatălui, totuși era un pic de adevară în cuvintele pe care el le scrie într-o predoslovie către Domn, că «iii săi sunt râvnici în lume și invidiați pentru marea lor virtute prematură». Acești tineri eleniști, care aveau, se pare și o temeinică cultură latină, ar fi fost o frumoasă speranță pentru părinții lor și pentru neamul nostru, dacă n'ar fi căzut sub iataganul gealatului pe țărmul Bosforului.

PATRIARHI ȘI CĂRTURARI GRECI LA CURTEA LUI BRÂNCOVEANU. Atrași de sprijinul dat de Brâncoveanu culturii grecești, marii Patriarhi și Mitropoliți ai Răsăritului, vin la curtea lui bogată, ca să obțină milă și ajutor pentru bisericile lor strivite sub stăpânirea turcească și ca să lupte în libertate, pentru întărirea ortodoxiei. În fruntea tuturor stă, prin cultura lui largă, prin munca neobosită și prin zelul cu care a apărat ortodoxia, atacată de curente de reformă și de catolicism, Patriarhul Dosoftei al Ierusalimului, adus de Brâncoveanu din Iași, și mai târziu nepotul acestuia, învățatul Hrisant Notara, care studiase la Padova, călătorise în Franța și Germania, adusese, din Rusia, de la Nicolae Milescu, o copie a Descrierii călătoriei în China și a fost și el unul din profesorii copiilor lui Brâncoveanu, înainte de a succede unchiului său în scaunul Patriarhal al Ierusalimului. Brâncoveanu dăruise bătrânumui Patriarh Dosoftei hanul dela Sf. Gheorghe, «cu apartamente încăpătoare» și cu multe prăvălii închiriate neguțătorilor, care aduceau un venit anual de peste 20 de pungi, hărăzite de Domn Sfântului Mormânt.

Patriarhul Dosoftei este, de fapt, în timpul lui Brâncoveanu conducătorul ortodoxiei. Pentru a înălța atacurile îndreptate de calvini, lutherani și catolici, se publică la noi sub auspiciile lui, un ciclu de cărți grecești, menite să facă cunoscute normele dogmatice ale ortodoxiei. Astfel se tipărește opera lui Meletie Sirigul, îndreptată împotriva catehismului atribuit lui Chiril Lucaris; Pravoslavnica Mărturisire a lui Petru Movilă; Manual împotriva schismei papistașilor; Manual împotriva rătăcirii calvine, &c. a.

O încercare a lui Brâncoveanu de a întemeia o tipografie grecească pe lângă scaunul patriarhal din Constantinopol nu isbutise¹. Atunci Domnul român și ai săi s-au străduit să consolideze tiparul și Academia grecească din Muntenia astfel în cât să poată rivaliza cu tipografiile și școlile grecești din Veneția. «Se făcea mult sprânceana occidentală, mai nainte, cu toată înțelepciunea și cu tiparul, că editează cărți orientale. Pentru amândouă acestea au răsărit acum harul creștinilor și aicea, și în învățături și în tipografii — prin osârdia și cheltuiala mănei tale celei mărinimoase și inspirate de Dumnezeu, Domnitorule cel mai perfect între credincioși, Constantine prea mare...» scrie Sevastos Kimenitul, profesorul de științe al

Academiei grecești din București, într-o prefață² închinată lui Brâncoveanu.

Sub auspiciile Patriarhului Dosoftei și a celorlalți prelați și profesori greci ai Academiei, s'au imprimat în tipografia domnească a lui Brâncoveanu, între 1690 și 1716, 31 de cărți grecești, toate destinate nevoilor Bisericii și întăririi ortodoxiei.

Sprijinul dat de Brâncoveanu ortodoxiei în forma grecească a avut între fruntașii clerului grec contemporan, un puternic răsunet, după cum se vede chiar din prefetele care însoțesc publicațiile grecești ieșite din teascurile tipografiilor brâncoveniști. Brâncoveanu este comparat mereu cu «Ptolomeu, vrednic de cununile cerești». O prefață spune: «Toate ale «Elenilor se cuvin Domnitorului filelin și toate căte fiili iubitilor de muze ai Eladei scriu ori inventează cu mintea, «toate se datoresc Măriei Tale, care ești cel mai zelos sprijinitor «al învățăturii grecești și binefăcătorul cel mai uman al Ele-nilor.

«Ce datorie nu avem către a ta dănică generozitate noi, «fiii Grecilor și Grecia mama noastră de obștie,... In acești «prea fericiti ani ai Domniei Tale înfloreste iarăși acea glorie «strălucită ce, din vechimea ei dela început, a căstigat neamul «nostru, cu înțelepciunea lui, până la marginile lumii».

Nu sunt în aceste cuvinte numai laude mieroase, ci și sentimente sincere, care traduc o realitate a timpului. «Am venit și eu aci, Prea fericite Patriarh, la adăpostul de obște al neamului nostru nenorocit», scria din București, la 17 Decembrie, 1709, către Patriarhul Hrisant Notara, fostul paroh al coloniei grecești din Veneția, Ioan Avramie, care fusese silit să părăsească cetatea lagunelor și care ajunse predictorul curții lui Brâncoveanu³. Până și în Ianina, unde Brâncoveanu sprijinea școlile grecești, elevii alcătuiau versuri omagiale pentru Domnul român.

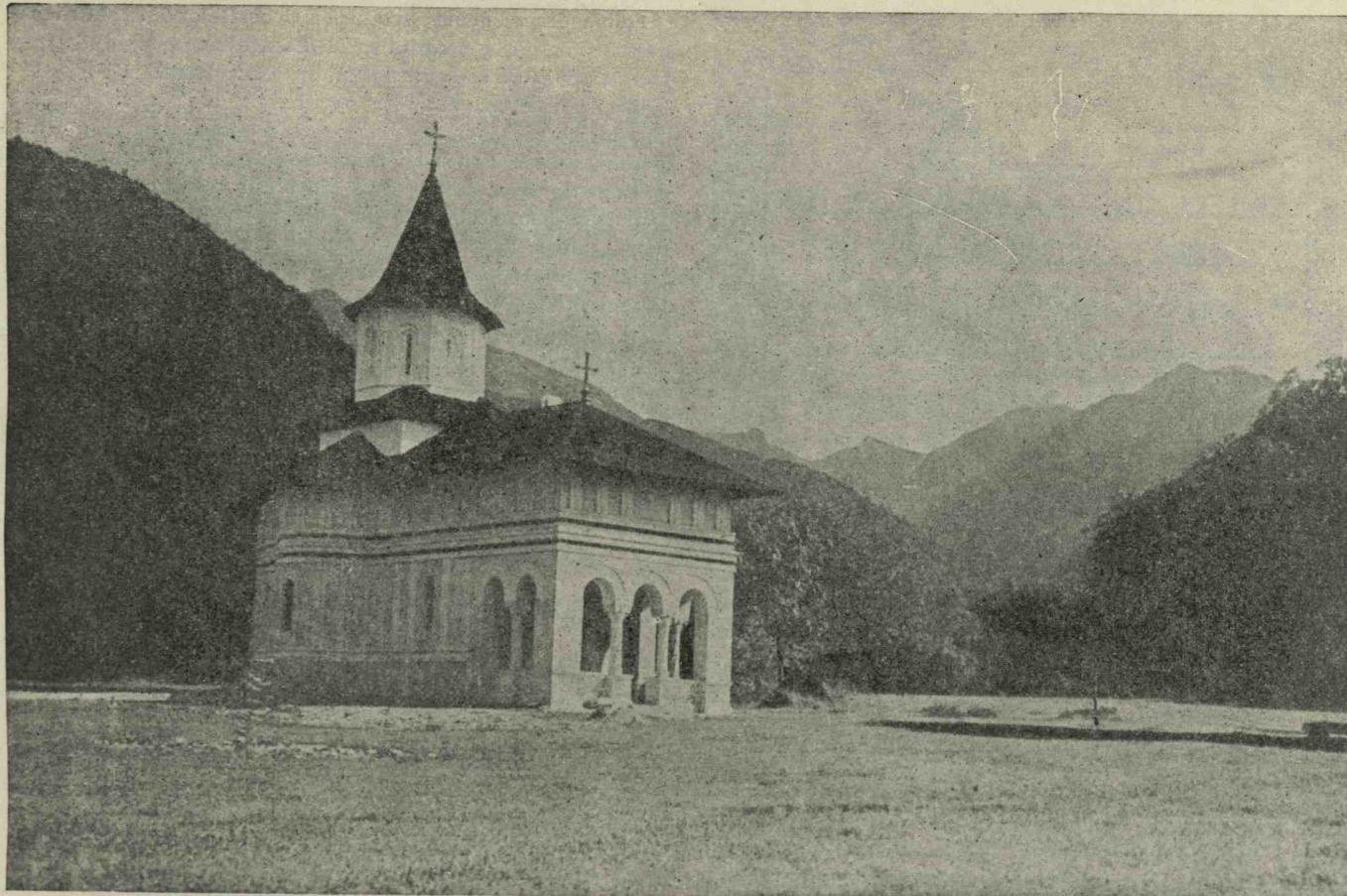
BRÂNCOVEANU ȘI ORTODOXIA DIN ARDEAL. Adăpostul acordat de Brâncoveanu marilor patriarhi greci, precum și sprijinul dat pentru imprimarea cărților de dogmatică și polemică religioasă, corespundeau de altfel, și unei necesități de ordin național: apărarea unității religioase a neamului românesc. În 1690, Transilvania, smulsă dela Turci, căzuse în mâinile Austriacilor. Guvernul austriac, trimițând misionari catolici, care să făgăduească preoților români din satele ardeleni o situație similară cu aceea pe care o avea clerul celoralte culte, isbutise să căștige aderenții printre preoți pentru unirea cu Biserica României. Brâncoveanu și sfetnicii săi au sprijinit pe toate căile rezistența Românilor ortodocși împotriva tentațiilor catolice și calvine. Mai întâi, fiindcă după încreșterea tipăriturilor din Bălgard, inițiate între 1683 și 1689 de Protopopul Ioan Zoba din Vințul de Jos, omul calvinilor și dușmanul Mitropolitului Sava Brancovici⁴, s'a întâmplat să-i lipsească atunci «neamului nostru rumânesc, aici în Ardeal, meșter pentru lucrul tipografiei» — Brâncoveanu, «ca un patronăș adevarat al Mitropoliei din Ardeal», trimite la Alba Iulia, pe cel mai harnic dintre ucenicii lui Antim Ivireanu, în arta tiparului, pe Mihail Ștefanovici sau Ișvanovici, cum semnează el de aci înainte. Aceasta începe în Ardeal revizuirea în sens ortodox și tipărirea cărților de școală și de slujbă biserică. Munca se începe în 1699 cu o *Bucovină* pentru copii (care cuprindea și simbolul credinței, cu cele 10 porunci și cu explicarea ortodoxă a celor

¹ Bibl. rom. veche, I, p. 380.

² *Hurmuzaki*, XIV, partea III, p. 60.

³ Dintre cărțile tipărite de Ioan Zoba, unele erau traduse din ungurește și conțineau norme calvine, ca de exemplu, *Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare*, tradusă după Matkó de Kézdivásárhely și apărută în 1685. Celelalte cărți tipărite de Zoba sunt: *Sicriul de aur*, carte de propovădanie, Sas-Sebeș, 1683; *Ciaslovăț*, Bălgard, 1687; *Molitvenic*, Bălgard, 1689.

⁴ *Documentele Hurmuzaki*, XIV, partea III, p. 52—53.

Biserica din Sâmbăta de Sus (Transilvania), ctitoria lui Constantin Brâncoveanu.

(Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I)

7 taine) și o carte de predici: *Chiriacdromion*¹. A trimes oamenii săi în Transilvania pentru propagandă ortodoxă, între aceștia David Corbea, care apără cu zel politica lui Brâncoveanu. A intervenit pe lângă guvernul austriac și chiar pe lângă Petru cel Mare, cerând sprijin pentru Românii ortodocși din Ardeal. Când la începutul anului 1698, noul Mitropolit al Transilvaniei, Atanasie Anghel, a venit la București—după datini—ca să fie hirotonisit de Mitropolitul Țării-Românești, acesta i-a cerut să declare că va păzi neschimbate «toate tocmelele» ortodoxe pe care le are scaunul Ungrovlahiei. Cu acest prilej, Patriarhul Ierusalimului, Dosofteiu, a întocmit o lungă și importantă învățătură în care erau cuprinse normele de călăuzire pentru păstrarea dogmei ortodoxe, pe care Atanasie a semnat-o. Dar guvernul austriac nu-l recunoaște decât în Martie 1701, după ce a fost chemat la Viena și «purificat», declarând în scris că primește unirea. Sinodul întrunit la 25 Iunie 1701, în Bălgad, în care mareea majoritate a preoților ardeleni a hotărât unirea cu Roma, a aruncat mărul discordiei confesionale între Români, ale cărei fructe amare mai dăinuesc și azi, deși atenuate de lumina conștiinței naționale. Trebuie însă să recunoaștem că unirea a dat putință tineretului ardeleni să pătrundă în școlile înalte din Viena și Roma și că vizuinea Romei imperiale a trezit în el instinctul rasei și a provocat mișcarea de redeșteptare națională, care a grăbit cu o jumătate de veac mai de vreme intrarea poporului românesc în comunitatea spirituală a rasei latine.

¹) Unirea Bisericii ardeleni cu Roma, întâmplată în 1701, îl va îndemna să se întoarcă înapoi. Nu credem că el este tipograful cărții *Pâinea Pruncilor*, apărută la Belgrad în 1702, căci, precum a arătat I. Mușlea, în *Omagiu Profesorului Ioan Lupuș* (și extras), București, 1941, p. 617–631, cartea a fost alcătuitură de Paul Baranyi, catolic.

BRÂNCOVEANU SPRIJINITOR AL CULTURII ORTODOXE IN RĂSĂRIT. Politica creștină a lui Brâncoveanu — urmând liniile trase de înaintașii săi Basarabi — s'a extins asupra întregului Răsărit ortodox, asupra căruia a revărsat darurile lui, fără nicio intenție ascunsă, cu o generozitate pe care — trebuie să o subliniem — n' o mai întâlnim la nici un popor ortodox, căci nici unul nu a trăit aşa de intens ideea creștină, precum au trăit-o ai noștri.

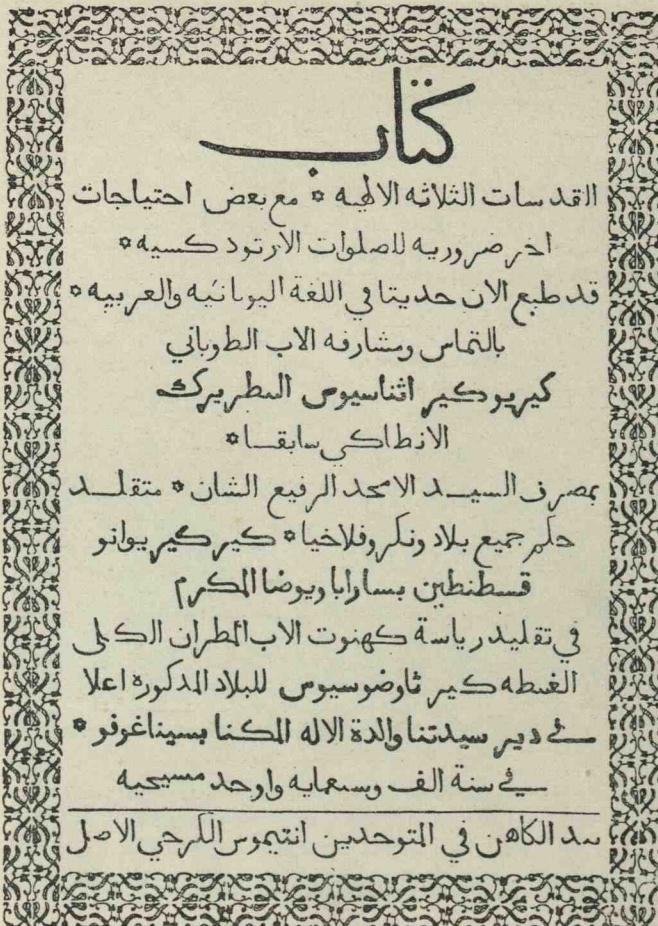
Merită în deosebi să fie subliniate aci, pe lângă darurile în bani și în cărți, mai ales manuscrisele iluminate, căci se pare că Brâncoveanu avea pentru această artă minoră o adevărată pasiune. Liturghierul grec, copiat de ieromonahul Calinic, în fine trăsături caligrafice și împodobit cu minunate miniaturi de evangheliști și cu frontispicii, chenare și inițiale de flori și de păsări stilizate poate fi socotit ca unul din cele mai frumoase exemplare ale genului.

Vesta despre bogăția și generozitatea lui Brâncoveanu trece peste hotarele țării și se răspândise în tot Orientul musulman, unde Domnul român era supranumit *Altin Bei* — *Prințul Aurului*.

Era dar firesc, ca în acele vremuri, creștinii, cari, sub stăpânire turcească, se vedea amenințați să-și piardă credința, să-și îndrepte privirile către curtea strălucitoare a lui Brâncoveanu și să ceară dela el ajutor, pentru nenorocirile lor. Si Domnul român, înțelegea să li-l dea în cea mai largă măsură.

Darurile lui Brâncoveanu s'au răspândit departe în Orient, până la creștinii din Asia Mică.

Pe la începutul veacului al XVIII-lea, venise la curtea domnească din București Patriarhul Antiohiei, Athanasie IV Dabbas, și Domnul român, aflând dela Patriarh că preoții creștini din

Liturgierul greco-arab, tipărit la Snagov de Antim Ivireanu, din porunca lui Brâncoveanu, la 1701.

Arabia nu-și pot împlini misiunea lor și nu pot oficia, după cu-viință serviciul divin, din pricina sărăciei și a lipsei de cărți, au pus pe ieromonahul Antim Ivireanu, din mănăstirea Snagovul, să sape litere arabe și să tipărească pe cheltuiala domniei, cărți de ritual, cu rugăciunile în limba arabă și eofosinele (cântările) în limba greacă, aşa cum cereau necesitățile cultului, pentru credincioșii din Arabia. La 1701, au apărut, de sub teascurile tipografiei din Snagov, un *Liturghier*, iar în 1702, un *Ceaslov*, ambele în limbile greacă și arabă, și ele s-au trimis în dar, din porunca domnească, bisericilor din Arabia.

Pentru a veni și mai mult în ajutorul acestor creștini năpăstuți, Brâncoveanu a dat ajutor de s'a instalat tipografie arabă — prima tipografie — în Alep, unde în 1706, s'a tipărit cea dintâi Psalmire arabă, având pe dosul titlului stema Țării Românești, înconjurată cu inițialele grecești ale lui Constantin Brâncoveanu, și la început, o precuvântare de închinare și mulțumire, în care Domnul român este comparat cu Constantin cel Mare, cu Moise și cu Solomon, pentru înțelepciunea, spiritul și dărmicia lui.

Tipografia brâncovenească, transportată de Mitropolitul Atanasie Dabbas la Alep, a trezit creștinii din Arabia la o viață spornică de cultură. Ea a funcționat acolo până la moartea Mitropolitului, întâmplată în 1724. După această dată este mutată, în parte la mănăstirea Balamand, în parte — mai târziu — la mănăstirea Sf. Ioan din Saeg, în Sudul Libanului, unde, reînnoită și organizată, publică și azi cărți bisericești și scolare.

Faima despre munca spornică a tipografiilor din Țara Românească și despre generozitatea lui Brâncoveanu a ajuns departe în Răsărit, până la Ivirii din Munții Caucazului.

Regele Wakhtang al IV-lea, cuprins și el de râvna creștinească de a înzestra bisericile sale cu texte necesare serviciului divin, a trimis solie la curtea lui Brâncoveanu și a obținut, împreună cu litere de tipar, turnate de Mitropolitul Antim, el însuși georgian de origine, o echipă de lucrători sub conducerea tipografului român ardelean, ipodiaconul Mihail Ștefanovici, care lucrasă până atunci, la tipografia de pe lângă scaunul eparhial din Râmnic. Cu aceste litere de tipar s'au scos la Tiflis, cele dintâi cărti georgiene: o *Evanghelie* și un *Liturghier*.

In epilogul Liturghierului, apărut în 1710, tipograful român, cu gândul la plăuirile țării sale, își încheia acolo munca sa închinată lui Dumnezeu, cu următoarele șase versuri românești, în caractere georgiene, o mărturie discretă a expansiunii culturale brâncovenești, până la acele îndepărtate hotare ale Răsăritului ortodox:

: କେ ପରିଷାଳନାର ପଦ : ନିରାମିତି : ଏକାକ୍ରମିତି ଏକାକ୍ରମିତି
: ବ୍ୟାପକ ଅନୁଭବ ଉଚ୍ଚିତାର ପଦ : ବିଶ୍ଵାସିତାର ପଦ : କାମିତି
: ଏହାର ପଦ : ବିଶ୍ଵାସିତାର ପଦ : କାମିତି
: ଏହାର ପଦ : ବିଶ୍ଵାସିତାର ପଦ : କାମିତି
: ଏହାର ପଦ : ବିଶ୍ଵାସିତାର ପଦ : କାମିତି

Precum cei străini doresc moșia să-și vază,
Când sunt într'alte țări, de nu pot să sază.
Și ca cei ce-s pre mare bătuți de furtună
Și roagă pre Dumnezeu de liniște bună,
Așa și tipograful, de-a cărții sfârsire,
Laudă neîncetată dă și mulțumire.

Astfel, sub Brâncoveanu, Tara Românească ajunge focarul din care radia lumina culturii în tot Orientalul ortodox, aflat sub apăsarea musulmană.

Prin râvna cu care el a sprijinit și întărit credința ortodoxă până departe în Răsărit, prin bunătatea și generozitatea sa, pe care nu contenesc de a i le recunoaște până și străinii pripășiți la curtea lui, prin lupta pe care a dat-o pentru a menține neșirbită unitatea religioasă a Românilor ardeleni și prin imboldul dat culturii, Brâncoveanu a meritat deplin cele două trăsături caracteristice, pe care le-a subliniat în personalitatea lui, anonimul poet popular:

Brâncoveanu Constantin,
Boer vechiu si Domn creștin...

BIBLIOGRAFIE. Pentru cadrul istoric al epocii lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu: N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI, București, 1939; N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, ed. II, București, 1929, vol. I, p. 375–386 și II, p. 9–18; aceeași, *Byzance après Byzance*, Bucarest, 1935 p. 181–200. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, 1, București, 1940, p. 157–206; ultimul înca A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III, îngrăjată de I. Vlădescu, vol. VIII, București, Cartea Românească, 1929, p. 181–249; interesant prin detaliu contemporane: Anton Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718, precum și cronicile naționale contemporane, pentru care vezi mai jos, p. 231–258. N. Iorga, *Viața și Domnia lui Constantin-Vodă Brâncoveanu*, București, 1914 (în *Studii și documente cu privire la Ist. Rom. XXIX*). Pentru literatura epocii în general: N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, ed. II, București, Pavel Suru, 1925; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române, epoca veche*, ed. II, Sibiu, 1930 (utilă mai ales prin bibliografie); G. Pascu, *Istoria literaturii și limbii române*, sec. XVII, Iași, Viața Românească, 1922; Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche, 1508–1830*, tomul I, 1508–1716, București, 1903, cf. și vol. IV (Adăugiri și îndepărtări de I.

Bianu și Dan Simonescu) București, 1944. Pentru legăturile cu lumea ucraineană și traducerile din Galeatoski, Șt. Ciobanu, *Din legăturile culturale româno-ucrainene. Ioanichie Galeatoschi și literatura românească veche. Analele Acad. Rom. Mem. Secț. lit.*, seria III, tom. VIII, mem. 8. Pentru Sinopsisul de la Kiev și Patriarcul de la Lavra Pecerska: P. P. Panaitescu, *Istoria Slavilor în românește în Revista Iсториă Română X*, 1940, p. 100–129. Pentru influența grecească: D. Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, tom. I-II, București, 1939, cu deosebire articolul *Elenizmul în România*, tom. II, p. 487–542 (publicat pentru întâia dată în 1912) vezi și indicile dela vol. II. N. Iorga, *Byzance après Byzance*, București, 1935. Utilă încă: C. Erbiceanu, *Bărbații cului greci și români* ..., *Anal. Acad. Rom.*, ist., s. II, tom. XXVII (1904–1905), p. 141–182. Dumitru Stăniloae, *Viața și activitatea Patriarhului Dosofteiu al Ierusalimului și legăturile lui cu țările românești*, Cernăuți, 1929. N. Iorga, *Activitatea culturală a lui Const. Vođă Brâncoveanu* ..., *An. Acad. Rom. Mem. ist. s. II*, tom XXXVII, București, 1915. N. Iorga, *L'Académie de Bucarest în Revue Historique du Sud-Est Europ.*, București, 1929, p. 1–11; Pentru influența italiană în epoca lui Brâncoveanu: Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, București, 1918; Mario Ruffini, *L'influenza italiana in Valacchia nell'epoca di Constantin-Vođă Brâncoveanu (1688–1714)* Milano s. a. Pentru texte literare de origine italiană: N. Cartojan, *Cărțile populare în literatură românească*, vol. I, București, 1929, p. 180–187 și 195–208; despre Floarea Darurilor: N. Cartojan, *Floare di Virtù în literatura românească. Analele Avad. Române, Mem. secț. lit.*, seria III, tom. IV, mem. 2, București, 1928; a celași, «*Floare di virtù* dans la littérature roumaine in *Archivum Romanicum* vol. XII, 1928, p. 501–514. Pentru calendarul lui Brâncoveanu de origine italiană cf. și Ramiro Ortiz, op. cit., p. 198–206. Textele au fost publicate și studiate mai în detaliu de Emil Virtosu, *Foileton Novel. Calendarul lui Constantin Brâncoveanu*.

tin Vođă Brâncoveanu, 1693–1704, București, 1940. Calendarele au fost semnaleate pentru întâia dată de A. Odobescu în *Revista Română*, I, 1861, p. 657–660.

Pentru sprînjirea culturii ortodoxe în Ardeal: N. Iorga, *Istoria bisericii românesti și a vieții religioase a Românilor*, București, 1929, vol. I, p. 387–391; Stefan Metea, *Istoria Bisericii românești din Transilvania*, vol. I, Sibiu 1935, p. 300–333. Silviu Dragomir, *Istoria deschiderii religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII*, 2 vol. Sibiu, 1920 și 1930. Pentru darurile făcute de Brâncoveanu popoarelor ortodoxe: Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre Români și Jugoslavi în Cercetări Literare* publicate de N. Cartojan, III, 1939, a celași, *Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sf. Pavel dela Muntele Athos* în *Cercetări Literare* IV, 1940, p. 94–99 (și extras). M. Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, ed. II mărită, București, 1937; Gheorghe Cioran, *Σχέσις τῶν Ρουμανικῶν χωρῶν μετὰ τοῦ Ἀθω... Athos*, 1938 (pentru Brâncoveanu vezi indicele); Preot Dr. Teodor Bodogae, *Ajutoare românești la mănăstirea din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941 (cf. indicele).

Pentru chestiuni mai detaliate a se vedea bibliografia de la capitolele respective.

I. Bianu *Din cărțile vechi*, în *Lui D. A. Sturdza*, București. Dan Simionescu și Emil Muracade, *Tipar românesc pentru Arabi în secolul al XVIII-lea*, în *Cercetări Literare*, III, 1939, p. 1–32 (și extras).

Pentru arta epocii: G. Balș și N. Iorga, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, Boccard, 1922, p. 188–258; N. Iorga, *Pictor străin la curtea lui Brâncoveanu* în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1929, p. 44; N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, 2 vol., I 1934 și II 1936, București. V. Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de Artă Religioasă*, București, 1939; V. Drăghiceanu, *Curțile domnești brâncovenesti* în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1909, p. 101 și urm.; a celași, *In amintirea lui Constantin Brâncoveanu 1714/1914. Locașurile Voievodului și viața lui*, București, 1914.

LITERATURA RELIGIOASĂ

Literatura românească, inviată după un sfert de deceniu de secolă, se desvoltă în epoca lui Șerban Cantacuzino și a lui Brâncoveanu pe două tărâmuri: religios și istoric.

Pe tărâm religios, era aceasta înseamnă piatra de hotar a unei direcții noi: întoarcerea la sursele pure grecești. Ca o urmare firească a transplantării elenismului la noi și a ivirii cărturilor români, cunosători buni de carte grecească, traducerile cărților sfinte nu se mai fac de azi înainte după intermediere slavone, care conțineau pasagii neclare, confuzii și erori de traducere, ci direct după originalele grecești.

Traducătorii care se înhamă la această uriașă muncă sunt: Iordache Cantacuzino, fratele Domnului, frații Radu și Șerban Greceanu, Stolnicul Constantin Cantacuzino, la care recurgeau tălmăcitorii când se incurcau în redarea subtilităților dogmatice și, cel mai harnic dintre toți, Mitropolitul lui Brâncoveanu, Antim Ivireanu.

Prin străduințele tuturor s'a pregătit în această epocă drumul pentru introducerea limbii române în biserică, s'a ajuns la încununarea străduințelor de aproape trei veacuri ale neamului nostru de a traduce Biblia integral și în sfârșit s'a creat, prin Antim Ivireanu în chip strălucit pentru această vreme, predica românească originală.

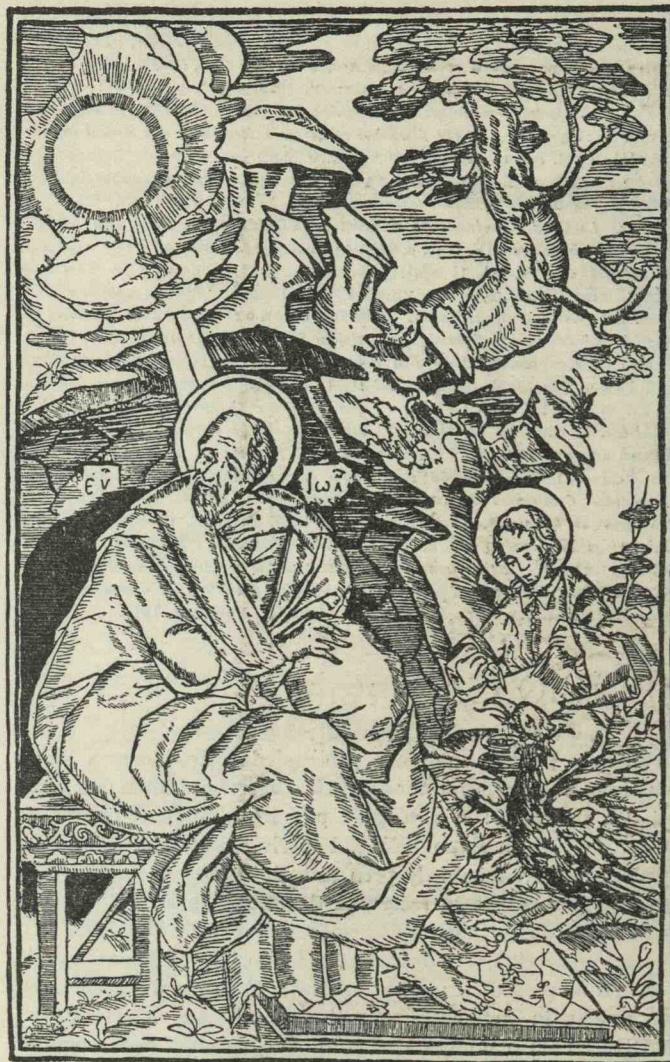
Vom urmări pe rând toate aceste aspecte și vom lumina, în măsura importanței lor, personalitățile care au adus partea lor de contribuție la zidirea culturii românești.

Incepem cu procesul de introducere a limbii naționale în Biserică.

Se credea într-o vreme la noi, sub influența lui Xenopol, că Matei Basarab și Vasile Lupu au introdus limba română în biserică. Această concepție se mai răspândește și azi în unele manuale de liceu, deși în 1904 Ion Bianu, în remarcabilul său discurs de recepție în Academia Română, a arătat în chip indiscutabil că nu s'a introdus limba română în epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, deoarece în acea vreme nu numai că nu s'a tipărit nicio carte de slujbă bisericească în limba română, ci dimpotrivă cărțile de slujbă bisericească tipărite (Liturghie, Molitvelnic, Mineiu, Triod, Penticostar) sunt în limba slavonă, iar în prefață se spune răspicat că sunt tipărite pentru «evlaviosul neam al patriei noastre».

Pentru a înțelege mai bine procesul de introducere a limbii române în Biserică, trebuie să se stie că serviciul divin este alcătuit din trei părți: 1. Liturghia pe care o oficiază preotul în altar; 2. citiri din Evanghelie și Faptele Apostolilor și din Epistolele lor, citiri făcute de preot sau de diacon și, în sfârșit, o a treia parte care este rezervată dascălului în strană: lectura Cazaniei, care cuprinde explicarea textului din Evanghelie citit în ziua respectivă, cu desvoltarea ideilor de edificare morală — un fel de predică. În epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu s-au tipărit în românește numai Cazanii (sau «Carte de învățătură» cum o numea Varlaam). Acestea sunt deci singurele cărți care s-au introdus în biserici pe vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Sunt cărțile care țineau locul de predici și care, întrucât se adresau poporului și ținneau la moralizarea maselor, nu aveau nicio noimă să fie citite într-o limbă necunoscută credinciosilor. Erau texte citite la strană pentru întărirea virtuților creștinești. Restul serviciului divin: oficierea liturghiei cu citirea Evangheliei și a Faptelor Apostolilor, a rămas în limba slavă. Era de sigur în primul rând în acestea puterea tradiției. Dar era, cred, și un alt gând nemărturisit. Pentru a susține ortodoxia, singura legătură puternică ce unea strâns toate ramurile neamului răslește sub stăpânire străine, ai noștri s-au arătat intransigenți pe chestiunea limbii în biserică. O cedare pe acest teren putea atrage după sine pierderea Românilor din Transilvania în masele Ungurilor calvini. De aceea Matei Basarab ia inițiativa de a se tipări toate cărțile necesare serviciului divin — afară de Cazanii — în limba slavă adresându-se, cum ne spune în prefete: «drept credinciosului și evlaviosului neam al patriei noastre și altor neamuri înrudite cu noi după credință și având același vestit dialect slavonesc ca limbă, *Ungrovlahilor, Moldovlahilor*».

Ideeza solidarității naționale prin Biserică în limba slavă este clară. Epoca lui Șerban Cantacuzino reprezintă în această privință un pas înainte, căci în această epocă se introduce în serviciul divin citirea Evangheliei și a Faptelor apostolilor în limba română. Evangeliile și Faptele apostolilor tipărite până în epoca lui Șerban Cantacuzino cuprindeau în întregime materia celor patru evangheliști așezată în ordinea tradițională începând cu Matei și sfârșind cu Ioan. Dar aceste Tetraevanghelii

Sfântul Ioan Evanghistul, gravură din *Evanghelia tipărită la Bucureşti, în 1682*.

nu sunt potrivite pentru săvârșirea cultului divin. *Evanghelia* ca și *Faptele Apostolilor* sunt prea întinse ca să poată fi citite în cursul unui serviciu divin. De aceea ele sunt împărțite în pericope — părți mai mici — care sunt astfel alese și potrivite ca să se citească fiecare într-o zi și să fie adaptate evenimentului care se comemorează. Fiindcă anul bisericesc începe în ziua Invierii Domnului, în prima zi, Luni, se citește din *Evanghelia* lui Ioan capitolul I, versetul 18—19, dar Marți se citește din *Evanghelia* lui Luca capitolul XXIV, versetul 12—35, pentru ca Miercuri să se revină la *Evanghelia* lui Ioan.

Pentru lectura cursivă obișnuită a materiei evanghelice textele coresiene și Noul Testament — Tetraevangeliul — erau foarte bune, dar pentru nevoile Bisericii era mai necesară o *Evanghelie* cu materia așezată pe pericope și distribuită pe zilele de serviciu bisericesc.

Evanghelia (1682) ca și *Faptele Apostolilor* (1683), tipărite în epoca lui Șerban Cantacuzino, sunt din această a doua categorie; sunt cărți adaptate serviciului Liturghiei și care nu pot servi la o lectură de edificare a mirenilor. Dar tocmai de aceea au o importanță deosebită în evoluția literaturii religioase — la noi: ele marchează a doua treaptă în procesul de introducere a limbii române în biserică și constituie o dovedă indiscutabilă că pe vremea lui Șerban Cantacuzino, în timpul serviciului religios, pericopele din *Evanghelia* se citeau de preoți și de dascăli, în mijlocul bisericei în limba română.

Acum apar clare și cuvintele Domnului Șerban Cantacuzino din prefața adresată cititorilor, « tuturor celor ce se vor întâmpla a ceti ». Prefața ne destăinuie numele celui ce a purtat greul orânduirii și traducerii cărții: « ne-am nevoie de am săvârșit acest lucru dumnezăesc, svânta aceasta evanghelie, care *nefiind mai denainte tocmită la slovenie* să să citească după rânduiala zilelor și a sărbătorilor celor domnești și ale sfinților, *poruncit-am fratelui nostru Iordache Cantacuzino, vel stolnic*, de o au îndereptat și o au așzat precum *umblă cea elinească* și întru toate asemenea, după orânduiala Beserecii Răsăritului, alcătuindu-se și santele cuvinte, spre mai aleasă înțeleagere a limbii românești ». Aceeași idee revine și în *Faptele Apostolilor*. «...Derept aceea poruncit-am a știuților și învățaților cari s-au întâmplat dascali, de au tâlcuit Sfânta Scriptură cea noao spre bună înțelegirea limbii noastre și o au așzat după orânduiala și urmarea grecесului tipic ». Cărțile erau destinate serviciului divin precum confirmă prefețele: « s-au dat dintru mică osteneala noastră dar Besericilor Țării noastre, Ungrovlahiei *întru folosul preoților* și tuturor credincioșilor, cari se roagă pentru a noastră spăsenie și a tot creștinului norod și întru pomenire veșnică a noastră și a părinților ». Dar numai aceste două cărți se citeau în această epocă în românește. Liturghia însă se săvârșea încă în limba slavă, fiindcă tot pe vremea lui Șerban Cantacuzino, în 1680, se tipărește o *Liturghie* în care tipicul este în limba română, iar textul rugăciunilor este în limba slavă. Prefața semnată de Mitropolitul Teodosie explică astfel pentru ce nu s'a dat și textul rugăciunilor în românește:

« Iară Liturghia toată a o prepune pre limba noastră, nice am « vrut, nice am cutezat ».

Munca de a traduce în limba națională cărțile de ritual, cu scopul de a le utiliza în oficierea cultului, se reia, și capătă un avânt puternic în epoca lui Constantin Brâncoveanu, prin străduința neobosită a lui Antim Ivireanu. Înainte de a o urmări mai departe ne oprim aci la o mare operă, care încunună activitatea religioasă din epoca lui Șerban Cantacuzino și inaugurează domnia lui Brâncoveanu: *Biblia*.

BIBLIA LUI ȘERBAN CANTACUZINO (1688). Primele încercări de traducere ale Bibliei în limba română s-au făcut în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Maramureș. Atunci s-au tradus pentru întâia dată *Evanghelia*, *Faptele Apostolilor* cu Epistolele lor și *Psaltirea*. Traducerile au ajuns până la noi în copile făcute în a doua jumătate a secolului al XVI-lea: Codicele Voronețean (care cuprinde numai *Faptele Apostolilor*) și *Psaltirea*. Textele traduse în Maramureș au fost puse sub tipar în 1560, 1563 și 1570 la Brașov de diaconul târgoviștean Coresi, care a revizuit limba, înlocuind particularitățile dialectale maramureșene cu graiul vorbit în Muntenia și în părțile sud-rișărîtene ale Transilvaniei. Către sfârșitul epocii coresiene, la 1582 în Banat, la Orăștie se traduc și se tipăresc de Români trecuți la calvinism, primele două cărți ale Bibliei: *Creațiunea* și *Ieșirea*. Atât s'a tradus și tipărit din Biblie în epoca coresiană. În epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu, în afară de *Psaltire* (dela Govora 1637), nu s'a tipărit nimic din Biblie în Principate. Numai în Ardeal Mitropolitul Simion Stefan tipărește în 1648, la Bălgard, Noul Testament — care are în cultura noastră o importanță deosebită prin strădania Mitropolitului de a alcătui o limbă literară comună pentru întreg neamul românesc — și în 1652 o *Psaltire*, care pretinde în prefață a fi fost tradusă din originalul ebraic, fiindcă « apa totu-i mai curată și mai limpede în izvor decât în pâraie ».

După epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu până în epoca lui Șerban Cantacuzino, exceptând *Psaltirea* lui Dosoftei, nu se mai tipărește nimic din textele biblice în toate Țările Românești. La 1688 în primele luni de domnie ale lui Constantin Brânc-

LITERATURĂ, GRECESC AL III BRÂNCOVĂNEANU

ui și familiei sale, lucrăt de Calinic Ieromonahul. Începutul liturghiei Sf. Vasile cel Mare. După Victor Brătulescu, *Miniauri și manuscrise din Muzeul de Artă Religioasă*

LITURGHIERUL GRECESC COMANDANT DE BRANCOVEANU,
pentru pomenirea lui si a familiei sale, lucrat de Calinic Ieromonah într-o monografă donată
Domnului Dr. Dimitrie Brătianu, Ministerul și Ministerul de Interne, București, Anul 1912.

veanu se termină de tipărit Biblia pusă la cale de Șerban Cantacuzino. Intre Biblia lui Șerban și tipăriturile amintite mai sus se interpune însă o traducere integrală a Bibliei făcută de Nicolae Milescu. Din nenorocire manuscrisul lui Nicolae Milescu, care ne-ar ajuta să deslegăm o problemă interesantă de istorie literară, s'a pierdut. Avem însă două mărturii prețioase în această privință. Una este o notiță a Mitropolitului Gheorghe de Neamț, scrisă pe o carte referitoare la viața cuviosului Paisie, publicată la Mănăstirea Neamț și care glăsuește astfel:

« In zilele lui Ștefan Gheorghe Voevod s'au întâmplat de au « mers la Mănăstirea Neamțului și Nicolae Grămaticul fratele « lui Postolache Milescu, căruia i-au tăiat nasul Ștefan Voevod, « carele au tălmăcît și Biblia din limba elinească pre limba română nească, când au fost la Constantinopol capucinhehaia lui Grigore Voevod Domnul Tării Românești, pre care scriere o au « dat-o și în tipar Șerban Voevod Cantacuzino, Domnul Tării Românești...».

A doua mărturie este a lui Dimitrie Procopiu din Moscopole, care, într'o scire publicată la Hamburg în 1730 (*Succinta eruditio[n]um superioris et prae[se]ntis saeculi Recensio conscripta mense a Iunio anno Christi 1720, transmissa Bucaresto et nunc primum edita cum latina versione*), spune textual: « Nicolaus ex Moldavia ducis Moldaviae Protospatharius sive prim'armiger... sacras scripturas ex graeca in vernacularum Dacorum et Hungarorum linguam transtulit quam in ecclesiis ipsorum usque quaque legi obtinuit usus.

Intemeindu-se pe aceste mărturii, Hașdeu susținea că Nicolae Milescu a tradus Biblia pe timpul cât se afla la Constantinopol ca agent diplomatic — capucinheai cum se zicea atunci — al Domnului Grigore Ghica, în prima sa domnie în Muntenia (1660—1664); că manuscrisul a intrat apoi în mâna prietenului său, Șerban Cantacuzino, și că acesta, ajungând Domn, a pus mai mulți bărbați de au revăzut-o și au tipărit-o. Această părere a lui Hașdeu, precum și mărturiile pe care el se sprijină, sunt contrazise de afirmația Florentinului Anton Maria Del Chiaro, fostul secretar de limbi occidentale la curtea lui Șerban Cantacuzino și a lui Constantin Brâncoveanu. Del Chiaro intors în Italia după tragedia lui Brâncoveanu și a lui Ștefan Cantacuzino, la începutul erei fanariote, a publicat la Veneția, în 1713, o carte: « *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia* » în care, trecând în revistă cărțile tipărite pe timpul șederii sale la curtea Domnilor români, spune textual:

« Intre alte lucrări tipărite până azi în Valahia sunt și următoarele: Vechiul și Noul Testament, după versiunea celor 70, tradusă în românește de doi frați boieri români din familia Greceanu, — unul din ei fiu tatăl Principei Pauna, care trăiește acum în Veneția — (e Principesa Păuna soția lui Ștefan Cantacuzino, fiul Stolnicului, care a urmat pe tron lui Brâncoveanu). Tipărirea acestei opere s'a început sub domnia lui Șerban Cantacuzino, în jurul anului 1688 și s'a terminat după cîțiva ani sub domnia lui Brâncoveanu ».¹

Iată în această privință și mărturia lui Ion Filstich, fost rector al gimnaziului săs din Brașov:

« Autorul acestei istorii, *Radul logofătul din Greci, cu fratrele său Șerban, au tradus Biblia din grecește în limba română*. De- asemenea acest Radu a transpus în limba română, din grecește, *Catechismum Graecae Ecclesiae* (Mărturisirea Ortodoxă). De asemenea o scire a lui Ioan Hrisostomul, care a fost numită

¹ Tra le altre opere, che al giorno presente vedonsi stampate nella Valachia, vi sono le seguenti; cioè: *Vecchio e Nuovo Testamento*, secondo la versione de'LXX tradotto nella valaca lingua, per opera di due fratelli nobili valachi della famiglia Greciani (uno di questi fu Padre della Principessa Pagona che ritrovansi presentemente qui in Venezia) cominciossi la stampa di questa opera circa l'anno 1688, essendo Principe di Valachia Scerbanio Cantacuzeno, e si terminò dopo alquanti anni sotto il Principato del Brancovani... (p. 43).

Stema Tării-Românești din Noul Testament, tipărit la București în 1703.

« Mărgăritare, despre virtuțiile și vițile oamenilor. Si încă multe « alte opere a tradus ».

Înțînd seamă de mărturia lui Del Chiaro și de epilogul cu care se încheie Biblia lui Șerban și asupra căruia vom reveni îndată, N. Iorga în *Istoria literaturii religioase a Românilor* și în alte părți, a susținut că traducătorii Bibliei sunt frații Radu și Șerban Greceanu. Părerea lui Iorga, admisă de toți, părea că închide definitiv controversa în favoarea Grecenilor. Dar în 1915, regretatul Bianu a achiziționat pentru Biblioteca Academiei Române un mss. (păstrat la secția manuscriselor sub cota 4389), scris de un muntean, după cum reiese din particularitatele de limbă și dintr-o notiță de pe scoarța lăsată de — « Ana Șirbeica, fiica domnului răposatului Golescului biv spătar, am scris, Mai 31, 1765, fiind de ani 45 ». Acest manuscris, care cuprinde o parte din Vechiul Testament, are un « Cuvânt înainte către cititor » în care, între altele, spune și aceasta:

« Am nevoie a propune această sfântă și de Dumnezeu suflată carte, care se cheamă Biblia, adecă toată cartea legii vechi și cu toți prorocii, pre limba românească nu foarte se-au aflat prepusă, fără numai un isvod scris cu mâna, care l-au fost prepus Nicolae Spătarul Moldovean, dascăl și învățat în limba elinească, care l-au isvodit de pre isvodul elinesc ce se-au fost tipărit în Frangfort. Ce însă și isvodul acesta, pentru multă pripă aceluia prepuitor, care se-au grăbit curând a o tălmăci și a și scris, aflatul-s'au multe greșele și pre mare învăluială, care era lucru foarte cu greu a înțelege ».

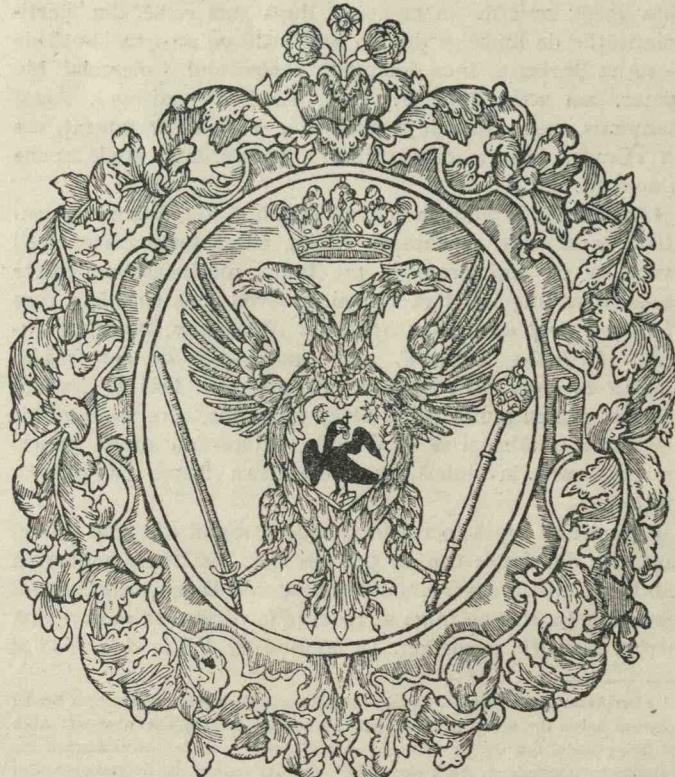
Pagina este ruptă tocmai aici, unde pasagiul este mai interesant, dar din datele care se pot citi clar, rezultă că traducerea Bibliei lui Milescu era cunoscută în Muntenia. Descoperirea acestui manuscris l-a silit pe Iorga să renunțe la părerea sa și să revină într'un memoriu academic: *In legătură cu Biblia dela 1688 și*

¹ « Der Autor dieser Historie, Radul Secretarius aus Graetschan, mit seinem Bruder Scherban haben die Bibel aus dem Griechischen ins Walachische übersetzt. Auch hat dieser Radul den Catechismus Graecae Ecclesiae aus dem Griechischen ins Walachische transferiert. Auch eine Schrift des Chrisostomi die da genennet wird Margarit, von den Tugenden und Lastern des Menschen, wie auch andere mehrere Tractat fertiggestellt hat ».

Biblia dela 1667 a lui Nicolae Milescu (Analele Acad. Rom. Seria II, tom. XXXVIII, Mem. sect. ist., 1915) la părerea lui Hașdeu, că Milescu este traducătorul Bibliei dela București. După Iorga, Milescu nu s'a putut gândi la traducerea Bibliei în timpul domniei lui Gheorghe Ghica bâtrânul și nici sub Ștefăniță Lupu, care trăia atunci ca pribegie la Stettin. Trimes ca agent politic la curțile din Stockholm și Paris, Nicolae Milescu a cunoscut în aceste drumuri și ediția grecească a bibliei din Frankfurt.

In 1935, Constantin Solomon, a dat publicitatii o veche lucrare de seminar, pusă la punct, în care a adunat toate dovezile care militează pentru paternitatea lui Radu Greceanu, strângând de-aprove argumentarea. Pentru a lămuri această problemă să de controversiesă, dar care privește monumentul cel mai important al literaturii noastre religioase, este necesar să plecăm dela ceea ce ne spus în prefața și în epilogul cărții, cei care au lucrat la tipărirea Bibliei. Ori, iată ce citim în prefața cu care se deschide carteasă în numele lui « Ioan Șerban Cantacuzino Basarabă Voievod, den mila lui Dumnezeu Domnul și biritoru a toată Ungrovlahia » către cei « ce să află locuitorii supt stăpânirea noastră, Prea Sfințitului Mitropolit chir Theodosie, iubitor de Dumnezeu episcopi, prea cuviosilor egumeni, smerișilor preoți, blagorodnicilor boieri și tuturor celorlați pravoslavniciilor creștini »:

TRADUCĂTORII BIBLIEI. « Si aciasta am făcut la tălmă-« cirea acestii sfinte scripturi, făcând multă nevoie și destulă « cheltuială. Despre o parte puind dascăli știuți foarte den « limba elinească, pe prea înțeleptul cel dintru dascăli ales și « arhierul Ghermanonissis, și, după petrecerea lui, pe alții care « s'au întâmplat; și despre altă parte ai noștri oameni ai locului « nu numai pedepsiți într-o nastră limbă, ce și de limbă eli-« nească având știință ca să o tălmăcească; carii luând lumină « și dentr'alte izvoade vechi și alăturându-le cu cel elinesc al celor « 70 de dascăli, cu vrerea lui Dumnezeu o au săvârșit precum « să vede ».

Stema lui Șerban Cantacuzino Voievod, din Biblia dela 1688.

Cine sunt acești tălmăcitori să de laconic pomeniți în introducere, dar totuși să de discret cum cere de altfel umilința creștină într'o mare operă a scripturilor sfinte? Arhierul Ghermanonissis este Mitropolitul Ghermanos de Nissis, care fusese mai înainte director al Academiei grecești din Constantinopol, unde un rival al său, care avea pretenția că este un mare cărturar, dar care, afirmă Ghermanos, nu știa nici spiritele să le aşeze cum trebuie la locul lor în cuvintele grecești, i-a răzvrătit elevii pentru a-l înlocui. Adus în Țara Românească, a luat conducerea Academiei din București în temeiul de Șerban Cantacuzino. Era — se poate spune — un cărturar de seamă.

Colaboratorii români « ai noștri oameni ai locului nu numai pedepsiți (în limba veche pedepsiți grec. παιδεύω = a instrui, însemnă instruji) într-o nastră limbă, ce și de limbă elinească având știință ca să o tălmăcească » sunt pomeniți în epilog: « Tipăritu-s'au această sfântă carte în oraș în București, însă cu cheltuiul Prea luminatului, Prea creștinului și Prea cuviosului Domnului și Stăpânului nostru Ioan Șerban C. Basarab Voevoda, biritorului și oblăduitorului a toată Ungrovlahia. Iară în nevoie și îndreptarea celor ce s'au întâmplat dascăli și mai mult deslușindu-se pre limba românească de cei mici și plecați dentru slugile Mării Sale Șerban biv. z Logofet i brat ego < și fratele lui > Radul Logofăt ».

După cum se vede din acest epilog, care consună cu spusele lui Del Chiaro secretarul de limbi occidentale al lui Șerban Cantacuzino și Brâncoveanu și ale lui Filstich — traducătorii români sunt frații Șerban și Radu Greceanu, ambii logofeti în cancelaria domnească și cunoscuți prin cunoștințele lor de limbă grecească, fiindcă au mai tradus din grecește într'o frumoasă limbă românească: Pravoslavica Mărturisire a lui Petru Movilă și Mărgăritarele Sfântului Ioan Hrisostom și a publicate mai târziu în epoca lui Brâncoveanu.

Predoslovia Bibliei ne mai dă o știre prețioasă privitoare la chipul cum au lucrat traducătorii: « luând lumină și dintr'alte izvoare și alăturându-le cu cel elinesc al celor 70 de dascăli, cu vrerea lui Dumnezeu, o au săvârșit ». Care sunt aceste izvoare pe care traducătorii le-au avut la îndemână și pe care le-au confruntat cu Septuginta izvorul grecesc?

După colaționările făcute de colegul Ciobanu, și după dânsul, și de noi, rezultă că pentru Vechiul Testament un izvor sigur a fost Palia dela Orăștie — fără să putem determina deocamdată dacă Palia a fost folosită direct sau indirect prinț'un intermediu. Pasagii din textul Paliei corespund întocmai cuvânt de cuvânt cu textul Bibliei lui Șerban.

Un al doilea izvor a fost probabil Biblia lui Nicolae Milescu, dar în ce măsură traducerea Spătarului moldovean a fost utilizată de traducătorii Bibliei din 1688 nu putem preciza, deoarece ms. lui Milescu s'a pierdut. Dar din comparația făcută în anii trecuri de d-l Ciobanu¹ între ms. 4389 și Biblia lui Șerban, rezultă că traducătorii Bibliei au avut la îndemână și acest izvor.

Pentru Noul Testament traducătorii s'au folosit de textul Evangheliarului și al Apostolilor, tipărite la începutul domniei lui Șerban Cantacuzino, precum și de Noul Testament al lui Simion Ștefan și chiar de tipăriturile lui Coresi.

Dar această utilizare a izvoarelor anterioare nu scade cu nimic valoarea și semnificația Bibliei lui Șerban în cultura românească. Dimpotrivă i-o ridică, fiindcă, în felul ei, reprezintă rezultanta unei munci asemănătoare cu aceea îndeplinită în evul mediu de generații întregi de artiști — care s'au trudit, în umbra anonimatului, să ridice, pentru gloria lui Dumnezeu pe pământ, minulele naționale gotice. Biblia lui Șerban este sinteza tuturor

¹ Noi n'am putut-o face în 1936, când am făcut un curs despre epoca lui Brâncoveanu, fiindcă ms. intrat în Bibl. Acad. Rom. în 1915, fusese trimis în timpul războiului din 1916–1918 în Rusia și nu ne-a revenit decât prin intervenția lui N. Titulescu, în anii din urmă.

sforțărilor îndeplinite de cărturarii români în cele mai vitrege împrejurări, timp de trei veacuri, în toate Țările Românești, pentru a înveșmânta cuvântul Domnului în haina limbii naționale. Din confruntarea tuturor textelor anterioare cu originalul grecesc, ei au îndreptat erorile de sens și au ales cuvintele care, înțelese în toate ținuturile românești, aveau mai multă rezonanță în suflete și care în același timp exprimau cu mai multă exactitate noțiunea originalului grecesc. Este o limbă vie românească, cu frumoase cadențe ritmice.

Iată de pildă cum se deschide Biblia:

« Deinceput a făcut Dumnezeu cerul și pământul. Iară pământul era nevăzut și netocmit. Și intunecarec zacea de-asu-

« pra preste cel sără de fund. Și duhul Domnului se purta « de-asupra apei. Și zise Dumnezeu să se facă lumină și se facă « lumină ».

Sau începutul Evangheliei lui Ioan:

« La început era cuvântul și cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era cuvântul. Acesta la început era la Dumnezeu. « Toate prințisul s-au făcut și sără de dânsul nimic din ce-i « făcut nu s'a făcut. Intrisul era viață, și viață era lumina « oamenilor, și lumina luminează în intuneric, și intunericul n'a « cuprins-o. Fost-au trimes dela Dumnezeu un om, numele căruia « era Ioan ».

Este, după cum se vede, limba literară de azi.

TRADUCĂTORII

FRAȚII GRECEANU ȘI ACTIVITATEA LOR RELIGIOASĂ

VIEAȚA. Biografia lui Radu Greceanu nu a fost până acum reconstituită. Datele pe care le avem sunt puține și nesigure. Până în anii din urmă, el era confundat cu un omonim al său, logofăt mic sub Șerban Cantacuzino și fiul lui Tudor Șătrarul din satul Greci al județului Olt. Acum 4 ani, în Revista Istorică Română (1934, p. 65), d-l Ioan C. Filitti a arătat, intemeindu-se pe documente contemporane, că Radu cronicarul ca și fratele său Șerban, amândoi traducători ai Bibliei lui Șerban, se trag din satul Greci de lângă Găești, astăzi în județul Dâmbovița, iar pe atunci în județul Vlașca. Pe vremea aceia, Vlașca se întindea mai în spre nord decât astăzi și cuprindea în hotarele sale și Găeștii care erau capitala județului. Numele tatălui celor doi frați cărturari la curtea lui Brâncoveanu, este necunoscut. D-l Filitti crede că era un « modest proprietar dela Grecii din Dâmbovița ».

Radu Greceanu a rămas toată viața lui un cărturar modest. Stirea pe care ne-o dă Cronica Anonimă, că în 1695, Radu Greceanu era stolnic și că împărțea cu Radu Popescu misiunea de a supraveghea repararea fortificațiilor Orșovei, de a strângă zahereaua — adică proviziile cerute de Turci — și de a curăța drumurile de tâlhari, nu pare să fie exactă. Nu pare, fiindcă în cronica sa Radu Greceanu însuși ne spune că aceste însărcinări date de Brâncoveanu le-a îndeplinit cu Radu Popescu nu el, ci Radu Isvoranu, vel Stolnic.

Fratele său Șerban, dimpotrivă, s'a căsătorit cu Ilinca fiica Vistiernicului Papa Greceanu dela Grecii din Ilfov, care a avut zestre moșia Dragomirești și a intrat în boerimea țării, urcând repede treptele marilor dregătorii: 1685 până la 1694 vtori logofăt; 1695 vel vistier în divan; 1704 mare logofăt. El a avut mai mulți copii, dintre care Șerban a luat în căsătorie pe însăși fiica lui Brâncoveanu, pe Ilinca, primind între altele ca zestre, moșia Cornești, de unde și numele urmașilor săi Greceanu — Cornescu, sau Dragomirescu după moșia de zestre a mamei sale.

E curios însă că în cronica sa Radu Greceanu, care notează amănunțit toate evenimentele mărunte dela curtea lui Brâncoveanu, trimiterea haraciului, preumbările Domnului, conacele lui, nu găsește nicăieri prilejul să vorbească despre sine și ai săi. Pretutindeni în cronică, atunci când este vorba de fratele său, el îl numește Șerban Greceanu — numai în cuvântul către Domn din Pravoslavnica Mărturisire, tipărită în 1691, el vorbește de « alte (cărți) ce am prepus și am mai scos, împreună cu fratele meu Șerban al doilea logofăt ». Pe nepotul său îl numește: « ginerale Măriei-Sale, Șerban Greceanu, vel logofăt, sau « Șerban Greceanu, vel stolnic ». Niciodată nu-l numește ca nepot. Se pare deci că a fost cu toată netăgăduita lui cultură, o fire modestă

de cărturar harnic, care și-a trăit viața în umbra cărților sale.

TRADUCERILE. Activitatea literară a lui Radu Greceanu începe încă din epoca lui Șerban Cantacuzino, când în tovărașia fratelui său, el traduce Biblia tipărită la 1688. Ea se desfășură însă cu mai multă intensitate în timpul domniei lui Brâncoveanu, prin prețioase traduceri din limba grecească.

In 1691, frații Greceanu traduc și tipăresc sub titlu așa de sugestiv: *Mărgăritare*, minunatele cuvântări ale celui mai mare predicator din Răsăritul ortodox: Sft. Ioan Hrisostomul.

Sft. Ioan, a fost fiu al unui general roman, crescut de mama sa în cele mai severe virtuți. Instruit în toată cultura timpului, de profesori vestiți, ajunsese în Constantinopol, la vîrstă de 20 de ani, un avocat de frunte. Episcopul Antiohiei, a fost inițiat în dogmele religiunii creștine, către care s'a simțit așa de mult atras încât, renunțând la vanitățile lumii pământești, se retrase în liniștea și singurătatea munților, trăind în comunitatea călugărilor ascetici. Hirotonisit apoi diacon, s'a distins prin zelul prin care propovăduia creștinismul și prin atacurile îndreptate împotriva obiceiurilor corupte ale societății contemporane. Faima lui de predicator era așa de mare, încât împăratul Adrian I-a înălțat la demnitatea de Patriarh al Constantinopolului.

După îndemnul lui Brâncoveanu, Radu Greceanu, ajutat de fratele său Șerban, a tălmăcit cuvântările rostite de marele predicator de pe amvonul bisericii în zilele de mari sărbători, pentru ca cei însesorați de măntuirea sufletului să se poată adăpa din ele, ca « din apa isvorului vieții de veci ».

Cartea a apărut în 1691. Având mai întâi 8 versuri la stema țării, în limba română, închinat Domnului de Radu Greceanu, cartea se continuă cu două prefețe, una închinată « Prea Luminiatului și Înălțatului și Slăvitului Io Costantin Basarab... » alta adresată « cătră de bine voitorul cititoru ». Aci, găsim alături de căldura stilului, în care sunt prezentate ideile, și diverse informații privitoare la acele vremuri.

Contribuția bătrânlui și învățătului Stolnic Cantacuzino, în cultura timpului, se vede limpede și aici:

« La a căror nevoițe avut-am îndreptătoriu pe cinstițul blagorodicul și prea înțeleptul dumnealui *Constantin Cantacuzino*, biv vel stolnic; însă la cele mai adânci filosofești și bogoslovești noimata ce s'au aflat, pre dumnealului ca pre un epistimon și știitoriu l-am avut lumină și dezlegare întru toate și a noastră adevăr osteanala aciasta, iară osârdia, porunca și multă cheltuială, la altele toate ce trebuesc și ales la tipariu, « a Mării Sale milostiv mai sus pomenit stăpânului nostru « (Brâncoveanu) iaste ».

In același an 1691, apare de sub teascurile tipografiei din Buzău, o nouă traducere a lui Radu Greceanu. Este *Pravoslavnica*

Mărturisire, pregătită de Petru Movilă cu prilejul sinodului din Iași, la 1644, (operă de care ne-am ocupat pe larg în volumul II, p. 95—96). Opera fusese revăzută și tradusă în limba greacă de Meletie Sirigul — un grec din insula Creta, care și făcuse studiile superioare în universitatea din Padova și care fusese trimis de Patriarhul Parthenie ca delegat al scaunului patriarhal din Constantinopol, la sinodul din Iași. Opera aceasta normativă pentru biserică ortodoxă, devenise de actualitate în acele vremuri, când în Ardeal calvinii și iezuiții se străduiau să rupă româniminea prigonită dela credința strămoșească.

La 1693, Radu și Șerban Greceanu publică *Evanghelia greco-română*, pe 2 coloane cu text grecesc și românesc, care începe, după obiceiul vremii, cu versuri la stema țării semnate de Șerban și cu o prefată plină de note interesante, unele din ele referitoare la răspândirea Evangheliei, și la necesitatea ca ea să pătrundă cât mai adânc în masele populare.

In sfârșit, în 1698, Radu Greceanu aduce la îndeplinire o altă operă cu caracter religios, cerută imperios de necesitățile cultului: *Mineele*, apărută în tipografia de la Buzău de subt oblăduirea Episcopului Mitrofan care în prefată însără greutățile tipăririi adesea și în timpul nopții « că și noaptea o am făcut-o în unele vremi în loc de zi ».

S'a spus mai sus (p. 213—214) că epoca lui Șerban Cantacuzino și a lui Brâncoveanu reprezentă o fază importantă în evoluția literaturii noastre religioase, fiindcă din bogata literatură tradusă până atunci, într'o frământare de mai bine de două veacuri, încep să pătrundă timid în biserică, și în românește, texte care alcătuiesc partea citită în serviciul divin. În aceste vremuri, Radu Greceanu traduce în limba strămoșească partea din Minee, care era citită și care servea la edificarea morală a maselor. Mineele sunt texte liturgice, în care viețile de sfinți — prescurtate — sunt întrețesute cu imnuri de slavă în cinstea sfântului (icoase, irmoase și condace), rânduite apoi pe luni și adaptate astfel pentru serviciul divin al fiecărei zile în parte. Mineele lui Radu Greceanu au fost traduse cu intenția de a fi întrebuințate în biserici și Mitropolitul țării, Teodosie, lămuște astfel această destinație:

« Pentru că era învățăturile tipicului și ale orânduialelor la « Mineiu scrise cu mâna, pre limba slovenească, iar preoții noștri « de pre la sate nici decum înțelegând limba aceia, orândualele « besearcei nu se făcea deplin, nici viețile sfintilor să citia, « ascultătorii neînțelegând... ».

In Mineiul tradus de Radu Greceanu s'a păstrat însă imnurile (icoasele, irmoasele și condacele — care în originalul grec sunt în versuri, pentru a fi cântate) în *limba slavonă*, deoarece traducerea lor era legată de o problemă de ordin muzical. Ritmul versificației, cerut de necesitățile melodiei bisericești — care trebuia să rămână neschimbătă — nu era ușor de șecodit în limba română. Abia peste trei sferturi de secol, Mitropolitul Grigorie transpune în românește și cântările, dar în Mineele tipărite de el, între 1776—1780, partea de sinaxar — adică textul privitor la viețile sfintilor — reproduce cuvânt de cuvânt traducerea lui Radu Greceanu, care de altfel a rămas până în zilele noastre în uzul bisericii. Mineele actuale reproduc cu mici schimbări textul lui Radu Greceanu, pentru partea biografică, a sfintilor, și versiunea Mitropolitului Grigorie, pentru imnuri.

Spuneam mai sus că din compararea Bibliei lui Șerban cu celelalte traduceri ale Grecenilor se pot scoate lumini noi în chestiunea atât de discutată a rolului pe care l-au avut Grecenii în traducerea Bibliei dela 1688. O asemenea cercetare trebuie să pornească dela originalele grecești și, urmărind traducerile românești, să vadă dacă în felul în care sunt redate ideile din textul grecesc, în cuvintele românești pe care le alege, în ritmul frazei, nu se desvăluie același traducător. Până la o asemenea

lucrare de adâncire, mă mărginesc să pun dinainte două pagini, unul din *Biblia dela 1688*, altul din *Mărgăritare*.

Iată, de exemplu, parabola semănătorului, după *Biblia din 1688* (Evanghelia lui Matei, 13), pag. 759:

« In zioa aceia eşindu Isus den casă, şedea lângă mare. Si « să adunară mulțime multă cătră dânsul, cătu-i fu lui a intra « în corabie să sază și toată gloata sta pe ţărmure. Si grăi lor « multe în pilde, zicându:

« Iată eșii semănătoriul să samene. Si sămănându elu, unele « căzură lângă cale și veniră paserile și le mâncără pre ele. Iară « altele căzură pre pietriș, unde nu avia pământu multu, și « numai cât răsăriră, pentru nu avia de pământu adâncare. « Deci răsărindu soarele, să păliră și pentru căci nu avia de « pământu adâncare. Deci răsărindu soarele, să păliră și pentru « căci nu avia rădăcină, să uscară. Altele căzură pre spinii și cresc « cură spinii și le încercă pre iale. Iară altele căzură în pământu « bun și da rodu, una o sută, alta sasezeci, iară alta treizeci.

« Cela ce are urechi de auzirea să auză ».

Iată acum și un pasaj din *Mărgăritare*:

« Dulce lucru iaste la un om plugariu să tragă plugul său ca « să curățaze țarina sa, și să facă brazdă și să desrădăcinez « mărcinii și să samene sămânța, neavând arătura mărcini « cari strică sămânța. Iară nu mult mai dulce iaste la cela « care iaste învățătoriu când aruncă pildele lui întru auzire, « care iaste neturburată. Pentru aceea dară, cu multă bucurie « înceapem învățătura, că vedem arătura aceasta, adeca auzul « vostru, curățit. Căci măcar că gândul vostru nu-l vedem, « iară văzând ochii voștri că sănt deschisi și auzul vostru că-l « aveți rădicat ca să ascultați; aciasta îmi dă semnu că și gândul « vostru iaste aşăzat și gata să auză, pentru la inima voastră « nu pociu să intru să văz, ce văzând ochii voștri rădicăți în sus, « îmi dau, că nu iaste la gândul vostru nicio turburare, ce-mi « zici cu pohtă samănă sămânțele. Că îngăduim și primim orice « vei semăna pentru nădejdea rodului, pentru toată grija « lumească am gonit din gândul vostru. Drept aceia și văzân- « du-vă aşa, cu osârdie încep tot învățături și pilde mai înainte « nădăduindu-mă întru blagovodniia țarini, adeca a gândului « vostru ».

Nu aș vrea să anticipez asupra cercetării de comparare a Bibliei din 1688 cu celelalte traduceri ale Grecenilor, — comparație care, făcută cu toată competența și grija necesară, ar fi poate concludentă, — dar din claritatea și armonia frazei, din limba plină de miez a pasajilor de mai sus, căpătăm oarecum impresia că avem dinainte aceiași traducători: frații Greceanu.

BIBLIOGRAFIE. Ioan Bianu, *Despre introducerea limbii românesti în Biserica Românilor*, Discurs de recepțione în Academie, București, 1904; A. Lapadatu, *Dascălul Damaschin*; N. Cartojan, *Introducere limbii române în Biserică*, (comunicare citită la Academia Română, încă netipărită). Pentru Pravoslavica Mărturisire a se vedea vol. II al lucrării de față, p. 95—96 și bibliografia dela pag. 96. Pentru Minee, N. Cartojan, *Legenda lui Avgar în literatură veche românească*, extras din *Convorbiri Literare*, LVII (1925, p. 243—261) și Iulian Ștefănescu, *Legendele despre Sf. Constantin în literatura română* în *Revista istorică română*, I, 1931, p. 251.

Despre Biblia din 1688, susțin paternitatea lui Nicolae Milescu; B. P. Hasdeu în revista *Traian*, 1870 (Nr. 8), p. 32; Émile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spatar Milescu, ambassadeur du Tsar Alexis Mihailovici en Chine*, Paris, 1883. Sbiera în *Mișcări culturale și literare la România din stînga Dunării în răstimpul dela 1504—1714*, Cernăuți, 1897, p. 54, admite în parte ipoteza lui Hasdeu: « Opiniunea aceasta (B. P. Hasdeu) poate să fie întemeiată deplin sau numai în parte ». N. Iorga în *Istoria literaturii religioase a Românilor*, întemeindu-se pe indicațiile din epilog, arată rolul fraților Greceanu în traducerea Bibliei; însă, după descoperirea unei copii munrente a Bibliei, anterioară tipăririi din 1688 (a se vedea despre acest manuscris o comunicare de Ioan Bianu în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXXVIII, p. 5, partea administrativă și desbaterile), N. Iorga a atribuit traducerea Bibliei lui Nicolae Milescu, în studiul: *In legătură cu Biblia dela 1688 și Biblia dela 1687 a lui Nicolae Milescu; prefața Bibliei elinești din Veneția 1687* „un manuscript necunoscut al lui Nicolae Milescu; căteva

prefete grecești necerestate; publicat în *Analele Academiei Române, Memorile Secțiunii Istorice, seria II, tom. XXXVIII, București, 1915.*

Tot lui Nicolae Milescu atribuie traducerea Bibliei, P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu, (1636—1708)*, extras din *Mélanges de l'École Roumaine en France, 1925, 1, p. 50—52*. Chestiunea este reluată de d-l Const. Solomon, *Biblia dela București (1688). Contribuționi nouă istorico-literare*, Tecuci, 1932, aducând în sprijinul fraților Greceanu argumentele analizate mai sus; N. Iorga, *Biblia lui Șerban Vodă* în *Revista istorică, XXIV* (1938), p. 193—196. Părerea lui N. Iorga susținută și de G. Pascu, *Note despre Milescu*, în *Revista Critică, IV*, 1930, p. 90—97.

Despre raporturile Bibliei cu celelalte traduceri anterioare, Șt. Ciobanu *Istoria literaturii române vechi, II*, curs litografiat ținut la Facultatea de Litere din București 1939—1940, p. 344—363.

Despre toate traducerile lui Radu Greceanu a se vedea: Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I, București 1903, unde texte tipărite sunt descrise, cu extrase din prefețe și epiloguri și cu facsimile (la anii respectivi). Vezi și adaosene din I. Bianu și D. Simionescu, *Bibliografia rom. veche*, vol. IV, București 1944.

Pentru bibliografia fraților Greceanu și opera istorică a lui Radu Greceanu, a se vedea mai jos, p. 250—254.

MITROPOLITUL ANTIM IVIREANU

Antim Ivireanu este cel mai de seamă dintre Mitropoliții munteni, prin munca lui neobosită în cultura religioasă a neamului, prin cuvântările lui îndrăsnește, dar pline de suflu moral, pentru societatea și timpul lui, și prin strălucirea pe care a știut să o dea scaunului mitropolitan din București.

Vieața lui are încă pentru noi, câteva puncte obscure; cu deosebire sunt puțin cunoscute împrejurările copilăriei și tineretii lui, până la stabilirea în Țara-Românească.

Se pare că era văstarul unei familii înstărite de georgieni din părțile Azovului, care pe vremea aceea se aflau sub stăpânire turcească. Căzuse din tinerețe în sclavie, fără să știm însă în ce împrejurări și nici cum a isbutit să-și recapete libertatea. Del Chiaro, care l-a cunoscut personal, ne spune că era «înzechat cu talente rare», că «cunoștea sculptura, pictura și broderia» și că «ridicase la perfecțiune arta tipografiei». Isbutise să-și asigure prin aceste calități o situație independentă, probabil în Constantinopol, când Brâncoveanu l-a adus în țară. «Eu aci în țară — amintește el — n-am venit de voia mea, nici de vreo săracie sau lipsă». Adus în țară de Brâncoveanu, fu însărcinat cu direcția tipografiei domnești dela Mitropolie. Fără nicio legătură cu lumea, în atmosfera religioasă dela Mitropolia Bucureștilor, se călugări și își alese ca loc de umilință creștinească și de muncă sihăstria retrasă în marginea Bucureștilor, ridicată pe o insulă liniștită a lacului Snagov. Acolo, departe de svonul lumii, retras în mijlocul apelor, călugărul Antim, ales ca egumen al mănăstirii, a instalat o tipografie și a început o spornică activitate de imprimare, dând la lumină, în acea epocă în care elenismul începuse să-și ia sborul la noi, o sumă de cărți grecești, unele cu caracter religios, necesare serviciului divin, altele cuprinzând norme de îndreptare în credința ortodoxă și, în sfârșit, câteva cu caracter didactic și moral. Alături de aceste texte grecești, Antim, care în răstimpul cât il petrecuse în țară, învățase limba, pune sub tipar și câteva cărți românești, între care și Floarea Darurilor — *Fiore di Virtù*.

In primăvara anului 1705, Antim Ivireanu este ales ca episcop de Râmnic, în locul lui Ilarion, care fusese depus din scaun, fiindcă se abătuse dela canoanele bisericesti, de un sinod de arhierei, prezidat de Patriarhul Dosofteiu al Ierusalimului. Luând în primire episcopia Râmnicului, Antim introduce o nouă vieață, instalând și acolo tipografie. Această tiparniță întemeiată de Antim Ivireanu, cu mici întreruperi, a funcționat pe lângă scaunul eparhial din Râmnic până aproape de vremurile noastre și, cu ajutorul ei, Antim a continuat munca de cultură începută la Snagov. La Râmnic, Antim a stat numai 3 ani.

In Ianuarie 1709, bâtrânul mitropolit Kir Teodosie, după ce păstorise țara 40 de ani, a închis ochii «de slăbiciunea bâtrânelor, cât și de altă osebită a trupului boală», spune Greceanu, lăsând pe patul de moarte «diată», ca să fie ales în locul lui ca vîlădică al țării, Antim episcopul de Râmnic. După înmormântarea Mitropolitului Teodosie, Brâncoveanu, patriarhii, arhiereii și toată boierimea, adunându-se în casa Mitropoliei, hotărâsc, urmând ultima voință a celui răposat, să aleagă Mitropolit pe

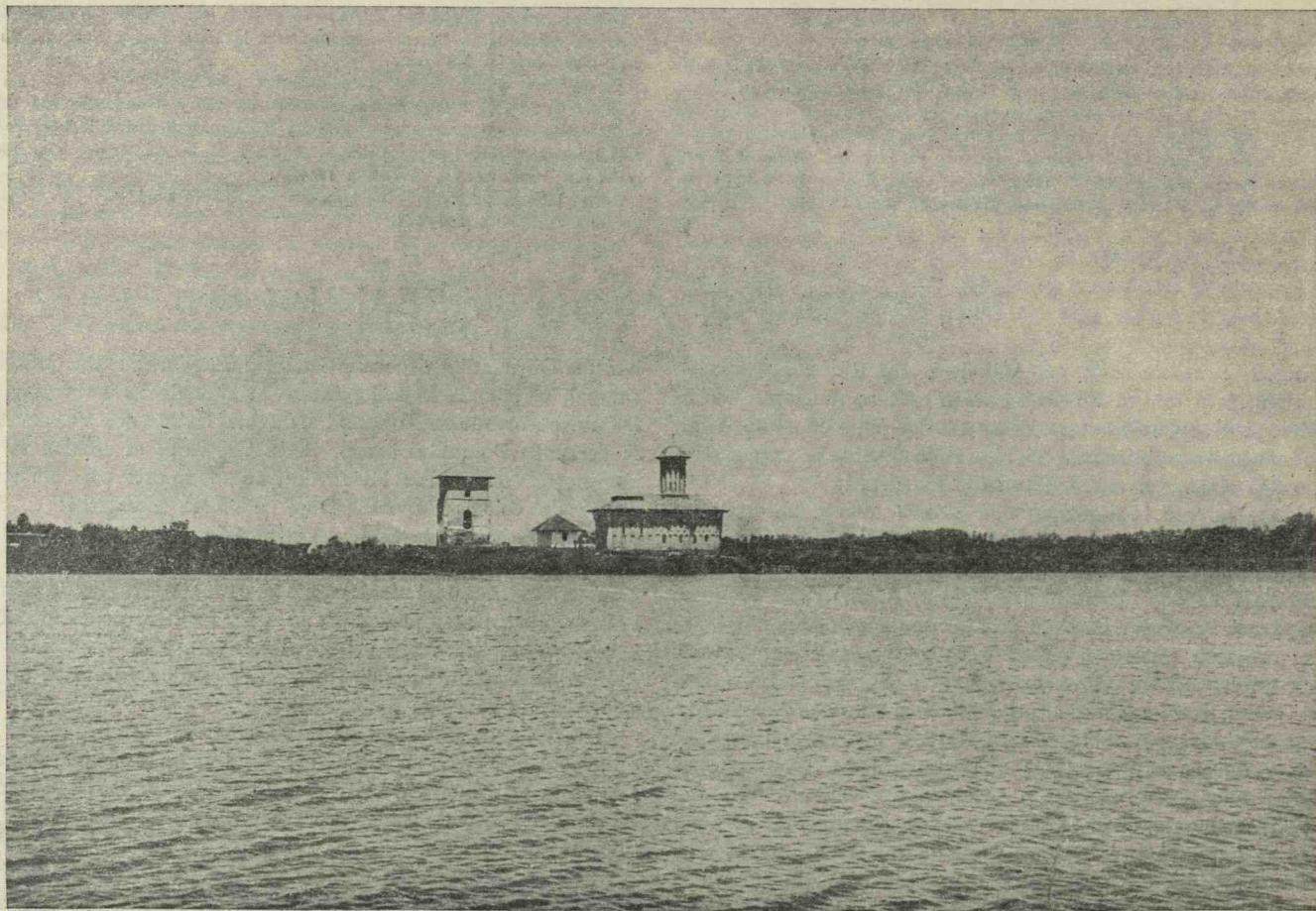
Antim. Obținându-se consimțământul Patriarhiei din Constantinopol, ceremonia se îndeplinește în ziua de 22 Februarie, în Dumineca ortodoxiei, oficiind liturgia Patriarhul Alexandriei, în prezența Domnului însuși. Radu Greceanu în cronica sa ne povestește consacratarea lui Antim, cu amănunte care nu sunt lipsite de coloritul epocii. După oficierea liturghiei: «...au trimis Măria Sa pe Ștefan Cantacuzino Marele Postelnic — acesta era fiul Stolnicului și Domnul de mai târziu — cu carăta cea frumoasă domnească și cu alaiu frumos la Sfânta Mitropolie de l-au proscalit să vie la curte, pe carele adu cându-l pre scara cea mare, pre Divan, s-au împreunat cu Măria Sa Vodă, sărutându-i mâna și făcându-i frumoasă orație «de păstoria ce i s'a dat, iprocii.

«După aceea, șezând puțin la voroavă, au poruncit Măria Sa «de au mers toți boarii în casă-i și, bând vutcă și sinaharisindu-l, «au mers toți boarii de i-au sărutat mâna, iar mai sus pome- «nitul Vel Postelnic au mers cu Sfintia Sa de l-au dus iar la «Sfânta Mitropolie».

Ni s'a păstrat și cuvântarea pe care Antim Ivireanu a rostit-o cu prilejul urcării sale pe scaunul mitropolitan — și care este un model de umilință creștinească. Evocând icoana Mântuitorului, noui Mitropolit amintește ascuțătorilor săi că Dumnezeu ori de câte ori a voit să întoarcă lumea dela calea răutăților, a neleguiirilor și a viților, nu a trimis asupra ei fulgerele mâniei, nici n'a trimis ingerii săi din cer în toată strălucirea lor, ci a ales ca instrumente ale voinței sale divine, oameni simpli, din cele mai de jos straturi ale poporului: din rândul păstorilor sau al pescarilor. Din pescarii de pe țărmurile lacului Genisaret și-aales Mântuitorul apostolii săi și i-a trimis în toate unghurile pământului, ca să «arunce mrejile în adâncul necredinței», care «înecașe toată lumea» cufundată «în valurile drăcești» — și să culeagă sufletele oamenilor pentru credința în evanghelie mânăuitorare. Și, întorcându-se apoi la evenimentul zilei — ridicarea lui în scaunul mitropolitan — cu acea umilință a călugărilor din trecutul de muncă culturală a mănăstirilor noastre, el îndreaptă către boierime aceste mișcătoare cuvinte:

«Pentru acea dar nu este minune, iubiții meu ascuțători și cinstiți și de bun neam boieri, de m'au rânduit și pre mine «Dumnezeu și m'au pus, om mic fiind și smerit, păstor mare... «N'au căutat Dumnezeu — spune el mai departe — la micșo- «rarea și netrebniția mea, nu s'a uitat la săracia și străinătatea «mea, n'au socotit prostia și neștiința mea, ci au căutat la bo- «găția și noianul bunătății sale; și au acoperit de către oameni «toate spurcăciunile și făr de legile mele, cari sunt mai multe «decât perii capului meu și decât nisipul mării, și m'au înălțat, «nevrednic fiind, la această treaptă¹ și mare vrednicie a arhie- «riei, și m'au trimis la Dumneavoastră să vă fiu păstor, părinte «sufletesc, rugător către Dumnezeu pentru sănătatea și spăsenia «Dumneavoastră și a cinstitelor caselor Dumneavoastră, purtă- «toriu de grije la cele ce ar fi spre folosul mânăuitoriei, și să vă «fiu de măngâiere la scârbele robiei cei vavilonești a lumii aceștia».

¹ stepăna = treaptă.

Mănăstirea Snagov, ridicată de Vlad Tepeş pe o insulă, din lacul Snagovul, lângă Bucureşti — unde a tipărit cărti Antim Ivireanu.

In aceste ultime cuvinte era de sigur o discretă aluzie la starea nenorocită în care se aflau atunci țările românești sub suzeranitatea turcească, — căci într'alt loc, căutând să ridice avântul religios al norodului său, el laudă dreapta credință a poporului, pe care acesta și-o păzește « *curată și nescurtată, fiind înconjurați și îngrădiți între hotarele celor străini de feliu și împresurăți de atâtea nevoi și scârbe, ce vin totdeauna neîncetat dela cei ce stăpânesc pământul acesta* ». Asemenea aluzii transparente la suferințele și durerile pe care le îndura țara din partea Turcilor, care nu se mai săturau urcând necontentit birurile și angaralele, trebuie să fi găsit, cu toate discrepanția lor, un adânc răsunet în sufletul contemporanilor.

Incheindu-și cuvântarea de însăcunare arhierească, blagoslovenia asupra Domnului și boierilor, Mitropolitul își îndeamnă ascultătorii ca să înfăptuiască « toate câte sunt adevărate, câte sunt cinstite, câte sunt drepte, câte sunt curate, câte sunt iubite, toate câte sunt cu nume bun și lăudate » pentru ca, după petrecerea acestei vieți, să se învrednicească cu toții — pastorul sufletesc și norodul — a auzi glasul Mântuitorului: « *Slugă bună și credincioasă, preste puțin ai fost credincios, preste multe te voiu pune; intră întru bucuria Domnului tău* ». Această simbolică evocare a cuvântului din parabola evanghelică, în ziua în care urca treptele scaunului mitropolitan, au servit într'adevăr ca o deviză de muncă pentru tot restul vieții sale. Nu și-a crăpat nici timpul, nici vârsta, ci a continuat cu mai multă răvnă munca tipografică, încurajând, stimulând, lucrând el însuși la sporirea cărților necesare pentru serviciul divin și pentru edificarea morală a poporului. Cinci tipografii lucrau neîntrerupt în țară și multe cărți se împărtăseau în dar bisericilor și mănăstirilor. Din când în când, rodul muncii lui Antim mergea, prin dărmicia

lui Brâncoveanu și la creștinii ortodoci de peste granițe, până departe în răsărit, la Arabi și la Georgieni.

O altă latură importantă din activitatea de edificare morală a lui Antim Ivireanu, este propovedania. În zilele de mari sărbători creștinești, Mitropolitul, după ce săvârșea serviciul liturgic, se urca în amvonul Mitropoliei, de unde în cuvântări pline de avânt, după ce slăvia evenimentul religios, se îndrepta către poporul său, pe care se străduia să-l înalțe sufletește către puritatea moralei creștine.

Și nu se mulțumea numai să răscolească sufletele prin cuvinte bine gândite și mișcător spuse, ci cu acea răvnă pe care o găsim numai la acei ce trăesc adânc în sufletul lor credința pe care o propovăduiesc, cu acea deplină consecvență între vorbă și faptă, Antim Ivireanu a întrebuințat toată agonisita unei vieți de muncă fără răgaz, în opere de binefacere. « *Antim făcu în București — ne spune Del Chiaro — șase edificii din fundament, o măreată mănăstire cu o prea frumoasă biserică în onoarea tuturor sfintilor* ». E vorba de biserică Antim. În « așezământul cu care înzestrează mănăstirea, el însăși se face cu smerenia obișnuită, munca și năzuințele vieții lui, în cuvinte care vibrează din adâncul celor două veacuri trecute:

« *N'am lipsit — spune el — până acum, după putința noastră a învăța turma cea cuvântătoare, cele de folos și mantuitoare, și cu laptele cel dulce al cuvântului a o hrăni. Așijderea și spre ridicarea, adausul și podoaba sfintelor lăcașuri, multă poftă și răvnă dumnezească am avut... că din ostenele mele cele multe, din tipăritul cărților și din milosteniile indurătorilor creștini, ne-am învrednicit de am înălțat din temelie — și se lămurește aici o senină satisfacție sufletească — biserică frumoasă aici în București... zidit-am și împrejurul*

« ei chilii destule și alte lăcașuri pentru odihna egumenului și « acelora ce vor vrea să aleagă vieată sihăstrească ».

Pentru întreținerea mănăstirii, Antim a adăogat danii numeroase de « moșii, mori, stupi și dobitoace de tot feliul ».

Și pentru a se vedea ce frumoase și înalte gânduri creștinești se frământau în sufletul acestui străin, care se alipise prin împrejurările vieții așa de strâns de neamul și pământul românesc, citez acum dispozițiile pe care, cu limbă de moarte, le-a lăsat în testamentul lui:

« Să se afle pururea la casa bisericii 14 oameni pentru slujba bisericici...»

« Să se facă milostenie la săraci în toate Duminicile.

« Să aibă oarecare milă în toate Sămbetei cei ce vor fi în temniță.

« Să se îmbrace în ziua de Joi-mare trei săraci și trei fete sărace.

« Să se înzestreze pe an o fată săracă, a două zi de Sf. Dimitrie.

« Să se odihnească în trei zile streinii nemernici cu mâncare și sălașuire peste toată vremea.

« Să se îngroape cu cheltuiala casei săracii ce-i scot prin ulite morți, cîrind milă pentru îngroparea lor.

« Să se hrănească trei copii ce ar invăța carte și dascălul lor să-și ia plata ostenelei din mănăstire.

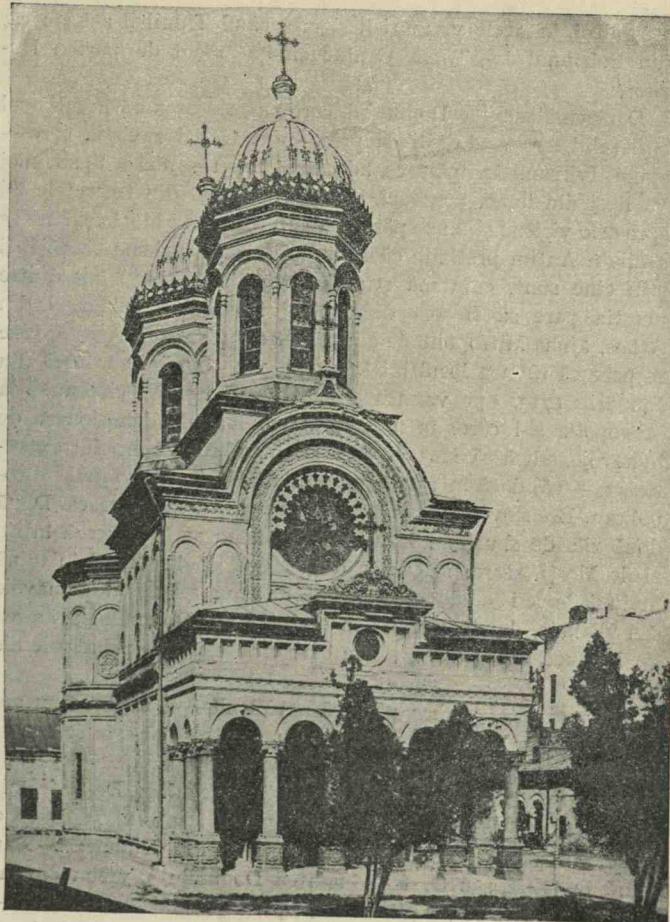
« Să se tie două tipografii: una grecească și alta românească, pentru folosul obștei și pentru agoniseala casei ».

Față de atâtii episcopi și vladici, ieșiti din durerile neamului nostru care, fără munca trudnică a lui Antim, au strâns averi ce s-au irosit fără urmă, icoana acestui vladică, străin de origine, dar care s-a identificat cu neamul nostru, se desprinde din cadrul patriarhal al trecutului, ca o mustare și ca o pildă vie de virtuți creștinești, de energie, de muncă și de iubirea aproapelui.

Cu toată strălucirea pe care Antim a dat-o domniei lui Brâncoveanu, prin neobosită activitate desfășurată de el pe tărâmul culturii religioase, cu tot devotamentul și dragostea pentru neamul pe care-l ridicase la o treaptă așa de înaltă, totuși raporturile dintre el și Domn se turbură în preajma anului 1713.

Era pe timpul războiului dintre Ruși și Turci. Brâncoveanu, care, în scrisorile sale către Brașoveni, se plângă de lăcomia turcească (« Ne-au încărcat cu dările cât este peste putință săracilor și nu mai contenesc cu cerutul ») intrase și el în legături cu Petru cel Mare, în care cea mai mare parte din boierimea noastră vedea un măntuitor de sub jugul turcesc. Dar potrivit liniei politice, pe care Domnul român și-o trăsese cu sfatul bătrânilor săi boieri, el nu înțelegea să-și expună țara urgiei turcești și tătărești, trecând fățis de partea creștinilor, înainte ca aceștia să sfărâme puterea turcească.

Mitropolitul Antim ca vladică ortodox, hrănit cu literatura cănoanelor și a polemicelor dogmatice, avea — de altfel în conformitate și cu dispozițiunile pravilelor bisericești și cu sentimentul general al țării — o puternică aversiune împotriva păgânilor. De aceea, el nu putea să vadă decât cu ochi buni desfacerea țării de Turci și alăturarea ei de popoarele creștine, sub scutul crucii. Brâncoveanu însă se simțea stânjenit de acti-

Biserica Antim, zidită de Antim Ivireanu în București.

vitatea Mitropolitului său, care ieșea din sfera strictă a atribuțiilor sale de păstor sufletesc și încălcă domenii ce aparțineau numai Domnitorului. Făcându-se exponentul partidei care ținea cu creștinii, Antim promise prin Vlasie Stegarul, universalul Țarului — adică tratatul de alianță — precum și cererile de zahereea (provizii), pe care le prezintase lui Brâncoveanu. Când după aceasta, când spătarul Toma Cantacuzino, cu vreo cățiva boieri mai îndrăneți, nesocotind indicațiile Domnului, trecură fățis de partea Rușilor și atacă Brăila cu generalul Reut, circulă svonul că Mitropolitul însuși intrase în această înțelegere ascunsă. Radu Popescu pretinde că însuși Antim ar fi îndemnat pe Toma Cantacuzino și pe ceilalți boieri să treacă fățis de partea Rușilor și să atace Brăila.

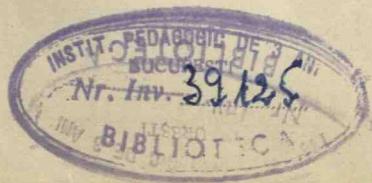
Brâncoveanu nu se putea împăca în cugetul său, cu această activitate a Mitropolitului. Ecoul nemulțumirii lui se străvede în cronica pe care o scria la curte, sub ochii lui Brâncoveanu, logofătul Radu Greceanu. Povestind primirea universului de către Mitropolitul Antim, cronicarul domnesc ține să sublinieze greșala acestuia astfel:

« O! cât iaste fără de cale și fără de cu-viință părții cei bisericești a se amesteca în lucrurile cele politicești, și în polizia și eparhia ce se află a se arăta zavistnic și turburător; și turmei ce-i încredințase lui de bine, carele în stepena și cinstea vladiciei l-au adus și l-au înălțat, vrăjmaș și împotriva trivnic — lucru foarte neplăcut și lui Dumnezeu și oamenilor ».

Cu tactul lui deosebit, Brâncoveanu nu a vrut să dea proporții acestui conflict cu Mi-

Antim Ivireanu

Semnătura Mitropolitului: « Anthim al Ungroviahei ».

tropolitul, în acele vremuri nesigure, când Turcii îl acuzau că, din îndemnul lui, Toma Cantacuzino a trecut de partea Rușilor.

Dar nemulțumirea Domnului, care mocnea ascunsă în adâncul sufletului, crește dospită și prin « răutatea și zavistia care — spune Ivireanu în apărarea lui către Domn — nici a lipsit, nici va lipsi din lume, pentru că este pornit omul din tinerețele lui spre cele violente și nu se părăsește a nu zavistui binele și cinstea altuia ». Antim pretinde că « pre cei ce sunt pricina răutății și știu cine sunt, cum mă știu pre mine însuți ». Unul dintre aceștia pare să fi fost duhovnicul Domnului, călugărul din Athos, ajuns Mitropolit de Nisis, Mitrofan Tasitul. Acesta, care se pare că râvnea locul lui Ivireanu, vine într-o Dumineacă din Ianuarie 1713, « pe vremea chindiei » — notează Ivireanu — la Mitropolie și-i cere, în numele Domnului, să demisioneze de bunăvoie, adică să facă, cum se zicea în limba timpului « paretesis », — că, dacă în 15 zile nu renunță singur la scaunul mitropolitan, Brâncoveanu va cere Patriarhiei să-l caterisească. După două zile de sbucium, Mitropolitul Antim se înfățișează într-o zi de Marți, seara, la curtea domnească și, discutând în taină învinuirile ce i se aduceau, declară că se va retrage de bunăvoie din vladie, dar înmânează în același timp Domnului apărarea sa. Din această apărare, aflăm care erau capetele principale ale acuzării.

Era mai întâi vechea pâră că a violență — a trădat cum am zice azi — pe Domn; și apoi altele mai nouă: că este străin de țară, că a împovărat casa Mitropoliei cu datorii.

Antim spulberă punct cu punct învinuirile aduse. De-a violență pe Domn, « să fie sub legătura cea grea a afuriseniei ». Dacă a grăbit în biserică propovăduind cuvântul lui Dumnezeu, « au afară în taină, sau de față înaintea Domnului », vreun cuvânt care să nu fi fost pe placul lui, aceasta a grăbit-o — zice el — « din datorie, ca un păstor sufletesc ». În țară n'a venit « de bună voia lui, nici de vreo săracie sau lipsă », nici mănăstirea Snagovului nu a luat-o cu sila; la Episcopia Râmnicului « nici în vis nu s'a gândit să ajungă arhiereu », iar la Mitropolie n'a ajuns « nici cu silă, nici cu mite, nici cu rugăciuni ». În ce privește acuzarea că ar fi îndatorat prin conducerea lui casa Mitropoliei, el amintește cu multă discreție operele de binefacere îndeplinite: « De vei zice Măria Ta pentru ce am îndatorat casa, de am făcut cele ce am făcut, am multe de mi s'ar ținea în seamă, carele nu sunt făr de cale ». Si amintind că a cheltuit ca la o casă a lui, adaogă:

« Pre aceste vremi cine nu este dator, din căți ne fierbem « într'această ticăloasă de țară? Că întâi și pre Măria Ta te auz « totdeauna zicând că este datoare țara cu 200 și mai bine de « pungi. Oare acea datorie Măria Ta o faci, au întâmplările « vremii? Si acestea au adus și pre alții și pre mine la « datorie ».

Brâncoveanu, citind apărarea Mitropolitului, nu dă niciun răspuns. Răgazul celor două săptămâni se scurge, fără ca Antim să cunoască intenția Domnului. În ziua de 3 Februarie, el prezintă Domnului o a doua scrisoare, prin care el anunță că nu va ieși din porunca lui. Roagă însă pe Domn să facă chiverniseala pungilor de bani cu care e datoare Mitropolia, să ridice zapisele dela datornici și să i le dea în mâna lui, ca să se pună capăt scandalului și să poată face « paretesis ». Încheindu-și apărarea, el face un discret apel la conștiința Domnului, în aceste mișcătoare cuvinte:

« Iar Măria Ta fă ca un Domn creștin și milostiv și nu mă « lăsa să ies obidit și cu lacramile pe obraz, că va fi păcat; și « precum nu te priești la cele politicești a face răsplătire, pentru « cinstea domniei, aşa nu te pripici nici la cele bisericești, pentru « cinstea lui Dumnezeu, că răul a se face este lesne, iar a se « desface este cu anevoie ».

Brâncoveanu, care avea ca mai toți domnii din trecutul nostru, o puternică conștiință religioasă — e de amintit aci cuvintele cu care și-a îmbărbătat copiii în clipa în care, pe fârmul Bosforului, călăul se îndrepta spre ei cu sabia în mână: « Copiii mei, fiți curațioși; am pierdut tot ce am avut în această lume; cel puțin să mărtuim sufletele noastre și să ne spălăm păcatele în sufletele noastre » — Brâncoveanu, care avea o asemenea conștiință religioasă, aducându-și aminte de tot ceea ce țara datora lui Antim Ivireanu, a cumpănat lucrurile drept și a închis definitiv acest incident dureros.

Antim continuă să conducă biserică Țării Românești cu aceeași râvnă, dar curând după sguduitoarea moarte a lui Brâncoveanu, veni și sfârșitul marelui său Mitropolit.

Sub domnia lui Ștefan Cantacuzino, Antim își văzu liniștit de vladicia lui, dar sub Nicolae Mavrocordat lucrurile se turbură.

Nicolae Mavrocordat, primul Domn fanariot trimis de Turci, nu era pe placul boierimii pământene. Cățiva dintre fruntași ei, refugiați în Ardeal, intraseră în legătură cu imperialii peste capul Domnului și isbutiseră să aducă, în toamna anului 1716, o mică frântură de oaste germană în țară. O companie dintr'un regiment de cătane germane — după cum spune un contemporan — trecu hotarul muiților și, scăpând vama din Câineni, prinse slujitorii domnești care strângneau dăjdiile. Vameșii și căpitanii dau de știre Domnului și, în îngrijorarea care cuprinsese curtea domnească, deodată se întinde panica în populația Bucureștiului, care alergă năucită pe străzile orașului, strigând: Nemții! Nemții! Mavrocordat, surprins de acest svon, își face repede bagajele și cu boierii devotați pornește spre Giurgiu, ca să aștepte desfășurarea evenimentelor. În puterea nopții, ajungând la satul Odaia din jud. Vlașca — spune Del Chiaro, care făcea parte din cortegiu — poposesc în bordeiul unui țăran, ca să odihnească puțin caii. Între acestea, Mitropolitul Antim, cere voie de a se întoarce în București, susținând că datoria lui de păstor sufletesc îi impune să nu-și părăsească turma în împrejurări așa de nenorocite ca acelea. În toiul discuției, Mitropolitul este chemat afară, unde i se înmânează o scrisoare, trimisă din București, de către preotul ortodox venit din colonia grecească a Venetiei, Giovanni Abrami, predicatorul curții lui Brâncoveanu, prin care este înștiințat că principalele Gheorghe Cantacuzino a intrat în țară, cu 12.000 de ostași, ca să ocupe scaunul. Aducând această veste Domnului, Antim, care nu mai credea că Mavrocordat se va întoarce pe tron, hotărête să se întoarcă în București, iar Mavrocordat, cuprins de spaimă, pornește în grabă spre Giurgiu, unde ajunge în revărsatul zorilor. Turcii din Giurgiu, surprinși de sosirea neașteptată a Domnului și a boierilor și astănd cele petrecute, sunt cuprinși de panică; se strâng cu toții în cetate și se îmbulzesc să treacă Dunărea spre Rusciuc, în bărci și corăbii. Între acestea, curieri, sosiți din București, aduc vestea liniștitore că niciun neamă nu se află acolo.

Mavrocordat, care fusese investit la urcarea sa pe tron și cu titlul de serascher al ținuturilor sud-dunărene, ceru pașilor din cetățile de pe malul Dunării să-i pună la dispoziție câteva sute de Tătari și Turci, cu care intră în București, în ziua de 10 Septembrie.

Răsburarea lui împotriva boierilor, care uneltiseră împotriva-i, fu cruntă. Brezoianu, care ațâțase pe boieri împotriva lui Mavrocordat și vroise să se proclame Domn în lipsa lui, fu tăiat în bucăți, la fântâna lui Radu Vodă. Alții au fost închiși, bătuți la tălpi și impuși la biruri grele. Bălăceanu, torturat spre a plăti mai curând amendă impusă, fiindcă se rugase lui Dumnezeu ca să vie odată Nemții să scape țara de jugul aspru, a fost decapitat, și abia i s'a îngăduit de a fi spovedit înainte de moarte și de a i se face înmormântarea, după datină, ca pentru moarte

LITURGHIERUL GRECESC COMANDAT DE BRÂNCOVEANU,
pentru pomeneirea lui și a familiei sale, lucrat de Calinic Ieromonahul, Sf. Vasile cel Mare.

După Victor Brătulescu, *Minihaturi și manuscrise din Muzeul de Artă Religioasă*.

LITURGHIERUL GRECESC COMANDAT DE BRÂNCOVEANU,
pentru pomeneirea lui și a familiei sale, lucrat de Calinic Ieromonahul, Sf. Ioan
Gură de Aur.
După Victor Brătulescu, *Minihaturi și manuscrise din Muzeul de Artă Religioasă*.

naturală. De această urgie, nu scăpa nici Mitropolitul care refuzase să-l urmeze pe Domnul refugiat în fuga lui și se întorsese în București în mijlocul norodului, unde — pretinde Radu Popescu — ar fi uneltit cu boierii împotriva Domnitorului.

Din porunca lui Mavrocordat, Antim fu adus la curte, dar pe când scobora din rădvan ca să urce scările palatului, fu năpădit de Turci, care erau căt păici să-l ucidă. Cu toată stăruința lui de a fi dus înaintea lui Mavrocordat, fu ridicat pe sus și închis în beciurile palatului, împreună cu predicatorul curții, Ioan Abrami, cel care-i comunicase, pe când se afla cu Mavrocordat pe drumul Giurgiului, știrea falsă că Gheorghe Cantacuzino este gata să intre în București.

In beciurile închisorii, Mitropolitul este ținut mai multă vreme. In răstimp, Mavrocordat silește pe Antim, prin amenințări, să-și dea demisia din demnitatea de Mitropolit și alege în locul lui, pe fostul duhovnic al lui Brâncoveanu, Mitrofan. Dar lucrurile nu se mărginesc aci. Mavrocordat obținuse între acestea dela Patriarhul din Constantinopol, de care atârnau pe atunci mitropoliile noastre, catherinea lui Antim. Astfel Antim este despopit, sub acuzarea de vrăjitorie; i se puse un potcap roșu în locul mitrei de Mitropolit; i se ridică numele monahal de Antim și i se redă numele său laic de Andrei și, în sfârșit, i se citește sentința prin care e condamnat la închisoare pe viață, în mănăstirea din Muntele Sinai.

Pentru a preîntâmpina o eventuală revoltă a populației, Antim fu ridicat și pornit în miez de noapte, « cu carul sub paza unor Turci ». Aceștia trecuă, cu el, Dunărea și ajungând în « Galipoli, lângă râul Dulcia, care trece prin Adrianopol » — de fapt știrea o culeg din Del Chiaro — îl uciseră și-l aruncă în râu.

Astfel, printre stranie coincidență a destinului, marele Mitropolit, care prin râvna lui culturală a dat o strălucire deosebită curții lui Brâncoveanu, și-a încheiat viața ca și protecatorul său, între păgâni, prin moarte silnică.

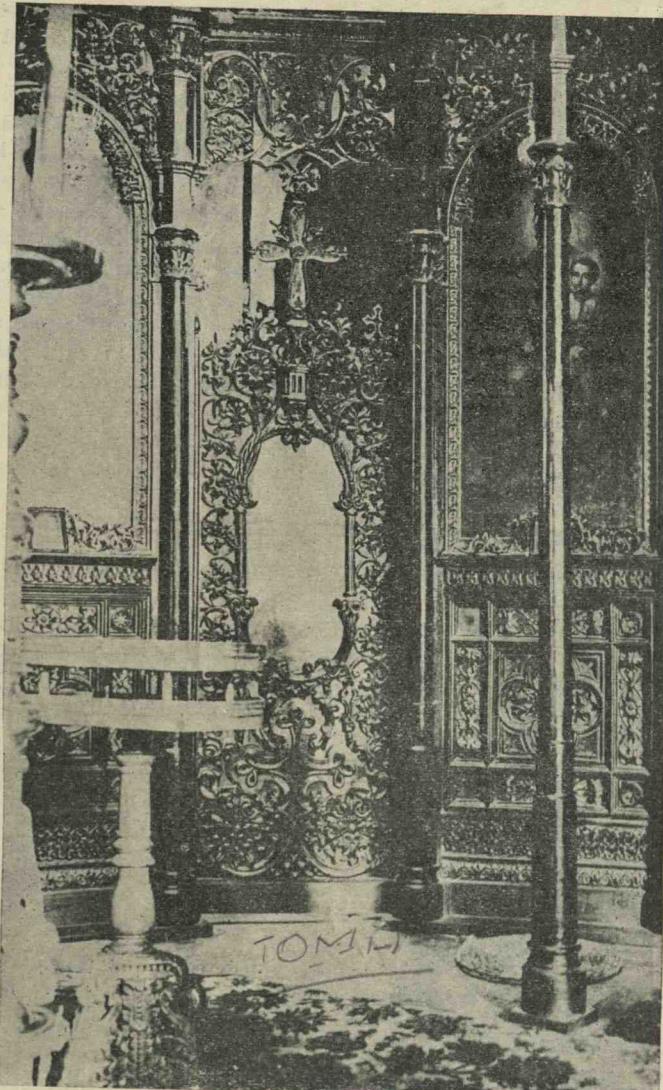
ACTIVITATEA LUI ANTIM. TRADUCEREA CĂRȚILOR DE RITUAL. Epoca lui Șerban Cantacuzino impusese citirea în biserici a Evangheliei și a Apostolului în limba română — pe lângă Cazania care se citea din vremea lui Matei Basarab. Serviciul liturgic se oficia însă mai departe în limba slavonă. Deși un vladică luminat ca Mitropolitul Dosofteiu afirmase, întemeindu-se pe textele Sfintei Scripturi, drepturile limbii naționale și începuse opera de tălmăcire a cărților de ritual, totuși limba română nu putea încă să ia locul limbii slavone în Biserică. Nu putea să-l ia, fiindcă nu se găseau traduse în limba noastră toate cărțile de ritual necesare serviciului divin.

Opera de traducere a cărților de ritual nu era o chestiune ușoară. Dimpotrivă, ea era legată de o problemă dificilă.

Nu era destul să se transpună cuvintele slave pe românește, fiindcă unele părți trebuiau cântate în cursul serviciului divin, pe o melodie care nu se putea schimba, iar cuvintele românești trebuiau astfel alese și orânduite, încât să aibă ritmul cerut de necesitățile melodice ale muzicei bisericești. Problema traducerii se complica astfel cu o problemă de ordin muzical. În sfârșit, se adaogă faptul că nu era ușor a găsi în limba română de-atunci termeni corespunzători pentru subtilitățile dogmatice.

Ne aflăm dar în domnia lui Brâncoveanu într-o epocă de tranziție. Limba slavă nu mai era înțeleasă de cler, iar limba română nu era încă deplin pregătită să-i ia locul.

De aceea, în epoca lui Brâncoveanu, inovația introdusă mai înainte de Mitropolitul Ștefan, de a tipări cărțile de slujbă cu tipicurile în românește și cu rugăciunile în slavonește, continua. Tipografia din Buzău, pusă sub conducerea episcopului Mitrofan, este prinsă între anii 1697 și 1702, aproape exclusiv

Ușa dela altar a bisericii Sf. Apostoli, ctitoria lui Antim Ivireanu.

(Din Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I)

cu tipărirea acestui fel de cărți de ritual bilingve¹. În predosloviile cărților, Episcopul Mitrofan lămurește astfel năzuințele muncii sale:

«... Deoarece (cărțile) mai dinainte tipărite nu sunt cu tipicul « românesc, drept aceea m'am îndemnat de am tipărit cu toate « învățăturile românește, pentru înțelegerea tuturor ».

In procesul de introducere a limbii române în biserică, textele acestea de slujbă reprezintă un stadiu intermediar între epoca slavonă și epoca limbii naționale.

Pentru a ridica, măcar vremelnic, nivelul bisericii și al clerului, Brâncoveanu întemeiașe, într'adevăr, o școală pentru învățarea limbii slavonești de către « copiii de vîrstă fragedă ».

¹ Iată, pentru documentare, lista cărților bilingve tipărite la Episcopia din Buzău, unde păstorea Mitrofan:

- 1697 — Triod
- 1698 — Mineiu
- 1699 — Molitvenic
- 1700 — Octoih și Triod
- 1701 — Molitvenic
- 1701 — Penticostar
- 1702 — Liturghier
- 1702 — Molitvele vecerniei.

I. Bianu și D. Simionescu, *Bibl. rom. veche*, IV, (Adăgiri și îndreptări), p. 29, nr. 38.

Antim Ivireanu însuși tipărește la Snagov, în 1697, o *Grammatică slavonească*, pe care o găsește cu atât mai necesară cu cât:

«...în bisericile dumnezești — zice el în prefață — noi «ne-am obicinuit a ceti slavonește; dar necunoscând această «limbă, care ne este străină, nu a noastră, putem de multe ori «să cădem în greșeli...».

Dar toate încercările de a reînvia un trecut mort au rămas infructoase. Limba slavă nu mai putea dăinui multă vreme în bisericile noastre, nici chiar sub forma cărților bilingve.

In aceste vremuri de răscrucere, când clerul nu mai putea mânu slavona, iar limba maternă nu era încă pregătită să pătrundă în altar, începe să se introducă în unele biserici, de sigur sub influența marilor patriarhi și cărturari greci dela curtea domnească, serviciul divin în limba greacă. La curtea lui Șerban Cantacuzino și a nepotului său de soră Constantin Brâncoveanu,

întemeietori ai Academiei grecești și sprijinitori ai ortodoxiei în Orientul opriat sub stăpânirea turcească, vin cei mai de seamă prelați ai Răsăritului grecesc, în frunte cu marele cărturar și luptător pentru păstrarea normelor de credință pravoslavnică Patriarhul Dosofteiu al Ierusalimului. Sub influența acestor mari cărturari ai ortodoxiei s'a introdus, la început în unele biserici, slujba religioasă în limba grecească.

Era o încercare de a întări biserica, îndrumând-o direct către izvorul Evangheliei și al Liturghiei, căci se știa de mult la noi, că sursa scripturilor sfinte este limba grecească:

«Apa totu-i mai curată și mai limpăde în izvor de cât în «păraie, că de ce să departă apa de izvor, totu-i mai înmestecată și mai turbure; aşa-i și izvoditul scripturei sfinte, totu-i mai «curată în limba ce-au grădit Duhul Sfânt... în Testamentul «Nou, grecească», spuse, încă din 1651, Simeon Ștefan, în predoslovia Psaltirei sale.

Dar limba greacă nu era nici ea înțeleasă nici de masele poporului și nici de cler. Academia întemeiată de Șerban Cantacuzino și de Brâncoveanu nu avuse vreme să-și dea roadele. Limba română trebuia să-și croiască drumul către altar și să devină limba bisericii. De fapt, pe timpul lui Brâncoveanu — ca și mai înainte — se citeau, în unele biserici, în limba poporului, cărțile fundamentale ale credinței: Evanghelia, Faptele Apostolilor și Cazania, pe când liturghia cu partea cântată se oficia în slavonește sau în grecește. Aceasta ne-o confirmă și pastorul anglican, Edmund Chishul, care a însoțit pe ambasadorul englez din Constantinopol în drumul spre patrie și care a fost oaspetele lui Brâncoveanu și al Stolnicului Constantin Cantacuzino.

Munca începută astfel în veacul al XV-lea, în ținuturile muntoase ale Maramureșului și continuată în toate provinciile românești, dusese la introducerea parțială a limbii române în biserică. Ea trebuia cu vremea să triumfe definitiv. Cărțile de ritual trebuiau transpușe și în limba poporului și în această strădanie, se desfășoară dela o vreme activitatea lui Antim Ivireanu. El retipărește Evanghelia (1705) Apostolul (1704) adoptate serviciului divin din vremea lui Șerban Cantacuzino.

Incepând din 1706, Antim Ivireanu, pe atunci episcop de Râmn'c, văzând că limba slavă nu mai poate fi menținută în biserică și, pe de altă parte, nici limba grecească nu putea fi introdusă, începe patronarea muncii grele de traducere și tipărire a textelor de ritual.

Din această activitate, au ajuns, până la noi, următoarele cărți:

1706 — Molitvenic.

1706 — Octoih.

1712 — Octoih.

1713 — Liturghie.

1713 — Molitvenic.

1715 — Ceaslov.

1715 — Liturghie.

Aceste cărți erau destinate să fie întrebuițate în serviciul bisericii. Prefetele sunt în această privință, concludente:

«Cum ca alte toate ce s'au scos românește, acum spre trebuința preoților și a norodului au fost de folos foarte, iară încă și aceasta — este vorba de Molitvenicul din 1706 — mai tare a fi căce nu e ca alte cărți bisericești a sluji în vremi rânduite, ci putem zice în tot ceasul».

Molitvenicul din 1713 conține o altă dovdă hotăritoare: «Mărturie cum că nu iaste oprită a sluji liturghia fiește pravoslavic în limba sa». Mărturia este textul din scrisoarea Apostolului Pavel către Romani, «la capitolul III, stih 29», pe care se întemeiese mai înainte Patriarhul Antiohiei «Kyr Theodor Valsamon», când la întrebarea Patriarhului de Alexandria

Gravură din *Apostolul* dela Buzău, 1704.

dacă este cu puțință ca Armenii, Sirienii și alte neamuri « să slujească sfânta liturghie pre limba lor », răspunse: « de nu vor ști limba elinească, să slujească în limba lor ».

Impulsiunea dată de Antim Ivireanu pentru introducerea limbii naționale în biserică, deși înăbușită în timpul domniilor fanariote, a sfârșit totuși prin a birui.

Dar meritul cel mare al lui Antim Ivireanu, în istoria literaturii noastre, îl formează *Didahile sale*.

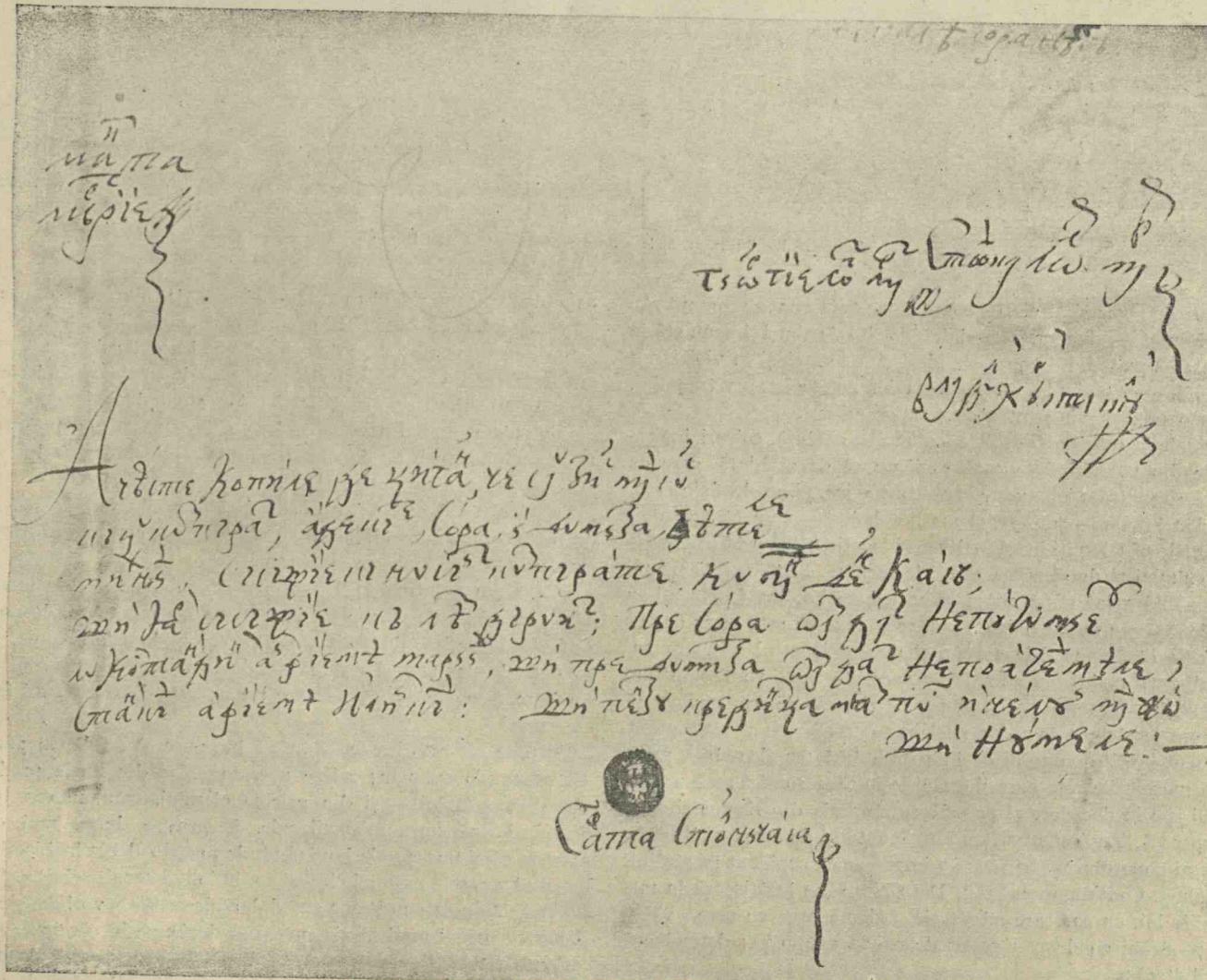
DIDAHILE. Mitropolitul Antim este, după cât știm până acum, primul care, rupând cu tradiția, se urcă în amvonul Mitropoliei, în zilele marilor sărbători, ca să grăiască poporului său drept dela suflet la suflet. Până la el, în Biserica noastră, locul predicei îl ținea *cazania*; dar cazaniile, alcătuite cu multe veacuri în urmă, cuprindeau explicarea textelor evanghelice în linii general-omenești, ca pentru toate vremurile și pentru toate societățile, pe când societatea românească dela începutul secolului al XVIII avea nevoie de o învățătură vie, adaptată la nevoile ei duhovnicești, la suferințele ei, la durerile ei. Mitropolitul Antim a înțeles acest mare adevăr și, de pe înălțimea amvonului, el a știut să găsească cuvinte mișcătoare de măngăiere, care răsunau adânc în suflete, alinând necazurile unui neam întreg, ca de pildă acele discrete aluzii la lăcomia nesătiosă a Turcilor, care nu mai conteneau cu biruri și an-garale.

Ce impresie puternică trebuie să fi produs asupra Domnului și boerilor, adunați în biserică Mitropoliei, clipa solemnă când Vlădica, ridicând spre cer privirea rugătoare, cerea Sfintei Fecioare, în ziua în care se comemora Adormirea Ei, să « dea luminatului nostru Domn puterea » că să apere țara, « de lupii cei văzuți și nevăzuți » și să păzească « această boierime de toate primejdiiile și de toate vicleșugurile vicleanului și să le dea dragoste, unicione, sporu și ajutor întru toate ».

Ca un adevărat « vraciu¹ al sufletelor » — cum se numește singur — subliniază calitățile și defectele societății pe care o călăuzea, și, cu o dragoste creștinească nețărmurită uneori, cu energie nebiruită alteori, caută să înfrâneze răul și să promoveze binele. Genul oratoriei religioase, tot atât de vechi ca și creștinismul, cultivat cu ardoare în toate Bisericile Răsăritului și Occidentului, a ajuns firește la teme, imagini și formule consacrate, care s-au impus și au trecut dela un predicator la altul. De sigur că în cuvântările Mitropolitului Antim se găsesc imagini ca: « și când ieșim dela biserică, să nu ieșim deserți, ci să facem cum face ariciul că, după ce merge la vie, întâi să satură el de struguri, și apoi scutură viața de cad broboanele jos și să tăvălește pre jo; de se înfig în ghimpii lui și duce și fiilor », imagini ce pot veni dela Sf. Ioan Damasceanul². Vor

¹ « vraciu » înseamnă în limba veche « doctor ».

² D. Russo, *Studii și critice*, p. 24, nr. 1.

Un act dela Safta Stolniceasa, soția lui Constantin Cantacuzino Stolnicul

Mitropolia din București, unde a ținut predicile sale Antim Ivireanu

mai fi de sigur și altele, — poate chiar dela contemporanul său Ilie Miniat —, dar valoarea didahiilor lui Antim Ivireanu stă în claritatea planului, în precizia ideei și a formei, și în vioiciunea stilului, — și mai ales în legătura lor cu societatea timpului. Este o predică vie pentru contemporanii săi.

Didahiile sale ne desvăluie, cu multă căldură, colțuri interesante din patriarhala vieată românească de altădată, care cu toată simplitatea ei, avea și trăsături etice, pline de duioșie:

« Am înțeles — grăiește el marilor boieri — cum că este obișnuit de vă adunați seara în divan și faceți puțină orătie înaintea Domnului și după aceea cereți iertăciune. Și măcar că nu mi s’au întâmplat până acum să văz cu ochii, iar foarte mi-au plăcut și am fericit obiceiul bun ca acesta, că este lucru cuvios a cere iertăciuni dela stăpân și unul dela altul și nu numai mai mari noștri, nu numai întru această zi, ce vom să intrăm în zilele sfântului post, ci pociu zice că să se cuvine să cerem iertăciune în toate zilele».

Atenția Mitropolitului se îndreaptă însă, cu deosebită grije, spre năravurile reale care duceau societatea românească a timpului său la decadere și pe care se străduia din răsputeri să le stârpească. Privirea atentă a Mitropolitului nu scapă acel nărvă urit al poporului nostru, care a impresionat neplăcut pe străinii: sudalma. Contemporanul său, Del Chiaro, ne înfățișează în memoriile lui, cu oarecare admirăție, îndemânarea cu care « băieți de 7—8 ani conduceau grupe de cai la adăpost »; dar adaogă imediat că:

«...dacă vreun cal se abătea din grup, băiatul îl striga recheamându-l cu înjurături triviale, iar dacă nu izbutea, începea

« să plângă, continuând totuși pomelnicul de înjurături obscene, « fără să cunoască înțelesul lor. În popor, părinții însăși deprind « copiii cu înjurături și se delectează când aceștia descurcă pri-mele silabe din expresii triviale, măgulindu-se chiar când com-bină noui înjurături. În timpul celor 7 ani de ședere în Valahia, n’am avut ocazia să aud ca cineva să fi fost pedepsit « pentru înjurături, fie de către instanțele judiciare sau de cele bisericești ».

Cu adâncă indignare, Antim se ridică în predicele sale, rostite de pe înălțimea amvonului Mitropoliei, împotriva acestui nărv care ne scobora înaintea străinilor:

« Ce neam — întrebă el — înjură ca noi de lege, de cruce, de cume necătuřă, de morți, de pomene, de lumânare, de mor-mânt, de suflet, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, de botez, de cununie și de toate tainele sfintei biserici? Și ne ocărîm și ne batjocorim însine legea; cine dintre pagâni face aceasta? ».

Se pare că autoritatea Bisericii începuse să scadă, în parte — trebuie să spunem; reiese aceasta chiar din unele predice ale Mitropolitului — și din pricina clerului, care nu era totdeauna la înălțimea misiunii sale. Lumea se ducea mai des « pre la cărciume, pre la hore și pre la jocuri » decât la biserică, iar când venea la « sfintele biserici », în loc să asculte slujba și să se împărtășească cu « hrana cea duhovnicească », « vorbesc și râd și fac cu ochiul unul altuia, mai rău decât pe la cărciume ».

Combatând cu energie această lipsă de respect față de cele sfinte, el atacă apoi fățărnicia și bigotismul acelor boieri, care găsiseră mijlocul de a ocoli taina spovedaniei, având « câte doi

duhovnici, unul la țară și altul la oraș: la cel dela țară, ca la un om prost, spune păcatele ce le socotește el că sunt mai mari, iar la cel dela oraș spune păcatele ce le socotește că sunt mai mici, — neguțătorind și meșteșugind taina ispovedaniei».

Nici pe frumoasele jupâneșe din vremea lui Brâncoveanu, îmbrăcate după moda grecească și iubitoare de lux, nu le cruță. Într'adevăr, năzuința după podoabe a jupâneselor dela curtea lui Brâncoveanu uimise și pe străini. Același Del Chiaro ne semnalează astfel luxul din timpul său:

«In zile de sărbătoare — spune el — se gătesc cu haine bogate și juvaeruri scumpe, cu salbe de monede de aur de diferite mărimi, până la valoarea de 10 galbeni una».

Mitropolitul Antim, într'o predică, ține să scoată în lumină și această ușurință a cochetelor contemporane și luând ca pildă pe Sara, soția lui Avraam, care nu se sfia să-și primească oaspetii frământând pâine, întreabă:

«Oare să fie acum vreuna aşa? Ba, căci ia scoate mâna! Sarei! O văd plină de cocă. Scoate și mâna unei muieri de acum! «O văd plină de inele și de scule. Caut și văd fața Sarei, plină de pielm¹. Văd și fața unei muieri de acum, plină de fleacuri și drăcești».

Dar ceea ce este de admirat la acest Mitropolit străin ca origine de neamul nostru, este energia cu care, ridicându-se la înălțimea vremurilor sale, pune degetul pe rana de care săngera poporul său. În epoca în care el a păstorit, luptele săngeroase dintre partidele boierești și patimile deslănțuite de ele, deși păreau domolite prin cărmuirea înțeleaptă și blândă a lui Brâncoveanu, totuși mocneau în adânc și aveau să târască în curând, în volbura lor, nu numai persoana și copiii Domnitorului, ci și autonomia țării. În acea atmosferă de patimi, de ură, de invidie și de comploturi, Mitropolitul Antim, cu autoritatea morală pe care i-o dădea nimbul de sfîntenie al misiunii sale, adresa boierilor în ziua în care Biserica comemora Schimbarea la Față, cuvinte de înfruntare ca acestea:

«Hristos zice: «Pacea mea o dau vouă», iar noi nu voim să avem pace între noi, ci ne turburăm pururea pentru fișe, «ca valurile mării când le suflă vântul. Hristos zice: «Nu judecați ca să nu vă judece», iar noi de ar fi cu puțință să nu ne treacă nici zi, nici ceas, cu judecarea și cu grăirea de rău, «nu numai pre cei ce-i știm, ci și pre cei ce nu-i știm. Hristos zice: «Precum poftiți voi să vă facă vouă oamenii, faceți și voi lor»; noi poftim să ne cinstescă toți, să ne dea toți plăcoane și daruri, să ne dea de să ne fericească, să ne grăiască de bine, să ne facă toți după pofta noastră, să nu ne stea nimeni împotrivă, nici să ne zică nimica de am face verice rău. Iar noi poftim să osândim pre toți, să nu dăm nimănuim nimică, «să nu facem nimănuim niciun bine, nici să se folosească nimenea de noi; pre toți și hulim, pre toți și grăim de rău, pre toți și părîm, pre toți și luăm în râs și în batjocură; tutora le zicem că sunt nebuni și fără nicio socoteală; numai pre noi însine, «voiu cuteza a zice, ne facem și mai înțelepti decât Dumnezeu».

Revenind asupra aceleiași teme, într'o altă predică, el caută să sgudue adânc conștiințele, subliniind, cu toată vigoarea, fătărnicia contemporanilor:

«Ce folos a fi galben și ofilit de post, iar de pismă și de ură și a fi prins? Ce folos este a nu bea vin și a fi beat de vinul măniei? Ce folos este a nu mânca carne și cu hule a rupe carnea fraților noștri?».

Pentru a întinde ramura de măslin celor ce se învăță și se urau, el evocă — într'o imagine, plină de plasticitate, prin gradăție și contraste și de rezonanțe melodice prin simetria părților — scena din Evanghelie, când corabia care purta pe apostoli și pe Măntuitorul adormit, este surprinsă de furtună:

¹ Făină albă ce se presără pe pâine.

Regele Wachtang al Ivirilor din Caucaz, care a introdus tiparul în Iviria, cu material și meșteri trimeși de Brâncoveanu.

«Mi se pare ca și când aş vedea înaintea ochilor meu chipul ei: de toate părțile să se afle vânturi mari, să se strângă împrejurul vântului nori negri și deși, toată marea să spumege de mână și pretutindenea să se înalțe valurile ca niște munți. «Mi se pare că văz corabia Apostolilor că se luptă cu multă sălbăticie în turburarea mării: de o parte o bat valurile, de altă parte o bat vânturile și o turbură; de o parte o ridică spre ceriu, de altă parte o pogoră la iad. Mi se pare că văz pe fețele Apostolilor... moartea zugrăvită... și toți cu suspiri și cu lacrămi cerea cu rugămintele ajutor dela Hristos ce dormea: Doamne! măntuiește-ne că pierim!»

Și explicând apoi minunea liniștirii valurilor, numai prin credința cu care apostolii uniti într'un singur susflet și într'un singur glas, s'au rugat Domnului: «Doamne! măntuiește-ne că pierim», el face o discretă aluzie, la suferințele și la durerile țării: (...Toți pătimesc, toți sunt în scârbă¹, toți suspină sub jugul cel greu al nevoie... Si cum dar se va măntui norodul, cum se va scutura această ticăloasă de țară de sarcina cea grea a relelor ce o supără?...), pentru ca într'o frumoasă perorație să îndemne la unire și la dragoste.

Dar glasul Mitropolitului răsună în pustiu.

Cuvântările lui, menite să răscolească puternic sufletele, nu au avut darul să potolească patimile și să stingă un obiceiu

¹ «Scârbă» însemnă, în limba veche, «măhnire».

înădăcinat din părinți. Si atunci, Antim se vede nevoit să purceadă dela vorbă la faptă:

« Si cîine are acel obiceiu — revine el într'o altă didahie — de « părește pe fratele său creștin, pentru ca să-l păgubească și « să-l sărăcească, să se lase de acel lucru, că toate păcatele căte « va face, după ce se va ispovedi și-și va face canonul ce-i va da « duhovnicul, i se vor ierta, iar acel păcat al părei nu se va ierta « nici cu un mijloc, că este *mai mare decât uciderea*. Si iată că « *vă poruncesc și vouă preoților*: cine ar veni la voi să se ispovea « vedească și va avea acel păcat al părei, de va da acel om « înaintea voastră făgăduială și se va chezășui cum că nu va « mai părăsi pe nimeni în viața lui, voi să-i dați iertăciune, dar « să-l și canonisți, apoi să se și cuminice; *iar de nu va vrea să se părăsească, să-l lipsiți de sfânta taină* ».

Si tot astfel, se vede nevoit să ia măsuri represive și împotriva neguțătorilor, care lăcomindu-se la căștig, nesocotau sărbătorile și călcau pravile:

« Iată vă zic, iubișilor mei, și vă învăț cu frica lui Dumnezeu, « ca un părinte sufletesc și păstor ce vă sunt, să veniți în fire și « să vă căiți de lucrurile cele necuvioase... Si vă poruncesc « tuturor, căți sunteți cu meșteșug și cu neguțătorii, veri de ce « breslă, ca de acum înainte Duminicile și sărbătorile cele mari, « ce se numesc domnești,... să vă închideți prăvăliile și nici « să vineți, nici să cumpărați, nu numai dela creștini, ci nici « de alte limbi, ce nu sunt de legea noastră, nici să lucrezi. Si « precum zic să faceți, că nefăcând, să știți bine că vă voi pe- « depsi bisericește ca pravila... și încă și pre cei cari se vor « arăta semeți și tarile de cap și nu se vor supune direptății și « poruncii bisericești, ii voi pedepsi și cu domnia ».

Asemenea cuvântări, care scormoneau conștiințele și răneau susceptibilitățile prin măsurile represive, au creiat nemulțumiri. Astfel, aceste înfruntări ale Mitropolitului în loc să aducă pe cei rătăciți pe calea dreaptă, au stârnit dimpotrivă, animozitate, într-o societate care nu mai prețuia după cuviință ordinea bisericească. Ecoul acestor animozități l-am văzut, în conflictul dintre Antim Ivireanu și Brâncoveanu.

După detronarea lui Brâncoveanu, în ultimul an al păstoririi sale, Antim Ivireanu a publicat un volum de *Sfaturi creștine politice* în versuri grecești, influențate și în bună parte împrumutate, din literatura parenetică bizantă.

In evoluția literaturii vechi, Antim Ivireanu are meritul de a fi stimulat introducerea limbii materne în bisericile din Țara Românească și de a fi fost inițiatorul predicei — o predică vie adaptată nevoilor societății și timpului, de o mare înălțime morală și o reală frumusețe stilistică. El a dat o strălucire deosebită domniei lui Brâncoveanu, fiindcă l-a ajutat ca, potrivit unei tradiții mai vechi a Domnilor Basarabi, să ia sub obâlduirea lui creștinătatea ortodoxă oprimată sub vitregă stăpânire a Turcilor. Prin osârdia lui Antim Ivireanu, datorile tipografiilor noastre domnești mergeau — până departe la Arabia din Siria și la Ivirii din munții Caucaz.

Unul dintre discipolii săi, care a învățat dela el meșteșugul tiparului și care a îndeplinit pe plaiurile Caucazului munca, pentru slava Domnului, de a a Ivirilor primele tipărituri ale scripturilor sfinte, ardeleanul Mihail Ștefanovici, a găsit pentru el următoarele cuvinte de dreaptă prețuire:

«...ca pre un mărgăritariu scumpu, legatu cu aur întru vin- « dere oarecând fiind prețuit, și din țara ta scos, și în partea « locurilor noastre adus și nemerit, ai strălucit ca o rază lumii « noasă. »

BIBLIOGRAFIE. *Vieața Mitropolitului Antim Ivireanu*, Date contemporane se găsesc la: Anton Maria del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718; reeditat de N. Iorga în 1914, la Văleni, tradus în românește de S. C. Cristian, după textul italian sub titlul: *Revoluțiile Valachiei de Anton Maria del Chiaro Fiorentino*, Iași, « Vieața Românească », 1929. Ra u

Popeșcu, *Cronica*, publicată în *Magazinul istoric pentru Dacia* al lui N. Bălcescu și Treb. Laurian, tom. IV, p. 49—51. Un alt izvor contemporan este cronica grecească a Țării Românești scrisă de Mitrofan Grigoras, publicată în textu original grecesc, cu traducere românească și cu un studiu introductiv de D. Russo în *Revista Istorica Română*, IV, 1934, p. 1—43 și reproducă în *Studii greco-române, opere postume*, tomul II, p. 409—461. C. Erbiceanu, *Un document dela Mitropolitul Ungro-Vlahiei, Antim Ivireanul*, în *Biserica ortodoxă română*, anul XV (1891), p. 60 și urm. și XVII (1893—94), p. 130 și urm., 225 și urm. C. Erbiceanu, *Invenția bisericească a Vlădică Antim*, în *Biserica ortodoxă*, XVI (1892—1893), p. 769 și urm. § t. Dinulescu, *Vieața și activitatea Mitropolitului Terei Românești Antim Ivireanul* (1708—1716), Cernăuți, 1886. Tipărit separat din *Candela* (vechea revistă bucovineană). Émile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur l'imprimeur Anthime d'Ivir Mitropolitain de Valachie*, în *Nouveaux Mélanges orientaux*, Paris, Imprimerie nationale, 1886, p. 515—560. La sfârșit, se dă o descriere a cărților publicate de marele Mitropolit. Informațiuni prețioase se găsesc și în studiu cu caracter de popularizare al lui N. Dobrescu, fost profesor de Istoria Bisericii Române la Facultatea de Teologie din București: *Vieața și faptele lui Antim Ivireanul, Mitropolitul Ungrovlahiei*, București, 1900 (Biblioteca Steaua, nr. 20).

B. Iorgulescu, *Omorarea Mitropolitului Ivireanu în Literatură și Artă*, IV (1889), pag. 772 și urm. C. Erbiceanu, *Cevo despre Antim Ivireanu*, în *Biserica ortodoxă*, XXX (1906—1907), p. 1346 și urm. N. Iorga, *Mitropolitul Antim Ivireanu în luptă cu Ierusalimul în Acad. Rom.*, Anale tom. LV, 1934—1935, 29 (mențiune); a celași, *Între Antim și Mitrofan Mitropolitii Tării Românești*, în *Biserica ortodoxă română*, 1935, p. 1—5, 113—117; a celași, *Despre uciderea Mitropolitului Antim*, *ibidem*, p. 225.

OPERA. Textele tipărite de Antim Ivireanu se găsesc descrise pe larg, cu extrase din prefețe și epiloguri și uneori cu facsimile, în I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, 1903, p. 481, 584, 482, 485, 489, 492, 495, 497 și a. (vezi indice) cf. și completări la I. Bianu și Dan Simionescu, *Bibliografia românească veche*, vol. IV, Buc. 1944, C. Erbiceanu *Cel dintâi Octoi imprimat în Valachia în românește*, în *Biserica ortodoxă*, anul XVI (1892—1893), p. 800 și urm.

Didahiile lui Antim Ivireanu ni s-au păstrat în manuscris.

Primul manuscris a fost descoperit de Episcopul Melhisedec, în anul 1871, în biblioteca Episcopului de Buzău — atunci decedat — Dionisie. Manuscrisul fusese copiat la 27 Iulie 1781, de Arhimandritul Grigorie Deleanu. Acest manuscris a fost dăruit Academiei Române, în ședința dela 18 Martie 1886, unde a fost catalogat sub numărul 549 și publicat de Ioan Bianu, *Predice făcute pe la praznice mari de Antim Ivireanul, Mitropolitul Ungro-Vlahiei* (1709—1716), publicate după manuscrisul dela 1781... cu notițe biografice... de P. S. S. Episcopul Melhisedec, București, 1886. În editarea predicelor, Bianu a grupat la un loc predicile referitoare la aceeași sărbătoare, de exemplu: două privitoare la Adormirea Maicii Domnului, două la Sf. Dumitru, două la Crăciun, cinci la Florii etc.

Manuscrisul original al Didahilor lui Antim a fost descoperit în biblioteca Mănăstirii Căldărușani, în anul 1881, de C. Erbiceanu și dăruit Academiei Române, unde se păstrează sub numărul 549. El a fost publicat de C. Erbiceanu, *Didahiile făcute în Mitropolia din București de Antim Ivireanu, Mitropolitul Ungro-Vlahiei, 1709—1716...* cu notițe biografice de P. S. S. Episcopul Melhisedec, București, tipografia Cărțile Bisericești, 1888. C. Erbiceanu, întemeindu-se pe manuscrisul original, a urmat ordinea cronologică a Dumineilor și sărbătorilor. După P. Hanes, Erbiceanu, deși are dinaintea originalul lui Antim, reproduce însă în multe părți textul ediției din 1886 al lui Bianu (vezi P. V. Haneș, *Antim Ivireanu, Predici*, p. XXIX, notă). Textul original al lui Antim Ivireanu a fost publicat de Petre V. Haneș, *Antim Ivireanu, Predici*, cu o prefată și indice de cuvinte, București, Minerva, 1915. Haneș grupează didahiile în două: a) *Predici*, așezate în ordinea edițiunii din 1888, care este și a originalului și b) *Cuvântări funebre*. Un manuscris interesant a fost semnat de St. Berechet în articolul: *Încă un manuscris al lui Antim Ivireanu* (1709) în *Neamul românesc literar*, II (1910), pag. 216 și urm., 232 și urm. articol reprobus în broșura: *Documente slave de prin arhivele ruse*, București, 1920, p. 17—26. Ms-ul are titlu: *Chipurile Vechiului și Noului Testament și cuprinde o « rodoslovie » (genealogie) a prorocilor, patriarhilor și regilor de la Adam până la Hristos. Este închinat lui Brâncoveanu și este scris frumos, împodobit cu chenare și ilustrații de mâna Mitropolitului Antim Ivireanu în Târgoviște, la 1709. Se păstrează în Muzeul Academiei Imperiale din Kiev (nr. 529)*, unde a fost dus din consistoriul de la Chișinău, în 1884. După cum ne încredințează Berechet, « este cea mai însemnată capodceră de caligrafie și zugrăveală esită din mânile lui Antim ». Are 515 portrete și 3 schițe care, « în combinarea așa de artistică a colorilor și în finețea trăsăturilor, arată în Antim un artist desăvârșit ».

Episcopul Melhisedec a publicat în 1889, volumul II de predici, după un manuscris păstrat apoi la Academia Română, sub nr. 525: *Didachiile făcute în Mitropolia din București*, cu notițe bibliografice, în colecția « Autori români vechi și contemporani », București, Socec, 1895.

Pentru *Sfaturi creștine-politice*, cf. descrierea la Ion Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 498—499. Cf. și Const. Erbiceanu în *Biserica ortodoxă română*, XXX, p. 1201.

**UN TRADUCĂTOR IN VERSURI AL PSALTIRII,
LA CURTEA LUI BRÂNCOVEANU: TEODOR CORBEA**

Intre cărturarii opoziții la curtea lui Brâncoveanu se aflau și iiii Popei Ion Corbea, gocimanul (epitropul) bisericii Șcheilor din Brașov. Popa Ion Corbea, venit la bătrânețe în Muntenia, s'a călugărit, iar iiii săi au intrat în slujba lui Brâncoveanu. Amândoi știau bine latinește și au fost folosiți de Domnitor pentru solii.

Cel mai mare, David, primul intrat în serviciu, a fost trimis de Brâncoveanu în Ardeal, pentru a întări rezistența Brașovenilor împotriva unirii; în Moldova, pentru a duce tratative cu Turculeț, comandantul podgheazurilor polone, și în cele din urmă în Rusia, la curtea lui Petru cel Mare. Tarul a rămas așa de mulțumit de solul lui Brâncoveanu, încât în 1707 l-a cerut și l-a reținut la Petersburg, ca ajutor al lui Nicolae Milescu, care ajunsese în asfințitul vieții. Abia intrat în serviciu, David Corbea a fost trimis într-o misiune diplomatică pe lângă Francisc II Rakotzi, căruia Tarul vroia să-i ofere coroana Poloniei. Întorcându-se din această misiune, se îmbolnăvește și moare la Varșovia în vara anului 1707.

Fratele mai mic Teodor a mers și el pe căile înaintașului său. A intrat în slujba Cantacuzenilor. A trecut apoi în serviciul lui Brâncoveanu și a fost trimis, în locul fratelui său, cu solii în Rusia. El a încheiat tratativele dintre Brâncoveanu și Petru cel Mare, prin care Tarul garanta lui Brâncoveanu și urmașilor săi tronul Munteniei. După izbucnirea războiului dintre Ruși și Turci, când Brâncoveanu oscila, Teodor Corbea, aproband atitudinea lui Toma Cantacuzino, a trecut cu acesta fățiș de partea Rușilor. După înfrângerea Rușilor a fost silit, împreună cu Toma Cantacuzino, să plece în Rusia. Aci s'a așezat definitiv, a luat locul pe care-l avusese mai înainte fratele său și a obținut din partea Tarului, câteva moșii luate dela hatmanul Mazepa.

Teodor Corbea a fost un cărturar de seamă. Dela el ne-a rămas un vocabular latin-român *Lexicon latino-roman tradus de Todor Corbea sin Ieromonah Ioasaf din Brașov sau sub titlu latin: — Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, alcătuit după modelul dicționarului latin-ungar al lui Albert Molnar (prima ediție 1611). Este primul dicționar latin-român în cultura noastră și la alcătuirea lui a fost îndemnat și sprijinit materialmente de Episcopul Mitrofan al Buzăului (1691—1703).

Mai important însă pentru literatura românească este Psaltria versificată și dăruită de el însuși bisericii românești din Brașovul, unde oficiase serviciul divin tatăl său, după cum aflăm din nota finală: « S'a dăruit sfintei biserici a Brașovului de dumnealui Pan Theodor Corbea vel pisariu i canticării al prea puterniciei imperatorii moschicești, în anu 1725, luna Mai 10 dni (zile) ».

Cartea are două prefete în versuri, una în românește, alta în rusește, închinată lui Petru cel Mare: « prea maiestatului celui impăratesc, prea milostivul meu stăpân », în care cărturarul brașovean vedea mântuirea neamului său de jugul turcesc și de mrejile catolicismului.

Teodor Corbea întrebuițează și el, ca și Dosoftei, în traducerea sa versuri de diferite lungimi, dela versul de 13 silabe până la versul popular de 5 silabe; are și el uneori imagini fericite, izbutește să redea, în genere, în traducerea lui ideea originalului, în chip fericit, ca de pildă psalmul 49:

Al Dumneazăloru Domn Dumneazu au strigat,
Și dela răsăritul soarelui au chiemat
Până la apus, de grăbă, lumea și pământu
Ca să le descorepe voia-și și cuvântu
A frâmșeței lui iaste bunăcuvîntă
Din Sion, în adevăr, cu bunăcredință
Dumneazu la alave va veni arătat,
Cu seamne, ca un mare și strănic împărat.
Cu mări și cu slave Dumneazăl nostru
Va veni, și n'a tăcea, nici să închide rostu¹⁾.

dar înclinarea spre diluare, care nu căștigă nimic în adâncime și pe care o găsim în versurile de mai sus (n'a tăcea, nici să încide rostu), capătă uneori proporții așa de mari încât se pierde în prolixitatea supărătoare:

Iubit-am foarte	Urăchia-și mie
In zi și'n noapte	Cu miil'o mie
De nădejde prinsu	Și într'a mélé
Că Domnul de susu	Eu zile gréle
Al rugie-mi glasu	L'oi chema pre dânsu
Ori în care casu	Cu plânsu într'adinsu
Il va auzi	A morții dureri
Strigându-l în zi.	A mélé puteri
Că el a plecat	De tot au cuprinsu
Dintr'al său înalt	Ah și le-au supusu

pentru textul biblic atât de precis <ps. 116 trad. Gala Galaction>: 1—3 Iubesc pe Domnul, căci el aude glasul meu și strigarea mea, că pleacă urechea lui spre mine, în ziua în care îl chem când mă cuprinseseră lațurile morții.

Psaltria lui Corbea a rămas însă în manuscris și nu a trezit în literatură orală a poporului ecurile pe care le-a trezit — desigur prin mijlocirea dascălilor de biserici — Psaltria lui Dosoftei.

BIBLIOGRAFIE: Vieata lui Corbea a fost reconstituată în parte de Scarlat Struteanu, *Doi umaniști ardeleni la curtea lui C. Brâncoveanu*, în revista *Ramuri*, Craiova, 1941, p. 40—55.

Opera lui: Pentru *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, păstrat într'un manuscris din Biblioteca din Blaj, cf. Grigore Crețu, *Cel mai vechi dicționar latino-românesc*, București, 1905 și Gábor László, *A magyar szótárírás dolom hatása az oláhra*. (Influența ungurească asupra lexicografiei românești), Budapest 1932, extras din *A Nyelvtudományi Köszlemények XLVIII*. Kötetéből, p. 4—22. Originalul dicționarului se păstrează în Biblioteca Centrală din Blaj, sub nr. 46 IV. § t. Manculea, *Biblioteca Centrală din Blaj*, Blaj, 1939, p. 51.

Originalul Psaltriei versificate se păstrează în Biblioteca Centrală din Blaj (v. Manculea, *Biblioteca Centrală din Blaj*, Blaj 1939, p. 52, nr. 79). O copie de pe original în Biblioteca Academiei Române, secția mss., sub nr. 200, făcută de A. Petruț, în București, la 1885, v. Ion Bianu, *Biblioteca Academiei Române, Catalogul manuscriselor românești*, tom I, București 1907, p. 442, nr. 200, unde se reproduc și prefețele românești. Câteva fragmente (psalmii: 49, 50, 114, 126), au fost reproducute de Prof. I. Bianu, *Psaltria în versuri întocmită de Dosofteiu, Mitropolitul Moldovei*, București, 1887, p. — XLIX—LV.

¹⁾ Iată textul biblic în traducerea lui Gala Galaction (psalmul 50): Dumnezeul cel prea înalt, printre dumnezei, grăște și la sine cheamă pe locuitorii pământului, de la răsăritul soarelui și până la apusul lui. Din Sion — desăvârșita frumusețe — Dumnezeu se arată prea luminos, Dumnezeul nostru vine și nu tace ».

ISTORIOGRAFIA IN EPOCA LUI ȘERBAN CANTACUZINO ȘI A LUI CONST. BRÂNCOVEANU

COMPLAȚII ȘI CRONICI DE PARTID PE VREMEA LUI ȘERBAN CANTACUZINO

Istoriografia munteană însășișează probleme tot așa de grele — dacă nu mai grele — ca istoriografia moldovenească. În viciștudinile prin care a trecut viața de cultură a Țării Românești, originalele vechilor cronicăi s-au pierdut și n'au răsărit până la noi decât copii târziu, imperfecte, pline de lacune și fără nume de autori.

Dar ceea ce complică și mai mult lucrurile și îngreunează cercetările, este faptul că aceste cronicăi nu ni s'au păstrat ca individualități de sine stătătoare, independente, ci în compilații legate una de alta în corpuri de cronicăi, fără să se vadă totdeauna clar distincția între ele.

I. VECHILE ANALE PĂMÂNTENE. — Am arătat mai sus (vol. I, p. 81), că, înainte de a se începe în Țara-Românească marile compilații de cronicăi din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, trebuie să fi existat letopisește pământene, care însă nu ni s'au păstrat — sau cel puțin nu s'au găsit până acum în forma lor primitivă. Compilația lui Radu Popescu face, precum s'a văzut, deseori aluzie la aceste anale naționale în termeni care nu dă loc la îndoială, ca de pildă vorbind de Vladislav Vodă, « de carele nici o istorie nu se află scrisă de cineva, fără că zice că au perit de sabie în Târșor, iar nu scrie, în războiu, de au avut cu cineva, sau de vreun vrajmaș al lui, sau de nescareva oameni de ai casei lui... ci numai zice că au perit de sabie în Târșor. După aceasta se cunoaște ce fel de oameni au fost Rumâni noștri care nici-un lucru deplin n'au scris! Zice aceasta că au făcut bisearica din Târșor care se și veade ». La aceste anale pământene — probabil, și nu la compilațiile contemporane — face aluzie și Stolnicul Constantin Cantacuzino, în răspunsurile sale la întrebările generalului conte Fernando Marsigli și în catalogul Domnilor Valahiei pe care îl trimite în anexă: « Natali di questo Negro (Legendarul Negru Vodă), negl'annali di Valachia non si fa mentione (Nașterea acestui Negru, în analele Valahiei, nu se face mențiune); sau pomenind victoria lui Mircea cel Mare împotriva Turcilor — come gl'annali valachi narrano ¹⁾. In a doua jumătate a secolului al XVII-lea,

aceste anale pământene au fost adunate, înnodate și prelucrate într'un corp complet de cronică, cuprinzând istoria completă a Principatului muntean, de doi compilatori, cari, după toate probabilitățile, sunt: Stoica Ludescu și Radu Popescu. Aceștia au adăugat evenimentele contemporane la care ei au fost martori.

Pentru partea contemporană însă nici Stoica Ludescu, nici Radu Popescu nu s'au ridicat la nivelul înalt al istoriografiei, la care se ridicaseră cronicarii moldoveni. Aceștia, pornind dela concepția pragmatică a istoriei — historia magistra vitae — pe care o cunoșcuseră în colegiile iezuite ale Poloniei, din sursele clasicității latine și din cele mai bune modele ale istoriografiei regatului vecin, se străduiseră să confrunte stîrile pentru a reconstituî adevărul istoric: « ca să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deșarte, ce de dreptate », cum zicea Ureche.

Stoica Ludescu și Radu Popescu trăiesc într'una din epoci cele mai turburi ale istoriei muntene, epocă de desbinări adânci în pătura conducătoare, de patimi cari clocoteau în adânc și cari mocnesc până în epoca lui Brâncoveanu. Este o epocă nenorocită care se încheie cu prăbușirea domniilor pământene și cu instaurarea epocii fanariote. Boierimea era împărțită în două partide vrăjmașe care se urau de moarte: partida Cantacuzenilor și partida Bălenilor. Postelnicul Constantin Cantacuzino boier de seamă la curtea lui Matei Basarab, cășatorit cu fiica Domnului Șerban Basarab, domnița Elina, a avut 7 băieți și 5 fete. Băieții primiseră în casa părintească o instrucție aleasă; Șerban a ajuns Domn, Iordache era un cărturar, care a ajutat la traducerea sfintelor scripturi, Stolnicul Const. Cantacuzino s'a dus până la Padova ca să-și desăvârșească cultura, Matei care avea inclinări artistice, era ctitor de mănăstiri frumoase — ca cea dela Sinaia — ceilalți Drăghici și Toma au luat parte activă în viața politică. Fetele s'au cășatorit cu reprezentanții de frunte ai boierimii pământene: Stanca, cășatorită cu Papa Brâncoveanu, este mama viitorului Domnitor. Era firesc ca această înrădăcinare a Cantacuzenilor în viață publică a țării și ascensiunea lor politică să nu fie pe placul celor ce simțeau că influența lor este stânjenită. Aceștia s'au grupat într'un partid, condus de marele logofăt Ivașcu Băleanu, vornicul Stroe Leurdeanu și Vistierul Hrizea — tatăl lui Radu Popescu.

In toiu luptei de întrigi țesute cu dibăcie, de asasinate crude și de răzbunări săngeroase — trageri în țeapă, aruncări

¹⁾ Nu putem accepta ultima părere a regretatului N. Iorga, după care Stoica Ludescu ar fi utilizat pentru primii Domni « vechile notițe de pomelnice pe care le avea la indemâna sau care i se încredințaseră de patroni » (*Istoria lit. rom. I ed. II revăzută și larg întregită*, București, 1925, p. 357), pentru că pomelnicile nu cuprindeau și anii de domnie ai voevozilor (Mihai Vodă a domnit ani 19; Dan Vodă a domnit ani 23) și încă mai puțin sfârșitul lor tragic (Dan Vodă... 1-ău ucis Șușman Vodă, Domnul Sărbilor, când era cursul anilor 6864) (1356), sau războiele purtate de domni, ctitorile lor, etc.

în ocna părăsită, spânzurări în poarta casei — și-au scris cronica Stoica Ludescu, care era logofătul familiei Cantacuzino și Radu Popescu, un exponent de frunte al partidei adverse. Patimele trăiesc prea adânc în sufletul cronicarilor ca să se poată desface de ele. În povestirile lor evenimentele sunt prea calde de pasiunea care alterează adesea.

Preludiul luptelor dintre cele două grupări a fost strangularea Postelnicului Constantin Cantacuzino din porunca Domnului Grigorașco Ghica. Înainte de a intra în analiza compilațiilor lui Stoica Ludescu și Radu Popescu, vom căuta să descurgăm ițele acestei drame după un izvor literar contemporan.

POVESTE DE JALE DESPRE MOARTEA POSTELNICULUI C. CANTACUZINO

Moartea tragică a Postelnicului Constantin Cantacuzino — care a deschis o eră de lupte săngeroase între partidele boierești — a fost povestită pe larg mai întâi într-o poemă în versuri grecești, tipărită la Venetia, « de un prea bun și scump prieten » al Postelnicului. Poema grecească s-a răspândit în țară și a fost cunoscută și de Stoica Ludescu care o utilizează. Mai târziu, în domnia lui Constantin Brâncoveanu logofătul Radu Greceanu, cronicarul domnesc, a tradus-o în versuri românești, închinând-o « prea cinstitei

jupânesei Stancăi Cantacuzino », fiica Postelnicului și mama Domnitorului. Traducerea românească s'a tipărit înainte de 1699 — data morții Doamnei Stanca. Până acum nu s'a găsit însă niciun exemplar nici din originalul grecesc, nici din traducerea românească tipărită. Dar o copie manuscrisă de pe traducerea românească a lui Radu Greceanu, făcută de Dumitru logofătul, fiul lui Anastase Sufragiul, la 4 Februarie 1735, se păstrează actualmente în Biblioteca Centrală din Blaj. Ea a fost semnalată de Șt. Manciu în catalogul Bibliotecii și publicată apoi de d. Emil Virtosu. Această versiune românească, alcătuită din stihuri rimate de căte 15 silabe, poartă titlul: *Poveste de jale și pre scurt asupra nedreptei morți a Prea cinstițului Costandin Cantacuzino, marelui Postelnic al Tării-Românești și începe, ca în threnosurile grecești, cu o încercare de a capta compătimirea și indignarea cititorilor pentru marea nedreptate săvârșită:*

Pământule și ceriule, stealele și tu, lună
Boiai străini și rudelor, s'ascultați dimpreună
Impărații și Printipii și toată politia
De la mare până la mic, să vedeți istoria,
Pentru ca să vă minunați de marea strămbătatea....
și toată ticăloasa Tara această Rumânească
Cu toate mănăstirile împreună să jălească
Pre Costandin Postelnicul, pre Cantacozinescul,
Pre marele acela omu și prea înțeleptul!

Firul dramei se începe dela Mihnea Vodă, « scârba pustietății », care a închis 16 boeri mari, « și într-o noapte i-au omorât și casele li-au stins » și care l-a silit pe Postelnic să pribegiească, cu toată casa lui, în Moldova, la frații săi. Acolo, « în casa lor, șapte luni șezut-au, cu totul slăviți ». În răstimp, Mihnea, grămadind asupra lui la Constantinopol, pâră de viclenie, căptușite cu pungi de aur, Postelnicul este cerut cu mari amenințări de Sultan și Marele Vizir dela Domnul Moldovei. Neavând încotro, Postelnicul pleacă la drum, lăsându-și familia în Moldova. A luat cu sine numai pe nepotul său de frate, pe Dumitrașco, care rămas orfan, « sărac, lipsit, nenorocit », din « mahala de la Fener (Fanar), tocma de lângă mare, se aciuiașe în casa Postelnicului, unde fusese primit cu cinste.

Autorul se oprește aici pentru a face portretul nepotului, care avea să joace un rol sinistru în uciderea unchiului. « Era desfrânat și fără de rușine », când a intrat în casa Postelnicului, și totuși acesta îl iubea « ca pe un fiu » și « să nevoia cu învățături, ca să-l învețe minte ». Silindu-se « să-l scoată la cinstă », « l-a curtenit la Constantin Vodă și l-a rânduit la cămara domnească. Dar aci și-a dat în petic, căci « Arapul, cu spălatul nu poate să să albească ». « Necurății și curvării și multe furtișaguri » l-au silit pe Domn să-l gonească. Dar Postelnicul a intervenit, « i-au scos capul dâm moarte », « și iarăș, ca pre un fecior, de pururea îl iubea ».

Cu acest nepot, Cantacuzino pleacă la drum și, ajungând la Tarigrad, au intrat, noaptea, în casa Dragomanului « Panaïotoc », « care ajutor creștinilor pururea să arăta ». « Ca la un bun prieten, la el au năzuit ». Acesta îl primește cu cuvinte de îmbărbătare, îl ține ascuns în casa sa până domolește mânia Vizirului și apoi îl prezintă Vizirului. Postelnicul izbutește să câștige prietenia Turcului, care nu primește pungile lui Mihnea, « iar de la el mai puțintel, mai și de jumătate ». Mihnea Vodă este mazilit, iar Cost. Cantacuzino izbutește să așeze în domnie pe Ghica Vodă. Dar acesta nu poate rămâne multă vreme pe scaunul țării, fiindcă, nepuțând plăti haraciul este mazilit. În acel timp, Constantin Postelnicul, aflându-se la Poarta și-a dat toată truda ca să așeze

Portretul Postelnicului Constantin Cantacuzino, tatăl Stolnicului

în scaun, în locul Domnului mazilit, pe fiul acestuia, pe Grigore, care însă avea să-i fie fatal:

Că pre Grigorie au poftit, de i s'au dat domnia,
Pre acesta ce l-au omorit, pentru prietenia.
Așa fac și năpările mumânilor și omoară.

Că atunci el de ar hi lipsit, n'ar hi luat domnie,
Nici tată-său n'ar hi scăpat atunci den pușcărie.

Intrați în țară, Postelnicul a povăduit cu înțelepciune pe noul Domn până și-a întemeiat bine domnia și apoi s'a retras la satele lui, unde « cu lunile sădea », căci « iubea puștiul ca și o tuturăea ».

— Eu, zice, am bătrânit, ce mai voi eu în lume?
Că părticiaoa ce mi-au fost, eu mi-am luat din lume!
Nu-mi trebuiaște boerie, nici să fiu la Curte,
Feciorii mei că vor slui Domnului, la Curte.
Eu să-mi păzesc biserică și să mă pocăescu
Să să-mi postescu sufletul, de moarte să găndescu!

Intre acestea domnul pleacă cu ostile la Uivar (azi Ocna Mureșului): Nepotul Postelnicului, Dumitrașco Visternicul, rămas ispravnic al scaunului, cuprins de lăcomie, aruncă biruri și napăști pe bieții creștini, trimițând bani nenumărați la Tarigrad. Bătrânul, cuprins de ingrijorare, se duce la el și-l ia de scurt:

— Bre, Dumitrașco, ce lucrezi? Bre strângăți mîntea 'n cap,
Și socotește cea de apoi ce-ți va veni la cap!
Că tu știi țara aceasta, că mulți ca tine-ai pus,
Și Dumnezeu pre cei ce sănt răi la bine nu i-au dus!...

Dumitrașco, turburat, dându-și seama de calea cea rea pe care a apucat și temându-se că nu cumva slujitorii să se plângă Postelnicului și acesta să vădească Domnului ce « a lucrat acest câine turbat » și să-l lipsească de prilejul de a-și strângă avuție, se hotărăște să se cotorosească de bătrân. El scrie atunci Domnului că Postelnicul îi este vrăjăș, că nu lasă săracii să plătească dădile și samănă svonul: « că 'n locul lui Grigorie, pre Șerban au făcut » Domn.

Inspăimântă și pe Doamnă, sfătuind-o să fugă la Turci dăcindea (dincolo), că « bătrânul Costandin » cu Rumânii s'au unit și au făcut răscoala». Doamna, crezându-l, scrie soțului. Aceasta se pornește cu urgie împotriva celor trei copii ai Postelnicului ce erau la oaste. Ii înfruntă; și sudue; le vorbește împotrivă, fără nicio pricină. Acum apare în scenă un personaj nou: Caragea, grec țarigrădean, care se făcuse « prieten și fărat » cu Dumitrașco, ca « să mănânce pe bătrân ». Aceasta vîră intrigi în știre. « Altele zice către Domn », altele cătră fiili Postelnicului. Aduce mărturii false din știre. Il atâță pe Domn și-l aduce de poruncește să-i scoată din boierie și să-i « trimeată pre la sate ». Ceea ce urmează știm acum din cronică. Bătrânul ieșe înaintea Domnului și caută să-i potolească mânia. Totul e zadarnic. Ajuns la scaun, sare Dumitrașcu care atâță din nou pe Domn, sfătuindu-l să omoare pe bătrân. Domnul trimite atunci, noaptea, un căpitan, care ridică fără veste pe C. Cantacuzino într'un car și-l duce la mănăstirea Snagov. Dumitrașco intervine din nou cu intrigă, spunând că feciorii Postelnicului vor să răscoale satele, ca să scape pe tată lor. Atunci Domnul, întărătat, dă ordin căpitanului, la mănăstire, ca de grabă « să-i facă pieire ». Căpitanul poruncește egumenului ca, « foarte de grabă », să se toace, deschide biserică și trezește din somn pe bătrân. Acesta își dă seama că nu este încă vremea utreniei, dar vede că biserică este deschisă, « vede făclii și lumânări, că toate erau aprinse », se închină, se roagă, « varsă lacrămi neîncetate », când î se spune:

— Jupâne, mergi mergi să te priceștești
Că viața ceasta putredă vei să o priușnești.

Bătrânul se spovedește atunci la părintele duhovnic. « Toată noaptea stă la rugă, cu multă osârdie și dimineața s'au aflat la sfânta liturghie ». Iși ia iertăciune dela toți, se precizează cu sfintele taine și resemnat în față morții nu spune decât — Fie numele Domnului de acum blagoslovit. Eșind din biserică și, intrând în casă, egumenul poruncește « să facă ospătu boiarului ca să-l mai îmbuneze ». Dar Postelnicul se așează la masă, după orânduială. « Nimic din obște n'au ieșit », « dar din masă n'au luat nimic »:

— Ce zice: — Eu am ospătat pâinea cea îngerească
Și păhăr eu am primit să-mi dea viață cerească,
Mâncat-am trupul lui Hristos, nu voiu altă mâncare,
Și săngele lui am băut, să nu aibă însetare.
Vriadnică iaste hrana ceasta dă sațiu ca să-mi ţie,
Și altă mâncare nu poartescu, măcar cum să fie.

Aci, tocmai când era momentul culminant al tragediei: strangularea bătrânlui de stâlpul trapezăriei, se încheie poemă în singurul manuscris cunoscut până acum. Ritmul de 15 silabe, în care e scrisă, e greioiu în limba românească; versurile sunt uneori schioape, dar rima e bogată și variată, iar acțiunea bine înodată, cu momentele dramatice scoase ingenios în relief. În literatura noastră ea își are însemnatate deosebită căci este începutul unui gen literar nou, care va fi bogat reprezentat în epoca următoare, a Fanariotilor: cronica rimată.

BIBLIOGRAFIE. Textul poemei se păstrează în Biblioteca Centrală din Blaj sub nr. 216, f. 104—113 și a fost indicat de S. T. Maniculea în Catalogul Bibliotecii Centrale din Blaj, Blaj, 1939. Textul a fost tipărit de Emil Virtosu, O povestire inedită în versuri despre sfârșitul Postelnicului Constantin Cantacuzino, București, 1940. Titlul poemei este: *Povește de jale și pre scurt asupra nedreptei morți a prea cinstițului Costandin Cantacuzino marelui Postelnic al Țării-Rumânești, făcută dă prea bun și scumpă prietenie al său, întru semnare a dragostii și a ostenealii, tipărindu-se cu a sa cheltuială, însă grecească / iind. Si acum pre limba rumânească scoasă de Radul logofătul Greceanu, tot în viersuri tocmită asemenea ca și cea grecească. Cu care mică și nevedinică osteneală, ca în loc de plecată și smieră slujbă, mă închin dumneaei prea cinstiței jupâneasăi Stanca Cantacuzino a acestuiaș răposat C (ostantin) C (antacudino) iubită făcă /ind și, mai că prea luminatului și prea creștinului stăpânului nostru Ioan Constanțin B (asarab) B (râncoveanu), Voevod... Leat 7243, mesia Februarie 4. Însă scoasă după tipar și scrisă cu mâna de Dumitru Logofăt sinu Anastase Suf(r)agiul, în zilele prea luminatului domn Io Grigorie Ghica Voevod, trecând doi ani(i) dăni domnia Mării Sale, la Paste.*

I. Bianu și Dan Simionescu, *Bibliografia românească veche*, vol. IV, p. 25 nr. 32, așează tipăritura românească între anii 1696-1699, Snagov.

STOICA LUDESCU

VIEATĂ. Stoica Ludescu, cum semnează el pretutindeni în acte, era logofătul familiei Cantacuzino, omul lor de casă, « bătrâna slugă », cum însuși semnează în unele acte și se numește în cronică. Era cărturarul familiei, care scria actele și care poate a îndrumat în casa Postelnicului primii pași către slovele chirilice ale copiilor. Testamentul din 1681 al Doamnei Elina, soția Postelnicului, prin care, înainte călătoria la Sfântul Mormânt, dispunea de avereia ei după de moarte, este scris de el și « Catastiful de toate satele și moșiiile, rumâniile, viile și țiganii pe care le cumpărăse încă mai dinainte pe vreame când au fost Măria Sa < Șerban Vodă > în cinste boiaru, cu ale Măriei Sale dirept căștig » este scris tot de el, « bătrâna slugă a cinstitei sale case ».

Ca om al casei, Stoica Ludescu, a avut de împărtășit, cu stăpâni săi, suferințele prigonirilor și bucuriile triumfului. În vara anului 1672, când Grigore Ghica, hotărît « să surpe casa » Postelnicului Constantin Cantacuzino, « a pus la opreală mare în turnul clopotniței pe fiili Postelnicului — afară de Șerban, care se afla atunci în Turcia, împreună cu socii lui Matei și Șerban, a trimis la ocna mare și pe Stoica Ludescu — care a fost slugă bătrâna la casa răposatului Costandin

Postelnicul». Ludescu a stat închis doi ani fără două luni, până în Decembrie 1674 când venind în domnie, cu stăruința lui Mihai Cantacuzino, Duca Vodă, a trimis de l-a pus în libertate. Șerban Cantacuzino, după ce a apucat scaunul domniei, recunoșător pentru devotamentul bătrânlui logofăt al familiei, i-a încredințat sarcina de judecător al scaunului din Târgoviște. În această situație, Ludescu a ridicat din temelie, cu ajutorul Domnului, biserică din Ludești, pe valea Potopului, lângă Târgoviște. În tinda bisericii, Virgil Drăghiceanu a descoperit, acum cățiva ani, mormântul în care se aflau osemintele soției lui Ludescu, cu două fiice ale lor. Cronicarul a mai avut un fiu, pe Costandin Căpitanul. Acesta se afla în 1674, când Duca Vodă a luat Domnia, la Tarigrad, împreună cu Cantacuzenii. Trimes de nou Domn cu cărti împărătești, « ca să tie după obiceiu scaunul domnesc », a fost prins și pus în butuci, învinuit că « umbla cu minciuni ». Curând însă boierii dumirindu-se că într'adevăr Duca a fost investit cu domnia, fug spre munți, târind cu ei și pe Stoica. Dar Radu Năsturel, despărțindu-se la Curtea de Argeș de tovarășii săi, se întoarce cu Stoica în București, la nou Domn, care dă poruncă să fie scos din ocna fiul lui Stoica.

Acestea sunt știrile pe care le avem, până acum, despre Stoica Ludescu. După cum se vede, el a fost un cărturar mărunt, dela care cu greu va fi putut porni ideea îndrăzneață de a da un corp complet al cronicelor Tării Românești. Indemnul pentru aceasta, logofătul l-a primit dela familia Cantacuzenilor, care țineau să reabilitizeze memoria Postelnicului, dela Șerban Cantacuzino care avea interesul și mai ales dela Stolnicul Const. Cantacuzino, care tocmai aduna materiale pentru o istorie a neamului, după cum se vede din corespondența lui cu Generalul conte Marsigli. Acesta se interesa de Radu Negru, de Tătari, de lista Domnilor din Tara Românească, de Șerban Basarab, de Brâncoveanu și mai ales de originea română a neamului. Stolnicul răspunde: « Ceea ce dorește Signoria Voastră Prea Ilustră, cu trecerea timpului și cu mare trudă, aşa cum se poate, eu o fac în limba valahă, mai mult pentru a elucida analele acestei provincii ». E probabil chiar ca Stolnicul să fi dat o mână de ajutor la întocmirea compilației, căci logofătul Ludescu nu avea de unde cunoaște și nici nu se vede a fi fost un adânc cunoșător de limbă grecească, în stare să utilizeze poemele grecești, apărute cu cățiva ani mai înainte la Veneția.

I. COMPILATIA LUI STOICA LUDESCU. — Primind sarcina de a aduna și de a copia vechile anale pământene — poate în vederea unei sinteze pe care avea de gând, după cum se vede, să o pregătească Stolnicul Const. Cantacuzino — Stoica Ludescu a început prin a copia la rând, în ordine cronologică, cronicile scrise înaintea lui. În forma în care avem compilația, este greu de definit aceste izvoare. Dar de sigur cel mai vechiu, începând dela descălecăt și trecând repede peste primii voevizi avea ca sâmbure Vieata Patriarhului Nifon, împlinită cu domnia lui Radu cel Mare, a urmașilor săi și mai ales a lui Neagoe Basarab.

Primul izvor intrat în compilația lui Stoica Ludescu este deci acest vechiu corp de anale pământene, astăzi pierdut în forma lui primitivă.

Compilația lui Ludescu începe cu o vagă aluzie la descendența neamului din Romanii care au trecut apa Dunării și au descălecăt pe la Turnu-Severin și pe apa Oltului. Trece apoi după aceasta legenda lui Negru-Vodă, « mare herțeg pre Almașiu și Făgărașiu ». Acesta coborindu-se de preste munți « pre apa Dâmboviței », « cu toată casa lui și cu mulțime de noroade: Români, Papistași, Sași și tot feliul de oameni »,

a descălecăt pe Argeș, unde și-a pus scaunul domniei, făcând curți de piatră și case domnești și biserică mare și frumoasă ». Noroadele lui s-au tins pe sub munți, în jos, până la apele Dunării și ale Siretului. « Atunci și Basarabești, cu toată boierimea ce era mai înainte preste Olt, s-au sculat cu toții de au venit la Radul Vodă Negru, închinându-se să fie supt porunca lui, și numai el să fie Domn preste toți ». Regretatul istoric D. Onciu a lămurit cum s'a format această legendă și a scos la lumină sâmburile istorice din acest amestec de ficțiune și de vagi reminiscențe istorice.

După legenda lui Radu Negru, Ludescu, copiind de sigur mai departe vechiul letopis, ne dă, ca și vechile anale moldovenești, o listă a Domnilor până la Radu cel Mare, cu anii de domnie și uneori cu ctitorile și războaiele lor. Date ceva mai bogate se găsesc la « Mircea Vodă Bătrânul » (Mircea cel Mare) și la Vlad Tepeș, unde se dă povestea cetății Poenari, zidită cu cetățenii târgovișteni « care pe toți cății au fost tineri cu nevestele lor și cu fete mari, așa cum au fost împodobiți în ziua Paștilor, pre toți i-au dus... de au lucrat în cetate, până s'au spart toate hainele de pre ei ».

II. VIEATA PATRIARHULUI NIFON. — Dela Radu cel Mare înainte, compilația lui Stoica Ludescu reproduce — dacă nu cumva această parte era deja cuprinsă în vechile anale pământene — un fragment din Vieata Patriarhului Nifon (v. despre ea mai sus, vol. I, p. 81—85), scrisă de Gavril, Protul Muntelui Athos, în care vieata sfântului se împletește cu istoria Tării-Românești sub domniile lui Radu cel Mare, Mihnea cel Rău, Vlad Vodă cel Tânăr și Neagoe Basarab, a cărui domnie este înfățișată într'o aureolă de apoteoză.

După Neagoe Basarab, compilația trece în revistă domniile următoare, concentrând expunerea asupra luptelor fratricide dintre factiunile boierești, în jurul scaunului domnesc. La moartea lui Neagoe, se ridică în scaun fratele lui, Preda, ca să tie domnia pentru nepotul său, Teodosie, fiul lui Neagoe, dar boierii buzoeni nu-l primesc, ci aleg ca Domn pe Radu Vodă Călugărul. Teodosie fugă, cu frații și cu mama sa, doamna Despina, la Constantinopol, unde mai târziu a murit. În luptă care se dă la Târgoviște între Preda și Radu, Preda cade în luptă. Mehmet bei, venit prea târziu în ajutorul lui Preda, izbește pe Radu Vodă și-l prinde viu. Intorcându-se peste Dunăre, Mehmet bei, îngăduie, la Nicopole, lui Bădica comisul — vărul lui Preda — să taie capul lui Radu Vodă.

In aceste lupte sângeroase dintre partidele boierești era căt pe aci ca tronul Tării-Românești să fie ocupat de un turc. Mehmet bei, văzând că tronul țării a rămas vacant, a cerut Sultanului și a obținut domnia. Dar Stoica logofătul, care era capuchehaie la Constantinopol, a trimis veste în țară « ca să ridice Domn, cum mai curând, pre Radul Vodă din Afumați, pentru că pierde țara de Turci ». Atunci, în acel ceas de primejdie, « s'au adunat boierii toți și mari și mici și toată curtea și au ridicat Domn pre Radul Vodă din Afumați, ginerele lui Basarab Vodă » (Neagoe). Dar Radu Vodă are de susținut lupte grele cu Turcii, întreținuți de Mehmet, până când în cele din urmă este înlocuit cu Vladislav Vodă. Dar acesta n'a apucat să se instaleze bine în domnie, și este răsturnat de Pârvu Banul, pe care-l umilise. Radu dela Afumați se întoarce, de data aceasta cu învoiearea Turcilor, însă după 7 ani de domnie, este răsturnat de boierii răsărătiți, care-l prind la Râmnice și-i taie capul și lui și fiului său Vintilă. Patimile se aprind din ce în ce mai mult. Chiar un egumen ca Paisie, ridicat din mănăstirea Argeșului pe tronul Tării Românești, este adus să-si taie boierii. Luptele între partide se înverșunează. Capete de boieri mari din divanul domnesc

cad rând pe rând sub toporul călăului; multe case boierești apucă drumul pribegiei peste munți sau peste Dunăre, urzind intrigă la Constantinopol. Birurile pe țară cresc necontenit: «oae seacă», «năpaste», «găleata de pâine», «goștina de oierit», dijma din cinci stupi unul. Astfel, din frământări, din sânge și din suferințe se țese istoria Tării-Românești până la Mihai Viteazul. Pe acest fundal intunecat al istoriei naționale apare ca un fulger luminos epopeea războinică a eroului dela Călugăreni.

III. CRONICA LUI MIHAI VITEAZUL. — Pentru epoca domniei lui Mihai Viteazul, Stoica Ludescu reproduce o versiune a cronicelor lui Tudose Rudeanu, scrisă la curtea marelui Domn și copiată în familia Buzeștilor. Nu ne oprim asupra el, pentru că am analizat-o pe larg, la locul cuvenit (vol. I, p. 85-88).

IV. CRONICA LUI MATEI AL MIRELOR. — După moartea lui Mihai Viteazu, Ludescu încorporează în compilația sa o cronică în versuri grecești, alcătuittă de Matei Mitropolitul Mirelor. Matei, născut în Pogoniana din Epir, după ce fusese protosinghel și arhimandrit al Patriarhiei din Constantinopol, după ce colindase vreo 7 ani prin Moscova și Lemberg, a venit în Țara Românească, unde a fost bine primit de urmașul lui Mihai Viteazul, Radu Șerban Basarab, care i-a incredințat egumenia mănăstirii Dealu, din marginea Târgoviștei. În 1605, a fost hirotonisit ca Mitropolit al Mirelor, o provincie în Asia Mică, ai cărei creștini trecuseră în parte la islamism. A preferat însă să păstreze numai titlul de Mitropolit și să rămână mai departe egumen al mănăstirii Dealul, unde îl găsim încă la 1620, când copia, «cu mâna tremurândă, necăjit de bâtrânețe», o Evanghelie. Pe timpul căt a fost egumen la Dealu, el a scris în versuri grecești o cronică: *Istoria celor întâmpilate în Țara-Românească dela Șerban Vodă până la Gavril-Vodă, care domnește acum, întocmită de prea sfîntul Mitropolit al Mirelor chir Matei din Pogoniana și închinată prea slăvitului boier chir Ioan Catargi*. Aceast Ioan Catargi era pe atunci Ban al Craiovei și unul din cărturarii timpului, «om cu învățătură și cunoștințe întinse și frumoase», cum ne incredințează vîlădica. Crónica a fost dată de autor unui prieten grec, aflător atunci în Țara-Românească, Pană Pepanos, care după aceea s'a stabilit în Veneția, unde, mai târziu, a întâmpinat pe Stolnicul Constantin Cantacuzino, pentru a-l așeza la studii în Padova. Pană Pepanos a publicat crónica lui Matei al Mirelor, la un loc cu poema lui Stavrinos despre Mihai Viteazul, într-o tipografie grecească din Veneția, la 1638. Prin Stolnicul Constantin Cantacuzino — probabil — Stoica Ludescu a avut la îndemână opera Mitropolitului grec din care, înălțând dojanele, sfaturile, învățăturile, toate efusiunile, morale care aburesc povestirea evenimentelor — o utilizează, uneori traducând verbal, de cele mai multe ori rezumând-o. Cu ajutorul lui Matei al Mirelor, Stoica Ludescu înăudă evenimentele petrecute în Țara-Românească dela moartea lui Mihai Viteazul până la Matei Basarab. Se înfățișează astfel, într-o lumină simpatică, domnia lui Radu Șerban Basarab, socrul Postelnicului Constantin Cantacuzino, în slujba căruia se afla cronicarul, «Domn înțelept, bun și milostiv, și viteaz. Si pre toți streinii iubia, și țara lui bine o rânduise». Se pomenesc răsboalele lui victorioase cu Szekely Moise și cu Gabor Bathory; se trece apoi la Alexandru Iliaș, la Gavrilă Movilă; la Radu Mihnea, domnul cărturar, iubitor de ordine și ceremonial, cu educația încheiată în mănăstirea Iviron din muntele Athos și în Veneția; apoi la Alexandru Cuconul, și la Leon Vodă.

V. O CRONICĂ A LUI MATEI BASARAB. — Domnia lui Matei Basarab, din compilația lui Ludescu, se reazimă pe o cronică ce are și ea timbrul contemporaneității. Învălmășala și frământările dela sfârșitul domniei lui Leon Vodă și așezarea domniei lui Matei Basarab sunt notate precis: și fuga lui Matei Basarab și a boierilor care țineau cu el în Ardeal, și deputații numeroase trimise de Leon Vodă ca să-i aducă înapoi, și încercarea pribegilor de a se întoarce cu oști în țară, și trimesul lui Abaza Pașa, «popa Ignatie Sârbul din Nicopole, ca să vie să fie Domn, țărei cu voia pașii», și luptele care s'au dat, și lista boierilor și căpitanilor care au comandanțile ostile lui Matei Basarab și a boierilor care au căzut în luptă. Aceeași precizie și în ziarul de călătorie al Domnului la Constantinopol: plecarea din București: Decembrie 16 zile; intrarea doamnei Elina în scaunul din București: «Marți, Decembrie 18 zile»; sosirea la Tarigrad: «Ghenarie în 5»; sbuciumul dela Constantinopol pentru a împrăștia atmosfera părilor aduse de Radu Leon; audiența la Sultan: 9 Februarie; purcere din Constantinopol: 18 Februarie; intrarea în scaunul din București: «Duminică, Martie 10 zile» — Oricât de bună memorie ar avea cineva, la distanță de 2-3 decenii nu ar putea reconstitui așa de precis datele. Ele au fost notate de cineva care le-a văzut desfășurându-se subt ochii lui. Cine dintre contemporanii lui Matei Basarab, care a făcut parte din suita lui la Constantinopol, a muiat pana în călimără ca să le păstreze posteritatea? Regretatul N. Iorga înclina a atribui crónica lui Udriște Năsturel, învățătul cumanat al Domnului: «A-i atribui acest scurt letopis... nu ar fi, credem, prea riscant». Dar după înșirarea ctitorilor lui Matei Basarab, compilatorul Ludescu trecând la luptele cu Vasile Lupu — «Făcutu-s'au și răsboale în zilele lui» —, nu mai păstrează în crónica sa accentul contemporan. Răsboale sunt povestite fără amănunte precise, așa de sumar și de șters, încât nu mai avem impresia că au fost notate de cineva care ar fi luat parte la ele, sau că ar fi transcris știrile proaspete, aduse de cei ce se întorceau în triumf de pe câmpul de luptă. Nici cărăpacea care a stins pentru mai bine de 10 ani vrajba dintre cei doi domni, —când Vasile Lupu, în amintirea tatălui său, a zidit biserică Stela din Târgoviște, și când Mitropolitul Varlaam, care a așezat pacea, s'a întâlnit în cetatea de scaun cu Udriște Năsturel — nici aceste date nu sunt amintite. Si nici săborul de vîlădici și de preoți «a două țări surori», eşit din întâlnirea acestor doi mari cărturari ai timpului și în care s'a anamitezat Catechismul calvin, tipărit de Unguri pentru Români din Transilvania. Nu mai vorbim de aducerea imprimerilor în țară. Este greu de crezut că un cărturar ca Udriște Năsturel, dacă ar fi el autorul, ar fi trecut cu inima ușoară peste aceste evenimente. Afară numai dacă autorul compilației nu ar fi folosit isvorul decât parțial, ceea ce nu este exclus. În schimb la ultima cioncire a lui Vasile Lupu cu Matei Basarab, după intrarea în scenă a lui Gheorghe Ștefan, crónica dobândește iarăși timbrul contemporaneității. Datele sunt precise: «Domnul încălcă, cu toată curtea lui dela Târgoviște, Dumineca, Maiu 15 zile, iar când au fost Marți Maiu 17 zile, tăbăritu-s'au la sat, la Finta, pe apa Ialomiței». Tabloul câmpului de luptă are mișcare și viață. Se reproduc cuvintele de îmbărbătare ale lui Matei Basarab către ostași. În toiu luptei Domnul este rănit «cu un glonț, la piciorul stâng, din josul genunchiului». Dar Dumnezeu dă către seară un nor ploios, care se năpusti asupra taberei moldovenești, «cum ar cura un râu prea iute», cu «picături groase și vîrtoase ca o piatră, unde-i lovia, ticăloșii, îndată cădea de pe cai jos și se făcu în tabăra lor apă multă, ca o bală tinoasă. Si aşa fiind, Muntenii se năpustesc asupra lor și-i sfărâmă. Vasile Vodă, cu ginerele său Timuș și cu puțini călări, de-abia

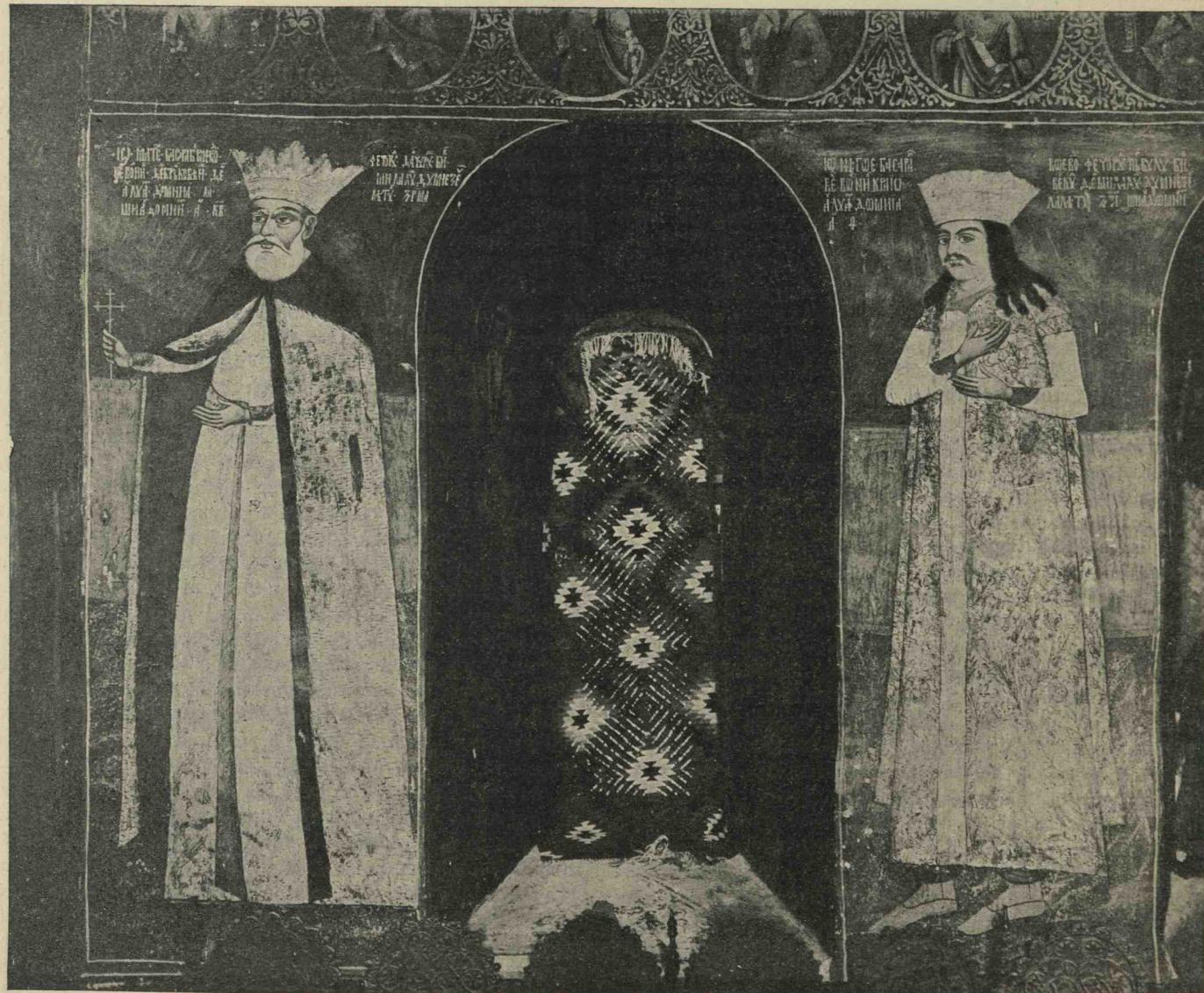
au scăpat cu fuga, «trecând la Moldova pe la Galați, însă noroc au avut, căci au înoptat».

Tot astfel contemporane sunt și notele care urmează despre răscoala seimenilor, care a turburat ultimele zile ale înțeleptului Domn. Scena e povestită dramatic: «Mateiu Vodă, fiind rănit de războiul căzăcesc, zacea în patul lui și nu putea să se repause și să-și caute leacul ranei sale de necazul slujitorilor lui». «Acestia se îndrăciră de se nebuniră... și-și bătea joc de dânsul și în toate zilele sbiera în curtea lui și lă tunurile de le scotea afară la câmp și intra în casă unde zacea, de-l pedepsia (chinuia), și se lăudă că ei au bătut războiul Cazacilor, cerându-i să le dea câte trei lefi, iar de nu, vor sparge cămăra și singuri își vor lua... Si zicea să-și lase de-acum scaunul și să se facă călugăr, că au îmbătrânit». Intr-o zi, se strânseră cu toții în curtea domnească să prindă pe doi boieri pe care-i bănuiau că sfătuiesc pe Domn să nu le dea lefi. Si, continuă cronica cu isbuiniri de ură, care nu-și are locul decât la cineva care narează pentru fapte contemporane: «Si aşa, fiind ei *turbați ca niște porci fără de nici o rușine*, se surără sus în casele domnești și dederă năvală unde zacea Domnul lor, căutând pre acești boieri, supt căpătaiul lui, supt paturi, prin poduri, prin cămări,

prin lade, până-i găsiră și așia dinaintea lui, i-au luat, căt se cutremura lōcul de groaza lor, dezbrăcându-i de haine, bătându-i nemilostiv până i-au scos afară la câmp și acolo i-au omorit».

In răstimp Doamna Elina moare, îngropată cu mare cinste în biserică domnească din Târgoviște. Frământările provocate de răsvrătirea seimenilor însă nu se potolesc. Intr-o zi, pe când Domnul vindecăt la picior eșise «la preumblare către Argeș, învățejindu-se de-acolo, dorobanții și seimenii i-au închis porțile și i-au esit înainte la sănțul cel mare, cu toate tunurile, oprind pre Domnul lor, ca să nu mai între în cetate, zicând, că de-acum înainte nu le mai trebuie să le mai fie lor Domn, ci sau să iasă din țară, sau să se călugărească. Deçi așa au șezut cu toți boierii lui, obidit, din josul orașului, trei zile; și nici pâine nu lăsa să-i aducă să mănânce din averea lui și din toată cinstea domniei lui». Numai după ce le-a făgăduit să le dea bani din destul, l-au lăsat să intre în cetate.

VII. După moartea lui Matei Basarab compilația lui Stoica Ludescu continuă cu știri care au un caracter contemporan și care pot fi, de data aceasta, chiar amintirile

Neagoe Basarab și Matei Basarab, fresce din Mănăstirea Hurez, ctitoria lui Brâncoveanu.

(Din Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I)

personale ale compilatorului. Zarva seimenilor, care a amărit ultimele zile ale lui Matei Basarab îsbucnește cu furie, îndomnia următoare a lui Constantin Șerban Basarab — cumnatul Postelnicului Cantacuzino — a cărui figură este prezintată în lumină frumoasă: «om bun și înțelept și bland... judecăți drepte săcea... pre niminea nu obidia, ci cu blândețe și cu cuvinte dulci pre toți și măngâia și gândi să facă mult bine țării și se bucura toți și moșnenii și streinii». Dar aceste intenții nu putură să aduse la îndeplinire. Domnul, sătuindu-se cu boerii, făcu greșala de comunică căpetenilor oștirii sale intenția de a scoate pe seimenii sărbi din oștire. Căpetenile încuscrise cu seimenii, le desvăluiră acestora planul Domnului, și cu toții, înuriați, se răsvîrătără, asasinând boierii de frunte — între alții pe vîstierul George Carida, bunicul cronicarului Radu Popescu, și pe Papa, fiul Predei Brâncoveanu, tatăl viitorului Domn. Apoi se năpustiră asupra bisericilor: «Călcără și svintele biserici ale lui Dumnezeu, încă slujind preoții svântă liturghie, iar ei intra în biserici de-i scotea de păr afară, și-i desbrăca de vesminte, și jefuia svintele biserici și prestoalele, și lăua potirele de au vărsat jos svântul sânge și trup al Domnului nostru Isus Hristos... Svintele vestimente făcute-le-au muerilor și fetelor conteșe; din procove, făcut-au căițe și altițe. Si vindea cărțile bisericii la târg». De această năpaste n'a putut scapă țara decât atunci când Domnul, împlinind un vechiu gând al lui Mateiu Basarab, a chemat în ajutor pe Gheorghe Ștefan, Domnul Moldovei, și pe Gheorghe Racoți al Ardealului, și împreună cu aceștia, cu oastea ce-i rămăsesese credincioasă, s'a învârtejît asupra rebelilor și i-a nimicit, spânzurând la roată pe Hrizea Spătarul, pe care răsculații îl alese să Domn. Dar aceste turburări interne aduc mazilirea lui Constantin Basarab și înlouuirea lui prin Mihnea.

VIII. Dela Mihnea Vodă înainte, Stoica Ludescu, povestind evenimentele la care a fost martor și părtăș — căci el era omul de casă al familiei Cantacuzino, împărtășind cu ea vicisitudinile soartei — concentrează interesul asupra împrejurărilor care au pregătit asasinarea Postelnicului Constantin Cantacuzino — eveniment care, prin turburările adânci pe care le-a avut în viața țării și prin consecințele lui îndepărtat, a intrat pe primul plan în istoria timpului.

Domnul Mihnea-Vodă, care usurpare din domnie pe cumnatul Postelnicului, Constantin Basarab, scoase pe Cantacuzino din funcția de mare logofăt al curții și-l sili să se retragă la moșia sa Filipești, din Prahova. Câteva luni mai târziu, după ce boierii destăinuise să în Ardeal Pașei intențile de trădare ale lui Mihnea, Domnul, înuriaț, trimise din Târgoviște, pe căpitanul Odor cu plăiesii Ialomiței, să prinze pe Postelnicul Cantacuzino și pe ginerele său, Pană Filipescu Spătarul, pe care-i credea vicleni, și să-i omoare. Aceștia, prințând de veste, fugiră prin muntii Prahovei, fugăriți din urmă de trimișii Domnului. Dela Brașov, unde scăpaseră, ei trecu în Moldova, la frații Postelnicului, și de acolo Postelnicul plecă la Constantinopol, unde fusese chemat de Poartă, spre a se desvinovăti de învinuirile aduse de Mihnea Vodă. Acolo, C. Cantacuzino se apără așa de bine, încât prizonitorul, Mihnea Vodă, se vede silit să fugă în Ardeal, în timp ce el — Postelnic — se întoarce în țară la numirea nouului Domn, Gheorghe Ghica.

După domnia de un an a lui Gheorghe Ghica, urmează fiul acestuia, Grigore Gheorghe Ghica, sub care Postelnicul se credea asigurat, deoarece, ca recunoștință din partea Tânărului Domn, pentru sprijinul dat la obținerea tronului, primise dela acesta legămant scris, prin care i se garantă liniștea vieții. Dar această prietenie fu de scurtă durată. În curând, avea să se abată asupra bătrânlui sfetnic, năpasta.

Drama începe să se desfășoare pe câmpurile de luptă, dincolo de hotarele țării. Grigore Vodă se află în tabăra turcească, împreună cu Tătarii și Moldovenii. În lagărul muntean, se află și Constantin Stolnicul — pe atunci un copil de vreo 15 ani — care îndeplinește pe lângă Domn sarcina de postelnic, alături de cei doi frați ai săi mai mari, Drăghici și Șerban Logofătul.

După încheierea campaniei, se răspândește în tabăra munteană svonul că Șerban Logofătul cu frații săi și alți boieri prieteni, ar fi încercat să îndemne pe căpitanii și slujitorii ca să părască vizirului pe Grigore Vodă de trădare față de Poartă, pentru ca, în cele din urmă, să ceară Domn pe Șerban Logofătul. Svonul, trecând din gură în gură, intră în urechile Domnului, care la început nu suflă un cuvânt, dar după ce și ia ziua bună dela vizir și se desparte de oștirea turcească, conăcind într-un loc, la amiază, poruncește vătafului de aprozi să arresteze pe frații Cantacuzino și pe ceilalți boieri, care umblaseră cu vicleșug. În același timp, și din țară sosise Domnului știri dela Doamna și dela caimacamii lăsați de el în București, dela Stroe Vornicul Leordeanu și dela Dumitrușo Cantacuzino, că tatăl Cantacuzinilor se laudă că «el a popit pe Grigore Vodă și el îl va despăpi», că trimite oamenii lui «pre marginea turcească, hulind numele Domnului de rău și hain», că zăticnește oamenii țării și nu-i lasă să dea dajdiile împărătești.

Fără să bănuiască nimic din aceste intrigi, bătrânlul Postelnic, aflând știrea că fiile săi au căzut în năpasta, ieșe într-o întâmpinare Domnului la Craiova, dar Grigore Ghica îi arată dela început «o față foarte posomorită»; și vorbește cu aluzii începătoare — «îi vorbia cam alătura cu calea», zice cronicarul — și, în cele din urmă, se plânge de copiii Postelnicului că sunt răi și vicleni.

Venind la scaunul de domnie, Ghica, punând în libertate pe ceilalți boieri arestați, taie la nas de-o parte pe Șerban Vodă», pentru că — zice cronica — se numea a fi Domn. În același timp, trimite, în toilă noptii, dorobanți să ridice pe bătrânlul Postelnic din asternut și să-l ducă în mănăstirea Snagovului, de lângă București.

Era în pragul sărbătorilor de Crăciun ale anului 1663, în noaptea de Sâmbătă spre Duminică, 20 Decembrie. Cronica scrisă de Stoica Ludescu, «bătrâna slugă a Cantacuzenilor», ne spune cum Postelnicul, cu presimțirea morții apropiate, a stat la două zile «la dumnezeiască rugă tot în genunchi la sfintele icoane» și să preceste cu trupul și cu sângele Mântuitorului. Sorocul zilelor lui era încheiat. Seara, pe vremea cinei, gelații lui Vodă îl duc în sala trapezariei și acolo, legându-l de stâlpul cel mare, l-au sugrumat.

Năpasta împotriva Cantacuzenilor nu se sfârșește cu moartea Postelnicului. După mazilirea lui Grigorașo Vodă, Drăghici Spătarul Cantacuzino, trimis înainte la Constantinopol, ca să așeze, prin legăturile lui acolo, domnia lui Radu, fiul lui Leon, este suprimat de Greci — explică Ludescu — «căci nu-i lăsa de tot în voia lor să mănânce și să prade țara, iar el, ca niște draci, înțelegând, mai rea pismă puseră și otrăviră pretețiosul Drăghici Spătarul, omorindu-l acolo în Tarigrad». După răsreturnarea lui Radu-Vodă, care, înțețit de Stroe Leurdeanu și de Greci, pusese la cale uciderea boierilor — firește în cap cu Cantacuzenii — «sus în casele domnești» — urmează o scurtă epocă de înșeninare. Prin stăruințele boierilor, fu ales Domn «un boiaru, anume Antonie Vornicul, den sat den Popești, den județul Praovie».

Domnia lui Antonie Vodă este înfățișată cu simpatie, — o domnie de împăcare a urilor deslănituite și de reabilitare, a memoriei Postelnicului. Intrat în scaun în Săptămâna Patimilor, Antonie Vodă, în «Duminica Sintelor Paști, fiind toți înaintea bisericii... făcut-au mare jurământ împreună cu toți boierii, căte unul căte unul, fiștecare puindu-și mâi-

nele pre svânta Evanghelie, jurând pre puternicul svântul nume al Domnului Dumnezeului nostru Iisus Hristos, cum vor sluji Domnului său, lui Antonie Vodă, cu dreptate, și cum să lipsească pisma și mozareria și hicleșugul din mijlocul lor; numai de acum înainte să locuască toți într-o adeverată dragoste, ca niște adeverați creștini...». Si «istovind jurământul, toți au îscălit cu mâinile lor la izvodul jurământului».

In timpul acestui Domn, «care făcea judecăți drepte și căuta de rândul țării și al săracilor», fiul Postelnicului Cantacuzino și mama lor, «jupâneasa Elina Postelniceasa», s-au prezintat în divanul domnesc, acuzând pe Stroe Vornicul Leurdeanu că a pricinuit moartea pe nedrept a Postelnicului. Stroe răgăduiește: «nu este el cu nimic vinovat de săngele acelui creștin... vrând — adaogă Ludescu — să se ascunză ca Cain de săngele frăține-său, lui Avel». Părăsii scot atunci 3 răvașe «scrise cu mâna lui cătră un hoț asemenea cu el, Costandin Paharnicul Verzariul... ca să facă lui Costandin Postelnicul moarte, iar într-alt chip nu», care «s'au citit în divanul cel mare și le-au văzut singur Stroe Vornicul și n'au mai putut prinde bâha, că erau scrise de mâna lui». Domnul cu Mitropolitul Teodosie și amândoi episcopii, cercetând Pravila, osândesc pe vinovat la moarte. Atunci Doamna Elina și copiii ei se roagă de Domn să-l ierte de moarte, trimițindu-l mai bine la călugărie. Antonie Vodă poruncește să-l scoată afară din divan, «cu răvașele lui cele de vânzare, de se arătară tuturor noroadelor, ca să-l știe toți că s'au asemnat cu Iuda și l-au ivit Dumnezeu ca pre Cain». Apoi l-au dus la mănăstirea Snagov, unde l-au călugărit, puindu-i numele, în monahism, de Silvestru.

Condamnarea lui Stroe Leurdeanu turbură din nou vieata publică a Țării-Românești. Adversarii Cantacuzenilor alcătuiesc «o ceată spurcată», care «noaptea se strângă la casa lui George Vornicul Băleanu» și «uneltia pieirea lor». Cantacuzenii se plâng Domnului. Antonie Vodă, aducând plângerea lor în divan și negăsind în sarcina lor nicio vină, scoate din dregătorii boierii unelitori și le poruncește să «meargă la țară, să șează la casele lor». Aceasta îndărjește și mai mult partida Bălenilor, care nu se lasă până nu provoacă mazilirea lui Antonie Vodă și readucerea în domnie a lui Grigorașco Ghica. Cu acesta, începe o eră nouă de prizoniri împotriva Cantacuzenilor. Călugărul Silvestru, aflând de întoarcerea lui Grigorașco, își leaptă rasa de monah și aleargă la Odrii, ca să se închine Domnului. Apoi se însoțește din nou cu ceilalți boieri și cu Grecii și pornesc lupta împotriva adversarilor. «Multe case au pustiit, că toată pisma lor era mai vârtos ca să surpe casa răposatului Costandin Postelnicul, că nu se sătura de săngele lui, ci și acum tare se nevoia ca să omoare și pre feciorii lui», se văicărește Ludescu. Așteptau să se întoarcă în țară Șerban Cantacuzino dela Tarigrad, ca să pună mâna pe toți, dar acela, înștiințat în drum de maică-să, despre cele ce se urzeau în țară, se întoarce înapoi. Adversarii, văzând că le-a scăpat Șerban, «fac svat drăcesc»: «pun la opreală mare în turnul clopotniței» pe ceilalți frați și trimet la ocnă rudele apropiate și devotații, între care și «pre Stoica Logofătul Ludescul, care au fost slugă bătrână la casa răposatului Costandin Postelnicul». Domnul plecând cu oastea, ispravnicii lăsați de el — Gh. Băleanu, Stroe Leurdeanu și Hrizea Visternicul — scot din turn pe frații Cantacuzino «și-i ducea afară din cetate, înaintea temniței, de-i bătea în toate zilele pre talpele picioarelor și-i spânzura de mâini cu sfoară și-i muncia în tot felul». Dar Șerban — cel scăpat — care veghea dela Tarigrad asupra fraților săi, izbutește să trimeată în țară un capegi-bașa, cu poruncă împăratăesc. Turcul, fără veste, intră în casele domnești; ceru să i se predea

boierii arestați și astfel îi scăpă din mâinile dușmanilor lor în care intrase «covăseala dracului». Nici în domnia următoare, a lui Duca-Vodă, Cantacuzinii nu sunt liniștiți. Din nou arestați, din nou scăpați, și toate aceste prizoniri ale lor nu se sfârșesc decât cu urcarea în scaun a lui Șerban Cantacuzino. Domnia lui Șerban Cantacuzino este înfățișată în lumină simpatică. Cronicarul nu știe nimic de răzbunările săngeroase împotriva adversarilor, cu care Șerban și-a inaugurat domnia. El începe prin a arăta dificultățile domniei:

«Tara, fiind spartă și răsipită pentru multe nevoi și greutăți ce au fost împresurată încă din zilele altor Domni», «nu putu nici într'un chip să o îndrepteze», mai ales că împresurase Turci cu dări de bani și cu «zahările». El povestește apoi participarea țării la luptele Turcilor dela Viena, dela Buda, dela Seghedin. Înseamnă pe larg călătoria Doamnei Elina, întovărășită de fiul ei Mihai Vel Spătar, la Sfântul Mormânt; pomenește moartea și înmormântarea ei la Margineni, în «gropnița ce este în tinda bisericii din dreapta, alătura cu gropnița soțului ei», și încheie cu un act de adeverată clemență al Domnului: căsătorirea fiicei sale, Alexandra, după Gligorașco Postelnicul, feciorul lui Ivașco Băleanul, fost mare logofăt. «O mare minune au făcut acel Șerban Vodă cu ginere-său Gligorașco. Că tatăl lui Ivașco și moșiu-său Gheorghe din Băleni, fost-au mari vrăjmași asupra lui Șerban Vodă și a toată casa părinților lui». La venirea lui Șerban Vodă, Ivașco și fiul său fugiseră în Moldova. Ivașco au murit în pribegie, Gligorașco s'a tras în Ardeal. «Înțelegând de bun sfat și înțelepciunea acestui cocon, Gligorașco Postelnicul, îndată au trimes de l-au adus împreună cu maica lui aici, în țară, și către aceia n'a mai pomenit vrăjmașia lor cea dintăru, ci cu inimă curată l-au iertat și l-au făcut lui ginere... Si s'au mirat și mari și mici de acest lucru ce au făcut Șerban Vodă». La flăcările unui nou războiu, încins între Turci și Austriaci, în care generalul austriac, Veterani, pătruns în țară pe la Turnu-Severin, este întors înapoi prin solia plină de tact a lui Constantin Brâncoveanu, se încheie compilația lui Stoica Ludescu.

Compilația lui Stoica Ludescu, este cusută, după cum se vede, din părți inegale ca întindere, ca valoare istorică și formă literară: unele epoci reduse la câteva date seci și acelea nesigure, altele expuse pe larg cu detalii prețioase pentru istoricul care nu se mărginește la schema faptelor principale privitoare la transformările urmate în structura unei societăți, ci caută să prindă și culoarea particulară a timpului. Ca izvor istoric, Ludescu trebuie utilizat cu grijă. El este «bătrâna slugă a Cantacuzenilor», care resfrângă în scrisul său sentimentele și resentimentele familiei de care-și legase vieata și pentru care suferise doi ani de ocnă. Mihnea Vodă, cel care a deslănit priogana împotriva Cantacuzenilor, este înfățișat ca fiind «de neamul lui, grec cămătaru. Tată-său l-au chemat Iane Surdul, iar pre dânsul l-au chemat din botez, Franți. Deci îsvodindu-se de mic a urma lui Ismail, feciorul Agariei, fugit-ai dela părinții lui de s'au dus la Tarigrad și s'au curtenit la Kinan-Pașa, zicând că este fecior Radului Vodă, nepot Mihnii Vodă». Disprețul și ura lui împotriva lui Mihnea se vede des în cursul narăriunii. Aceasta «îmbrăca pe dorobanți tot cu haine spahicești înădăduia în ei, ca Irod împăratul în Irodiada, când tăia capul Sfântului Ioan Botezătorul pentru dragostea ei; deci cât folos au avut Irod de dânsa, atâtă au avut Mihnea de ei». Asasinarea Postelnicului, e înfățișată ca o cursă a Diavolului, «pismașul neamului omenesc». «Diavolul găsi două vase rele, unul românesc, altul grecesc, vel Vistiariu Tarigrădeanul». La moartea Postelnicului el izbucnește — influența poemei pe care am analizat-o mai sus (p. 232—233) — într'un

adevărat threnos: « O, diavole, răul pismașiu neamului omenesc, cum prilestiși (amăgiși) pre Grigorie Vodă de omorii pre Costandin fără judecată, fără vină nimică? Iară țara toată plângă pre Costandin Postelnicul, că au pierdut un stâlp mare, carele au sprijinit toate nevoiețile țărei. Plângu-l și săracii că și-au pierdut mila. Plângu-l care au avut de la el multă căutare, plângu-l și pagânii și creștinii și toate țările care l-au știut și nu l-au știut, ci numai de numele lui au auzit pentru multă înțelepciune și bunătate ce făcea în toate părțile... ».

Iată acum, cum sunt infățișați, prin contrast, boerii amestecați în complotul urzit împotriva Postelnicului. Mai întâi Costandin, fiul Radului Armașul Vărziari: « cum nu se poate face din mărăcine struguri, și din rug smochine, așa nu se poate face din neamul rău bun; ci din varza cea, rea ce-i zic morococean, au eșit fiu-său și mai morococean... Sămânța acestor neleguiți și îndrăciți s'ar cădea, ce ar fi parte bărbătească, să se scopească, ca să nu mai răsară muștar și ardeiu, ci să se topească și să se canonească ».

Iată pe tatăl lui Costandin Vărzarul: « Radul Armașul era de moie Român. Și tată-său era grădină de verze la Ploiești, pentru aceia numele lui s'au poreclit de i-au zis: Vărziariul. O rea sămânță au fost, că nu s'au făcut varză bună, ci de nimic au răsărit fiul dracului ».

Ura sau simpatia lui îmbrăcă adesea forme biblice. Bătrânul logofăt găsește necontentit, pentru oamenii și faptele pe care le povestește, paralele în texte biblice. Grigorașco Vodă s'a căit de moartea Postelnicului, « cum s'a căit, pentru moartea Domnului nostru Iisus Hristos, și Iuda ». Stroe Leurdeanu, Gr. Băleanu și Hrizea Vistierul, care au închis pe frații Cantacuzino și-i chinuiau, « se asemănă cu Maximian și Diocletian, muncitorii creștinilor și cu spurcatul Arie ». Pre Șerban Cantacuzino « l-a scos Dumnezeu din calea pierzării și l-a îndreptat pre calea măntuirii, precum au îndreptat și pre cei trei filozofi care i-au trimes Irod să ispiteză de naștere lui Hristos ». Câteodată logofătul încearcă pe aceste teme de paralele biblice să scoată efecte retorice, ca atunci când ne povestește că seimenii « părîră pre Domnul care era Constantin Șerban Basarab, cunnatul Postelnicului lor, la pagânii care niciodată nu pohtesc binele creștinilor. Iuda părî pre Domnul nostru Iisus Hristos la pagânii Ovrei: cum că el se laudă că este fiul lui Dumnezeu, iar dorobanții părîră pre Domnul-seu la pagânii Turci. Iuda vându pre Hristos în 30 de talanți, iar ei se vândură robi Turcilor în toată viața lor. Ovrei deaderă acel checiung pre un sat a fi de îngroparea streinilor, iar ei singuri se deaderă mâncare cainilor. Iuda se deade singur spânzurării, iar ei singuri se deaderă încării, că s'au încercat cu totul. O nebunie nespusă... ».

Acest fel de citate și de paralelisme biblice, de invective și imprecații, care se întrețesă prea des în partea finală a cronicei, fac să lâncezească interesul pe care-l trezesc linile simple ale evenimentelor în încordarea lor dramatică. Artificiile retorice ale bătrânlui cronicar par azi naive și vetuste. Indignarea și ura nu trezesc în sufletul lui, alimentat mai mult cu lecturi biblice și hagiografice, ecouri atât de largi și de puternice, încât să se cristalizeze în forme literare, care să poată trăi dincolo de lumea și de epoca lui.

Cronicarul cantacuzinesc stă astfel cu mult în urma cronicarilor moldoveni, și prin lipsa de obiectivitate și prin darul formei literare, dar el are meritul de a ne fi păstrat, în compilația sa, cele mai vechi anală ale Țării-Românești și de a fi înodat povestirea evenimentelor de la descălecăt până în vremea sa.

BIBLIOGRAFIE. Ediții: Textul cronicii lui Stoica Ludescu a fost publicat pentru întâia dată, la Chișinău la începutul sec. XIX sub titlul *Istoria Tierei Romanesci de cănd au descălecăt România*, în Magazinul istoric pentru Dacia supuț redacția

lui A. Treb. Laurianu și Nicolae Bălcescu, tom. IV, 1847, p. 231–372 și V (1847), pp. 3–32. O altă versiune după un manuscris, aflat în Biblioteca Mitropoliei din Chișinău, copiat de ierodiaconul Daniil, a fost publicată de G. Ioanid în *Istoria Moldo-României*, București, 1858, vol. I, p. 1–165. O altă versiune cu multe interpolări a fost publicată de Stoica Nicolaescu, în *Revista pentru istorie arheologie și filologie*, vol. XI, partea I, 1910, p. 97–186 și XI p. 2, p. 346–355. I. Minea. *O versiune a cronicii lui Stoica Ludescu*, în *Cercetări istorice*, I, 1925, p. 2–7.

STUDII: Gr. Tocilescu, *Studii critice asupra cronicelor române*, în *Revista pentru istorie arheologie și filologie*, anul II, vol. III, 1884, p. 270–288; N. Iorga, *Căteva note despre cronicile și tradiția noastră istorică*, în *Analele Acad. Rom. Secț. Ist. seria II, tom XXXIII*, 1910, p. 141–146; N. Iorga, *Cronicile muntești. Cronicile din secolul al XVII-lea*, în *Analele Academiei Române. Mem. Secț. Ist. seria II, tom. XXI*, 1898–1899, p. 303–462. O părere deosebită în privința alcătuirii cronicii, la D. Onciu, *Din istoria României*, Socec, 1913, p. 81–85 (retipărită și în *Biblioteca pentru toți*, nr. 361–362, p. 102–103). Studii despre Stoica Ludescu, în afară de studiul amintit al lui Iorga: C. Giurescu, *Contribuții la studiul cronicelor muntești*, București, 1906, p. 5–8. Al. Lapedatu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice* I, 1908, p. 161–165: *Noi monumente istorice. Biserică din Lustiș* (cătorii lui Stoica Ludescu) în care se găsesc mormintele soției lui Stoica Ludescu, Ecaterina, și a fiilor lui: Lencuța și Anca. Al. Ciorănescu, *Un act al lui Stoica Ludescu în Revista istorică*, XX, 1934, p. 219–220. E o mărturie la mâna lui Goran Logofătu pentru o moie dela Tigănești, pe Mostiște, din Ilfov. Cronicarul semnează aici: « Stoica Logofătu Liudescu, spravnicul scaunului Târgoviștei ». G. Popa, *Averea lui Șerban Cantacuzino și întemeierea mănăstirei Cotroceni*, în *Revista Iсторică Română*, IV, 1934, p. 300–306. Actul este scris de bâtrâna slugă a cinstitei sale case, Stoica Liudescu și terminat în Decembrie 1681. Rezumată și extrase din părțile principale ale studiilor citate mai sus au dat N. Simache și Tr. Cristescu, *Letopisul cantacuzinesc*, 1290–1688, Buzău, 1942. Este însă de regretat că autorii uită să pună semnele cătării după pasajile destul de întinse pe care le reproduc dela alții.

RADU POPESCU

Compilația lui Stoica Ludescu a ajuns și la cunoștința adversarilor și era firesc ca acestora să nu le convină a fi infățișați contemporanilor și viitorime în lumina de blestemă în care îi infățișașe istoricul cantacuzinesc. Cel mai cărturar dintre ei, Radu Popescu, om cu cultură largă și cu talent literar, fiul Visternicului Hrizea, care pierise ucis în chinuri de Șerban Cantacuzino, a apucat pana ca să întocmească o altă compilație pe un plan nou și ca să povestească lupta dintre ai săi și dintre Cantacuzeni, în lumina care le era prielnică.

VIEATĂ. Radu Popescu are o viață plină de peripeții dramatice, cu trăsături de adevărat roman: sguduită în tinerețe de tragedii familiare, de neașteptate întorsături ale soartei, care fac din fiul unuia din cei mai bogăți și mai puternici oameni ai Țării Românești, un boier scăpătat, pentru ca apoi să-l ridice pe treaptă cea mai înaltă a ierarhiei boierești, și în cele din urmă, să-l aducă a-și închină zilele în chiliile unei mănăstiri.

Era fiul lui Hrizea Vistierul, din satul Popești al județului Ilfov. Bunicul său, Gheorghe Carida — nume ce trădează o origine grecească — fusese vistier pe vremea lui Radu Leon și a lui Matei Basarab și a fost ucis în răscoala seimenilor din 1655, când i s'a jefuit și toată casa. Tatăl cronicarului — Hrizea — a luat în căsătorie pe Maria, fiica Marelui Ban Gheorghe Băleanu, căpetenia partidei de boieri care duceau lupta înversată împotriva Cantacuzinilor.

In încăierarea dintre cele două partide boierești, în care a căzut victimă Postelnicul Constantin Cantacuzino, Hrizea a jucat un rol de frunte. După moartea Postelnicului, el era în capul partidei boierești, care ducea mai departe lupta contra Cantacuzinilor.

Pe timpul lui Duca Vodă, când Domnul, din porunca Turcilor, pornise cu ostirea în ajutorul trupelor turcești, împotriva cetății Cehrinul, rămân în țară ca spravnici de scaun, între alții, Hrizea Visternicul și Logofătul Șerban Cantacuzino, fiul Postelnicului, cu misiunea specială de a supraveghea ridicarea unor ziduri la curtea domnească. În acele împrejurări, Șerban Cantacuzino, care intrase în legături de dragoste cu Doamna,

și-ar fi dat gândul pe față: «bune case de Domn Tânăr». De fapt, el umbla încă de atunci după domnia țării, indemnăt între altele și de faptul că în Constantinopol fusese numit Vizir un bun prieten al său, Cara Mustafa. În aceste împrejurări, vine în București un cihodar din Constantinopol, cu vesti pentru Șerban Cantacuzino. Întâmplarea face ca să iasă în calea Turcului, care căuta pe Șerban, Hrizea și-i spune trimisului că el este Cantacuzino. Astfel scrisoarea și destăinuirile cihodarului sunt aflate de Hrizea, care le comunică Domnului Duca Vodă. Șerban Cantacuzino, înștiințat de cele întâplate prin Doamna lui Duca Vodă, Anastasia, fugă peste graniță și, curând după aceasta, isbutește să capete la Constantinopol, domnia Țării-Românești.

Șerban Cantacuzino, nevoit să mai rămână câteva zile pe țărmurile Bosforului, ca să-și consolideze domnia, trimite prin nepotul său Brâncoveanu, poruncă la București, ca să se așeze în scaunul domnesc ca locțiitor ai săi — caiacami, cum se zicea pe atunci — Badea Voronicul Bălăceanu și Hrizea Vistierul. Dar această cinste deosebită, pe care Șerban Vodă o aducea celui ce făcuse parte din tabăra care pusese la cale pieirea tatălui său, nu era pornită din sentimente sincere.

In 1680, pe la sfârșitul lui Februarie, Hrizea este închis din porunca Domnului, sub învinuirea că ar fi mâncat banii țării. Boierii însărcinați cu cercetarea cazului, stabilesc însă că Hrizea cheltuise dela el pentru țară, 30.000 de taleri. Abia scăpat de această acuzare, o altă năpastă cade pe capul lui. Domnul îl învinuiește că Zahareaua — adică proviziunile — procurate oştirii turcești, care înconjurase Camenița, fusese rea. O cronică ano-

nimă, care ne relatează acestea, adăgă aci că «ori bună, ori rea de au fost, o dedese boiarii și rudele lui, iar el numai Hrizei Vistier ii găsea vină». Din porunca Domnului, i s-a cerut pentru această vină, 41.000 de taleri. Neavând încotro, nenorocitul Vistier a trebuit să-și vândă satele, moșii și țiganii, și pe deasupra să se împrumute, ca să achite suma cerută. După plată, Hrizea este scos din temniță, dar în curând este închis din nou și muncit în chinuri din ce în ce mai grele, până ce i se scoate un ochiu. Un misionar catolic, călugărul italian *Del Monte*, care fusese trimis în Țara Românească de scaunul papal, ca să facă un raport asupra situației țării, ne spune că Domnul din iatacul său auzia vociile și chinurile nenorocitului boier, care se săbea în dureri, jos în beciu, strigând: «Doamne, ești crud și nebun de-mi chinuiești trupul? Cine-ți va mai crede tie? Ti-am slujit cu credință și numai în acest an ti-am numărat din țară 2.800 pungi, pe care le-ai luat și nu știi cui le-ai dat». Del Monte adăgă la acestea că Domnul, înfuriat, a poruncit atunci ca Vistierul să fie tras în ţepă.

Pe urma lui Hrizea rămân, cu totul săraciți, jupâneasa și copiii. Și totuși, setea de răzbunare a Domnului nu s'a potolit, căci cere familiei bani și pune slujitorii să-i păzească ziua și noaptea și să le urmărească toate mișcările. Văzându-se neconțenit hărțuiți și aflând dela unii și dela alții că Domnul e hotărît să-i piardă, «au luat — cum zice cronică în graiul ei bătrânesc — pe Dumnezeu într'ajutor» și, strecându-se printre paznicii care pândeau în jurul casei, isbutesc să incalce de cu seară și, gonind pe drumul Giurgeului, pe la miezul nopții, au trecut Dunărea în Țara Turcească.

Șerban, aflând a doua zi de fuga lor, a trimis în toate părțile căpitani și slujitori ca să-i prindă și să-i omoare unde i-or ajunge. Era însă prea târziu. Cu toate promisiunile de bani făcute pașilor și cadiilor din cetățile dunărene, fugarii ajung la Adrianopol, de acolo la Țarigrad și, în sfârșit, după o oarecare vreme, se oploșesc în Moldova, la curtea lui Duca Vodă, unde se întâlnesc cu ceilalți boieri pribegiți acolo, de frica lui Șerban Vodă.

Pe la începutul lui 1687, adică în ultimul an al domniei lui Șerban Vodă, Radu Popescu — fiul Vistierului ucis — și ai săi, se întorc cu cea mai mare parte a pribegilor, la vatrele lor. Erau însă — cum se va vedea îndată — cu totul scăpătați.

La începutul domniei lui Brâncoveanu, Radu Popescu este prețuit pentru cultura lui și trimis în misiuni diplomatice.

In acele timpuri, Aga Constantin Bălăceanu, care fusese încredințat cu solie la Viena, de către Șerban Cantacuzino, aflând de moartea socrului său, s'a oprit la Brașov și a început să unelească împotriva nouului Domn, Brâncoveanu, pe lângă generalul Heissler, comandantul armelor imperiale. După stăruințele lui Bălăceanu, Heissler se pregătea chiar să intre cu oștirele în țară. Brâncoveanu însă, care se străduia ca țara să nu devină teatrul războiului dintre creștini și Turci, trimisese o solie pe lângă Bălăceanu și pe lângă comandantul general, dar solii lui Brâncoveanu găsesc pe Heissler turburat și mânos, ca «un urs împușcat», spune o cronică anonimă contemporană, și «nici cum nu se aprobia de vorba lui, că nu se uita la vorbele lor, ci la cuvintele Bălăceanului».

Solii se întorc fără nicio ispravă, dar Brâncoveanu, gândindu-se la jaful și pustiirea ce s-ar întinde în țară, când împotriva armelor germane s-ar uni oștire turcești și tătărești, trimite din nou, de data aceasta, pe Radu Popescu, «fiind — după cum ne încredințeaază cronică — învățat în limba latinească». Și pentru a împlâni mânia generalului, Radu Logofătul aducea ca dar din partea Domnului, pe lângă o sumă de bani, și o mie de boi pentru nevoie oştirii. Crónica contemporană ne-a consemnat toate amănuntele întrevederii cu generalul austriac și discuția urmată între ei, asupra căreia, pentru savoarea lucrului și pitorescul vremei, ne oprim puțin.

Pridvorul Mănăstirii Hurez, ctitoria lui Const. Brâncoveanu

« Jupâne Haisler — începe Radu Popescu — ce pricină este la mijloc între Dumneata și între Măria Sa Vodă și între țară, și în toate zilele te lauzi cu rău asupra pământului; în loc ce am avut nădejde de măntuință din mâinile Turcilor păgâni, acum dela Dumneavoastră să ni vie pieire, care nădejde va să fie la noi în desert ». La acestea, Heissler răspunde acuzând pe Brâncoveanu că, după ce a trimis soli la împărat și a încheiat legământ cu creștinii, n'a vrut să păzească « tocmeala — cum zic la noi, la Nemți: parola — ci ați călcăt și toate legăturile, și ați stricat și parola ». La acestea, răspunde Radu Logofătul: « Mi-ar fi voia să auz dela Dumneata, care legături am călcăt de am stricat parola, că Domnul nostru și cu țara gândește că le țin toate câte au legat solii noștri acolo în Beciu (Viena), iar de au legat Dumnealui Bălăceanu, care îndeamnă pre Dumneata spre mânie, alte legături afară din cei trei soli ai noștri, pre neștiință, în taină, acelea nu le vom ține... iar acelea primim, care au legat solii noștri toți de față. Și de au legat bani, iată dăm bani, numai deodata toți nu putem să-i dăm, de vreme ce suntem dajnici și Turcilor ». El stăruie mai departe să convingă pe general să renunțe la planul de a intra în țară, căci hotarele « sunt deschise de toate părțile și ar veni Turcii și Tătarri de ar pustii tot pământul... Care lucru dacă ar rămânea fără oameni, de ce fel ni sănt ostenele și vorbele și legăturile ce le facem? » Generalul rămâne însă neindupăcat: « Nicio măntuire — încheie el discuția — nu se poate fără primejdie și fără pagubă ».

Cu toată încrederea pe care i-a arătat-o Brâncoveanu în această împrejurare, totuși, până în 1693, nu i se acordă nicio dregătorie. De altfel și vremurile erau turburi. Ofensiva otomană împotriva creștinilor începuse. Brâncoveanu primea porunca de a se duce cu toate oștile sale la Cernăți. În toamna anului următor, trupele austriace intră în Oltenia: ocupă Pitești, Câmpulungul, iar în iarnă, Heissler și înțeitorul său, Constantin Bălăceanu, își faceau Crăciunul în București. Ca să scoată pe imperiali din țară, Domnul aduce în ascuns pe Tătari.

De altă parte și Radu Popescu este prins în deslegarea numeroaselor încurcături bănești, rămase de pe urma tatălui său. Tatăl lui Radu Popescu, silit de Șerban Cantacuzino să plătească 41.000 taleri, pentru zaharea dela Camenița, își vânduse o parte din avere și a zălogit pe cealaltă. Radu și fratele său Gheorghe s-au tot străduit să plătească datoriile mari și grele — zice actul divanului — dar văzând în cele din urmă că n'au putere să le împlinească toate, s'au lepădat de toată averea rămasă dela tată lor, ca să se împartă între datornici, luând fiecare « măcar veri ce ar găsi ».

Se pare că Brâncoveanu nu avea destulă încredere în Radu Popescu, sau poate că trăia încă viu în amintirea lui, rolul pe care l-a jucat Hrizea în uciderea bunicului său despre mamă. Dregătoria de clucer (care avea îndatorirea de a îngriji de proviziile necesare calilor domnești), nu era o slujbă, pentru cultura și aspirațiile lui Radu Popescu. De aceea, nu era mulțumit cu situația lui, și amărciunea de care era cuprins se străvede într'o scrisoare interesantă, pe care o trimite vărului său Răducanu Dudescu. În această scrisoare semnificativă, cronicarul nostru își arată dorința de a veni la Dudești, să vadă pe « mama Neacșa » și pe vărul său, ca să mai vorbească:

« câte ceva, că Dumnezeu numai va crede precum ne aflăm și alt nu avem la cine și către cine ne plâng... Doară până acum, ca niște oameni ce săntem, înfășurați în desertăciunile lumii, vom fi și avut câte ceva între noi, iar acum, cunoșcând și văzând dela Dumneavoastră atâtă ajutor, de nu-ți voi fi mai bun decât fratele și gânditor și cu fapte, încât îmi va fi cu putință, să mă bată Dumnezeu. Numai iar mă rog aibi-mă, iubeaște-mă, sprijinește-mă, că sănt striin și n'am pe nimeni să mă caute, ci toată nădejdea, după Dumnezeu, la Dumneavoastră îmi iaste. Și eu iar cum voi fi cu Dumneavoastră,

« Sfinția Sa așa să mă judece. Nu-mi trebuiește alt nimic, fără că o fărâmă de viață fără groază, și să trăim cum va da Dumnezeu; că unde văz că într-acasta becicnică de țară, ne vin oamenilor primejdii și petrec neștiind nimica, zău că sunt bucuros mai bine să mă afu în statul celor mai de jos și să fiu odihnit, decât să-mi fie numele acesta și să fiu pururea cu ghiață în inimă ».

Cu aceste sentimente de amărciune în suflet, Radu Popescu ia parte în iarnă, la complotul urzit împotriva lui Brâncoveanu, pentru aducerea la domnie a lui Grigore Ghica, care se afla atunci la Constantinopol. Căpetenia complotului era Dumitrașcu Corbeanu, a cărui soțieera înrudită cu sora prezententului.

Înțelegerea între complotiștii din București și între prezententul din Constantinopol s'a făcut prin mijlocirea unui Turc, care fusese efendi la Grigore Ghica. Înlăturându-se corespondența, care putea să dea lucrurile pe față, Turcul trebuia să ducă lui Grigore Ghica, în ziua când cele puse la cale în București erau gata, o mahramă cu sărmă. Însă Turcul, din lăcomia căștigului, primind mahrama cu un răvaș, le-a predat lui Brâncoveanu. Domnul, mirându-se cu boierii săi de această violență, nu s'a turburat la început și i-a iertat. Dar lucrurile răsbătuaseră până la Tărgiad, și într'o bună zi, se pomenește cu un agă, trimis din Constantinopol, cu firman ca să aducă la Poartă, pe boierii care părizeră pe Brâncoveanu. Domnul, care se priștea să desnoade ițele încurcate ale conjuraților, trimite pe lângă boierii cuprinși în firman, — deci și pe Radu Popescu — și o sumă de boieri devotați lui, împreună cu 15.000 de galbeni, care au efectul de a împăca lucrurile și de a întări situația lui Brâncoveanu.

Pe temeiul unui firman, care declară că pările au fost dovedite mincinoase, Brâncoveanu încide pe Dumitrașcu Corbeanu, căpetenia, pe Grigore Postelnicu Băleanu și pe Radu Popescu; dar aci, se vede și tactul lui Brâncoveanu, care nu numai că, fi iartă, dar îi și pune în slujbe.

In Decembrie următor (1700), Radu este « ispravnic de banii haraciului » în județul Vâlcea, iar în primăvara anului 1703, este ispravnic la Vel Ocnă în Râmnici.

Curând după aceasta, raporturile dintre Domn și cronicarul nostru se înăspresc. Radu nu se mai întâlnăște în dregătorii, iar dintr-o scrisoare a lui Brâncoveanu, din 1708, către vărul cronicarului, se vede că acesta căzuse în disgrăția Domnului.

Radu Popescu făcuse în satul său un zăgaz, ca să abată cursul apei pe matca cea veche, dar neglijase să sape mai întâi șanțul cuvenit, ca să dea cale apei și puhoiul, venind mare, s'a revărsat și-a înecat livezile și morile mănestirești. « Dacă au fost văru-tău — scrie Brâncoveanu — cu atâtă minte, n'avem ce face... Pentru aceasta am scris boierilor caimacamii, să taie acel zăgaz și nu va fi numai cu atâtă, ci și cătă pagubă și stricăciune s'a făcut, toată va să plătească... ». Pentru aceste motive, el va fi trecut în rândurile partizanilor lui Ștefan Cantacuzino (1714—1716) și după înscăunarea acestuia, este numit în rangul de mare vornic de Târgoviște. În această calitate, i se încredează misiuni delicate, ca de pildă sarcina de a conduce, dela Giurgiu până la graniță, cu conace, pe Carol al XII-lea, regele Suediei, sau aceea de a delimita hotarele Munteniei, care fuseseră încălcate de raiaua turcească a Brăilei.

Domnia lui Ștefan Cantacuzino este însă de scurtă durată. După doi ani de domnie, Ștefan Cantacuzino și tatăl său Stolnicul Constantin, sunt strangulați în temnițele dela Bostangi-Bași.

Domnia lui Nicolae Mavrocordat reprezintă punctul culminant în accensiunea politică a lui Radu Popescu. La începutul nouei domnii, el păstrează funcțiunea de Vornic de Târgoviște, iar în Martie 1716, este ridicat la rangul de mare vornic. De aci

înainte, cronicarul nostru începe să semneze în acte: *Radu Popescu*, în loc de *Radu sin Hrizii Vistierul* sau *Radu Hrizea*. În vremurile aceleia de sbucium, provocat de războiul dintre Austriaci și Turci, Radu Popescu este însărcinat de Domn cu misiuni de încredere. Astfel, el este desemnat să conducă oștirea tătărească, ce trebuia să treacă prin țară, venind în ajutorul Turcilor la asediul Timișoarei, și să-i pregătească conace. Tătarii sosesc însă prea târziu, după ce Timișoara căzuse în mâna imperialilor. Grosul armatei tătărești, cu hanul în frunte, trebuia acum să se împreune cu Vizirul. În acest timp o ceată de Nohai, întorcându-se spre vetele lor, încep să se dea la jaf și pradă. Radu Popescu dă atunci de știre Domnului, care, trimițând slujitorii, izbutește să smulgă din mâna Tătarilor prada. Întorcându-se în cetatea de scaun, Domnul îl primește, după cum notează el însuși, cu cinste și-l numește Mare Ban al Craiovei. Radu Popescu ne spune că această înaltă dregătorie o datorează lui Grigore Băleanu, Radu Golescu și Șerban Bujoreanu care, fiind în înțelegere ascunsă cu Nemții și temându-se de el să nu le afle planurile, spre a-l îndepărta din București, l-au recomandat lui Mavrocordat, pentru bănia Craiovei, că, fiind un om mai sprinten, «mai levent», va putea face această îspravă. Cronicarul nostru primește însărcinarea, dar pe când el se află la Craiova, o expediție germană, condusă de un maior, surprinde pe Mavrocordat în București și-l ia prizonier. Radu Popescu pretinde că el, aducând la cunoștința oștilor pământene veste de arestării lui Vodă, a fost dus de aceștia sub pază mare la Târgoviște, unde a fost predat autorităților germane, care l-ar fi ținut în arest.

Documente din sursă germană ne dovedesc însă că relatările lui Radu Popescu — în această privință nu sunt conforme cu realitatea. Dimpotrivă, era și el din tabăra boierilor cari sprijineau acțiunea creștinilor. La 3 Decembrie 1716, el se găsea la Târgoviște, unde iscălea, împreună cu 2 episcopi și 39 de boieri, «fără de nicio silnicie, ci de bunăvoie», un act de solidaritate, prin care semnatarii se obligau între ei ca să țină cu toții laolaltă și să aleagă în unanimitate ca Domn, pe Gheorghe Cantacuzino, «căci tatăl înălțimeei sale a fost domn și cel mai bun cărmuitor al țării, care ne-a guvernat ca cel mai milostiv părinte», și în sfârșit, să suporte împreună, fiecare după puterile lui, cheltuielile necesare pentru acțiunea lor.

Câteva zile după aceasta, Radu Popescu pleacă în Ardeal, unde se întâlnește cu ceilalți boieri pribegi, devotați partidei creștine și unde obține dela generalul Stainville carte de liberă petrecere, «carte de odihnă», cum zice el. În Ardeal stă până aproape de încheierea păcii dela Pojarevacă.

In tot acest timp, Radu Popescu subscrive printre cei dintâi, uneori imediat după Mitropolit, plenipotență dată delegației de boieri, prin care se cere împăratului Carol al VI-lea sau prințului Eugeniu de Savoia, alungarea «administratorului», adică a lui Ioan Mavrocordat, și numirea ca Domn ereditar a lui Gheorghe Cantacuzino. Ultima plenipotență, semnată de Radu Popescu, este din primăvara anului 1718. Un an mai târziu, după încheierea păcii dela Pojarevacă și numirea definitivă a lui Nicolae Mavrocordat în tronul Țării Românești, Radu Popescu se găsește la curtea din București a nouului Domn, împotriva căruia luptase până atunci, îndeplinind însărcinata funcție de mare vornic, ceea ce însemna pe acele vremuri: primul sfetnic al Divanului. În această dregătorie stă patru ani de zile, până la 1723. Era acum în astințătul vieții, om trecut de 70 ani, și cu sufletul adânc religios al bătrânilor din alte vremuri, gândind la ceasul morții, care se apropia pe nesimțite, la ziua înfricoșată a judecății din urmă și la sbuciumul vieții sale trecute, a renunțat la măririle amăgitoare ale acestei lumi vremelnice.

Iată cum ne mărturisește el însuși motivul care l-a îndemnat să părăsească lumea în care trăise până atunci: «Fiind dvornic

mare eu, Radu Popescu, în cinstea și dragostea Măriei Sale și viind la vreme de bătrânețe și de slăbiciune, socotind că și ale lumii sunt toate deșarte, singur din bunăvoie, am cerut voie dela Măria Sa și am mers de m'am călugărit la mănăstire, la Radul Vodă».

La mănăstirea Radu Vodă, sub numele de Rafail Monahul, trăește până la 1729, când îl prinde moartea. Astfel, în liniaștea patriarhală dintre zidurile mănăstirii, în rugăciuni și umilință, își ispășește sbuciumul vieții, plină de întorsături și de alergări după măririle ispititoare ale vieții, Marele Vornic al lui Nicolae Mavrocordat, cronicarul Radu Popescu.

Cum a înțeles viața și cum a înfățișat el lumea în mijlocul căreia a trăit și s'a sbătut?

COMPILAȚIA LUI RADU POPESCU, cunoscută sub numele de *Istoriile Domnilor Țării-Românești*, începând tot dela descălecare, are un orizont de privire mai larg decât a lui Stoica Ludescu. Factura cronicii lui Radu Popescu este mult mai complexă, căci el tratează istoria Țării-Românești sincronic cu a țărilor învecinate: Moldova, Ardealul, Turcia, Rusia. Este un plan cu totul original, care nu are nimic comun cu vechile cronografe, căci acelea erau repertorii de istorie universală, care începeau povestirea evenimentelor dela creația lumii și înfățișau în ordine cronologică istoria tuturor popoarelor rând pe rând (Evrei, Asirieni, Egipteni, Perși, Greci, Romani, Bizantini), pe când în cronica lui Radu Popescu privirea este circumscrisă la popoarele din Răsăritul European vecine cu Țara-Românească. După fiecare domnie munteană, se înșiră evenimentele contemporane din țările megieșe. De pildă, după ce dă povestea decădecatului și a legendarului Radu Negru, pe care cronicarul — confundându-l cu Basaraba — îl așeză la 1290, urmează: «In zilele acestui Domn, după cum să veade veleatul, au fost impărat la Tarigrad Mihail Paleologul, carele au scos Tarigradul din mâinile Frâncilor, apoi se trece la Otman și lumea turcească, pentru ca să continue apoi cu istoria ungurească: «Întrucât vream era craiu unguresc Ladislau». Dela domnia lui Alixandru Vodă I, cu intemeierea principatului moldovean 1320, intră în raza de privire a cronicarului și Moldova, iar dela 1509 și istoria Rusiei.

Cronicarul însă nu izbutește să găsească un punct de vedere unitar care să coordoneze evenimentele; acestea sunt de cele mai multe ori juxtapuse. Dar trebuie să recunoaștem că autorul a lăsat o operă unică, nu numai pentru timpul lui, dar chiar și pentru vremurile noastre: o încercare de istorie a Românilor în lumina istoriei europene orientale.

Izvoarele lui Radu Popescu în această vastă operă de istorie răsăriteană, având ca punct central istoria Românilor, sunt felurite. Pentru istoria Moldovei a avut la îndemnăția cronică lui Ureche într-o versiune a lui Simeon Dascălul. Pentru istoria bizantină și turcească pe Gh. Phrantzi, care fusese martor la căderea Constantinopolului și a fugit apoi în Italia; o versiune a cronicelor grecești dela 1570. Pentru istoria Ardealului izvoare ungurești, ce n'au fost încă identificate.

Pentru istoria munteană, Radu Popescu a folosit același izvod vechiu pe care-l utilizase și Stoica Ludescu și care în copia lui, în unele părți, avea lacune și confuzii în alte date ceva mai bogate. În linii generale însă știrile lui Radu Popescu corespund cu știrile lui Stoica Ludescu până la domnia lui Neagoe Basarab, unde cronicarul Bălenilor utilizează și el Viețea Patriarhului Nifon, dar o reduce ca proporție (eliminând parte din apologetică a lui Neagoe) și o încadreză mai armonic în urzeala croniciei. Pentru domnia lui Mihai Viteazul împletește știrile din cronica lui Teodosie Rudeanu cu cele din poema grecească a lui Stavrinos, pe care am analizat-o în vol. I

(p. 85); pentru domniile următoare se folosește de cronica lui Matei al Mirelor. La domnia lui Matei Basarab are știri ceva mai bogate decât Stoica Ludescu.

Dela domnia lui Grigore Vodă înainte începe partea personală a lui Radu Popescu (Radu Vodă Leon, Antonie Vodă, Grigore Vodă Ghica în a doua domnie, Duca Vodă, Șerban Basarab) în care intră pe scenă ca eroi principali Cantacuzinești cu zarva și turburările pe care — după el — le aduc în rândurile boierimei pământene și cu reacțiunea partidei Bălenilor.

Radu Popescu înfățișează tragedia Postelnicului Const. Cantacuzino într-o lumină cu totul deosebită de aceea în care o cunoaștem dela Stoica Ludescu, căci el este cronicarul partidei adverse. După el vina toată o poartă Șerban Cantacuzino, care, încă dela mazilirea lui Ghica Vodă, nutrea ambiții mari, căci, ne spune cronicarul: « Șerban Logofăt, feciorul lui Costandin Postelnic Cantacuzino, mai fiind decât alți frați, au gătit un cal foarte frumos și l-au dus de l-au dăruit Pașăi despre dânsul și i s-au rugat să-i fie slugă și să-l aibă în gândul lui neuitat ». Pașă într-adevăr nu l-au uitat « că, cu vreame îndelungată, i-au făcut mult bine, până și la domnie l-au rădicat ». Intentiile lui Șerban se dau curând pe față. Pe când urmașul lui Ghica Vodă, fiul său Grigorașu, se afla cu ostile turcești și tătărești în Ardeal, atunci, « cum zic unii, s'au făcut niște amestecături, adeca Șerban Logofăt feciorul lui Costandin Postelnicu Cantacuzino și oarecare den frații lui ce era acolo, și Mareș, și Crețulescul, să fie umblat între căpitani și între slujitori, de îndemna să meargă să pârască pre Grigorie-Vodă la Vizirul de rău, de hain și de altele, și pre urmă să ceară Domn la Vizirul pre Șerban Logofătul; care dă om în om mergând vorba, au ajuns și la Domn ». După ce s'a despărțit de Vizir, Vodă porunci vătafului de aprozi să-i aducă boierii care umblaseră cu vicleșug și « începu a-i mustra pentru căci fac aşa, de au vrut să-l viclenească și să-l pârască la Vizirul: « ce rău li-au făcut? Au nu i-au boierit cu mari boierii, au nu i-au miluit cu mile mari? ». Care anume, le spunia ». Părții tăgăduesc. Domnul « scoase vadnicii de față, căpitani cari vorbise cu ei... și începură a zice: Aşa, Doamne, ni-au zis să mergem să te părâm la Vizirul, și să pue pre Șerban Logofătul Domn ». Grigore Vodă i-a dat atunci în pază Vătafului de aprozi. În același timp sosesc din țară pări dela caiacamii domnești: Stroe Leurdeanu și Dumitrașco Vistierul Cantacuzino, nepotul Postelnicului, « părând pre Costandin Postelnicul Cantacuzino, că umblă pre marginea turciască oamenii lui hulind numele Domnului de rău și de hain, și pre oamenii țărăi, și zăticneaste, de nu-i lasă să-si dea dăjidiile împărătești, și cum că să laudă, că el au popit pre Grigorie-Vodă, și iară el îl va despopi și ca acestea altele multe ». Aceste două « pricini: una den tabăra, alta den țară » au atâtat pre Grigore-Vodă « cu mare mănie asupra casii lui Costandin Postelnicul » și au deslăunit drama pe care Radu Popescu o relatează cu aceleași detalii ca și Stoica Ludescu.

După omorirea Postelnicului, iiii săi nu se potolesc. În timpul domniei lui Ghica Vodă, « iar au început Cantacozinii a amesteca lucrurile, precum au fost învățați și a turbura pre unii din boieri », « care aciasta n'o făcia de alt, fără că să fie totdeauna ei mai mari ». Boierii « alunecându-să cu firia că vor fi acelea care le zic Cantacozinii — că Domnul săr fi sfătuit cu Grecii ca să-i omoare — se răzvrătesc și provoacă înlocuirea lui Ghica prin Antonie Vodă din Popești. Subt acest Domn bătrân, abia « se aşzase lucrul țărăi bine și gâlcevile despre toți, iar feciorii lui Costandin Postelnicul Cantacuzino... găsiră vreame să caute moartia tatâne-său, den cine au fost, și închiseră pre Stroe Leurdianu, vinindu-

că el au fost pricina de l-au omorit ». Radu Popescu știe și el de răvașele pe care Ghica Vodă le dăduse Stolnicului Const. Cantacuzino la Viena. Le văzuse chiar: « iar noi am văzut nește răvașele », dar adaogă, aruncând umbra îndoelii: « ale cui vor fi fost, Dumnezeu știe ».

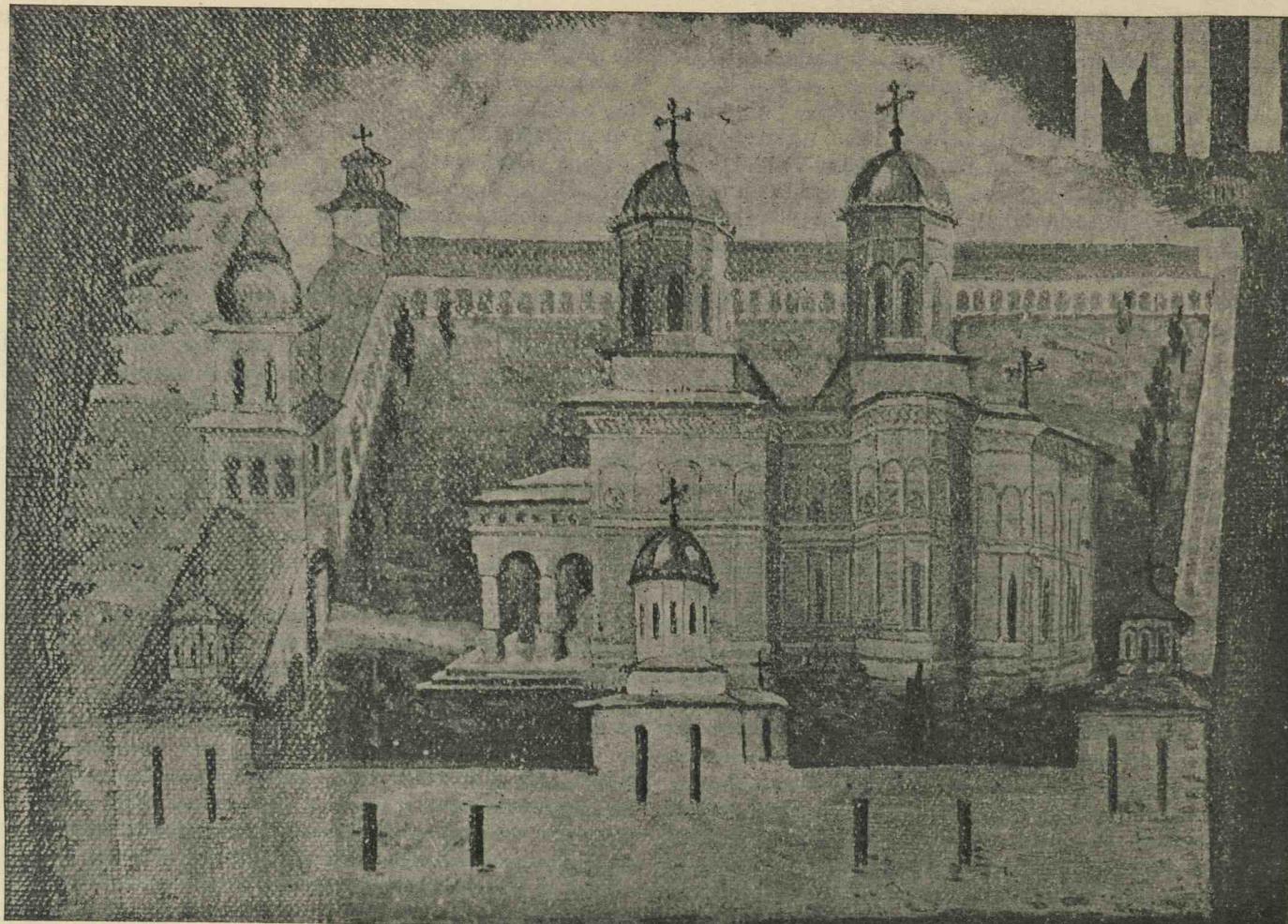
După călugărirea lui Stroe Leurdeanu, « Șerban Spatariul și frații lui să mărise, să împuternicise, căt trecea peste măsură, nebăgând seamă pre ceilalți și întru nimic socotindu-i ». Subt domnii următori, Cantacuzenii și partizanii lor sunt necontenti în fierbere, când în țară, « nălucindu-li-se » că adversarii « fac sfat între dânsii să-i omoare », și săbătanindu-se « să depărteze pre toți boiarii de pre lângă curte și să le ia boierile », ca să le împără intre ai lor, când pribegi în Moldova sau la Constantinopol, urzind răsturnarea Domnilor.

Domnia lui Șerban Cantacuzino e înfățișată ca o pacoste pentru țară. « Mare și intunecat nor, și plin de fulgere și de trăsnete, au căzut pre Tara-Rumânească Șerban-Vodă, carele, ca cu nește trăsnete, cu răutatia lui au spart și au dezrădinat nenumărate case de boari și de slujitori și de săraci și pre mulți au omorit cu multe feluri de cazne și i-au săracit cu multe feluri de pedepse, precum istoria mai jos va arăta ». Si începe a înșira crimele săvârșite de Șerban-Vodă. Pe când se întorcea cu oastea sa și cu Turcii dela cetatea Dogancalé a trimes înainte cu « cărti » la scaunul Domniei pe Drosu Sărdaru, dar, în același timp, a învățat, în ascuns, pe un tătar pe care i-l dăduse ca însoțitor, să-i tăie capul pe drum și apoi să se facă pribegi în Bugeac. Si « pentru că stingă neamul lui Drosu, fiindcă acesta mai avea o fată, a trimes nește seimeni, hoți de ai lui » de au omorit-o. Pe Vâlcu Vornicul, deși i-a judecat în multe rânduri, și nu i-a aflat nici o vină, l-a închis în mănăstirea Znagovul și, muncindu-l cu multe cazne, l-a spânzurat. Pe feciorul lui Drosu Sărdarul « Tânăr săracul », « l-au legat și l-au slobozit în ocnă pustie.

Asasinarea lui Hrizea Vistierul, tatăl cronicarului și năpăstuirea familiei lui e povestită pe larg. Nu mai insistăm, fiindcă am reconstituit-o mai sus.

Radu Popescu cu toate defectele lui ca istoric, are însă mai multă cursivitate în povestire decât Stoica Ludescu. El nu se pierde în lungi și oțioase imprecații biblice, ci dizolvă indignarea și ura în naratiune. Este o limbă rea, cărcotașe. Înregistreză toate svonurile răutăcioase, chiar și vulgare ale timpului, când este vorba de adversari: Lui Antonie Vodă ne spune el, atât și scurtase Cantacuzenii toate veniturile « căt nici de mâncare nu era sătul, și de băutură, că-i da căt vria ei; în zi de dulce: carne de vacă cu apă și cu sare, în zi de sec: linte și fasole cu apă și cu sare. Vin și da împuțit, ci trimitea cu urcioarele în târg Antonie Vodă și fie-său Neagoe Vodă cu bani refenia, de cumpără vin de bia; ci da fie-său mai mult la refenia, căci și zicea tată-său că el are Doamnă și coconi, ci să dia mai mult — și aşa vietuia bietul Antonie Vodă ». Despre Mihnea Vodă « zic unii să-i fi fost giuvan (lui Chinan-Pașa), fiind frumușel ». « Ștefană-Vodă, fecior lui Vasile Vodă, nu căuta trebile Domniei, ci curviile, și cu parte fămeiască și bărbătească ».

Dar Radu Popescu are ceva din darul marilor cronicari moldoveni, izbutind să scoată în lumină colțuri interesante din trecutul sbuciumat al țării, în care se vede coloarea timpului și psihologia societății. Si factura sintactică a stilului are o tehnică mai modernă. Fraza e mai degajată din angrenajul coordonărilor și al incidentelor. Tâșnește cătedată viu și energetic în dialoguri scurte. E caracteristică în această privință scena dinamică, povestită cu efecte teatrale a mazilirii lui Antonie Vodă din Popești. Faptele se petrec la Constantinopol, unde Antonie Vodă se dusese cu boierii ca să reînnoiască domnia. Turcii le săgăduiseră. « Să vă

Mănăstirea Cotroceni din Bucureşti, ctitoria lui Şerban Cantacuzino.

(După o stampă veche).

gătiți în cutare zi, să veniți să îmbrace caftanul ». La ziua sorocită, Domnul și boierii se strâng în camera Marelui Vizir. Acesta intră și începea a întreba: « Care iaste Mareș? ». Zise: « Eu sănt ». « Ia-l! », Ci-l luară. « Care iaste Gheorghe Vornic? ». Zise: « Eu sănt ». « Ia-l ». Ci-l luară. « Care iaste Șärban? ». Ziseră: « Nu iaste » (Şerban Cantacuzino, presimtind ce se va întâmpla, rămăsesese acasă și prefăcându-se că-i este rău, « zacia lângă foc »). « Care iaste Mihai Postelnicul? ». « Cesta iaste ». « Ia-l! ». Il luară. Care iaste cutare, cutare? Il luară pre toți ». Și după îndepărarea protivnicilor, «zise vizirul Domnului Antonie Vodă: Impăratul ti-au mazilit ». Și intorcându-să cătră celalții boieri: « Voao v'au dat împăratul Domn pre Gligorie-Vodă; păsați la dânsul ». Tot așa prinsă pe viu, este filmată și scena următoare, care se petrece în București. Noul Domn scrie Banului Gheorghe Băleanu, care era caimacam, să prință pe Radu Logofătul Crețulescul și pe frații Cantacuzino. Băleanu trimete slujitorii cu Radu Năsturel să oculească casele boierilor și să-i cheme la curte. Pe drum, boierii nedumiriți, «intrebau: Dar ce, ce? Ei zicea « Nu știm nimic, fără cătă poruncă domnească au venit; veți vedea ». Și merseră la curte. Acolo era Banul Gheorghe și slujitorii mulți, lumânări aprinse. Dacă veniră, șazură. Și se sculă Banul și zise: « Boieri fraților, sănătate de la Măria Sa Grigorie-Vodă, că l-au miluit Dumnezeu și Impăratul cu domnia: iată și cartia ». Mulțamia ei lui Dumnezeu, însă acii dentre gloată fugi Iordache (Cantacuzino) și vră să fugă și Matei Aga (frațele său), dar îi prinseră de veaste, să-i întoarseră. Și le zise

Banul Gheorghe: « Matei, căci faci copilărește de nu șazi! Dar Domnul căci poruncește să fiți la opreală, nu doar că va să vă omoară, ci numai până va veni Măria Sa; deci bun iaste Dumnezeu: vă va ierta; nu vă teameți, ci sădeți: nu ne mai faceți rușine ». În cămăriile domnești zăceau închiși de Crețulescu 24 de boieri. « Ci îndată porunci Banul Gheorghe de aduseră țigani, și le tăiară obezile, să-i slobozi. Ci fieșecarele îs lua obezile și le ducea înainte Crețulescului și-i zicea să să le pue în gât, și le lepăda jos ».

Iată și o scenă cruntă care ilustrează despotismul voevozilor din acele vremuri săngeroase de vasalitate turcească:

Mihnea Vodă, mâniat că boierii, în frunte cu Pârvul Vistierul Vlădescul, îl pârizeră Pașii, după ce s'au întors la conac, «intâmplându-să de au venit Pârvul Vistierul supt cortul domnesc, poruncise mai nainte unor beșlii, dacă-l vor vedea că vine Pârvul Vistierul la cort, să vie și ei cu armele pre supt haine să nu vază. Ci îndată veniră beșlii, cum le poruncise. Deci după perdia eșii Mihnia Vodă, și zise beșliilor turcește: « vurșughidi ». Și îndată îl loviră cu săbiile de-l făcură fărâme, și nu să mai socoti că iaste șiut la Poartă și mutafara împărătească, și-l rădicăre de acil, făcut fărâme de săbi ».

Iată, în sfârșit, în contrast, și un tablou de logodnă domnească — fiul, « coconul » lui Radu Vodă din Muntenia, Stefan, cu fiica lui Duca Vodă din Moldova, Catrina — al cărei fast patriarhal și ale căror obiceiuri turcești, cu coloritul lor oriental, au isbit curiozitatea naivă a boierimii noastre din ambele țări, căci o descrie și Neculcea:

« Strâns-au toată boerimea țării cu toate jupânelele și au întins corturile în dial despre Mihai Vodă, în drumul Cotrăcenilor: acolă făcia ospeje în toate zilele. Adus-au pehlivani de cei ce joacă pe funii, și de alte lucruri. Adusese și un pehlivan hindiu harap, carele făcea jocuri minunate și nevăzute pe locurile noastre: iute om era și vârtos. Lângă altele, de nu le putem lungi, făcia aceasta mai ciudat: punia de rând 8 bivoli, și să răpeziia iute și, sărind peste ei, să da în văzduh peste cap, și cădia în picioare de ceia parte; alta, un cal domnesc, gras, mare, își lega chica de coadă-i, să-l bătea comișelul căt putia, și nu-l putia să-l miște de loc; alta, un copac mare denă pudure adusease neated, și înfipt, s'au suiat pre dânsul ca o maimuță: deci, după multe jocuri ce au făcut sus în vârfu-i, s'au slobozit de acolă cu capul în jos, și au dat în picioare; alta, un tulpan lung de mulți coti, îl ținea oameni în mâini, cât era, și să răpăziia iute,

și mergia călcând pre tulpan, și nu să afunda; alta, să prindea mulți oameni câte doi în mâini, și făcea chip ca de o bute cu mâinile, și mai lung și să răpeziia iute, și intra cu capul pen gaura aceaia, și nu-l simțea oamenii, și de ceia parte cădia în picioare. Ca acestea multe făcea, care nu le ținem minte. În scurt, mare veselie s'au făcut la aciastă logodnă a coco-nului Radului-Vodă aicea la noi».

Compilația lui Radu Popescu se oprește în prima redacție la actul de împăcare a celor două partide vrăjmașe prin căsătorirea Smaragdei, fiica lui Șerban Cantacuzino, «frumoasă și înțeleaptă», cu Gligorie Postelnic Băleanu, pribeg în Ardeal, și el «de bun neam, frumos, înțelept». Mai târziu Radu Popescu continuă cronică țării de la Constantin Brâncoveanu înainte. Pentru a avea o caracterizare generală a personalității lui, trebuie să trecem la epoca lui Brâncoveanu și să examinăm și a doua parte a cronicii sale.

CRONICARII LUI BRÂNCOVEANU

Rare ori în trecutul nostru sbuciumat o domnie a avut norocul să aibă parte de atâția cronicari, ca domnia lui Constantin Brâncoveanu. Dănuirea ei îndelungată, prosperitatea crescândă a țării, înflorirea culturală, sprijinul acordat creștinilor din Răsărit, care găseau sub apăsarea păgână, casa îmbelșugată a Domnului, înviorată de numeroși copii, gineri și nurori și apoi, deodată, din culmea fericirii și a gloriei, repede prăbușire: arestarea lui Brâncoveanu și a copiilor săi, închiderea în fieroasa temniță a celor 7 turnuri și în sfârșit sângeroasa decapitare pe țărurile Bosforului a tatălui și a celor 4 copii ai săi cu gine-rele Văcărescu, — toate aceste evenimente au avut un răsunet adânc în sufletul contemporanilor. În afară de italianul Anton Maria Del Chiaro, secretarul de limbi occidentale al lui Brâncoveanu și al urmașilor săi, care în opera *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, apărută la Veneția în 1718, ne-a lăsat o icoană prețioasă a vieții de curte și a domniei lui Brâncoveanu, patru cronicari pământeni s-au învrednicit a transmite peste veacuri amintirea lui Brâncoveanu. Unul, Radu Popescu, care se simțea nedreptățit în această « becicnică de țară », a continuat a scrie cu ochii împăienjeniți de patimă. Altul, logofătul Radu Greceanu, traducătorul de texte religioase de care ne-am ocupat mai sus, a scris cronica la curte, sub ochii Domnului, în lumina în care acesta ar fi dorit să fie înfățișat viitorimei. Un boier, necunoscut până acum, ne-a lăsat o cronică de o reală valoare literară și, în sfârșit, un cărturar mai mărunți, din multime, a cântat în versuri tragedia morții lui Brâncoveanu, cântec care, a intrat apoi în domeniul popular.

CONTINUAREA CRONICEI LUI RADU POPESCU

Continuarea cronicei lui Radu Popescu, de care am vorbit mai sus, a fost publicată de N. Bălcescu în *Magazinul istoric pentru Dacia*, după un ms. în care ea se înfățișa ca o continuare directă a cronicii lui Radu Greceanu.

Răposatul Giurescu, reluând, în 1906, studiul cronicelor muntele, a arătat cu argumente serioase că textul acestei cronică, publicată de Bălcescu pe numele lui Radu Popescu, este de fapt o continuare la « *Istoriile Domnilor Țării Românești* », care fusese atribuită până la dânsul de Aron Densușianu și apoi de N. Iorga, lui Constantin Căpitanul Filipescu. În argumentarea sa, Giurescu atribuia « *Istoriile Domnilor Țării Românești* » tot lui Radu Popescu. În 1908 însă, d-l Emil Panaiteșcu în *Cronicarul Radu Popescu și Istoriile Domnilor Țării Românești*, a semnalat o serie de contradicții între datele pe care le cuprinde cronică intitulată « *Istoriile Domnilor Țării Românești* » cu privire la tatăl lui Radu Popescu și familia sa, și între realitatea faptelor, aşa cum ne-o desvăluie documentele contemporane. Aceste contradicții ar fi, după d-sa, de așa natură, că nu se pot explica decât ad-

mițând că nu Radu Popescu este autorul acestei cronică. Certeările ultime însă ale lui Al. Vasilescu și ale lui Constant Grecescu au înălțurat însă definitiv aceste obiecții.

Continuarea cronică lui ni s'a păstrat încorporată în două serii de compilații. Prima compilație este alcătuită din corpul cronicelor muntele, inclusiv cronica lui Radu Greceanu. După cronica lui Radu Greceanu, care se încheie în această compilație la anul 1714, urmează cronica lui Radu Popescu, cu următorul titlu: « De aicea sănt cele ce au scris Kir Rafail Monahul, care pre nume mirenesc l-au chemat Radu Popescu biv vel dvornic ». Această compilație munteană a fost întocmită din porunca lui Nicolae Mavrocordat, după cum se poate vedea impede chiar din titlu:

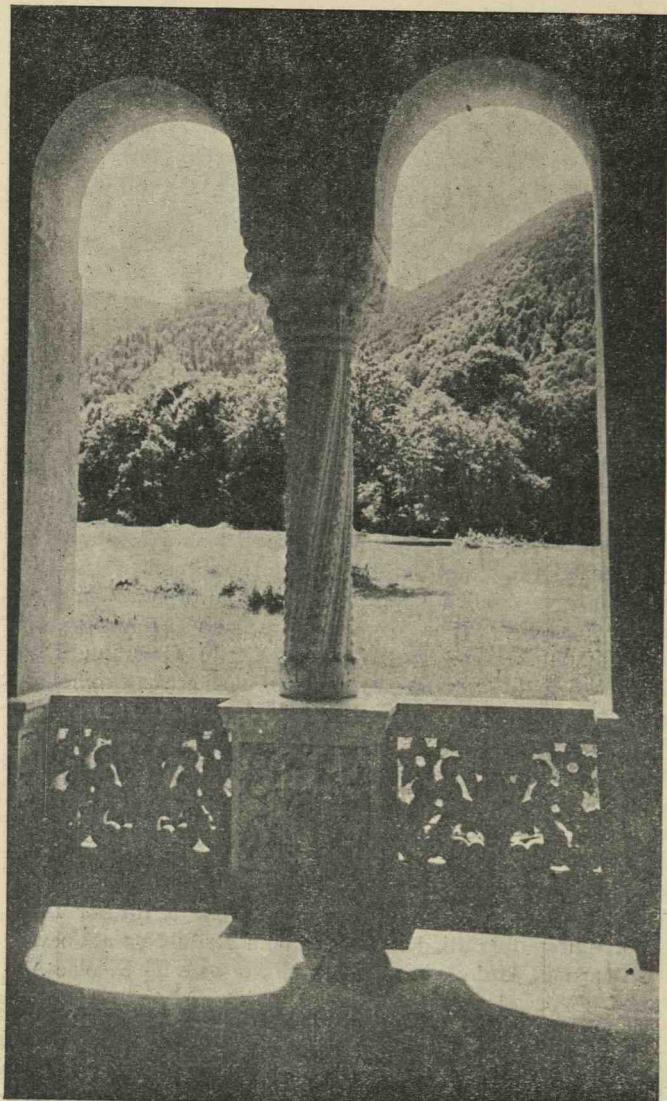
« Istoria Țării Românești, de când au descălecăt pravoslavnicii creștini; întru care coprinde toate istoriile a tuturor Domnilor, dinceputul țării, dela întâiul Domn, Radul Negru Voevod, până acum, la domnia a doua a Măriei Sale lui Nicolae Aleandru Voevod; acum de iznoavă scrisă, din porunca Măriei Sale prea luminatului și prea înălțatului nostru Ion Nicolae Alexandru Voevod, întru al unsprezecelea an dintră a doua domnie a Măriei Sale... de Radu Logofătelul de Divan, sin Mihai Ieromonahul Lupescu, la anii dela zidirea lumii 7238, iar dela Nașterea Domnului nostru Iisus Hristos 1729, luna lui Octombrie 31 ».

A doua compilație cuprinde cronica lui Radu Popescu, îmbinată cu cronicile moldovenești privitoare la domnia lui Nicolae Mavrocordat. Ea poartă titlul:

« Letopiseț întru carele să cuprinde domnia dintâi și de a doao din Țara Moldovei a Măriei Sale prea luminatului nostru Domn Io Nicolae Alexandru (Mavrocordat) Voevod, carele iaste alcătuit de Nicolae Costin vel Logofăt, feciorul lui Miron Costin ce-au fost Logofăt mare, și domnia dintâi și de a doao iară a Măriei Sale din Țara Românească, tocmită și asezată de Radul Popescul, ci-au fostu vornic mare, coprinzând și alte lucruri ce s'au întâmplat printrealte părți, într'aceste domnii ale Măriei Sale ».

In ambele compilații — și în cea munteană și în cea moldovenească — cronica privitoare la cele două domnii ale lui Nicolae Mavrocordat în Țara Românească, este atribuită lui Radu Popescu, care, în monahism, a luat numele de Rafail Monahul. Paternitatea lui Radu Popescu asupra acestei cronică este deci în afară de orice discuție.

Am schițat viața lui Radu Popescu, plină de frământări și de griji: după o copilărie fericită în mijlocul unei familii bogate și puternice, o tinerețe amărătă de tragedia uciderii în chinuri groaznice a tatălui și turburată de fiorii zilelor nesigure ale pribeigiei în țări străine; după întoarcerea la cămin, o luptă îndărătină de a-și salva averea părintească, încheiată cu lepădarea,

Tindă Mănăstirii brâncovenești dela Sâmbăta de Sus
(Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I).

înaintea divanului domnesc, de averea rămasă de pe urma tatălui, în mâna datornicilor. Epoca maturității n'a fost nici ea mai fericită. Străduința de a se ridica prin munca și cultura lui deosebită — pentru timpul lui — este însotită de amărăciunea de a se vedea ținut în ranguri inferioare, ceea ce-l determină să se amestice în ițele încurate ale unui complot și-l aduce să retrăiască zilele de groază pe care le îndurase tatăl său, în beciurile temniței.

Abia la bătrânețe, sufletul acesta sbuciumat găsește și el o satisfacție în neașteptata ascensiune pe treapta cea mai înaltă a ierarhiei boierești.

Vieața plină de frământări și amărăciuni; atitudinea de neîncredere a lui Brâncoveanu, care-l ținea departe de funcțiile mari ale curții; bunăvoița lui Mavrocordat care-l ridică la cea mai înaltă situație — toate acestea au avut o răsfrângere adâncă în sufletul lui și au influențat puternic pana sa de istoriograf.

Cronica lui ne înfățișează — în versiunea publicată de Bălcescu — evenimentele petrecute în Țara Românească între anii 1714—1729. În câteva manuscrise din Biblioteca Academiei Române se vede că mai târziu, după trecere de mai mulți ani, Radu Popescu — îndemnat poate de Nicolae Mavrocordat, care ținea să se facă un corp complet al cronicelor — a încheiat domnia lui Șerban Cantacuzino și a povestit pe scurt domnia lui

Brâncoveanu. Din domnia lui Brâncoveanu, ediția Bălcescu povestește numai partea finală, începând cu întoarcerea Domnului din Adrianopol. Pornind dela această dată, când Brâncoveanu se credea ajuns în culmea puterii, cronica înfățișează faptele petrecute în Țara Românească și evenimentele care au dus la căderea lui Brâncoveanu, pentru a se opri apoi pe larg la cele două domnii ale lui Nicolae Mavrocordat, despărțite prin scurta domnie a lui Ioan Mavrocordat.

Epoca finală din domnia lui Brâncoveanu corespunde tocmai cu partea din viața cronicarului în care el, în căutarea unei «fărâme de viață fără groază», se simțea nedreptățit în «această becistică de țară», în care «vin oamenilor primejdii» și în care «mai bucuros ar fi fost să se afle și el în statul celor mai de jos și să fie odihnit», decât — cum spune însuși — «să-mi fie numele acesta și să fiu pururea cu ghiață în inimă».

In această epocă din viața lui, Radu Popescu, nemulțumit de distanța la care era ținut de curtea domnească și în năzuința unor zile mai bune, ia parte la complotul pentru răsturnarea lui Brâncoveanu. Complotul fusese însă, după cum am văzut, desvăluit; situația lui Brâncoveanu a fost întărită la Poartă, iar Radu Popescu, după ce fusese tărit pe la Constantinopol, a fost în cele din urmă întemnițat din porunca lui Brâncoveanu.

La această nouă răspântie din viața cronicarului, resențientele lui împotriva lui Brâncoveanu se străvăd limpede în paginile cronicei. Povestind întoarcerea Domnului dela Adrianopol, unde fusese chemat la Poartă și de unde dușmanii credeau că nu se va mai întoarce, cronicarul ține să sublinieze dela început că Domnul «și-a schimbat firea, că s'a făcut mai rău, mai cumplit; împrumuturi au pus pre boieri, pre mănăstiri, biruri mari pre săracă țară, cât n'avea putere să le împlinească, ci să văita și blestema».

Trecând apoi la ostilitățile dintre Petru cel Mare și Turci, Radu Popescu insinuează că Brâncoveanu a fost cauza războiului; că el a întreținut pe Ruși, trimițând la ei soli cu scrisori și îndemnându-i să vină cu oștile și să libereze principalele românești de sub Turci; că Domnul român a primit dela Ruși «hrisoave» prin care el și feciorii lui s-au făcut «cnezi de Moscovia».

Este într-adevăr curios faptul cum Radu Popescu nu mai poate înțelege acum liniile politicei externe a lui Brâncoveanu, el, care odinioară expuseșe cu atâta convingere, căldură și energie, punctul de vedere românesc, înaintea comandantului armatelor imperiale din Ardeal. Si totuși, datele problemei rămaseră aceleași, deoarece Turcii și Tătarii erau atunci o mare forță militară și deoarece Țara Românească nu avea hotare naturale, ci era deschisă de toate părțile. Brâncoveanu și ai săi nu puteau trece fățis de partea creștinilor, până ce puterea Turcilor nu va fi fost sdrobită. Altfel ar fi expus țara zadarnic, la jaf, la măcel, la robie și ruină. «Dacă ar rămâne pământul fără oameni, de ce fel ne sunt ostenele și vorbele și legăturile ce le facem» — încheia el cuvântarea față de Heissler. Iar acum în 1711, în tratativele cu Rusia, care urmăreau aceeași linie pe care el o expusește lui Heissler, din toată această politică de serioasă cumpănlire a intereselor țării și ale poporului românesc, Radu Popescu nu mai vede, nu mai găsește altceva de subliniat decât latura de duplicitate. Parcă își simte sufletul ușurat, când povestește prăbușirea politicei lui Brâncoveanu:

«...că s'au scăpat de amândouă părțile, că Muscalii l-au cunoscut de viclean și înselătoriu de creștini, Turcii încă l-au numit hain împăratului..., că el gândise să placă vreunei părți, în cea de pe urmă nici uneia n'au plăcut nici alteia, că «nu minte Hristos (când zice) că nu poate sluji neștine la doi «Domni...».

Nici chiar atunci când ajunge cu povestirea la ziua de Adormirea Maicii Domnului a anului 1714, când Brâncoveanu a trebuit să privească, înainte de a veni rândul, cum cad sub sabia

gealatului capetele celor 4 copii ai săi și al ginerelui — tragedie care a sguduit atât de puternic sufletul maselor populare, că ne-au transmis înfiorarea lor peste veacuri, în cunoscuta baladă: « Brâncoveanu Constantin, boer vechiu și Domn creștin... » — nici atunci, nu picură din sufletul încărit de ciudă al cărturarului, măcar o lacrimă de îndoioșare peste rândurile cronicelor. Dimpotrivă, încercând să fixeze, într'un tablou general, bilanțul domniei lui Constantin Brâncoveanu, el ține să sublinieze petele de umbră:

« Însă Constantin Vodă Brâncoveanul în domnia lui, au fost fericiți de toți oamenii țării și încă și de oamenii altor țări, cât i s-au auzit numele, iar nu lăudat, pentru că alta este fericierea, alta este lauda...»

« Intr'acest chip poate să se fericească și Constantin Vodă că l-au dăruit norocul cu tot felul de bine: sănătos, întreg, casă întreagă, fii și fete mulți, avuții prea multe, case, palaturi, sate, vii, helește, domnie îndelungată și altele ca acestea, care nu i-au lipsit nimică, de care ochii lui au poftit, dar toate acestea au fost *darurile norocului*, iar nu căștigate de dânsul, că ceea ce căștigă cinevaș în lume este partea sufletului... iar Constantin Vodă nici o bunătate sufletească n'a arătat în viață și domnia lui, pentru că să-l laude, ci mai vârtoș este a se huli pentru multe reale fapte ce au făcut în domnia lui, care au rămas la cei după urmă greutate și blestem: avea o lăcomie mare peste măsură și obiceiurile cele bune ale țării, care cu multă socoteală le-au făcut acei bătrâni, toate le-au stricat...».

Despre politica lui prevăzătoare, care în timpul unei îndelungate domnii a asigurat liniștea în țară și a înlesnit poporului o prosperitate, cum nu mai cunoscuse de multă vreme; despre numeroasele lui ctitorii de mănăstiri, care au rămas până azi ca admirabile mărturii ale unui superior simț artistic; despre înfloritoarea activitate culturală susținută și stimulată de Domn, el nu pomenește nimic.

O singură dată sufletul lui se pare că se înduioșează de nenocirea lui Brâncoveanu, atunci când este vorba de cei cari au pus la cale prăbușirea Domnului: Cantacuzinii. Ura, care mocnea ascunsă în sufletul cronicarului împotriva celor cari uciseseră în chinuri pe tatăl său, isbucnește cu toată vehemența:

« În mijlocul vremilor acestora, Cantacuzinii, carii pururea au fost vicleni Domnilor și n'a fost odihniți de nici un Domn, și acum la Constantin Vodă au început să-l viclenească și să-l desărăcineze din fața pământului, neavând altă pricina, fără numai răutarea lor aceea ce din fire o au avut și mai dinainte, că nu le-au lipsit în zilele lui Constantin Vodă nici un fel de bine ca să nu-l aibă, voie vegheată, sfetnici ai Domnului plini de bani, de sate, de vii, fără bir, fără împrumuturi, precum alții ai țării da... Zic adevărul, că mai bine trăia ei, decât Constantin Vodă, că el avea grijile domniei, iar ei aveau primblările și desfătările și căștigurile și tot binele...».

Și el povestește mai departe cum Cantacuzinii ar fi falsificat pecețile boierilor la Brașov și cu acestea ar fi semnat plângerea împotriva lui Brâncoveanu; cum, mai târziu, prin chiar Constantin Diichites — vătaful lui Brâncoveanu — ar fi trimis cărți Sultanului, legându-se să predea ei însăși pe nepotul lor în mâna Turcilor. El învinovătește fățiș pe Ștefan Cantacuzino că s'a nevoit, « cu atâta osardie să stingă casa lui Constantin Vodă, căt limbă de om nu poate spune ». În această groaznică învinuire, el nu cruță nici pe Stolnicul Constantin Cantacuzino « hoțul acel bătrân, care știind toate tainele nepotu-său Constantin, pentru că le spunea toate, avându-l, nu ca pre un unchiu, ci ca pre un tată, au știut și cărțile dela Nemți și dela Moscali, care-i făcuse acei împărați, hrisoave, să fie el și feciorii lui principi, cnezi și luându-l de unde au fost, însuși bătrânul acela le-au dus la imbrohorul », ca să le dea în mâna Sultanului. Și ține Radu Popescu să mai adauge că « lângă alte păreri ce va

fi mai zis și aceasta li-ai pus înainte, că de nu va omori pre Constantin Vodă și pre feciorii lui, odihnă domnia și țara nu va avea ».

Stolnicul Constantin Cantacuzino, a căruia înțelepciune și cultură era apreciată de toți călătorii occidentali, este astfel înconjurat în cronică lui Radu Popescu, încât apare un adevărat monstru. Înainte de a pune la cale dezastrul nepotului său, Stolnicul și-ar fi otrăvit doi frați: pe Șerban Vodă și pe Iordache Spătarul. Dovada: Stolnicul însuși a mărturisit. În zilele de restriște, când Ștefan Cantacuzino a fost mazilit, Stolnicul, în credință că va îndrepta situația fiului său, s'a dus la capigăba de l-a dăruit și între alte vorbe i-ar fi desvăluit și o mare taină. Anume: Stolnicul însuși ar fi otrăvit pe fratele său Șerban Vodă, când a simțit că acesta se abate dela credința datorită Portii și tot el ar fi spus Turcului că ar fi otrăvit și pe celălalt frate mai mic, pe Iordache, care fusese trimis în solie la Viena și se înțelesese cu Nemții:

« Aceste cuvinte toate capegibașa le-au spus Vizirului și altor meghistani ai Portii, de le-au auzit mulți oameni de credință, mai vârstos Dragomanul, fratele Măriei Sale lui Nicolae Vodă, carele ajungând mai pre urmă și Domn în urmă aicea în țară, au mărturisit către toți boierii ».

Și cum aici cronicarul se teme că cititorii contemporani și viitori nu-l vor crede, el încearcă să spulbere astfel îndoilele:

« Dacă el a mărturisit însuși, ce îndoială va să fie ca să nu creză cineva, că la amândurora morți s'au zvonit că Constantin Stolnicul i-au omorât, dar credință tot nu era, necunosându-se adevărul... Iar dacă și-au mărturisit păcatul către Turc, nu la duhovnic, destul este să fie crezut la toți! »

Singurul Domn înzestrat numai cu virtuți și calități este Nicolae Mavrocordat, binefăcătorul său, căruia, îi închină și cronică. Capitolul despre Nicolae Mavrocordat începe cu o schiță genealogică despre « Viața prea luminatului neam al prea înălțatului și milostivului Domn Io Nicolae Alexandru Vv., prea bunul stăpânitor (al) Țării Românești ». Această schiță arată, cum în linie feminină, Nicolae Mavrocordat descinde din Alexandru cel Bun și deci era destinat să fie « încoronat de puternicul Dumnezeu cu soarta domniei Țării Moldovei în două rânduri și aici în țară așijderea... Dumnezeu cel milostiv — adaugă el — să-i adauge anii vieții Măriei Sale până la adânci bătrânețe, întru îndelungată stăpânire » — și în tonul acesta panegiric, continuă povestirea domniei lui Nicolae Mavrocordat până la al 10-lea an, unde se oprește mâna cronicarului. « Nici odinioară nu voi tăcea, înălțate Doamne, ca să nu vestesc pre tutindenea, căt voi fi într'această călătorie a vieții, bunătățile care Măria ta ai arătat către mine » scrie el în prefață închinată Domnului.

S'a arătat mai sus cum în 1716, când Nicolae Mavrocordat a fost luat prizonier de Germani, Radu Popescu semna, la 3 Decembrie, alături de 2 episcopi și 39 de boieri, « fără nicio silnicie, ci de bunăvoie », actul de solidaritate, prin care se legau să ceară ca Domn pe Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Șerban Vodă. Trecând apoi în Ardeal, el subscrise, printre cei dintâi, alături de Mitropolit, plenipotențele date delegațiilor de boieri, care se duceau să ceară împăratului Carol al VI-lea sau Printului Eugeniu de Savoia, alungarea « administratorului », cum numeau ei pe Ioan Mavrocordat, și aducerea în domnie a lui Gheorghe Cantacuzino.

După încheierea păcii dela Pojarevac, o bună parte dintre boierii cari luptaseră împotriva « administratorului » au rămas în Oltenia, cedată Austriilor, și au luptat mai departe pentru ridicarea în domnie a lui Gheorghe Cantacuzino, pe când Radu Popescu s'a reîntors pe lângă « administrator » și și-a luat în primire locul de mare vornic.

Cum povestește cronicarul această parte din istoria țării, în care și el a jucat un rol activ?

Mai întâi pretinde că, după căderea lui Mavrocordat în mâna Nemților, aducând aceasta la cunoștința ostașilor săi, el, Banul Craiovei, ar fi fost făcut prizonier de către gloate, care l-ar fi dus cu pază mare la Târgoviște, unde l-au predat autorităților germane. Dus în Ardeal, el a obținut acolo dela generalul Stainville o carte de odihnă și s-a dus să-și întâlnească familia la Brașov. Atât! Despre participarea lui la acțiunea boierilor pentru restabilirea domniilor pământene, nu suflă un cuvânt. Dimpotrivă, vorbește în cronică despre «nebunia pe care au făcut-o spurcații de boieri», cari au dat pe Mavrocordat în mâna Nemților. El povestește mai departe cum aceștia au făcut sfat de «nimică și blăstămătesc, ca să se alcătuiască de tot cu Nemții, fiindu-le capetele pline de fumurile deșertăciunii»; că generalul Stainville i-a trimis înapoi la stăpânii lor Turcii; că delegația s'a întors ca «niște câini cu coada între picioare»; că au făcut «cetișoare» și au început a se sfătu «sfaturi vrednice de râs», «socoteli deșarte și vrednice de batjocură», adică «cum ei să închine țara împăratului nemțesc și să ceară Domn pe Iordache Beizadea, fețiorul lui Șärban Vodă» și că, abia după încheierea păcii, când Nicolae Mavrocordat a revenit în scaunul domnesc, le-au ieșit «fumurile cele deșarte din cap și s'au trezit» și că afară de cățiva, cari au fugit peste Olt, «toți cu o inimă s'au strâns la București».

Poate cu remușcări pentru atitudinea avută față de protectorul său, Radu Popescu continuă povestirea domniei a doua a lui Mavrocordat an de an, înfățișând toate evenimentele mărunte dela curtea domnească: nașterea «cuconilor și cucoanelor lui Mavrocordat»; trimitera haraciului la Poartă și, și subliniind, continuu «bunătățile» acestui Domn, deși într-un rând se teme să nu cadă în «bănuială de colachie, care românește se zice: ciocoinicie».

Din când în când, întrețese în urzeala istoriei naționale și aci evenimente petrecute în țări străine: turburările Tătarilor din Bugeac; moartea lui «Duca de Orleans», unchiul lui Ludovic al XV-lea; abdicarea regelui și reginei Spaniei, care se retrag într'o mănăstire; moartea Ecaterinei «împărăteasa Moscalilor» și, a.

Radu Popescu are, după cum se vede, un orizont de cultură mai larg. Imprejurările vieții îl aduseseră din tinerete să călătorească prin multe țări. Era poliglot: cunoștea limbile latină, greacă, turcă și poate și slava.

Limba lui, înviorată cu plastice proverbe populare («Dracului dă-i fum de tămâie cât de mult, el rămâne în firea lui tot drac», sau «Din cal, l-au făcut măgar pe Gheorghe Beizadea», sau «Cămilei i-au pus cercei la urechi») este în același timp îmbibată de cității și cuvinte grecești (prochimen, pan-macariston, amfivolie, perilipsie, exorie, ipopsie, etc.) și chiar turcești (husmet, dughiu, buhasbele — socotilele veniturilor, imam, dunama = flotă, etc.), marcând astfel în evoluția limbii noastre literare, o fază nouă.

El nu s'a putut însă desface de patimile care-i întunecau privirea limpede a lucrurilor, nu s'a putut ridica deasupra lui însuși, ca să ne dea nu numai o povestire vie și caldă, dar și o icoană senină, plină de adevar și de sinceritate a vremurilor sale. Ii lipsește acea conștiință a răspunderii față de viitorime, pe care o găsim la marii cronicari moldoveni: «Scrisoarea este lucru vesnic. ... Eu voi da samă de ale mele toate căte scriu».

BIBLIOGRAFIE. Cronică lui Radu Popescu a fost publicată, pentru întâia dată, de N. Bălcescu în *Magazinul istoric pentru Dacia*, al lui Bălcescu și Laurian, vol. I, p. 83—114, 147—186, 211—250, 279—326, 343—389 și vol. II, p. 3—35, sub titlu: *Istoriile Domnilor Țării Românești, scrise de Constantin Căpitanul*. Editorii au însoțit publicarea cronicei cu următoarea notiță: «In manuscrisul ce avem, se zice că această cronică s'a scris la 1769 (recte: 1761). In cursul scrierii însă, cum se va vedea, autorul se mărtu-

risește de martur ocular al întâmplărilor urmate cu un veac mai înainte. Aceasta ne face să credem că acest Constantin Căpitanul este un copist, iar nu adevaratul autor. Noi, în lipsă de alt nume, am păstrat p'acea, spre a o putea deosebi de celelalte cronică. Notița la care se referă Bălcescu în rândurile de mai sus, este următoarea: «Așa că carte s'a scris de Costandin Căpitanul, Mai 10, leat 7269 (= 1761)». Pentru întâia dată, A. R. Densușianu, în *Istoria literaturii Române*, ed. I, Iași 1885, p. 176, a atribuit cronică lui Constantin Căpitanul Filipescu. Părerea lui Densușianu a fost admisă de A. D. Xenopol, în *Istoria Românilor*, ed. I. Vlădescu, v. VIII, p. 226—227; de H. Ș. deu, în *Etymologicum Magnum Romaniae*, III, col. 3047 și, în sfârșit, de N. Iorga, care a reconstituit cel dintâi viața lui Constantin Căpitanul Filipescu, în studiul *Cronicile muntene din Analele Academiei Române*, Mem. sec. ist. serie II, tom. XXI, 1899, p. 342—361, precum și în prefața pusă în fruntea ediției nouă, publicată de el sub titlul: *Istoriile Domnilor Țării Românești... compilate și alcătuite de Constantin Căpitanul Filipescu*, București, Socec, 1902. Părerea aceasta n'a fost admisă de Tocilescu într'un articol publicat în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. II, vol. I (1884), p. 281—283 și de Dr. I. G. Sbiera, care, în *Mișcări culturale și literare...*, Cernăuți 1897, p. 200—206 și 215—216, atribuie pentru întâia dată cronică lui Radu Popescu. În 1906, regretatul Constatin Giurescu, într'un studiu prețios: *Contribujiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906 a arătat, că opera nu poate fi a lui Constantin Căpitanul Filipescu, ci trebuie atribuită lui Radu Popescu. După studiul amintit al lui Constantin Giurescu, Radu Popescu a scris *Istoriile Domnilor Țării Românești de la descălecăt până la anul 1729*. El ar fi scris această cronică în trei rânduri și anume: odată în anii tinerei, pe la 1688, cu intenția de a răspunde croniciei cantacuzinești a lui Stoica Lădușcu; a doua oară între anii 1719—1721 și, în sfârșit, a treia oară către sfârșitul vieții ca monah, în preajma anului 1729. Emil Panaitescu, în *Cronicarul Radu Popescu și Istoriile Domnilor Țării Românești*, București, 1908, a arătat că partea de cronică, publicată de Bălcescu, sub titlul *Istoriile Domnilor Țării Românești* — adică partea care merge până la 1688 — cuprinde neexactități de date și fapte cu privire la ultimele zile ale lui Hrizea Vistiernicul, tatăl lui Radu Popescu, precum și la fuga familiei lui Hrizea, deci și a presupusului autor, peste Dunăre. Chestiunea a fost reluată, de A. Vasilescu, *Contribujiuni la biografia cronicarului Radu Popescu și a compilatorului Constantin Căpitanul* (Ungurel din Ungurel, județul Olt) în volumul comemorativ: *In amintirea lui Constantin Giurescu la douăzeci și cinci de ani dela moartea lui (1875—1918)*, București, 1944, p. 533—546. Vasilescu discutând obiecțiunile aduse de E. Panaitescu la lumina unor documente inedite, le combată, aducând dovezi pentru paternitatea lui Radu Popescu. La aceleași rezultate ajunge și Constant Grecescu, *Câteva date noi în legătură cu istoriile Domnilor Țării Românești*, în același volum comemorativ *In amintirea lui C. Giurescu*, p. 277—289. O nouă versiune a croniciei, cuprinzând evenimentele dela 1689—1729, a fost publicată de librul George Ioanid, *Istoria Moldo-României*, București, 1859, vol. II, p. 278—399; o ediție critică a întregii cronicе anunță Constant Grecescu, v. *ibidem*, pag. 280.

Pentru isvoarele cronicelor vezi notele dela ediția lui Iorga. Pentru isvoarele grecesti ale cronicarului cf. și A. Vasilescu în *Convorbiri Literare, Un cronicar bizantin anonim utilizat de autorul „Istoriilor Domnilor Țării Românești“* XLVIII, 1914, p. 1085—1092 și 1251—1270 (Radu Popescu a utilizat Istoria politică în forma *Turcogreciei*), vezi însă D. Russo, *Studii greco-române*, opere postume I, p. 99; (de fapt cronică grecească de la 1570).

Viețea lui Radu Popescu a fost reconstituită pe larg de răposatul C. Giurescu în studiul amintit: *Contribujiuni la studiul cronicelor muntene*. Pentru căteva mici detalii este de văzut și G. Pascau, *Data morții lui Radu Popescu și Turcismele la Radu Popescu*, în *Arhiva*, Iași, XXIX (1922), pag. 241—243.

CRONICA LUI RADU GRECEANU

Cronica lui Radu Greceanu, în formă mai completă pe care ne-a dat-o un străneț al său, Ștefan Greceanu, cuprinde 110 capitole, fiecare cu titlul său, și povestește domnia lui Brâncoveanu dela începutul ei până în vara anului 1714.

In anul 1698, când cronică, începută mai de mult, a fost înfățișată Domnului ca un omagiu, Țara Românească respiră linștită. Invazia oștirilor germane fusese respinsă fără vărsări de sânge, prin aducerea trupelor turcești și tătărești. Prin abilitatea politică a lui Brâncoveanu, țara fusese ferită de nenocircirea de a deveni teatrul de luptă în războiul dintre creștini și turci. Boerimea era mulțumită de domnia părintească a lui Brâncoveanu, iar sprijinul generos acordat de el mișcării culturale, dădea domniei lui o strălucire deosebită. In această atmosferă de mulțumire generală, un boier ca Radu Greceanu, retras departe de zarva ambicioilor de curte, trăind în liniștea cărților sale, era un admirator sincer al domniei lui Brâncoveanu. In rândurile de caldă închinare cu care el înfățișa cronică sa Domnului, în al X-lea an de domnie, el exprima, poate nu numai sentimentele sale personale, ci și pe ale boierimii contemporane:

« Măria Ta, ești cu daruri vrednice împodobit și ai îngrijit de această țară cu o așa adâncă pricepere și finală priveghere, cu atâtă blândețe și răbdare pornită din sufletească dragoste ce ii porți, încât eu pociu să dau chezăsie că politica luminată și plină de bunătate a Inăltimiei Tale este în adevărată asemănare cu înțelepciunea lui Democrite care, în învățărurile sale zice: Stăpânii noroadelor și povățuitorii lui, trebuie să aibă în toți timpii îngrijirea ca să se arate cu asprime către vrăjmașii țării, iar către supușii lor, iubitori și blânzi ».

Cu aceste sentimente de admirație față de Domnul care, în mijlocul atâtă frământării, isbutise să asigure țării pacea și prosperitatea, se unea recunoștința față de protectorul care stimulase și încurajase munca lui culturală:

« Până în ziua de azi multe feliuri de bunătăți ai dăruit Măria Ta la toată suflarea din țara aceasta, și așa și pre mine, plecatul slujbaș al Inăltimiei Tale, m'ai încălzit, încât nu pociu să-mi arăt mai bine recunoștința de care sunt cuprins, decât prin alcătuirea acestei istorii despre viața și întâmplările domniei Inăltimiei Tale, care s'a petrecut prin vederile mele ».

Luând pana în mâna, sub impulsul sentimentelor de admirare și recunoștință, ca să povestească pentru viitorime « faptele cele mult lăudate și de toată suflarea țării aceștia cinstite și iubite », era firesc ca Radu Greceanu să se identifice în toate paginile cronicelor sale, cu interesele Domnului care, după el, erau și ale țării. Brâncoveanu, luase domnia, împins dela spate de toți boierii țării care-l rugau: « Logofete, noi cu toții pohtim să ne hii Domn ». Sprijinit astfel pe consensul tuturor boierilor, Brâncoveanu se urcă pe tronul pe care stătuse până atunci unchiul său de mamă, Șerban Cantacuzino.

Toată lumea era mulțumită de această alegere, afară de soția lui Șerban Cantacuzino, care ar fi dorit tronul pentru fiul său

minor. Solii trimiși de Șerban Cantacuzino la Imperatul Leopold se aflau în drum spre Viena, când sosesc acolo o nouă delegație de boieri, care aduce vestea că Șerban Vodă a murit și că țara a ales în locul lui pe Brâncoveanu. Dintre solii lui Șerban, singur Aga Bâlăceanu, ginerele răposatului Domn, înțețit și de soacra sa, nu s'a putut împăca toată viața cu alegerea lui Brâncoveanu. El a rămas în Ardeal, stăruind pe lângă imperiali, care erau atunci în războiu cu Turci, ca să intre cu armata în Țara Românească, să o libereze de Turci și să redea tronul cunnatului său, Gheorghe Cantacuzino. Toate străduințele lui Brâncoveanu de a împăca pe Bâlăceanu și de a zădărni intențiile Germanilor, nu izbutesc, și în curând oștirea nemțească pătrunde în țară, se îndreaptă spre Cerneti, Craiova, Pitești, și de acolo la București.

Povestind aceste evenimente, Radu Greceanu înfățișează lucrurile cu o vădită simpatie pentru politica lui Brâncoveanu. Mai întâi se străvede, în paginile cronicelor, aversiunea Domnului împotriva mătușei sale, care pusese la cale toate aceste încurcături. Doamna lui Șerban Vodă e numită de cronicar « sărbă de fel dela Nicopole, fata Gheții neguțătorul de abale ». « Fumuri mari — spune el într-alt loc — acei mueri fi urla în cap, care toate în desert i-au eșit, că ochiul cel privitor al lui Dumnezeu niciodată nu se înșeală ».

Aga Constantin Bâlăceanu este pentru Radu Greceanu, ca și pentru cronicarul anonim, — și de sigur ei reprezentau într-o ceară nu numai sentimentele lui Brâncoveanu, ci și pe ale boierimii pământene: — « viclean și vânzător de țară ». El n'a vrut să asculte cuvintele împăciuitoare ale Domnului, care, explică Greceanu, « încă din boierie avea dragoste cu dânsul și frăție », ci, cuprins de zavistă și viclesug, umbla « după fandasi și păreri nebunești ». S'a alunecat « după blestemăciuni

Biserica Mănăstirii Hurez, ctitoria lui Const. Brâncoveanu.

cū hirea» și, cu «hoțesc meșteșug», venind cu oastea nemțească în țară; a adus pe feierul lui Șerban Vodă cu mama lui dela Drăgănești, «părându-i că — lămurește Greceanu — cum îl va aduce Nemții, Domn țării îl va pune, și aşa cu acel nume de domnie, el, ispravnic domniei și ocărmuitor făcându-se (căci Tânăr copil era de ani coconul acela al lui Șerban Vodă), mai lesne pre ai țării boiai și lăcitorii îi va trage lângă ei; întrucare în desert nădăjduia, că Nemții nici de cum după a lor nebunie nu umbla, ci numai folosul lor și-l căuta». Căci de sigur Nemții nu erau să umble după «vânturi bălăcenești». Aflând că Turcii și Tătarii au intrat în țară, imperialii părăsesc Muntenia și se retrag în Ardeal.

Cronicarul domnesc ne povestește apoi campania pe care a întreprins-o în Ardeal, Brâncoveanu, alături de Sultan, de Tătari și de Tököli, campanie care se încheie cu înfrângerea Nemților la Zărnești și cu prinderea generalului Heissler. Greceanu povestește și el scena întâlnirii lui Brâncoveanu cu generalul Heissler, dar, spre deosebire de cronicarul anonim, care înfățișează lucrurile cu mai multă viață, consemnând și duelul de cuvinte dintre Domnul român și generalul german («Jupâne Haisler, ți-am adus oaspetii care ți-am scris că-ți voi aduce, primește-i») și răspunsul plin de mândrie al captivului: «De sunt rob, astăzi am căzut în robie, iar tu ești rob de când te-ai făcut tată-tău» — aluzie la starea de vasalitate a Țării Românești). Greceanu se mărginește doar să ne spue că Brâncoveanu, dând mâna cu Heissler, a încercat «să-l îmbuneze cu cuvinte de măngăiere pentru ale vremii și ale lumii întâmplări», dar că bunătatea de suflet a Domnului român, «de cea semeată și nebunească megalopsihia lui Haisler, puțin se atingea, că nu ca un prins și ca robit răspunde, ci și atunci firea lui cea finală vrea să și-o arate, micșorând lucrurile și biruințele ce se făcuse». Dar care erau acele cuvinte de «semeată și nebunească megalopsihie», Greceanu nu ne spune, poate și fiindcă nu erau pe placul Domnului.

Când povestește aducerea capului lui Bălăceanu în cortul lui Brâncoveanu, Greceanu lasă să îsbucnească în cronică sentimentul de indignare, împotriva vânzătorului de țară:

«...că pre acest Costandin Bălăcianu nu-l lăsa, ticălosul, «trufia ca să-și aducă aminte și de frica lui Dumnezeu, ci credea în avere și în cai și în arme și în vitejii și în fandassii nebuniști, și nu știa că nu este Dumnezeu înaintea celor ce nu se tem de Dânsul, ci aşa cu acestea ș'au pus și sufletul și viața».

Se va vedea, când vom analiza cronica anonimă, cu câtă vioiciune înfățișează cronicarul necunoscut, dramatica scenă când intră în spătăria domnească alaiul cu călăul în frunte, care aducea conspiratorii împotriva lui Brâncoveanu, legăți cu lanțuri de mâini și de picioare. Ei bine și Radu Greceanu ne povestește acest moment, dar sufletul lui de cărturar, deprins cu linile simple ale clasicismului elen, nu este atras de amănuntele senzaționale și de elementele dramatice ale scenei. El trece repede peste acest episod, ca peste un fapt divers, căruia nu-i dă importanță pe care i-o dă cronicarul anonim. Stăruște numai asupra vinovăției lui Staicu, pe care ni-l înfățișează într'o lumină cu totul defavorabilă. Astfel, el ne explică dela început că:

«...Acest Staicu a fost om de jos, feierul unui Bărcan, «carele și Părcălab de Curte fusese, iar fiu-său acesta, Staicu, mai înainte era slugă la Pârvul Vistierul Vlădescu. După aceea s'au lipit lângă Mareș Banul, (care) fiind om de casa boiarilor Cantacuzinilor, cu mijlocul lor au tras și spre Staicu mai la cinste și la boierie: fiind Mareș Vistier mare, pre Staicu l-au făcut Logofăt de Vistierie, apoi și Vistier al treilea ajunsese. Iară după aceea, trecând cătăva vreme, într'alt chip primenin-«du-se vremile și țara la Domni străini și la greci căzând...».

Cantacuzinii ajungând la strămtorare și urgie, Staicu — spune mai departe Greceanu — «nemulțumitoru binelui s'au

arătat», căci a trecut în tabăra dușmană Cantacuzinilor. De aceea, când Șerban Cantacuzino a luat domnia, Staicu a plecat în pribegie, fugind din loc în loc, ca să scape de urmăririle nouului Domn. Brâncoveanu — ne încredințează cronicarul — i-a arătat «milă și blândețe», dar el n'a vrut să vie «în țară la moșia lui», ci s'a dus în Moldova, la Constantin Cantemir. Și aci Greceanu are prilejul să-l încondeieze și pe Cantemir: «Acest Cantemir, întâi au fost hergelegiu, apoi și ciaus la steagul spătăresc aicea în țară au fost». Și povestind cum, prin ajutorul lui Șerban Cantacuzino, Cantemir a ajuns Domn în Moldova, cronicarul subliniază că el, «cum a luat domnia, întăias dată nemulțumitor s'au arătat spre făcătoriul lui de bine Șerban Vodă» și, neputând să-i strice cu nimic rosturile lui Șerban Vodă, s'a apucat, prin mijlocul lui Staicu, să surpe pe Brâncoveanu. Când ne comunică sentința de moarte a osândiților, sufletul lui de cronicar nu se înduioșează, căci:

«...cele ale lor ficlene scrisori arătându-se și toate de față «cetindu-li-se, nimeni din căți auzea a se milostivi spre dânsii «era, faptele lor cele spurcate și păgâne aevea văzându-se, căte «ficleșuguri spre Domn și spre țară vânzări făcuse, că ei pre «Nemți în țară fi aduses, și pentru Nemți, Tătarii venise și «la primejdie și de istov prăpădire țara ajunsese căt nimeni «din creștini... n'au rămas de pradă și de săracie scăpați, care «de Tătari, care de Nemți, lăsând mult săracime, care arși de «Tătari și căzniți au murit, afară de robii ce au luat».

In aceeași lumină este înfățișată și cealaltă conspirație împotriva lui Brâncoveanu. Dumitrașcu Corbeanu, căpetenia conspiratorilor, este un «om foarte rău, zavistic și turburător», iar jupâneasa lui, Tudosca: «muiere rea și neastămpărată»; pe amândoi fi înfierează cronicarul: «ticăloși», care nu se puteau odihni «întru atâtă bine și îndestulare».

Necazurile și mai ales grija, care cuprinsese sufletul lui Brâncoveanu și al boierilor săi de curte, după trecerea lui Toma Cantacuzino de partea Țarului Petru cel Mare, se răsfringe cu toată emotivitatea în aceste rânduri ale cronicei lui Radu Greceanu:

«Toma Cantacuzino, marele spătar, carele tocmai că acel «din 12 Apostoli, Iuda, alegându-se și de către stăpânul său «făr de nici o nevoie, ca un hiclean hainindu-se, Iudei cu adevarat s'au asemănat, pentru că den râvna ce pururea spre «cele deșarte lumești avea, uitând cinstea, folosul, mila și cău-«tarea, ceeace încă den copilăria lui tocmai ca dela însuși născă-«torul lui, încă și mai mult pociu zice, dela Domnul căstigase «și avuse... pe carele nu ca pre un neam și văr al Măriei Sale «l-au căutat, l-au cinstit și l-au iubit, ci neosebit din iubiții fii «Măriei Sale îl avea, și mai cinstit încă pociu zice..., carele întru «atâtă cinstă și îndestulare ce avea neîndestulându-se, ci fiind «cuprins și biruit de gândul trufiei, urmat-au tocmai și Eosforul și lui s'au asemănat, carele au socotit să-și puie scaunul «preste norurile cerului. Așa și acesta nu s'au îndestulat cu cătă «cinstă și vrednicie avea, ci stepena domniei visând, și dentru «aceea ce au fost au căzut, pentru că ochiul cel neadormit al «nefățănicului Judecător, precum iaste îndelung răbdător, «iaste și de sărg răsplătitor».

In această formă, este scrisă întreaga cronică. Autorul ei, scriind sub ochii Domnului, în mijlocul emoțiilor care frământau curtea, împărtășește cu întreaga boierime din divanul domnesc, simpatiile și resentimentele lui Brâncoveanu. Paginile cronicei vibrează încă de căldura patimilor, peste care timpul a asternut de mult uitarea.

Incepând din al zecilea an al domniei lui Brâncoveanu, Radu Greceanu povestește evenimentele an de an, în ordinea în care s'au succedat.

Acest fel de înfățișare a evenimentelor impune cronicarului să negligeze înlanțuirea lor cauzală și să amestice între faptele importante pentru viața țării și întâmplări mai puțin însemnate,

Biserica Sfântul Gheorghe Nou — unde au fost aduse pe ascuns și înmormântate, rămășiile lui Const. Brâncoveanu — în timpul focului din 1847, după o gravură a vremii făcută de E. F. Bucheri

(Originalul în Muzeul Municipiului București)

dar care au stârnit senzație la curte. El povestește, adesea pe același plan: venirea Hanului tătăresc în țară; sosirea solilor la curtea domnească și primirea ce li s'a făcut; plățile haraciului și trimiteri de salahori și care pentru raialele turcești; războiul dintre creștini și turci; plimbările lui Brâncoveanu prin țară, cu notarea precisă a conacelor făcute, ziua sosirii și data plecării; nunțile domnești; știri sosite din Beciu (Viena); ctitorii și clădiri domnești, &c. a. m. d.

Cronica lui Radu Greceanu se încheie tocmai în primăvara anului 1714, la vremea când se desfășură sguduitoarea dramă la care cronicarul însuși a trebuit să ia sufletește parte. Nepotul său Șerban Greceanu, care trăea în căsătorie pe fiica lui Brâncoveanu, a fost dus și el cu nenorocitul Domn la Constantinopol și a trăit în fioroasa temniță alături de soția lui Brâncoveanu și de cununați săi, zilele de chin și groază, când le-a ajuns acolo, în închisoare, vestea că Domnul și copiii săi au fost decapitați. « Eu, care patru ani neîntrerupți — spune Del Chiaro — am avut onoarea de a fi în intimitatea acestor principi, nu-mi pot aminti această teribilă catastrofă, fără a vârsa lacrimi ».

In același timp, Radu Greceanu se înrudea și cu Ștefan Cantacuzino, fiul Stolnicului, care surpase pe Brâncoveanu și-i luase locul. Nepoata lui Radu Greceanu, Păuna, era soția lui Ștefan Cantacuzino și sora lui Șerban, ginerele lui Brâncoveanu. Păuna n'a avut nici ea mai mult noroc decât fratele ei. După doi ani e domnie, pornește și ea, ca și soția lui Brâncoveanu, să-și

întovărășească soțul pe drumurile de primejdii ale Constantinopolului. Acolo, în Duminica Sf. Treimi a anului 1716, ora 4 din noapte, soțul său Principele Ștefan și tatăl lui, Stolnicul Constantin Cantacuzino, au fost spânzurați în temniță din Bostangi-Bași.

Doamna Păuna, spre a-și salva copiii dela moarte, ajutată de câțiva prieteni devotați ai familiei, se ascunde travestită într-o casă, singură, unde, cu toată străduința Turcilor, n'a putut fi găsită. De acolo, luându-și inima în dinți, închirie pe ascuns o corabie și, strecurându-se cu multă teamă din Constantinopol cu copiii, după patru săptămâni de călătorie pe mare, debarcă la Messina. De acolo pornește spre Neapole și trecând prin Bologna și Ferrara, sosește în Veneția, unde avea să o întâlnească în 1718, fostul secretar al soțului său, Anton Maria Del Chiaro.

Urgia deslănțuită cu doi ani mai înainte împotriva familiei lui Brâncoveanu, se deslănuie acum împotriva Cantacuzinilor. Dela Del Chiaro aflăm că satele fostului Domn și ale Cantacuzinilor fuseseră împărțite de Mavrocordat între rudele și prietenii acestuia. « Am fost de față — zice Del Chiaro — și am servit de tâlmaciu când sărmâna femeie — e vorba de soacra Doamnei Păuna, soția Stolnicului — trimite rugămintele la unul din nouii miniștri greci, care deținea prin silnicie satele ei, ca să o miluiască și pe ea cu o neînsemnată cantitate de faină ».

Dece Radu Greceanu, cronicarul cărturar, tace asupra acestor vremuri de urgie și de durere, nu putem ști. Datele sărace pe care le avem despre viața lui nu ne îngăduie să facem nicio ipoteză măcar.

Elenist de frunte al timpului, Radu Greceanu nu a alergat niciodată după situații și onoruri pe care, mai ales după ce se înruditise, prin fratele său, cu familia lui Brâncoveanu, le-ar fi putut obține. Cărturar modest — ca toți cărturarii — s'a mulțumit să ajute cu cunoștințele sale întinse de grecăescă la marea operă de traducere a cărților sfinte în limba neamului.

Era bucuros că ocupă și el un loc la curtea domnească, că poate fi de față la serbări și la petreceri, că poate împărtăși bucuriile, îngrijorările și durerile curții — care erau și ale poporului — și că poate nota an de an pentru Domn și cei ce vor veni toate cele ce vedea petrecându-se sub ochii săi: și nunți domnești, și primiri de soli, și încoronări de Prinți (a lui Tökölî în Ardeal) și plimbări de curți pe la moșii și vii, și trimiteri de haraciu la Poartă și invazii de oști nemțești, turcești și tătărești și trimiteri de salahori pentru participarea cetăților turcești, și «fuga Tomii Cantacuzino la Muscali» și «furtuna cea ticăloasă a Craiului svetesc». Cronica lui, scrisă fără mult nerv, dar cu bun simț, este astfel un ziar oficial de curte al celui mai mare voevod al culturii românești.

BIBLIOGRAFIE. O bibliografie completă asupra lui Radu Greceanu ne lipsește. Opera genealogică întocmită de strănepotul cronicarului, Ștefan D. Grecianu, apărută postum, sub titlul *Din scrierile inedite ale lui Ștefan D. Grecianu: Genealogile documentate ale familiilor boierești, publicate de Paul St. Grecianu*, 2 vol., București, 1913—1916, merge numai până la litera B (eștelei). Se găsesc însă risipite în această publicație, ca și în alte culegeri de documente, câteva acte interesante privitoare la familia Grecenilor. Date despre înrudirea Grecenilor cu Constantin Brâncoveanu se găsesc în: *Câteva documente și un arbore genealogic pentru a proba descendența domnului Ștefan Dimitrie Grecianu, fost senator, din neamul boierilor »ot Brâncoveni»*, București, Göbl, 1902. Date despre moșia Greci din județ Ilfov, leagănul Grecenilor, în Ștefan D. Grecianu, *Din trecutul Tânărului Românești: Istorul unei bătrâne moșii boierești Grecii*, București, 1910. Precizări biografice noi au adus I. C. Filitti în articolul: *Cine erau frații cărturari Radu și Șerban Greceanu*, publicat în *Revista Istoricii Române*, vol. IV (1934), p. 65—70.

Scriitori de la Șerban Greceanu la N. Iorga, *Scriitori de familie ale vechilor Brâncoveni*, în *Analele Academiei Române*, Secția istorică, seria III, tom XVI (1934—1935), p. 183 și urm.

OPERA. St. D. Grecianu a publicat și primele studii asupra activității literare a lui Radu Greceanu în: *Scrierile lui Radu Logofetul Chronicarul*, publicat în *Revista Română pentru științe, literatură și artă* a lui Al. Odobescu, vol. I, 1861, pag. 575—588 și vol. II, 1862, p. 245—258 și într-o broșură cu titlul: *Scrierile lui Radu Logofetul Chronicarul. Completarea articuloului din Revista Română, pentru a servi ca introducere la viața lui Constantin Brâncoveanul*, București, 1904. Cronica a fost publicată pentru întâia dată în *Magazinul istoric pentru Dacia* al lui N. Bălcescu și A. Treb. Laurian, vol. II, p. 129—176, 193—228, 321—354. Versiunea publicată de Bălcescu cuprinde evenimentele dintre anii 1689 și 1700 și este extrasă din compilația de croniți munțe făcută din inițiativa lui Nicolae Mavrocordat. O altă versiune a publicat George Ioanid, *Istoria Moldo-României* vol. II, București, 1858 p. 165—278; cuprinde, în 48 capitole, evenimentele de la 1688 până la Octombrie 1699.

O versiune mai completă, cuprinzând povestirea evenimentelor dela 1688 până la 1714, a fost publicată de un străneput al cronicarului Ștefan D. Grecianu, sub titlul: *Din cronicile Tânărului Românești: Viața lui Costandin-Vodă Brâncoveanu de Radu Vel Logofet Grecianu, cu note și anexe*, București, Göbl, 1906. Această versiune cuprinde și predoslovia cu care cronicarul a închinat lucrarea lui Brâncoveanu în 1698, când i-a predat povestirea primilor zece ani de domnie. Predoslovia lipsește din versiunea publicată de Bălcescu.

CRONICA ANONIMĂ DESPRE C. BRÂNCOVEANU

Cea mai obiectivă ca ținută și cea mai frumoasă ca factură literară este însă o cronică pe care unii au atribuit-o lui Radu Popescu, dar pe care noi, pentru motive pe care le-am arătat în altă parte, o socotim *anonimă*.

Cronica povestește evenimentele petrecute dela moartea lui Șerban Vodă și urcarea pe tron a lui Brâncoveanu, până la începiturile domniei lui Ștefan Cantacuzino. În manuscrisul

publicat de Bălcescu — pierdut în vicisitudinile vieții marei istorice al generației dela 1848 — cronica se încheie cu nararea îneburirii, la Mănăstirea Dintr'un Lemn, a Doamnei Păuna, scăia lui Ștefan Cantacuzino, tocmai în ziua fatală a Adormirii Maicii Domnului, când la Constantinopol, dinaintea seraiului imperial, se tăia capul lui Brâncoveanu și ale copiilor săi. Această dramatică și stranie coincidență, a sguduit adânc sufletele contemporanilor, cari erau dispuși să vadă aci pedeapsa lui Dumnezeu împotriva celor ce puseseră la cale năruirea lui Brâncoveanu (între care se socotea de unii și soțul Doamnei).

Cronica este alcătuită, după cum a arătat regretatul Giurescu, din două părți inegale. Prima parte e alcătuită din «cinci săsimi din întinderea totală a operei» și istorisește mersul ascendent al domniei lui Brâncoveanu, care culminează în 1703, când, în vremuri de aparentă liniște, Domnul, rupând toate firele intrigilor țesute de dușmanii săi, se întoarce din Adrianopol în țară, cu hășișerif din partea Sultanului, garantându-i domnia până la sfârșitul vieții. Această primă parte a cronicei se încheie cu o frumoasă apoteoză de patriarhală fericire a Domnului:

«Și aşa cu acestea se bucura în ospețe și în veselii, în nunte, și «ale boiarilor de pământ și ale lui nunte, mărintându-și fetele, «însurându-și feciorii cei de vîrstă, că atâtă era fericit, căt «mi se pare că toate darurile norocului erau asupra lui. Că mulți «au noroc în lume, dar nu în toate, că unii au noroc în cinste, «iar nu de feciori și de bogătie și de altele... Iar acest Domn «în toate au avut noroc: bogat, frumos la chip, la stat, vorba «lui frumoasă, cu minte mare, rude multe, fii, fete din destul, «gineri, nurori, aşijderea cinste mare. Și în boieria lui, și în «domnia ce au domnit nici o lipsă nu va fi avut. Și acest Domn «ar fi putut să zică cuvintele lui Solomon: «că orice i-a pohtit «înima, lui nu i-a lipsit». Acestea și ca acestea văzând înaintea «ochilor lui, numai se veselia.»

După această evocare sugestivă a domniei lui Brâncoveanu, cronicarul povestește repede, în a doua parte, evenimentele externe din al căror angrenaj s'a deslușit războiul dintre Petru cel Mare și Turci, războiul care, în vîltoarea lui, a pregătit prăbușirea lui Brâncoveanu.

Istoricii au dreptul să regrete că informația este mult mai săracă pentru ultimii 11 ani din domnia lui Brâncoveanu, că raporturile dintre nefericitul Domn și Petru cel Mare nu sunt mai clar și mai amănunțit expuse; dar noi, istoricii literari, care căutăm în slova strămoșească, dincolo de adevărul istoric, eternul omenesc prins în formele artei, trebuie să recunoaștem aci, că după apoteoza fericirii lui Brâncoveanu, această repede expunere a faptelor până la catastrofa finală, este de un real efect dramatic, pe care cronicarul știe să-l speculeze din punct de vedere literar.

Tonul povestirii lui de aci înainte, mai ales după războiul dela Stânișoara, începe să se schimbe. Faptele sunt înșățite într-o lumină mai tristă: «Constantin Vodă încă cu întristăciune s'a tras dela Urlați la Târgoviște, venindu-i multe împuțăciuni dela Turci pentru spragerea Brăilei, cum că ar fi fost mers Toma (Cantacuzino), cu știrea lui, de au adus Moscalii».

El zugrăvește repede intrigile țesute de Cantacuzino pentru a răsturna pe Brâncoveanu; plângerile tăcuților și semnate cu pecețile falsificate la Brașov ale boierilor Tânărului Românești; venirea imbrohorului la București; arestarea lui Brâncoveanu și confiscarea averilor («și până într'atâta avea necredință, că și cum ar fi mai ascuns avere, până și pre Doamna și pre nurori le-au căutat și au luat ce au găsit, care obiceiu la Turci n'ar fi fost mai înainte, să cerce muierile»), trece apoi la expunerea, cu sentimente turburi, a domniei lui Ștefan Cantacuzino, insistând asupra ingratitudinei Cantacuzinilor față de Brâncoveanu și încheie povestind tragedia finală: tăierea capului lui Brâncoveanu și a celor patru copii ai săi dinaintea foisorului imperial,

sub ochii Sultanului, care privea această scenă de groază și, apoi, înfigerea capetelor în prăjini, dinaintea porții împăraștești.

Autorul acestei cronică este, în ceea ce privește talentul literar, superior celorlalți contemporani ai săi din Țara-Românească. Din îndelungata domnie a lui Brâncoveanu, el alege cu deosebire evenimentele care l-au impresionat mai puternic, dar isbuște să ne concentreze interesul asupra lor, prin viața cu care le povestește.

Ceremonialul batjocoritor, cu care Brâncoveanu primește în țară pe conspiratorii potrivnici lui, este descris cu amănunte patetice. Din porunca lui, trădătorii sunt aduși în București «într'un car mocănesc» și porniți la palat, cu alai mare. În fruntea cortegiului, mergeau boierii trimiși de Brâncoveanu la Țarigrad; de o parte și de alta urmău rânduri-rânduri, toată slujitorimea din casa lui efendi până în divanul cel mare, iar la mijloc, duși de subțioară de către călărași, pășeau, cu mâinile prinse în cătușe și împiedicându-se în fiare, conjurații. În întâmpinarea lor, Domnul trimite pe armă și — în chip de Postelnic mare, cum se obișnuia pentru primirea Domnilor, fiindcă se svonise că Staico vrea să fie Domn — «pe gădea cu un ciomag mare în mână». Ulițele orașului erau pline de «norod», pe când la curte, Domnul cu toți boierii mari și mici așteptau în cele două spătării, cu ușile deschise, sosirea convoiului. Ajunși înaintea lui Brâncoveanu, vinovații cad în genunchi. Scena întrevederii dintre Domn și Paharnicul Staico, căpetenia conspiratorilor, e de un dramatism mișcător: «N'ăși fi gândit, Staico, — începe Brâncoveanu ironic — să văz una ca aceasta, zău n'ăși fi gândit în viața mea, ca acela ce intrătăta vreme, printrătătea locuri și cu atătea feluri de umblete (s'a vânturat), să te văz așa, dinaintea mea, într'acesta chip. Zău n'ăși fi gândit». Cu moartea în suflet, infundat, răsvrătitul abia îngăimează: «Greșit sunt Măriei Tale; mila Măriei Tale, încă este mai mare decât greșala mea». La toate imputările Domnului — «că el le-a dat pâine și iertăciune, iar ei i-au aruncat cu piatra» — pribegii, încolțiti, nu pot răspunde decât: «Greșiti suntem Doamne, greșiti, și ce va fi voia Măriei Tale».

După această sumară judecată, Brâncoveanu, întorcându-se spre armă, dă porunca: «Armaș, ia pre dumnealor de-i du în pușcăria unde și-au gătit-o singuri, că noi avem altă treabă... să bem astăzi». Si pe când conspiratorii scoborau, zornăind din lanțurile prinse de mâini și de picioare, în beciurile întunecoase ale palatului domnesc, și ușa grea a temniței se închidea și se zăvorea cu lacătul în urma lor, Domnul, cu toată boierimea care se adunase la curte — și spre a sărbători o nuntă — «se aşeză la masă, toată ziua până noaptea, cu feluri de muzici, cu tunuri, precum este obiceiul Domnilor».

In beciurile temniței, Staico și tovarășii săi stau multă vreme, până ce se țin trei divanuri asupra lor: unul făcut de Domn în spătăria cea mare, un altul în divanul cel mare și, în sfârșit, un al treilea ținut de boierii singuri, în vistierie de jos, fără Domn «cu cealaltă țară și cu vădica Teodosie». Zadarnic Staico blesteamă pe Constantin Cantemir și pe Cupăreștii care-l puseșeră la cale, zadarnic se roagă de iertare «că, fiind om bătrân, nu va trăi mult și pentru doi trei ani, dece să-i verse sângele, să intre în păcat»; soarta lui este definitiv hotărâtă în al treilea divan, ținut de boieri sub președinția Mitropolitului. Aducându-se pravila țării și cercetând Mitropolitul în ea cazul imprecinațiilor, i se dă lui Staico să-i citească singur osându: «Boierul — zicea Pravila — care va umbla împotriva Domnului și a Țării, să-l spânzure și să-i facă spânzurătorile mai înalte cu un cot decât ale altor oameni proști».

Aruncat din nou în temniță, este ridicat de acolo, trimis la Mănăstirea Snagov, și în cele din urmă spânzurat «într'o noapte, în târgul de afară al Bucureștilor», pe când ceilalți conspiratori sunt aruncați în temniță.

Era un exemplu sguditor, pe care Brâncoveanu îl dădea pentru trădătorii de domnie în vremuri turburi, când flăcările războaielor la hotare amenințau țara.

Alte pagini ale croniciei, tot așa de dramatic expuse, sunt grupate în jurul unui episod care scoate în lumină o altă latură a caracterului lui Brâncoveanu: energia cu care știa să aducă rânduială în administrația țării și să sgâltă pe boierii fraudatori, chiar și atunci când aceștia îi erau rude apropiate.

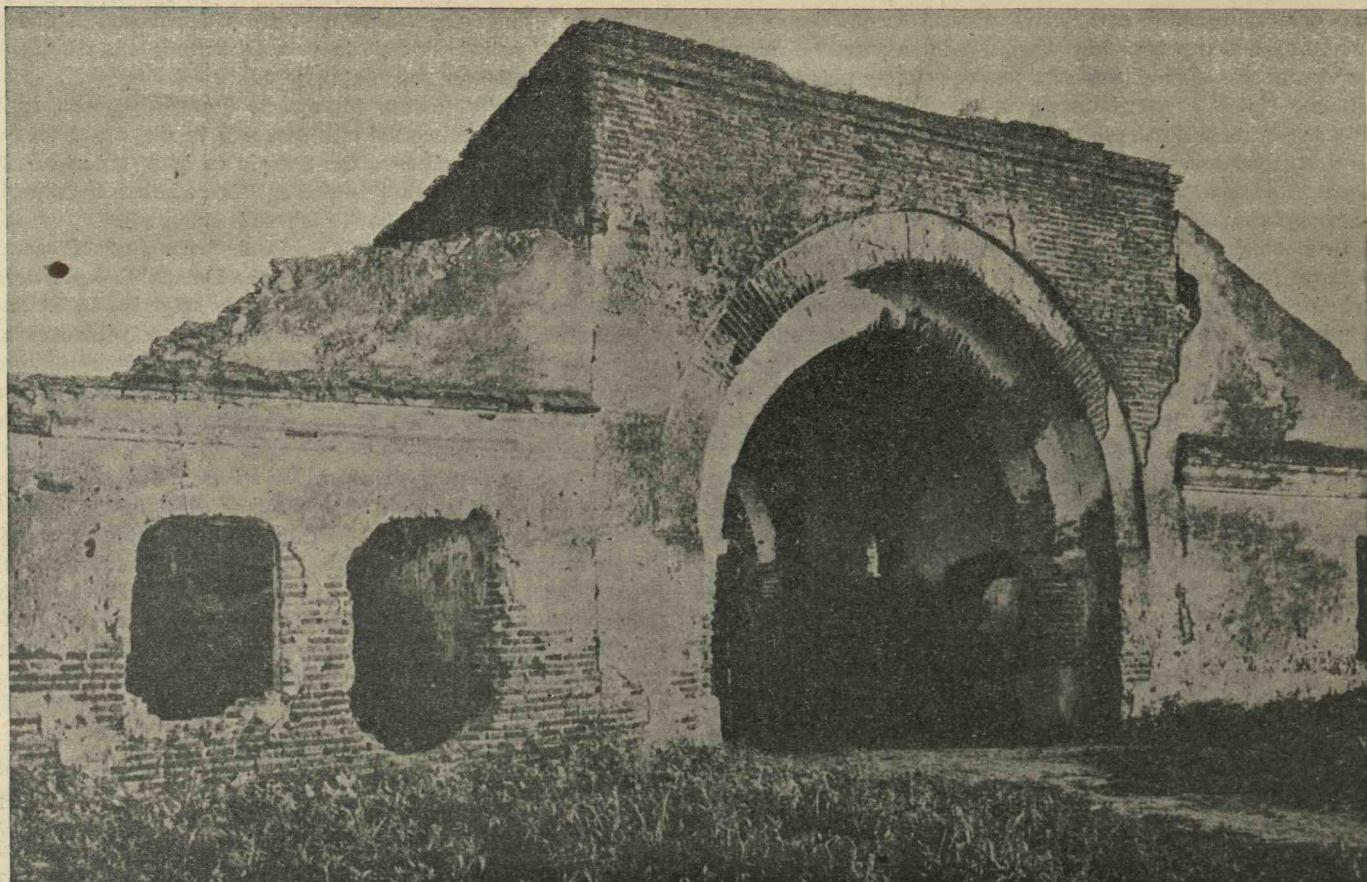
Vinovatul era de această dată marele boier Radu Clucerul Șirbei, care ținea în căsătorie pe o vară a Domnului — om, cum îl caracterizează cronicarul, «cam lung la unghii». Însărcinat cu strângerea birurilor, Șirbei luase mai mult decât se cuvenea, pentru a-și face și lui o parte însemnată. Brâncoveanu primește plângerile locuitorilor jefuiți, tocmai la Cerneți, unde se dusese să se întâlnească cu tabăra Sultanului. Adunând atunci zapisele Clucerului și controlându-le cu catastifele vistieriei, se convinge de vinovăția lui Șirbei și poruncește caimacamilor săi din București să-l cheme grabnic și să-i ceară să întoarcă imediat «banii săracilor, că de voie nedându-i, va să-i dea cu rușine». Șirbei însă, neștiind că «iscăliturile» lui se află în mâna lui Brâncoveanu, o ținea într'una că «nu a luat nimic și că nu va da niciun ban». Domnul, aflând aceasta, s'a turburat și, ajungând în scaunul său din Târgoviște, a cerut să i se aducă la curte vinovatul și în plin divan îi adreseză răspicat aceste cuvinte:

«Clucere, când te-am trimes în țară cu slujbe, fiind cu boerie, «dreptate am poruncit să faci, au nedreptate...? — El zice: «Ba, dreptate ai poruncit Măria Ta să fac. Si începu a se îndrepta «din cuvinte. Iar Domnul zise: Dar acestea ce sunt? Si scoase «hărtioarele cu iscălitura lui și le dete la Radul Cluciarul, fe- «ciorul Hrizei Vistierul din Popești, să le citească. Si se sculă «Radul Cluciarul de unde ședea la Divan și le luă din mâna «Domnului și începu a citi și a arăta Cluciarului Costandin «iscăliturile lui. Care, dacă au văzut, au rămas înghețat.

«Si începu a zice: că pentru cheltuiala căii și a feciorilor au «făcut. Si un covor și niște tipsii și tingiri ce au fost luat mită, de «au făcut nedreptate săracilor, zicea că le-au dăruit Mănăstirii «Strehăji. Domnul zise: Auziți boeri, cu ce jafuri și cu ce nedreptăți face pomeni. Începu a-l mustra, zicând: Dar până când «aceste jafuri să le faci, Cluciare Costandine, că din nimica, eu «te-am ridicat și te-am făcut slugiar mare, comis mare și cluciar «mare, al saselea scaun al divanului, și te-am miluit și te-am «ținut credincios!. Ai luat județul Dâmboviței: l-ai prădat de «n'au rămas ca un sat. L-am luat acela și ți-am dat Teleormanul. Si mai rău l-ai făcut, că ți-am găsit pe urmă-ți «sume de lei jefuite, pentru care te-am suduit într'o vreme «și te-am urgosit să nu te văz în ochi. Iar te-am iertat, pentru «rugăciunile altora: acum iar ai făcut jafuri și nedreptate!...».

Si amintindu-i toate năravurile lui vechi și toate osândirile de care a scăpat cu greu: cum Antonie Vodă era «să-i taie mâna» și să-l «dea cu catastihul legat de gât prin târg»; cum Șerban Vodă era să-l spânzură «pentru furtișagurile ce au făcut din banii sailor». Brâncoveanu încheie hotărît și aspru: «Si acum ai îmbătrânit și tot nu te lași. Voi să te fac să înveți». Si porunci dregătorului care avea în sarcină paza celor osândiți: «Ia-l, căpitane de dorobanți, și-l du la vistierie. Si să cauți «un car să-l pui și să-l duci la Mehedinți, prin satele pe care «le-au jefuit, să le dea banii care i-au luat. Si apoi să-l aduci, «însă să-l bag și în fieră. Si-l luă și-l duse la vistierie până în «amiază zi; de aci l-au băgat în pușcăria dela Poartă (poarta «palatului)».

Această aspră, dar dreaptă judecată, a făcut o mare senzație la curte și în toată Târgoviștea. Soția Clucerului, vara Domnului, cu maică-sa, sora mamei lui Brâncoveanu, se duc într'un suflet la curte și, cu lacrimi în ochi, cer îndurare pentru cel vinovat. A trebuit să intervină mama Domnului; a trebuit să intervină

Poarta castelului brâncovenesc de la Potlogi.

(Arhiva fotografică a Fundației Regele Mihai I).

boierii; a trebuit să intervie Mitropolitul însuși, pentru ca, după două săptămâni de temniță, urgisitul boier și rudă să fie iertat, cu condiția ca să restituie săracilor banii îndoiti.

Am stăruit într'adins asupra acestor două episoade mișcătoare, pentru ca să se vadă talentul literar al cronicarului; darul lui de a alege din vălmășagul faptelor amănuntele care caracterizează o epocă și de a le ridica la valoarea tipică, de a găsi cuvântul care oglindește o întreagă stare sufletească; de a însușești oamenii și vremurile dispărute și de a pune astfel în scenă dramele pe care le reconstituie. Cronica este plină de asemenea amănunte interesante, care redau nota caracteristică a oamenilor și a situațiilor și coloarea locală a vremii.

Iată, de pildă, ce bine este fixată mândria și aroganța generalului austriac Heissler, căzut în captivitate după lupta dela Zărnești. Adus în cortul în care se aflau Sultanul, Tökeli și Brâncoveanu, acesta i se adresează cu următoarele cuvinte, din care nu lipsește nuanță de ironie: « Jupâne Haissler, ţi-am adus oaspeții care ţi-am scris că-ți voi aduce. Primește-i! ». « Iar el răspunse lui Constantin Vodă: « Nu te bucura de această întâmplare, că de am pierdut noi războiul, împăratul nostru mai are ca noi mulți, ci te bucură de vrășmașul tău, de Bălăceanu, (era ginerile lui Șerban Vodă, care adusese pe Austriaci în țară) că au pierit, că eu, pentru ca să-l mântuiesc pe dânsul, am căzut în robie, și de sănț și rob, astăzi am căzut în robie, iar tu — face generalul aluzie la vasalitatea țărilor noastre — ești rob de când te-au făcut tată-tău ».

Nimic nu conturează apoi mai precis satisfacția pe care o simte Brâncoveanu la aflarea acestei știri și străduința de a liniști țara, decât episodul pe care-l povestește imediat:

« Deaci întrebând Constantin Vodă: unde au pierit Bălăceanu, au trimis slujitorii și l-au adus acolo mort, ci capul

« l-au trimis la București, de l-au pus într'o sulită în ziua de Sântă Măria Mare, că într'acea zi se lăuda Bălăceanu că va să fie în București, iar trupul — notează cronicarul care avea și el aversiune pentru Bălăceanu — i-au rămas batjocura « oamenilor ».

Prin obiectivitatea ei, prin asemenea amănunte dramatice, care redau coloarea epocii, prin cursivitatea stilului, savoarea și pitorescul povestirii, cronicarul anonim se ridică de-asupra celor laiți cronicari ai lui Brâncoveanu, și se aşeză pe linia marilor cronicari ai Moldovei.

DISCUȚII ASUPRA PATERNITĂȚII. Cine este autorul acestei croni, păstrată întreagă, fără nicio indicație, într'un singur manuscris, și acela pierdut după publicarea lui, în sbuciumul vieții lui Bălcescu?

Pentru a-l putea identifica între boierii dela curtea lui Brâncoveanu, este mai întâi necesar să fixăm data la care a fost alcătuită cronica.

Regretatul C. Giurescu, care-și făcuse o adevărată specialitate din studiul cronicarilor, dar care, spre paguba culturii noastre, a decedat înainte de a-și fi putut încheia opera, a ajuns, prin critica internă a textului, la următoarele concluzii în ceea ce privește datarea.

Cronica a fost scrisă Tânziu în domnia lui Brâncoveanu, precum se poate de altfel vedea destul de clar, din chiar începutul ei:

« Multe și vrednice de auzit istorii sunt de faptele ce s'au înțâmplat în zilele domniei lui Costandin Vodă Brâncoveanu, care mă voiu nevoi a le scrie cât voiu putea ».

Pentru ca să poată începe cu aceste cuvinte cronica, autorul trebuie să fi cunoscut înainte de a se fi aşezat la scris, acele

Biserica Domnului Bălașa din București, zidită de Bălașa, fiica lui Const. Brâncoveanu, căsătorită cu Banul Manolache Lambrino.

multe și vrednice de auzit istorii, care s-au întâmplat în domnia lui Brâncoveanu, deci târziu.

Cronica este alcăuită, după cum s'a spus, din două părți inegale: prima parte, cea mai desvoltată, se întinde până la întoarcerea lui Brâncoveanu dela Adrianopol, când se credea cu drept cuvânt ajuns pe culmea fericirii. Restul, alcătuind abia a șasea parte din totalitatea operei, povestește într'o repede ochire decăderea lui Brâncoveanu, cu decapitarea lui și a copiilor săi și domnia lui Ștefan Cantacuzino, până la îne bunirea Doamnei Păuna.

Examinând cu atenție prima parte și intemeindu-se pe faptul că în diferite locuri din cuprinsul ei, se face aluzie la evenimente care s-au petrecut ulterior, Giurescu a fixat data la care a fost scrisă această parte: anul 1709, care reprezintă în domnia lui Brâncoveanu o epocă senină, de mari speranțe înviorătoare.

Pe aceleași criterii, Giurescu stabilește că a doua parte a cronicei a fost scrisă în vara anului 1716.

Cronica anonimă a fost scrisă prin urmare în răstimpul dela 1709 până în vara anului 1716.

Care dintre boierii dela curtea lui Brâncoveanu a putut scrie cronica la aceste date?

Din studiul cronicei, se vede că el era un om de cultură largă, puțin obișnuită pe vremea sa. Mai întâi își frâmântase mintea, se pedepsise — cum se zicea în limba timpului — cu studiul latinei, care era întrebuițată pe atunci în cancelaria lui Brâncoveanu pentru corespondență cu occidentalii. Cunoștințele sale de limbă latină erau, se pare, destul de sigure, căci vorbind de visurile himerice ale lui Bălăceanu, el se folosește, pentru a-și contura ideea, de două dictoane latinești, bine puse la locul

lor: « *Laus in fine cadit*, cum zice oarecare politic latin sau cum zice altul *Finis coronat opus*, adică sfârșitul cunună locul ». Din limba latină, obișnuită în actele de cancelarie, îi scapă din când în când sub pană, în cronică, expresii ca: *duca* (de Saxonia) *dux*; *generarism*; *generariul*; *comandanții*; *regemente*; *comisariul*; *presidiile* (cetăților); *forteliții* « întru care scapă norodul în vreme... de rezmerite »; *rebeliști*; *incoronare*; *coronație*; *patria*; *privilegii*; *grația*; *parola*; *orgoliu*; *armada* (frantează); *invitaare*, etc.

Din puținul cât se resfrângă în cronică, se pare că el avea cunoștințe sigure și despre istoria romană, căci vorbind într'un loc de cetatea Cladova, adaogă: « La Cladova cetate, care au făcut-o Claudiu împăratul și la Turnul Severinului, unde sănt și picioarele podului lui Traian împăratul ce au făcut preste Dunăre ».

In afară de limba latină, autorul cronicei cunoștea și limba greacă, după cum o dovedesc unele citate ca: « precum zice Aristofan în stihul întâi », « sau cuvinte ca: *prochimen* (τὸ προχέμενον = subiect, chestiunea despre care se vorbește): « să venim iarăș la prochimen »; *politie*, linie de conduită; sau « avea *patolă* asupra Domnului », (Ἐχει πάθος κατά τινος = a avea pică pe cineva, a avea inimă rea).

Și, în sfârșit, autorul era familiarizat și cu limba turcescă, precum o dovedesc numeroase pasagii ale operei sale. Astfel, povestind într'un loc mână vizirului împotriva lui Brâncoveanu, că n'a ieșit la vreme întru întâmpinarea Sultanului, cronica spune că vizirul « ca un ceas n'au vorbit. Iar după aceea au zis: *Diisizi ghiaur*, cum nu asculti porunca, de n'ai venit înaintea împăratului ». Povestindu-se, într'alt loc, spaima Turcilor când s'a

pomenit cu Nemții în tranșeele lor la Timișoara, cronicarul ne spune că « Turcii au fost strigând: *Medetu, medetu, ghiaur bezebat*, adică, explică el: vai! vai! ghiaurii ne-au călcăt ». Ironizând, într'un rând, pe banul Cornea Brăiloiu, ispravnic de Cernet care, văzând un « musaip » ce venea să dea de ştire că trece Sultanul prin țară, cronicarul anonim îl încondeiază: « nimică alta n'au mai căutat, măcar un *selammalikim dela musaip* să audă, ci au încălcăt pe cal și au luat crângul în cap ». Despre August al II-lea, ne spune că Turcii îl numeau *Nalcăravam* adică — lămu-rește el: — « românește va să zică sfărămă-potcoavă ». Sultanul Mustafa « au zis că el nu se numește împărat, ci *seideigheci* ».

Termini turcești de funcționari și acte oficiale revin deseori sub pana lui: *Mustafa aga, capegibaşa, Iazagiu-Boctaş effendi, imbrighor, bostangii* împărațești (soldați din garda împăratului) *musaip, hadâm saip* (hadâm = eunuc; saip = negru), *arzuri* (jalbă colectivă); *hatişerif* (ordin imperial) — chiar numiri de localități date sub formă turcească: insula « *Sacâz*, adică *Chios* ». Cazacii au luat cetățile dela *Doganghecet*.

Am insistat asupra acestui aspect al cronicei anonime, fiindcă ne luminează drumurile noui pe care apuca limba literară din vremea lui Brâncoveanu și fiindcă el ne arată în același timp și ceva din personalitatea autorului cronicei, om cult, cunoșător de limba latină, greacă și turcă.

Care dintre boierii munteni, scriind între 1709—1716, se putuse ridică până la cunoștința acestor trei limbi, de a căror îndemânare dă dovedă autorul cronicei?

N. Iorga credea că nu putea fi altul decât Radu Popescu. Într-adevăr, cronica pe care, fără deosebire, toate copiile făcute în Muntenia sau Moldova o atribuie în chip indisutabil lui Radu Popescu, ne dovedește că cronicarul oficial al lui Nicolae Mavrocordat era un om învățat și cunoșător al celor trei limbi amintite. El se folosește de aceleași neologisme latine ca și autorul cronicei anonime; opera lui are de asemenea un contingent însemnat de elemente grecești și, în sfârșit, întrebuișarea cuvințelor turcești în forme flexionare corecte (de ex.: pluralul dela *Şaitan-Oglu* îl formează exact: *Şaitanici Oglulari*, — limba turcă fiind o limbă aglutinantă) nu lasă nicio îndoială că Radu Popescu era familiarizat și cu limba turcească. Datele biografice consună cu concluzia pe care o scoatem din analiza lingvistică a cronicei lui Radu Popescu și vin să ne lămurească împrejurările în care autorul ei a putut să-și însușească cunoștința acestor trei limbi.

După uciderea în împrejurări dramatice a tatălui său, Radu Popescu și familia sa, furându-se noaptea printre păznicii orânduiți de Șerban Cantacuzino, se refugiază în Turcia și stau la Constantinopol mai multă vreme, până ce li se deschid drumurile către Moldova. Acolo, în mediul cosmopolit al marelui metropole, a putut Radu Popescu să se familiarizeze cu limba turcă și să-și desăvârșească cunoștințele de limba greacă, pe care probabil o învățase din țară, poate chiar din familie, căci bunicul său se pare că era grec. În sfârșit, cronica anonimă ne mai spune că Radu Popescu era învățat în limba latină și pentru acest motiv a fost trimis de Brâncoveanu în solie să trateze la Brașov cu generalul Heissler, comandanțul oștirilor imperiale din Ardeal.

In sprijinul paternității lui Radu Popescu cade acum cu greutate argumentul adus de răposatul profesor dela Universitatea din Cernăuți, Ion Sbiera în *Mișcări culturale și literare la România din stânga Dunării* (pag. 206): « Autorul cronicei se vădă prezentindeni contemporan, ba adesea chiar ca martor ocular al întâmplărilor » și ceea ce este mai semnificativ, el « introduce în acțiune din primul an al domniei lui Constantin Brâncoveanu « pre Radul Logofătul, fiul Hrizii Vistiarul din Popești, fiind învățat și în limba latinăescă », aducând înainte, chiar cuvintele ce le vorbia acesta către generalul Heissler, ca

trimis al domnitorului. De unde să știe autorul acele cuvinte, dacă n'ar fi fost însuși de față, căci aici nu se zice, ca aiurea « precum spun cei ce au fost acolo ». Această împrejurare — încheie Sbiera — indică destul de bine pe autorul sau izvorul scrierii ».

Citind textul din cronica anonimă, în care se reproduce, cuvânt de cuvânt, discuția urmată între generalul Heissler și Radu Popescu, vedem căt de lipsită și căt de precis este redată discuția contradictorie și plină de viață dintre cei doi reprezentanți ai unor atitudini politice adverse. Este greu de presupus că altcineva decât Radu Popescu însuși să fi putut reda decursul acestei întrevederi și discuția amănunțită dintre el și general.

Nu știm dacă Brâncoveanu a fost pe deplin mulțumit de misiunea lui Radu Popescu și nici însemnatatea pe care i-a atribuit-o curtea domnească. Fapt este însă că, în cronica oficială a lui Radu Greceanu, scrisă sub privegherea Domnului, această misiune a lui Radu Popescu nici nu este menționată.

Tendința de a înfățișa într'o lumină simpatică acțiunea lui Radu Popescu se vede și în alte părți ale cronicei. Astfel: nici n'apucase Radul Logofătul să se întoarcă în țară și Brâncoveanu, pentru a înlătura intenția comandanțului german de a invada cu armata în Țara Românească, scrie solului său să își înțelepe pe Heissler că Ali Pașa se îndreaptă cu oștile pe Dunăre, spre Rușiava, ca să o smulgă din mâinile Germanilor. « Si îndată ce au venit cartea — scrie cronica — la Radu Logofătul în Brașov, au mers la Generarii și i-au spus toată povestea, precum scrisese Domnul ».

In alt loc, se amintește însărcinarea pe care Radu Popescu a primit-o din partea lui Brâncoveanu de a supraveghea fortificarea cu bolovani de piatră a cetății Cladova, din porunca Turcilor. Întărirea se începuse sub supravegherea directă a lui Brâncoveanu, dar Domnul, retrăgându-se spre a păzi țara de o invazie nemțească « au ales — zice cronica — doi boieri mari de i-au lăsat cu o seamă de oști cu căpitani, să fie de pază, anume Radul Stolnicul, feierul lui Tudor Șătrariul din Greci și Radul Cluciarul, feierul Hrizei Vistiarul din Popești, și i-au învățat și le-au dat toată ispravnicia de trebile ce era acolo... Si prin vremea ce au fost acei boieri acolo, cetatea o au isprăvit... ». Si înnumărând toate sarcinile pe care și le-au îndeplinit conștiincios și cu chibzuială, cronica încheie: « si alte trebi și porunci, ce era, le făcea spre folosul domniei și al țării ».

Din motive ce nu se văd, Brâncoveanu înlouiește însă pe Radu Popescu și pe colegul său cu Banul Cornea Brăiloiu. Cronicarul nu uită să ne înfățișeze, subliniind cu o nuanță de umor, isprava înlouitorului. Pe când Domnul se afla în toamnă la Târgoviște și ispravnicul său la Cernet, vine un musaip, care avea sarcina să dea de veste că sosește Sultanul, înapoiat atunci din război cu Nemții. Banul Cornea « de mare politie ce avea — notează zâmbind cronicarul — cu tot feliul de neamuri, de limbi, mai vârtoș fiind politic cu Turcii, îndată ce au văzut pe Saipul împăratului... nimic altă n'au mai căutat, măcar un Selammalikim dela Musaip să auză, ci au încălcătat pe cal și au luat crângul în cap, Dumnezeu știe câte vreascuri l-or fi lovit peste ochi până au ieșit cu puțintel suflet ». Noroc pentru țară că a ieșit înaintea Turcului căpitanul de Cernet, care l-a cinstit și l-a împlâncit. După ce a povestit această ispravă a Banului, care de spaimă musaipului a părăsit tabăra și a luat-o prin crâng, cronicarul subliniază primejdia ce s'ar fi putut abate asupra țării din această stângăcie a ispravnicului domnesc:

« Acest feliu de ispravă a făcut Banul Cornea Domnului țării, « care să nu dea Dumnezeu să facă vreun boiaru altul vreodată « ca acest lucru, că mare primejdie va veni pământului sau « Domnului țării, ca să vie un împărat mare ca acesta atuncea

«întâiu în pământul țerei și să nu găsească nici conace, nici «Domn, nici ispravnicul Domnului, care să fie pentru o vorbă, «pentru o călăuză, să îndrepteze calea încătre ar vrea să meargă «și să nu facă rău sau Domnului sau țării».

Această biciuire a isprăvii săvârșită de Banul Cornea, după laudele aduse lui Radu Popescu și tovarășului său, apoi reliefarea rolului pe care l-a jucat Radu Popescu în tratativele cu generalul Heissler; reproducerea cuvânt de cuvânt a discuției ce a urmat atunci între aceștia doi; aversiunea împotriva Cantacuzinilor; prezența elementelor latine, grecești și turcești în cronică lui Radu Popescu și în cronică anonimă, — toate acestea militează puternic în sprijinul paternității lui Radu Popescu.

Trebue să recunoaștem însă că argumentele aduse împotriva lui Radu Popescu de regretatul C. Giurescu cad și ele greu în cumpărătura.

Iată teza regretatului Giurescu, expusă cu argumente bine susținute, în *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*.

Mai întâiu, Giurescu pleacă dela constatarea că prezența elementelor latine, grecești și turcești, în cronică anonimă, nu poate constitui un argument în sprijinul paternității lui Radu Popescu, deoarece încrucișarea acestor influențe lexicale este un aspect caracteristic al limbii literare românești din epoca lui Brâncoveanu și ea se întâlnește și la alți cronicari ai vremii, ca de pildă la Radu Greceanu.

Giurescu găsește apoi între cronică anonimă și cronică lui Radu Popescu deosebiri de redacție. Autorul cronicelor anonime are o deosebită predilecție în expunerea sa pentru vorbirea directă — oratio directa — care însuflarește adesea narativitatea. Nu numai când este vorba de a povesti evenimente la care el a fost părtăș și martor, ci chiar atunci când povestește din informațiuni culese dela alții, el preferă să reproducă, ori de câte ori are prilejul, cuvintele eroilor ce iau parte la acțiune. Acest fel de redactare este aproape neobișnuit la Radu Popescu.

In sfârșit, între cele două cronici este și o deosebire de concepție. În cronică anonimă autorul este însuflarește de un sentiment de simpatie pentru acțiunea politică a Domnului, pe care o înțelege și o îndreptăște pe deplin, și în același timp pentru cărmuirea lui din lăuntru, pe care o găsește plină de chiverniseală. Brâncoveanu este astfel înfățișat într-o lumină plăcută: nu numai ca un Domn încărcat cu toate darurile norocului, ci și ca un om «bun, bland, răbduliv», «cu minte mare». Acțiunea lui — chiar atunci când este vorba de pedepsirea sângeroasă a boierilor trădători — e condusă numai de interesele țării și ale locuitorilor.

Această simpatie pentru Brâncoveanu îi stârnește ura împotriva Cantacuzinilor — în special împotriva Stolnicului și a fiului său Ștefan pe care, considerându-i ca trădătorii lui Brâncoveanu și uneltilor ai prăbușirii lui, îi înfățișează într-o lumină antipatică.

În cronică lui Radu Popescu — observă Giurescu — domnia lui Brâncoveanu este dimpotrivă înfățișată într-o lumină nepăcată, ca fiind inspirată numai de interesul lui personal și al familiei sale. Ba într'un loc, Radu Popescu polemizează chiar cu autorul cronicelor anonime. Aceasta afirmase despre Brâncoveanu că «în toate au avut noroc: bogat, frumos la chip, la stat, vorba lui frumoasă, cu minte mare...». Radu Popescu întoarce astfel aprecierea cronicelor anonime:

«Costandin Vodă în domnia lui au fost fericit de toți oamenii țării și încă și de oamenii altor țări, iar nu lăudat, pentru că «alta este fericirea, alta lauda...».

Și enumerând motivele fericirii lui Brâncoveanu, încheie:

«...Dar toate acestea au fost darurile norocului, iar nu «căștigate de dânsul, că aceea ce căștigă cinevași în lume este «partea sufletului, adecă bunătatea... iar Costandin Vodă nici «o bunătate n'au arătat în viața și domnia lui, pentru ca să-l

«laude, ci mai vârtos este a se huli pentru multe reale ce au făcut «în domnia lui, care au rămas la cei după urmă reutate și blestem. Avea o lăcomie mare peste măsură și obiceiurile bune «ale țării... le-au stricat».

Cronică anonimă a fost terminată în vara anului 1716, când Mavrocordat dobândește domnia Țării Românești; cronică lui Radu Popescu în 1719. Cum se explică această fundamentală schimbare de convingeri, într'un interval de timp așa de scurt, admisibilă că Radu Popescu ar fi autorul ambelor cronică? Pre-supunerea că Radu Popescu și-ar fi schimbat părerea despre Brâncoveanu, sub influența lui Mavrocordat, nu se poate susține. Nu se poate susține, fiindcă Mavrocordat nu era stăpânit de ură față de amintirea lui Brâncoveanu. Cronicarii oficiali cari povestesc domnia lui Nicolae Mavrocordat, Nicolae Costin și Acsinte Uricarii, au despre Brâncoveanu cuvinte de laudă: «au domnit 27 ani cu multă fericire și au făcut Țara-Românească sciată și vestită în multe părți a lumii». Nu există, crede Giurescu, decât o singură concluzie pentru a explica această fundamentală schimbare: Radu Popescu nu este autorul cronicelor anonime.

Trebue să mărturisesc însă că ultimul argument adus de Giurescu, din atitudinea deosebită a celor două cronică față de Brâncoveanu, nu-mi pare așa de convingător pe cât s'ar părea la prima vedere.

Mai întâiu, deși lumina în care cronică anonimă înfățișează domnia lui Brâncoveanu este în genere simpatică, totuși ea are și părți de umbră, căci autorul ei nu uită să ne zugrăvească și situațiile umilitoare ale Domnului. Iată de pildă, cum ne înfățișează întâlmirea lui Brâncoveanu cu Sultanul la Cerneți:

«Când era la conac și sta oastea de făcea halaiu, când intra împăratul în corturi, Domnul descaleca și îngenuchia, și când trecea împăratul se pleca cu capul la pământ — așa-l învăță «cei de lângă împăratul, iar oamenii Domnului sta tot călări, «apoi încăleca și Domnul și se ducea la otac. De acolo poamele, pezmezii cei cu apă de trandafir și cu moscos făcuți și «struguri și altele ce socotea Domnul, numai sta de a se trimite la unii și la alții, în tot ceasul și în toată vremea».

In ce privește schimbarea de convingeri și simpatii la Radu Popescu, am avut prilejul să o cunoaștem din schița biografică pe care am înfățișat-o. La un scurt interval de timp, după ce semnase alături de ceilalți boieri munteni adresa către Carol al VI-lea și Prințul Eugeniu de Savoia, prin care cereau înălțarea lui Ioan Mavrocordat și numirea ca Domn ereditar al lui Gheorghe Cantacuzino, Radu Popescu se întoarce la curtea lui Nicolae Mavrocordat, primește funcțiunea de mare vornic și în cronică lui încondeiază pe tovarășii săi de până atunci cu epitete grele: «spurcații de boieri, cu capetele pline de fumurile desertăciunii, care prin sfaturi vrednice de râs s'au alcătuit cu Nemții».

Poate tocmai pentru a face să se uite uneltilor lui, alături de acei pe care acum îi critica, a căutat într'un exces de zel, să înegrească domnia lui Brâncoveanu, pentru a înfățișa într-o lumină cât mai simpatică domnia binefăcătorului său.

In orice caz, ultimii ani din viața lui Radu Popescu sunt ani turburi, în care nu vedem nicio consecvență și nicio convingere.

Și s'ar putea ca tocmai aceste drumuri întortochiate ale vieții lui, aceste atitudini contradictorii, să-i fi împovărat conștiința de remușcări, îndemnându-l, în amurgul vieții, să renunțe la toate deșertăciunile, pentru a căuta în măiestire, prin umilință și rugăciune, să-și ispășească păcatele și să-și pregătească sufletul pentru viața viitoare.

BIBLIOGRAFIE. Cronică anonimă a fost publicată în *Magazinul istoric pentru Dacia* (tom. V, p. 93—184) al lui Bălcescu și Laurian, sub titlul: *Istoria Țării Românești de la anul 1689 încoace, continuată de un anonim*.

Cronica anonimă cuprinde istoria Tării Românești dela Octombrie 1689 până la August 1714. Manuscrisul publicat de Bălcescu s'a pierdut, dar o parte din această cronică, fără început și cu o continuare de un alt autor, se păstrează în manuscrisul nr. 441 din colecția Academiei Române. În acest manuscris, povestirea este dusă până la Martie 1717 (domnia lui Ioan Mavrocordat). Continuarea aceasta a fost publicată de N. Iorga în *Studii și Documente*, vol. III, p. 22–27. Dr. I. G. Sbiera în *Mișcări culturale și literare la Români din stânga Dunării în răstimpul dela 1504–1714*, Cernăuți, 1897, p. 206, atribuie cronică lui Radu Popescu. Părerea lui Sbiera a fost refuată și desvoltată de N. Iorga, cu argumente scăzute din cercetarea comparativă a cronicelor anonime și a cronicelor lui Radu Popescu, într'un studiu despre cronicile muntene, publicat în *Analele Academiei Române*, s. II, t. XXI, p. 368–377 (Memorile Secțiunii istorice), precum și în *Istoria literaturii românești*, vol. II, București, 1926, p. 203 și urm.

Păteritatea lui Radu Popescu a fost combătută de răposatul Constantin Giurescu în *Contribujiuni la studiul cronicilor muntene*, București, 1906, p. 120–150. Scarlat Struțianu, *Doi umaniști ardeleni la curtea lui C. Brâncoveanu*, în revista *Ramuri*, Craiova, 1941, p. 40–55 (crede că autorul este Teodor Corbea); argumentele insă nu ne-au convins. Teodor Corbea era omul Cantacuzinilor și al lui Brâncoveanu. Aceștia erau însă ostili partidei căreia aparținea Radu Popescu, prezintă de cronică, în lumină simpatică. De altă parte Teodor Corbea nu mai era în țară.

UN SCRITOR SÂRBO-ROMÂN LA CURTEA LUI ȘERBAN CANTACUZINO ȘI A LUI BRÂNCOVEANU: GH. BRANCOVICI.

Stolnicul Constantin Cantacuzino, în a sa Istorie a Tării-Românești, vorbind de originea Ungurilor, care ar fi Tătari veniți din părțile Iugrei, « supusă astăzi supt împărația Moscului », aduce, într'un loc, o mărturie interesantă: « Auzit-am și eu, cu urechile mele, de dumnealui Gheorghe Brancovici din Ardeal, om de cinste și cu cunoștință, și și iubitoriu de a ști multe, povestind cum că, mergând la Moscă împreună cu frate-său, Sava Brancovici, Mitropolitul Ardealului... acolo... viind de acei Schiti (Tătari) de la Iugra, într'adins au mers la dânsii, ca să vază aceia ce să auzia cu limba — că se potrivesc în multe cu acești Unguri — este adevărat cevași, au ba. Si aşa, cu dânsii împreunându-se și vorbind ungurește, zicea că adevărat este că multe cuvinte asemenea erau cu ale acestora ».

Acest Gheorghe Brancovici, informatorul Stolnicului Constantin Cantacuzino, scriitor în limba română și sârbă, agent diplomatic al Principilor unguri și români, călător pe meleaguri streine, ideolog politic și revoluționar, aspirant la tron și în cele din urmă captiv în temniță, este una din cele mai interesante figuri dela curtea lui Șerban Cantacuzino și a lui Constantin Brâncoveanu.

Gh. Brancovici s'a născut în 1645, dintr'o veche familie cu moșii întinse în comitatele Arad, Zarand și Timiș, în cetatea de frontieră a Ineului. În mediul acesta de frontieră, Brancovici a deprins de timpuriu limba română, sârbă, ungară și turcă. A fost crescut de fratele său, Sava Brancovici, care în 1656 a fost ales Mitropolit al Ardealului, cu scaunul la Bălgard (Alba Iulia). La 1663 — în vîrstă numai de 18 ani — intrase în serviciul Principelui Apafi, care l-a trimes apoi cu solia ungurească la Constantinopol, unde, după moartea lui Petru Iancu, fu numit capuchehaie. Acolo petrecu Brancovici patru ani, când, întorcându-se în țară, plecă la începutul anului 1668, cu fratele său, Mitropolitul Sava, la Moscova. Acolo, a avut prilejul să admire fastul dela curtea țarului Alexie Mihailovici și splendoarea serviciului divin pe care l-a oficiat fratele său, Mitropolitul, împreună cu Patriarhul Moscovei, al Alexandriei și al Antiohiei.

Întorcându-se înapoi, Brancovici intră din nou în serviciul lui Mihail Apafi și fu trimes capuchehaie la Constantinopol. Dar aci este atras în cercul conspiratorilor unguri, răsvrătiți împotriva lui Apafi și trădează planurile acestuia, încheind un pact cu reprezentantul Habsburgilor și cu Grigore Ghica, Domnul Tării-Românești. Scrisoarea dată de Ghica, la 20

Aprilie 1673, prin care se leagă ca să-l țină pre « dumnealui la mare cinste și la din destulă milă și la mare credință; nu numai pre dumnealui, ce încă pre tot neamul dumisale », aruncă lumină asupra motivelor care l-au îndemnat pe Gh. Brancovici să trădeze pe Apafi. « Taina și sfatul — spune mai departe scrisoarea lui Ghica — care între noi iaste legat pentru *bonum publicum* și pentru *lărgirea sfintei biserici noastre* ». În acele vremuri, superintendentul calvin Gaspar Tiszabécs, reluând tradiția veche a predecesorilor săi, desfășura o înverșunată prigoană împotriva Bisericii ortodoxe din Transilvania pe care atunci o cărmuia fratele său, Mitropolitul Sava. Între timp conspirația lui Paul Beldi este descovertă. Aceasta detine prilej nouului superintendent calvin, Mihail Tofoe și aderenților săi dela curtea Principelui să întească persecuția împotriva ortodocșilor. Cu putere armată, năvăliră asupra locașului mitropoliei ortodoxe, ridicără pe Sava Brancovici, care se afla pe patul suferinței, zăcând de podagră, și, fără judecată, îl aruncă în temniță. În aceste imprejurări, fu arestat și Gheorghe Brancovici, care însă în cele din urmă izbuti să scape și să se refugieze în Tara-Românească. La Craiova fu bine primit de « bărbatul de nobil neam, învățat atât în slovenie, cât și în latinie, cu numele Radu Năsturel, marele ban — era fiul lui Udriște Năsturel. Acestea « il primi cu cinste... ca pe un vechiu cunoscut și după câteva zile de odihnă după oboseala călătoriei, il conduse la curtea lui Șerban Cantacuzino, care il primi, dacă ar fi să-l credem, ca pe un « frate iubit ».

La curtea lui Șerban Cantacuzino se frământau atunci planuri mari. Domnul, care încheiaște tratat de alianță cu creștinii, răvnea să răscoale popoarele ortodoxe din Balcani împotriva Turcilor și să restabilească vechea împărătie a Bizanțului.

In planurile lui Șerban Cantacuzino a fost atras și Gh. Brancovici, care pretindea că și trage spîna neamului din despotei sărbi. Atunci va fi încolțit în sufletul lui ideea de a răsvrăti pe Slavii sud-dunăreni și de a reînființa vechiul despotat al strămoșilor săi. În Tara-Românească a rămas tot timpul domniei lui Șerban Cantacuzino și în primul an al domniei lui Brâncoveanu, dar, întorcându-se în Transilvania, după ce fusese cinstit de Habsburgi, în 1688, cu titlul de conte, fu arestat la Cladova, în toamna anului 1689. Dus la Viena și condamnat, a stat închis tot restul vieții, 22 de ani, până ce moartea l-a prins în 1711, la Egger, în Boemia.

ACTIVITATEA ISTORICĂ. — La curtea lui Șerban Cantacuzino și a lui Brâncoveanu unde a petrecut în pace și cinste 9 ani (1680–1689), Gheorghe Brancovici a găsit o spornică activitate culturală în ritmul căreia a fost prins și el. Subt îndemnul Stolnicului Constantin Cantacuzino, care aduna atunci materiale și punea la cale o mare istorie a neamului său, Gh. Brancovici, folosind după toate probabilitățile biblioteca Stolnicului, a scris și el într'o curată limbă românească: *Cronica Slovanilor, Iliricului, Misii cei din sus și cei din jos Misii*. Cronica este de fapt un fel de cronograf, în care materialul, așezat cam haotic, se desfășoară repede, dela creațiunea lumii, fixându-se locul Slavilor de Sud în arborele genealogic al seminților lumii. Autorul se oprește pe larg asupra istoriei sărbești. Luminează figura lui Ratko, Tânărul print, care, renunțând la mărările lumii, s'a retras în muntele Athos, trăind viața de călugăr sub numele de Sava; aminteste de războiul Sfântului Ștefan dela Decian, cu Mihail craiul Bulgariei; continuă cu « istovul crailor sărbești » dela Valeașin și fratele său Ugleș despótul, încoace; se oprește asupra luptei dela Cosova, iluminând figura eroului Miloș Cobilici, « viteazul care pentru neamul patriei lui viața și-a pus la mijloc »; trece apoi la războiul dela Nicopol; urmează mai departe până

la cel dela Varna; ajunge la războiul dela Jebăt și se încheie cu « Pocaania ce au fost rânduit și a ținut Turcii în 1686 », după înfrângerea suferită sub zidurile Vienei.

In această urzeală a istoriei sârbești, care cuprinde destule anacronisme, sunt implete adesea și fapte de istorie românească, prezentate sumar, dar cu simpatie. Cucerirea Daciei este: « In zilele împăratului Traian au venit de la Italia și Rumânia, cari după orașul Roma s'au numit Rumâni și s'au aşzat Rumânia între Sloveanii cei dupre lângă Dunăre, luând pre sine și botezul pravoslavnicesc. Așa și vulturul dupre sfântul botez cu sfânta cruce în gură luară, ca să le fie sămnul tărări lor, închipuind vulturul cel mare al Romei, pentru ca să să stie că de la Roma au venit Rumânia cu semnul înpărăției ».

Descălecatur Moldovei:

« Intru acea vremea Rumânia din Maramureș au descălecatur în Moldova, pentru o pustiuse Tătarii și nimenea nu cutează să sază întrînsa, până ce au descălecatur Moroșanii, Rumânia. După lupta de la Nicopol, sub anul 6903 (1395) este pomenit « Domnul Mircea Voievod al Tărări-Muntenești », care « au bătut pre împăratul Baiazit la Rovine; atunci au perit Marco Cralevici, Costandin și Drăgaș ». Despre Iancu Huniadi știe că era « de fealul lui din Tara-Muntenească, născut din fâmae greacă; numele tătâne-său au fost But și, pentru mult bine și mare omenie făcuse tată-său lui Jigmond crăi, au dus pre tatăl Iancului Vodă în Ardeal și i-au dăruit cetatea Hinedoara, ca să o aibă cu veacinică stăpânire... ». Se pomeneste, sub anul 6970 (1462), expediția Turcilor împotriva lui Vlad Tepeș « și nimic n'au putut isprăvi »; fuga Mitropolitului Maxim în țara Muntenească « la stăpânitorul tărări Radul voevod cel Bun » (la 1469); moartea lui Radu la 1472 și a lui Vlad.

Sunt și destule elemente de folclor. V. Bogrea a arătat, (*Anuar. Inst. ist. națională*, Cluj, III, p. 505 - 507), că legenda Dumbrava Roșie și lui Neculce își găsește paralelă în legenda cneazului Roman al Smolenskului; legenda lui Ciubă Vodă mâncaș de guzgani, în legenda lui Popela. Episodul în care se povestește că Ștefan Despot « avea obiceaiu de umbra noaptea pre ulițele orașului, împărțind veșminte și galbeni de aur săracilor » și că, « văzând pre un sărac că de multe ori îi eșia înainte și-i lăua milă », i-a dat, zicându-i: « ia tâlhăriule și hrăpitorile ! », iară săracul calic i-a răspuns: « nu sănă eu, ce tu ești tâlhări și hrăpitoru ; că împărăția ta de aici, și împărăția cea veacinică o furi cu jefuire hrăpitoare », și despotul i-a dăruit atât « că să-și îndestulească traiul vieții fără de cerșut — episodul acesta este o temă care-și are sursa ei în romanul lui Alexandru cel Mare. Tot din Alexandria este și știrea că Pombie « au tăiat la Vizantiu boazul, de au intrat Marea Neagră în Marea Albă și zic să fie rămas în uscat Tara Moldovei, Tara Muntenească și Tara Ardealului ».

In întocmirea operei sale Gh. Brancovici a avut la îndemnă, după cum a arătat P. P. Panaitescu, un letopis de sârbesc pe care însă l-a amplificat cu știri luate din: Cosmografia lui Münster, cronicile lui Cromer, Bonfinius, etc.

Această cronică a Sloveanilor, scrisă în limba română este preludiul unei opere mult mai desvoltate, alcătuită în limba sârbă.

După ce a fost închis de Austriaci, Brancovici a refăcut în limba sârbească această cronică a Sârbilor într'o foarte voluminoasă operă, păstrată în manuscris, în biblioteca Patriarhiei din Carlovci. Din această intinsă cronică, în care se întrețes și evenimente românești, a extras Silviu Dragomir partea privitoare la Mitropolitul Sava Brancovici cu dramaticul lui sfârșit și cu venirea autorului la curtea lui Șerban Cantacuzino, fragment pe care l-a publicat în limba sârbă și în traducere românească.

SCRIERI RELIGIOASE. — In afară de opera istorică, ne-a mai rămas dela Gh. Brancovici, tot în limba română, trei texte cu cuprins religios, care au fost descoperite, identificate și semnalate, în anii din urmă, de Emil Turdeanu în *Revue des études slaves*.

Textele se păstrează în Biblioteca Regală din Belgrad, sub cotele nr. 168/8° și 236, și au următoarele titluri: 1. *Carte a căstă a sfintelor rugăciuni*; 2. *Catehism*; 3. *Cătră adevărății călători*.

In epoca lui Gh. Brancovici, când calvinii și catolicii dădeau asaltul pentru a converti pe Români de partea lor și când fratele său fusese închis pentru energia cu care apăruse, ca Mitropolit, ortodoxia Românilor, Catehismul lui Gh. Brancovici, împărțit în 44 de capitole, își are importanța lui. Este o replică ortodoxă la propaganda calvină și catolică.

Textul *Cătră adevărății călători*, din care s'au păstrat numai 13 paragrafe, cuprinde o serie de comentarii la versetele biblice destinate să căluzească pe om, călător în această viață de ispite, pe calea înțelepciunii, după cum se poate vedea din următorul fragment reprobus de Emil Turdeanu:

« Să gândești mai nainte ca pântru călătorie ta n'ai fi surces, cum că strin din loc în loc și călător ești întru această lume. Bit(ia). 47, 9; Psalmi, 39, 13.

Această tocmai că un razăm întru călătorie ta, așa te va răzâma întru primejduire ispitelor: dă loc în loc mutator ești și călător, derept aceia dară, aceste să le rabzi ».

Prin nașterea și copilăria lui petrecută în mediu sârbesc și prin anii îndelungați petrecuți pe lângă Mitropolia românească a Ardealului și la curtea Domnilor români, prin viața lui de muncă și de suferințe pentru idealul independenții celor două popoare, Gh. Brancovici a fost considerat, pe drept, și de istoricii sârbi și de istoricii noștri, ca Sârb și Român. Prin activitatea lui literară în limba sârbă și română, el are dreptul să revendice un loc modest și în literatura sârbească și în literatura românească.

BIBLIOGRAFIE. Opera: *Cronica Sloveanilor, Iliricului, Misii cei din sus și cei din jos Misii* a fost publicată după un manuscris defectuos de Aron Dennis și în *Revista critică literară*, I (1893), p. 366 - 399; de N. Iorga după un manuscris mai bun al Părintelui C. Bobulescu, în *Revista Istorica* III (1917), p. 9-15 (studiu), p. 26-118 (textul) și ediție separată cu titlul: *Operele lui Gheorghe Brancovici*. Despre alte manuscrise cunoscute și despre filiația textelor: P. P. Panaitescu, *Revista Istorica Română*, X (1940), *Istoria Slavilor în românește*, p. 80-117, în deosebi p. 82-100. Fragmentele de cronică sârbească a lui Gheorghe Brancovici au fost publicate în sârbescă și traducere românească de Silviu Dragomir, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (Universitatea din Cluj), II, 1923, p. 1-70. Extrase din aceste opere la I. Lupuș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, în colecția *Clasicii români comunității ingrijită de N. Cartojan*, Craiova, Scrisul Românesc, p. 23-28.

Textele de natură religioasă descoperite și identificate de Emil Turdeanu în *Biblioteca Academiei Regale Sârbești din Belgrad* (doc. nr. 168/8° și ms. 236, nota vag în inventarul bibliotecii cu documente românești) au fost semnalate de-dată în *Cercetări Literare*, III, publicate de N. Cartojan, București, 1939, p. 200-202 și studiate pe larg în *Revue des études slaves*, XIX (1939), p. 5-16: *L'oeuvre inconnue de Georges Branković*.

STUDII: Dr. Iov. Radonić, Гроф Џорђе Бранковић и негово време (Contele George Brancovici și vremea lui), Belgrad, 1911, 766 p.; același, *Situacija internațională a principatului Tării Românești în vremea lui Șerban Cantacuzino*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Secț. ist., seria II, tom. XXXVI, 1914; N. Radonjić, О хроникама грофа Ђорђа Бранковића (Despre cronicile contelui Gheorghe Brancovici) în *Приложни за книжевност језик и историју и фолклор*, Belgrad VI, 1926, p. 1-45; Emil Turdeanu, articolul amintit mai sus și Georges Branković et les pays roumains, în *Communications et rapports du III-e Congrès international des Slavistes..*, II, Belgrad, 1939, p. 203-205; P. P. Panaitescu, *Istoria Slavilor în românește.., Cronică lui Gheorghe Brancovici și Sinopsis de la Kiev*, în *Revista istorică română*, X, 1939, p. 80-129.

Despre Mitropolitul Sava cf. Marina I. Lupuș, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Teză de doctorat. Universitatea « Regele Ferdinand I », Cluj. Fac. de lit. și fil., Cluj, 1939.

**CRONICA RIMATĂ ASUPRA MORTII LUI CONSTANTIN
BRÂNCOVEANU**
(CÂNTECUL LUI CONSTANTIN VODĂ)

Tragedia decapitării lui Brâncoveanu, a ginerilor și copiilor săi pe tăriful Bosforului a înfiorat întreaga creștinătate. Vestea a străbătut ca fulgerul în Occident și a fost notată cu groază de ziarele contemporane. În deosebi marile ziare franceze ale timpului *Le Journal historique sur les matières du temps* din (Verdun), *Gazette de France*, *Mercure Galant*, aduceau la cunoștință cititorilor grozavia executării lui Brâncoveanu, sub ochii Sultanelui¹.

Chiar cei care urmăriseră răsturnarea lui au rămas constenați. Până și în lumea turcească din Constantinopol s-au ridicat voci care să murmură împotriva cruzimei «Les Turcs mêmes ont trouvé beaucoup de barbarie et de férocité dans cette action»² înștiință în 1715 pe Ludovic al XIV, ambasadorul francez la Constantinopol, Des Alleurs. Cu atât mai mult vestea aceasta a sguduit conștiințele românești.

Învinuirile aproape fățise care se aduceau Stolnicului Constantin Cantacuzino și fiului său Ștefan, învinuire care și-au găsit expresia în cronicile timpului și ajunsese până la urechea lui Dimitrie Cantemir în Rusia³ erau un ecou al indignării populare, neștiutoare a mrejilor de intrigi de peste hotare. În aceste împrejurări, un cărturar mărunț din multimea anonimă a alcătuit o cronică în versuri asupra tragediei lui Brâncoveanu și a copiilor săi. Evenimentul este încadrat în tema biblică, atât de cultivată în predica și lirica medievală — fortuna labilis — temă pe care o speculase, în literatura noastră, mai înainte Miron Costin și D. Cantemir:

O prință minunată
Ce au fost în lumea toată
Dînceput și din vecie
Precum și la carte scrie

Că e lumea înselătoare
și foarte amăgitoare
De-i face și-i amăgescă
și pre toți ii prilăstește
Pră Domni și pre împărați
și pre cei ce sunt mai mari,
De-i vroște în avuție
și să ţin în sumeție,
Ca și când n'ar avea moarte...
Precum iată căruia privit
La Constantin Vodă ce-a domnit

Autorul ne introduce apoi la curtea lui Brâncoveanu, unde lumea se pregătea de sărbătorile Paștelui, când sosește dela poartă un imbrohor. Acesta convoacă toți boierii la curte, ca să împlinească porunca imperială și să citească firmanul de mazilire:

Când firmanul își citea,
Toți boierii că plângnea.

Domnul, Doamna rămân constenați. Copiii, care se bucurau de adierile primăverii:

— Oh! prea dulce primăvară,
Cum ne scot Tu cii din Țără
și ne duc la grecă urgie
La pedeapsă și urgie!

Turcul dă poruncă să se strângă a doua zi, din nou, boierii ca să purceadă la alegerea altui Domn. Este ales Ștefan Cantacuzino. Autorul anonim cunoaște și el episodul — pe care-l

¹ Cf. L. Baidaff, *La mort de Constantin Brâncoveanu et la presse européenne* în *Revue du Sud-Est-Européen*, București, 1929, p. 64—76.

² *Documentele Hurmuzaki*, vol. I, supl. I, p. 430—431.

³ *Operele Princepsului Demetru Cantemir* (ed. Academiei Române) tom. II, București, 1875, p. 20—26.

povestește mișcat Del Chiaro — al întrevederii lui Ștefan Cantacuzino cu Brâncoveanu. Ștefan Cantacuzino se duce să-l vadă pe Brâncoveanu și, jenat parcă de mustrarea conștiinței, abia îngăimează:

— Ne rugăm să ne ertăți
Că nu suntem vinovați.
Mulțumim de boerie
și de altă avuție.

La care Brâncoveanu răspunde scurt:

— Să fiți de mine ertăți
De Dumnezeu judecați!
Că eu văd că sănt robit
și despre voi sănt vândut

Apoi cuprins de indignare și de durere adâncă, văzând că cel ce l-a trădat este însuși nepotul său:

— Dacă și-a fost de domnie,
De ce nu mi-am spus tu mie?
Ca să și-o fi dăruit,
Cu pace să fi domnit.
De Domnul nu te-ai temut?
Tiranului m'ai vândut!
Să știi nu va zăbovi,
Dumnezeu îți va plăti!

Turcul poruncește să se strângă la curte tot orașul. Lumea se revarsă pe ulițele capitalei. Brâncoveanu și ai săi sunt urcați în caretă și porniți pe drumul pieirii, în lacramile poporului care-l petrece cu urarea: «Domnul să te izbăvească»:

Cu pace să te păzească!
Să scapi de această urgie,
Să fii iarăși în domnie,
Că bine ne-ai domnit
și cu pace ne-ai hrănit...

Ajunși la Giurgiu, nenorocitii creștini sunt lăsați câteva zile până petrec Paștele. Apoi sunt trecuți peste Dunăre și duși la Tarigrad, unde Domnul, ginerii și copiii sunt închiși și ținuți în temniță toată vara.

Apoi sunt aduși prin grădina împăratescă la locul de execuție.

Brâncoveanu aruncă cuvinte grele pentru «păgânul și spurcatul» Sultan care-i tae fără dreptate:

Cu ce-ji suntem vinovați
De pierdut nejudecați
Măcar să-ți suntem vinovați
Dar copiii ce-au stricat?

Ajunși la locul de execuție, se așterne covorul. Momentul este dramatic. Copii, infiorați, se lipesc de sânul tatălui, plângând:

Ce să facem
Că vom să ne pristăvim,
și de lume ne lipsim.
și iar în taină grăia
Tătăne-său și zicea
— Lasă-ne să ne turcim
Ca zilele să lungim.

Si acum intervine acel gest de mare demnitate creștină, trăsătura proeminentă a personalității marelui Domn:

Vodă dulce-i sărata
și din gură aș striga: (autorul are predilecție pentru
— Nu vă, fiilor, spăriați, verbul a striga)
Ci pe Dumnezeu rugăți
și strigați toți cu tărie
și cu glas de bucurie:
Puteți durere-om lăua
și în raiu că vom intra.

In sfârșit, se apropie gelatul, care retează pe rând capetele copiilor și al tatălui, aruncând apoi trupurile în mare. Doamna care privește scena, înebunește de groază. In încheere, autorul

revine la tema psalmistului cu care începuse cronica, ceea ce ne îndeamnă să bănuim că autorul trebuie să fi fost un cleric sau un dascăl de biserică.

După cum se vede, cronica nu are o valoare literară deosebită. Fiorul tragediei nu a găsit în sufletul cărturarului anonim, flacără căldurii emotive și mijloacele de expresie adecvate, care să transfigureze materia istorică în materie de artă. Dar în sbuciumul care a cuprins sufletele românești ale vremii, această uimilă cronică rimată, care dădea glas indignării poporului, a avut un adânc răsunet, căci pe de-o-partea ea a fost așezată pe melodie, iar pe de alta a intrat în demeniu colindelor populare.

Subt această nouă formă «Cântecul lui Constantin Vodă cel Bătrân» a străbătut repede în straturile populare și a fost introdus de copii în ciclul colindelor cu steaua, la sărbătorile Crăciunului. Cu timpul însă, fiindcă textul cântecului era prea lung, copiii l-au scurtat, mărginindu-se la partea introductivă, la tema biblică: «O pricină minunată, ce au fost în lumea toată». În această nouă formă prescurtată, cântecul trăește și azi ca colindă, cântându-se în toate ținuturile românești dela Maramureș până în Dobrogea; din părțile Mureșului până în Basarabia. Forma cea mai veche a melodiei a notat-o Anton Pann în colecția lui de *Cântece de stea* în notație bisericească veche, care transpusă în note moderne de Sf. Sa Preot I. D. Petrescu, este următoarea:

De altă parte, forma primitivă, completă, a cântecului Constantin Vodă s'a răspândit repede, prin copii manuscrise, în tot largul pământului românesc: în Moldova, în Basarabia, în Transilvania. Pe la 1818, el era copiat tocmai la granița de Vest a Ardealului, prin părțile Beiușului, la Diosig, de preotul Pavel Popovici, care ne-a lăsat în același caet și o variantă a acestui cântec, prelucrată mai adânc sub inspirația sentimentului național. Brâncoveanu este prezentat în acest cântec ca un Domn care a urmărit independența țării:

Că el Tara Românească
Vre singur să o domnească
Plângi neam românesc
Cu Nemții să se unească
Ca pe Turci să igonească
Plângi neam românesc.

și în final, după ce povestește scurt asasinarea lui Brâncoveanu și a copiilor săi:

Plângi acum Românilor
Că ați rămas în jugul Turcilor
Să n'o mai fi Vodă ca Constantin
Ca să vă scoată din robia Turcească
Plângi neam românesc...

Astfel, cronica rimată a morții lui Brâncoveanu, care este a doua cronică rimată în literatura noastră — întâia a fost traducerea lui Greceanu — și cea dintâi plăsmuită de un român, deși nu are calitatea literară deosebite, a ajuns totuși o creație populară și a devenit ca un simbol al rezistenței sufletului românesc împotriva furtunilor care au abătut pe cei mai aleși reprezentanți ai săi. Din ea a crescut apoi frumoasa baladă

populară a lui Alecsandri, Const. Brâncoveanu, reprodusă, pe vremuri, în toate manualele de clasele primare.

BIBLIOGRAFIE. Texte: O versiune din 1730, publicată de G. Crețu în *Convorbiri Literare*, IX, 1875, p. 329—331. *Cântecul lui Constantin Vodă* într-o versiune din 1809, a fost publicată de I. Bianu în *Buletinul Comisiunii Iсторие a României*, I, 1915, p. 309—314. Versiunea Preotului Pavel Popovici din Diosig și prelucrarea ei au fost publicate de I. Lupuș, *Versuri istorice despre Constantin Brâncoveanu...* în *Anuarul Institutului de Istorie Națională* (Univ. Regele Ferdinand I, Cluj) publicat de Alex. Lapedatu și Ioan Lupuș, V, Cluj, 1930, p. 460—462. Alte versiuni în mssele din Biblioteca Academiei Române Nr.: 1437 f. 63, 1620 f. 50 (din 1778); 1629 f. 53 (din 1756); 3078, 3151, 4725, 4730.

Despre Cântecul lui Brâncoveanu în cântecele de Stea și în Vicleim, cf. N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, Vol. II, București, 1938, p. 193, 212—214.

STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO

Personalitatea cea mai de seamă, care a ilustrat epoca astăzi de strălucită a lui Brâncoveanu, a fost unchiul său din partea mamei, Stolnicul Constantin Cantacuzino. Stolnicul a fost numai inspiratorul politicei, condusă cu atâtă prudență, dar și sfetnicul prețios pe tărâmul vieții culturale. A fost un scriitor de largă și profundă cultură, care prin erudiția lui poate fi așezat alături de Dimitrie Cantemir.

Stolnicul Constantin Cantacuzino era fiul Postelnicului Constantin Cantacuzino, scoboritor din împărații bizantini și stabilit în Muntenia, în prima jumătate a veacului al XVII-lea.

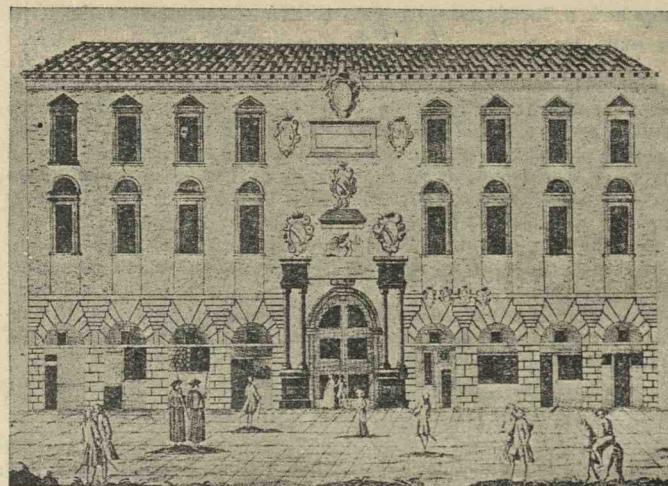
Postelnicul Constantin Cantacuzino, după sugrumarea tatălui său la Constantinopol, din porunca Sultanului Selim I, fugise cu toată familia în insula Creta, stăpânită atunci de Venețieni. Acolo, familia, dobândind cu vremea iertarea dela Poartă, se întoarce la Tarigrad și de acolo, cei cinci frați, împărțindu-și averea părintească, se despărțiră și se risipiră în lume. Unul din ei rămase în Constantinopol; doi — Toma și Iordache, protecțorii lui Miron Costin, — s-au așezat în Moldova, iar Constantin a venit în Muntenia, unde, pe vremea lui Mateiu Basarab, ajunge postelnic mare și se căsătorește cu Elina, fata fostului Domn Radu Șerban Basarab. Din această căsătorie s-au născut 6 băieți și 6 fete, care toți și toate fură căsătoriți cu cei mai de seamă reprezentanți și reprezentante ale boierimii pământene.

Stolnicul Constantin Cantacuzino s'a născut pe la 1650 și este al treilea dintre cei 6 băieți. E probabil că primele cunoștințe le-a dobândit dela un dascăl grec, pe care familia îl ținea în casă pentru instrucția copiilor. Copilăria lui, petrecută în mijlocul urii desfășurată de luptele dintre partidele boierești, a fost turburată de sbuciumul familiei. Avea abia vreo 9 ani, când furtuna începu să se deslăunue asupra neamului său.

Am expus mai sus peripețiile dramatice ale intrigilor și prigoanei îndreptate împotriva Cantacuzenilor care au dus la omorârea Postelnicului.

După sugrumarea Postelnicului în mănăstirea Snagov, familia, temându-se ca nu cumva în atmosfera urilor și a luptelor deslăunuite, să fie primejduită și soarta Stolnicului, hotărî să-l depărteze de țară, trimîndu-l pentru desăvârșirea studiilor, în capitala imperiului otoman.

In primăvara anului 1665, Stolnicul pleca din București, cu alaiul care ducea ploconul haraciului cuvenit Porții, și la 12 Martie, sosește în Adrianopol — « Odrii », cum notează el în carnetul său de student, care, din fericire, ni s'a păstrat. După o scurtă călătorie în Constantinopol, Tânărul Cantacuzino începu «tare spudia cărții», cu dascălul Chir Dionisie, un călugăr din metohul Ierusalimului. Dar Tânărul spudea n'a avut parte să se bucure multă vreme de luminile povățuitorului său, căci Dionisie, ducându-se la Tarigrad, este prins de moartea care-l păstea din urmă (la 12 Maiu 1666). Rămas fără dascăl, Constantin Cantacuzino pleacă atunci la Constantinopol. Il

Universitatea din Padova (supranumită Il Bò) pe timpul Stolnicului Constantin Cantacuzino.

(După Ramiro Ortiz și N. Cartojan, *Lo stolnic Cantacuzino*)

găsim pe lângă capucinăia țării, Lascărache Roset. Probabil cu sfatul acestuia, el își găsește, la sfârșitul lui Octombrie, un nou povățitor, în ieromonahul Gherasim Cretanul, un mare cărturar, care ales mai târziu mitropolit al Filadelfiei, a fost superiorul bisericii Grecilor din Veneția dela 1680 — 1685. Învățărurile la acest nou profesor se termină însă curând. La 10 Ianuarie, Stolnicul pleca, să-și desăvârșească instrucția spre țărmurile de lumină ale Italiei, la Padova.

Padova fusese în tot cursul evului mediu și în timpul Renășterii cetatea luminii, «scaunul și cuibul a toată dăscălia și învățătura, cum era într-o vreme Athina», spune Miron Costin. Renumele ei și profesori ca Piccolomini, Cremonini, Pompanazzi, Giulimini, Galeo Galilei (1610), atrăgeau studenți — cum atrage azi Parisul — din toate colțurile Europei: din Franța, din Germania, din Ungaria, din Polonia, din limanurile grecești. Acolo, studenții, împărțiți în corporații sgomotoase, ascultau prelegeri savante, găsau biblioteci bogate cu nenumărate cărți rare, anticari cu manuscrise prețioase și, afară de acestea, dădeau peste o viață vioaie, veselă, sburdalnică, cu serbări fastuoase, cu jocuri cavaleresci, cu reprezentări teatrale, cu baluri mascate în zilele de carnaval.

Spre acest liman de lumină și tinerețe, pleca, în Ianuarie 1667 cel care avea să ajungă mai târziu sfetnicul cel mai prețuit al lui Constantin Brâncoveanu și cea mai de seamă personalitate a culturii românești din a doua jumătate a veacului al XVII-lea. O întâmplare fericită ne-a păstrat, după trecere de atâtă vreme, jurnalul de călătorie al Tânărului vlăstar al boierimii românești.

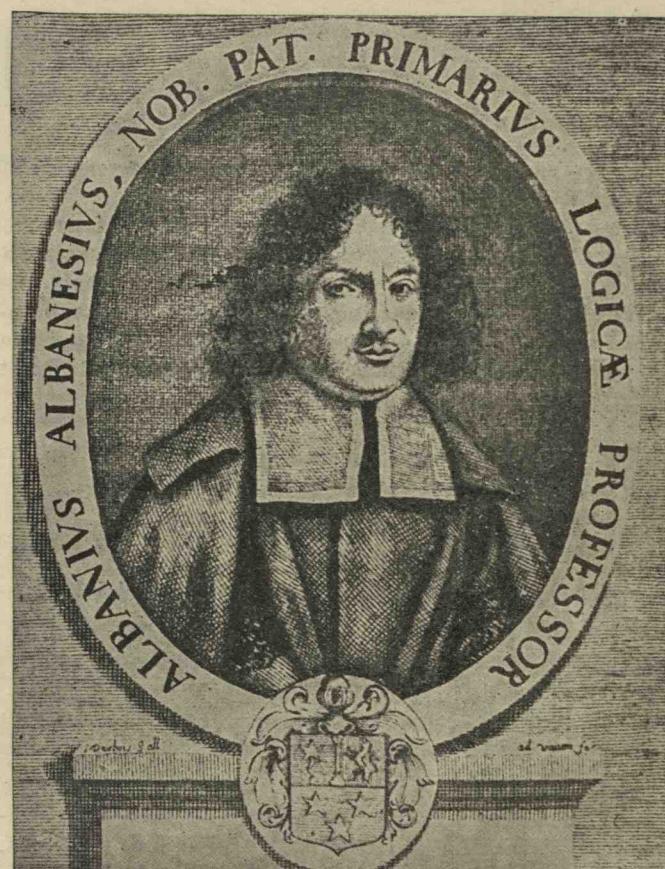
Din el aflăm că a pornit din Constantinopol cu un caic până la insula Halchi, unde s'a îmbarcat pe corabia «Madona del Rozario» sau «Corona Aurea». Căpitanul corăbiei, Bernard Martinenco, strecurându-se cu băgare de seamă printre insulele ionice, de teama piraților, își aduce călătorii după o lună la «prânzul mic» — pe o «zi frumoasă», Marti 19 Februarie, în limanurile Veneției, — unde după ce făcu obișnuita carantină, «contumacie», cum zice Stolnicul, debarcă abia la 13 Martie, pe uscat.

Strălucirea Veneției, cu palatele ei de marmoră, cu piața San Marco, cu galerele aurite care soseau din largul mării, cu gondolele svelte, care luncau pe canalele verzi dela un palat la altul, trebuie să fi făcut o impresie puternică aupra Tânărului boier român, căci el rămase două luni în cetatea lagunelor, vizitând palatele și monumentele de artă. E păcat că în carnetul lui de note este așa de laconic și nu ne comunică nimic din

aceste impresii; abia dacă aflăm dintr'o notă prizărită că a vizitat palatul Dogilor, «palatul Veneției», cum îi zice el, din care însemnează doar inscripțiile latinești: «Scris este în casa ce săde prințipul cu alalți mari, în podina casei, întâi cum intri pre ușa ceea ce stă în față: «Robur imperii». Mai mergând puțin este: «Nunquam derelicta» și iar, la mijlocul casei: «Reipublicae fundamentum», iar în fundul casei aceasta: «Gubernatores libertatis».

Mentorul său, pe timpul cât a stat în Italia, a fost Pana Pepano, unul din Grecii levantini stabiliți în Veneția, dar care avea legături și rudeni în Țara Românească. Un Dona Pepano, stabilit în Muntenia, lăsa mai târziu în Sept. 1677, un testament, tradus în românește de însuși Stolnicul Const. Cantacuzino, «din mare prietenie și iubire», prin care dăruia o parte din averea sa, mănăstirii de pe Mostiștea, zidită de el. In Aprilie, Pana Pepano îl conduse la Padova, împreună cu un camarad de studii, Necula al lui Bubuli. Aci, Tânărul Constantin Cantacuzino se instală cu pensiune completă, în casa unui preot catolic, Alvisio Florio, plătind câte 15 galbeni pe lună. După un an, se mută însă în casa unei oarecare Verginia Romano.

Se puse cu toată stăruința pe carte, luând lecții în particular dela profesori distinși. Incepă — după cum are grije să noteze în carnetul lui — «cu ajutorul prea sfîntului și puternicului Dumnezeu», și «cu toată a mea mică putere omenească», să învețe cu dascălul *Antonio dell'Acqua* «Academicul», care locuia în aceeași casă cu el; trecu apoi la *Arsenio Kaludi*, profesor și rector al colegiului grecesc, zis și cotunian, întemeiat pentru bursierii greci. Acest Kaludi avea legături și cu țările noastre, căci la 1661 închinase un Proșchinatar, Domnului Moldovei.

Albanius Albanesius, Profesorul de logică al Stolnicului Cantacuzino, pe timpul studiilor sale la Padova.

(După Ramiro Ortiz și N. Cartojan, *Lo stolnic Cantacuzino*)

Cercetările recente ale colegului Ramiro Ortiz, în arhiva universității, aruncă acum mai multă lumină peste ceilalți profesori ai Stolnicului. «Luminatul și mult știutul *Albanie Albanes*», profesor de logică la Universitate «în tertio loco», răsplătit în 1667, când Stolnicul se afla acolo, cu un salar de 180 fiorini. Era, ne spune un contemporan, «foarte elocvent în prelegerile sale, adânc cunoșător al lui Aristotel și de o memorie prodigiosă, obișnuit să reproducă toate textele filosofului din memorie, spre admirația auditorilor săi». Pentru reputația pe care și-o crease, a fost distins de Republica Veneției cu titlul de *comes* — comite — *eques D(iv) Marci* — cavaler al sf. Marcu — patronul Republicii. În 1681, a fost ridicat ca profesor «în primo loco» și ajunsese în 1681, la o frumoasă răsplătă materială, pentru vremea aceea, de 700 fiorini anual (stipendiul se plătea «ad personam»). În 1715, s'a îmbolnăvit do o boală grea și era adus la universitate cu lectica. A murit în 1717, fiind înlocuit cu Ion Cigala. Dela *Albanius Albanesius* Constantin Cantacuzino învață logica, psihologia și fizica. În sfârșit, ultimul profesor menționat în caietul de studii al Stolnicului «Bonovici», adică *Valeriano Bonvicino*, care pe vremea aceea era plătit cu 360 de fiorini dela universitate, era într'adevăr, profesor de filosofie extraordinară la gimnaziul paterin. El completă învățatura Tânărului român cu lecții de matematică, geometria lui Euclid și astronomie sau cum notează el în carnet: «matematica... adeca den partea matematecii gheometria, care sănt studiile lu Efclid, și dent'altă parte sfera care să fie armularis, care este a toatei lumi».

Notele lui de studii menționează și o listă a cărților pe care le cumpărase. Erau alături de gramaticele și dicționarele de școală, operele claselor: Homer (Iliada și Odissea), Aristotel, Lucian, Virgiliu, Horațiu, Terențiu, Marțial, Valeriu, Maxim Quintus Curtius, logica de Cesar Cremonini, pe lângă unele cărți care făceau atunci senzație ca: Istoria Dogilor Venețieni.

In anul 1668, după ce petrecuse trei ani și jumătate de studii printre străini, Constantin Cantacuzino se întorcea prin Viena în țară, aducând cu el din Veneția, unde întâlnise pe Grigore Ghica, scrisorile în care acesta destăinuia pe boierii care urziseră uciderea tatălui său. Cu acestea el se înfățișă, alături de mama și de frații săi, în divanul lui Antonie Vodă și astfel isbutiră să reabiliteze amintirea tatălui lor și să obțină condamnarea lui Stroe Leurdeanu Vornicul. In cele din urmă, fu călugărit.

Dar zilele senine nu durără mult, căci, venind în a doua domnie Grigore Vodă (1672—1674), porni din nou urgia împotriva familiei Cantacuzino. Intre întăitori era și Stroe Leurdeanu, care fugise din mănăstire și eșise în întâmpinarea Domnului la Adrianopol. Frații Cantacuzino, afară de Șerban atunci pribeg, fură prinși, închiși și osândiți să fie bătuți la tâlpi în fiecare zi. O săptămână încheiată, primiră astfel o sută de lovitură cu vergi lungi și verzi. Constantin, care era un Tânăr de vreo 18—19 ani, înduioșat de suferințele fratelui său mai mic și mai plăpând, se rugă să i se dea lui loviturile destinate fratelui, ceea ce se și făcu. Constantin răbdă cu stoicism bătaia, fără să scoată un geamăt, fără să verse o lacrimă. Acest act de mărinimie și de demnitate a mișcat adânc pe contemporanii săi și Del Chiaro îl culegea, mulți ani mai târziu, dela boierii care fuseseră martori la această scenă.

Din urgia lui Ghica, scăpă prin mijlocirea fratelui său Șerban. Acesta ajunsese la Constantinopol și isbutise să trimită în București un agă turc, cu porunca de a fi puși în libertate frații Cantacuzino. Scăpat din ghiarele Domnului, Constantin pribegi tocmai în Creta, spre a se feri de intrigile aceluia, care pușese la bătaie, pe capul lui, 200 de pungi.

După mazilirea lui Grigore Ghica, Constantin fu rechemat în țară de Duca Vodă și trimis într'o misiune, dar în 1676, oprit

Portretul mural al Stolnicului Constantin Cantacuzino, după o frescă din mănăstirea Hurez.

în drumul spre Mărgineni, unde trebuia să se întâlnească cu ceilalți frați, la praznicul pe care familia îl dădea săracilor de Sf. Nicolae, fu arestat și închis la Cocărești, dar liberat în curând.

Furtuna deslănțuită împotriva familiei Cantacuzino se potoli abia în 1678, cu urcarea pe tron a lui Șerban Cantacuzino. În domnia fratelui său, Stolnicul, ocupând locul de frunte în divanul țării, găsi și liniștea și răgazul necesar ca să se ocupe cu studiul și să dea ajutorul prețios fraților Greceanu, la traducerea Biblei.

Punctul culminant al activității sale politice, îl atinge însă Stolnicul în timpul domniei nepotului său de soră, Constantin Brâncoveanu.

Del Chiaro ne spune că, după moartea lui Șerban Cantacuzino, poporul a început să aclame pe străzile Bucureștilor pe Stolnicul Constantin Cantacuzino, dar acesta, temându-se să nu atragă asupra lui și a țării urgia Portii, a refuzat cu hotărîre, cedând locul nepotului său de soră. Stolnicul a rămas însă până la sfârșitul domniei lui Brâncoveanu, sfetnicul lui cel mai prețios. «Prințipele Brâncoveanu acorda Cantacuzinilor — spune Del Chiaro — cele mai de seamă demnități și păstra un respect deosebit pentru cei doi unchi ai săi, Constantin și Mihail, frații lui Șerban».

Un cronicar contemporan ne încredează că «de multe ori și noi am auzit pre Constantin Vodă zicând: că eu tată n'am pomenit, de vreme ce am rămas mic de tată, fără căt pe dumnealui, tata Costandin l-am cunoscut părinte în locul tătine meu, și altele ca acestea».

Această afecțiune deosebită, pe care Domnul o păstra unchiului său, era de sigur crescută și prin stima pentru cultura lui întinsă și pentru larga experiență de lucruri și de oameni, dobândită în călătoriile acelui prin Occident.

Stolnicul avea în familia lui Brâncoveanu un rol aşa de important, încât el ținea locul tatălui, în împrejurările în care acesta nu putea fi de față. Astfel, în toamna anului 1712, când fiica lui Brâncoveanu, Maria, l-a în căsătorie pe Domnul Moldovei, Duca Vodă, învățatul Stolnic conduse pe Tânără mireasă și pe mama ei, Doamna Marica, la Iași, « unde boierimea a două țări nuntiră cu mari pohvăli și podoabe și cu feluri de feluri de muzice și cu pehlivăni de mare mirare ... ».

Și în afacerile politice, Stolnicul e sfetnicul cel mai prețios și omul de încredere al Domnului. Del Chiaro ne încreindăzează

că secretarii lui Brâncoveanu « erau puși sub ordinele lui Constantin Cantacuzino, care dirija toată corespondența ».

Un epigrafist englez, care îndeplinea misiunea de duhovnic al companiei engleze din Sмирна și care însoțea pe ambasadorul Angliei, în drumul spre Londra, ne spune și el despre Stolnic că « este foarte priceput în politică. Domnitorul ascultă de poveștele sale, care sunt totdeauna isvorite din grija cinstei și a interesului țării ».

In vremurile de mare cumpăna, care cereau multă perspicacitate, Stolnicul era omul pe care se sprijinea Brâncoveanu. În 1691, când generalul Heissler intrase cu catanele în țară, misiunea delicată, care cerea multă discreție și multă abilitate, de a aduce pe Tătari împotriva Nemților, fu încredințată lui Constantin Cantacuzino. Prin mijlocirea acestuia, Brâncoveanu se afla în corespondență cu Sobieski, regele Poloniei și cu comandanții oștirilor imperiale: cu Veterani și cu contele bolognez, general Marsigli, un erudit care, pe lângă informații politice, cerea dela Stolnic și lămuriri istorice privitoare la Țările Românești.

Din nenorocire, relațiile dintre Domn și unchiul său se răciră cu timpul. Contemporanii acuză pe Stolnic și pe frații săi, că ei, care cunoșteau secretele cancelariei domnești, ar fi adus la cunoștință Portii legăturile cu creștinii și ar fi urzit căderei lui Brâncoveanu, venită pe neașteptate, ca un trăznet.

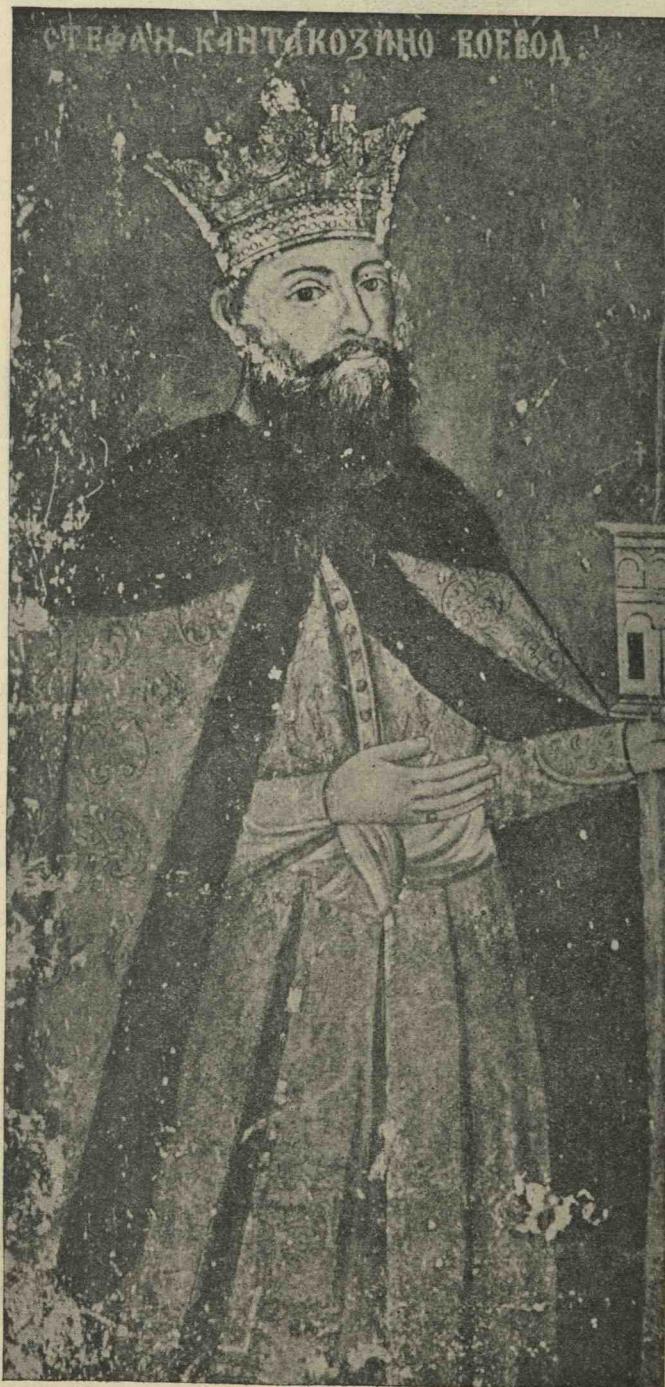
Din documentele timpului, nu vedem clar până la ce punct această învinuire, pusă în circulație de dușmanii Cantacuzenilor, este întemeiată. Poate, cândva, arhivele din Constantinopol să arunce mai multă lumină asupra acestei chestiuni și să lămuirească dacă bunăoară N. Mavrocordat, care era pretendent la scaunul principatelor române și care a acreditat în Muntenia svonul despre vinovăția Stolnicului¹⁾, a avut sau nu și el vre-un amestec în detronarea lui Brâncoveanu și a lui Ștefan Cantacuzino. Din documentele publicate, însă, până acum se vede că ițele intrigilor împotriva lui Brâncoveanu fuseseră țesute peste hotare.

Încă din 1710, ambasadorul francez la Varșovia, Polignac, înștiință pe Rege că « se spune din Viena că în hărțile generalului Veterani s-au găsit probe de corespondență pe care o întreținea de mult cu Hosподарul Valahiei și că au fost trimise ordine Tătarilor ca să-l prință ».

La 24 Ianuarie 1711, Des Alleurs, ambasadorul Franței la Constantinopol, într'un raport trimis regelui său, înștiințează că un trimes al lui Rakotzi, Baronul Talaba, care fusese în Moscova, adusese Portii vesti, că Brâncoveanu, ca și Domnul Moldovei, intraseră în legături cu Petru cel Mare și stăruiau de acesta să deschidă lupta împotriva Turcilor, pentru a-i elibera de stăpânirea păgână și că ei se ofereau să-i dea ajutor. Tot odată, el sfătuia pe Turci să nu se încreadă nici în Brâncoveanu, nici în Cantacuzino. Intrebat de marele Vizir, ce crezământ se poate da Baronului Talaba, ambasadorul francez care-l prezintase, răspunse că este desăvârșit de cinstit « parfaitement honête », și că merită toată încrederea. Lupta dela Stânișoara, cu trecerea lui D. Cantemir de partea lui Petru cel Mare, cu fuga lui Toma Cantacuzino în tabăra rusească, au pecetuit definitiv, soarta lui Brâncoveanu.

Era în săptămâna Patimilor, când Domnul se pregătea să serbeze, după datina străbună, Paștile. Un capegiu împăratesc,

¹⁾ Cf. cronica lui Radu Popescu, în *Magazinu Istoricu pentru Dacia*. IV, p. 37. Radu Popescu acuză pe Stolnic că a mărturisit unui capegiu venit să mazilească pe fiul său, că el, Stolnicul, ar fi otrăvit pe frații săi: Șerban și Iordache Spătarul și că el ar fi dat pe Brâncoveanu în mâna Turcilor, când l-a văzut « că se alcătuiește cu Muscalii ». Capegiul le-a spus Veizerului și altor meghistani, de le-au auzit mulți oameni de credință, mai vârstos Ianache Dragomanul, fratele Măriei Sale lui Nicolae Vodă, carele ajungând mai pe urmă și Domn... aicea în țară, au mărturisit către toți boierii cum au auzit pe acel capegiu ».

Ștefan Cantacuzino, fiul Stolnicului C. Cantacuzino, Domn al Țării-Românești.

ales de marele Vizir într'adins dintre prietenii lui Brâncoveanu, fu trimis la București. Primit la curte în marea sală de audiențe, Turcul, după ce refuză invitația Domnului de a se așeza pe scaun, scoate o năframă de mătase neagră și o aruncă pe umărul Domnului, strigând: « mazil ». Brâncoveanu surprins, încercă să protesteze și vroind să se așeze pe scaun, Turcul îl impinge cu brutalitate, zicându-i că locul lui nu mai este pe tron.

Fură chemați boierii și Mitropolitul, și, în auzul lor, se citi firmanul prin care Brâncoveanu fu declarat, cu toată familia lui, hain. Apoi Domnul și ai săi fură conduși și închiși în apartamentele palatului. Trei zile mai târziu, boierii și Mitropolitul fură adunați ca să aleagă un nou Domn, în prezența capegiului. Aceasta, întrebând cine este marele spătar Ștefan Cantacuzino, puse mâna pe umărul lui și-l declară Domn. Astfel, fiul Stolnicului ajunse Domn în locul vărului său.

Del Chiaro, povestind aceste evenimente, relatează o scenă într'adevăr dramatică. Pe când Brâncoveanu, detronat, stătea sub pază, în apartamentele sale, cu toți ai săi, sbătându-se în prada unor gânduri triste, « încât — spune florentinul — plângneau de compătimirea lor și persoanele care, din curiozitate, intraseră în odăile lor », în sala cea mare a palatului, Ștefan, fiul Stolnicului, urcat pe tronul de catifea roșie, în sunetul muzicelor și în bubuitul tunurilor, primea omagiul de închinare al boierilor, cu sărutul mâinii.

După ce primi omagiile boierilor, Ștefan Cantacuzino trecu în apartamentele vărului și nașului său, unde, cu o falsă modestie, îi spuse că a rămas surprins de neașteptata și nedorita lui întronare și își exprimă părerea de rău, pentru cele întâmplate, lăudând calitățile Domnului al cărui loc îl lua.

Secretarul de limbi occidentale al lui Brâncoveanu, care a fost martor la această întrevedere, ne spune că noul Domn stătea în picioare, pe când Brâncoveanu, care stătea cu cuca în cap, îi răspunse cu politețea lui obișnuită, că e mai bine că domnia a fost încredințată lui, decât unui străin.

Când, a doua zi, în Vinerea Mare, pe înnoptate, pe la ceasurile 9, porni din palat alaiul care ducea spre drumurile morții pe Brâncoveanu, cu Doamna, cu cei patru feciori, cu ginerii și soția celui mai vîrstnic dintre copii, Ștefan Cantacuzino îi conduse cu capul descoperit până la caretă. Pe scara palatului, Brâncoveanu, cuprins de îndoeli și presimțiri, îi spuse aceste fatidice cuvinte: « Finule Șefane, dacă aceste nenorociri sunt dela Dumnezeu pentru păcatele mele, facă-se voia Lui. Dacă însă, sunt rodul răutății omenești pentru pieirea mea, Dumnezeu să ierte pe dușmanii mei, dar ei să se păzească de mâna grozavă și răsbunătoare a lui Dumnezeu ».

Și judecata divină n'a întârziat.

Ștefan Cantacuzino, care avea planuri mari — ne încredează Del Chiaro, care a continuat să funcționeze și mai departe ca secretar domnesc — se ducea cel puțin odată pe săptămână la tatăl său, Stolnicul Cantacuzino, cu care se sfătuia până la miezul nopții. Sub inspirația tatălui, el continua politica de apropiere față de creștini, dar aceasta îi fu fatală, căci dușmanii îl pândeară din umbră și pe el.

Pe pragul de a începe războiul cu Venetienii pentru Moreea, Turcii trimis un capegiu, care sosește în București, la 21 Ianuarie, fără ca agenții din Constantinopol ai Domnului să fi prins de veste. Crezând că Turcul a venit pentru luarea tributului, Domnul chemă în grabă pe cununatul său, Radu Dudescu, marele spătar și pe marele vistiernic și le porunci să pregătească suma haraciului. A doua zi de dimineață, Turcul se înfățișează la curte și predă Domnului un firman împăratesc. Domnul ia firmanul și — potrivit protocolului vremii — îl sărută, îl duce la frunte și apoi îl trece lui divan-efendi, ca să-l citească. Firmanul aducea la cunoștința țării, că Ștefan Cantacuzino, care a domnit îndeajuns, este înlocuit cu Nicolae Mavrocordat.

In același timp, se poruncește Principelui Ștefan Cantacuzino să se ducă la Constantinopol, unde va trăi în tihnă, din mila Mariei Sale Sultanul. Domnul, neînțelegând motivele mazilirii sale, pleacă chiar în ziua următoare, după amiază. Bătrânul Stolnic, hotărît să împărtășească soarta fiului său, îl însoțește pe drum, împreună cu nenorocita Doamnă și cu cei doi copii ai Domnului.

La Constantinopol, se îngăduie expatriaților să locuiască în palatul domnesc, care era proprietatea țării. Aci, vin să-i vadă prietenii creștini și turci, care se întrec să le făgăduiască sprinjul lor și să le reaprindă nădejdea redobândirii tronului. Dar dușmanii nu dormeau. Vrășmașii neîmpărați din țară interceptaseră scrisorile Domnului către generalul comandant al Transilvaniei, și cum aceste scrisori nu conțineau destule capete de virovăție, ei ticluiră o traducere grecească cu aduse agravante. Această scrisoare fu fatală. Domnul mazil și bătrânul său tată fură închiși la Bașbachiculu; de acolo conduși în carcerile dela Bostangi-Bași, unde, în ziua de 7 Iunie — Duminica Sf. Treimi — la ora 4 din noapte, fură spânzurați. Capetele lor tăiate, golite și umplute cu călți, fură trimise spre încredințare marelui vizir, care se afla atunci la Adrianopol.

Astfel se încheie o pagină sumbră, de patimi, de ură și de sânghe, din istoria Munteniei.

ACTIVITATEA LITERARĂ A STOLNICULUI CONSTANTIN CANTACUZINO

Prin călătoriile și studiile sale, Stolnicul Constantin Cantacuzino își formase o cultură temeinică, pe care i-au recunoscut-o și prețuit-o toți cei care au venit în contact cu el: pământeni ori străini.

Epigrafistul și duhovnicul englez, Edmund Chishull, care a fost oaspetele lui Brâncoveanu, împreună cu Lordul Paget, ambasadorul britanic la Constantinopol și care a cunoscut de aproape pe Stolnic, ne-a transmis despre el următoarea impresie: « Unchiul Domnitorului, Constantin Cantacuzino Stolnicul, este un om în vîrstă, care a călătorit prin multe țări ale Europei. Este foarte inițiat în controversa religioasă a bisericilor țării sale, precum și în multe științe profane ».

Un alt contemporan, Gherasim de Alexandria, ne vorbește și el de « întru tot vestitul Constantin, mai denainte Marele Stolnic, carele cu frumusețe ai prea înțeleptii și dumnezeetii lui înțelepciuni luminează toată politia ».

Aceeași impresie ne-au transmis-o și căturarii pământeni contemporani. Frații Greceanu, în prefața pusă la traducerea « Mărgăritelor » lui Ioan Hrisostomul, mărturisesc că au avut pentru « nevoințele » lor ca « îndreptătoriu » pe « prea înțeleptul Constandin Cantacuzino, biv vel Stolnic... la ceale mai adânci filosofești și bogoslovești noimată ce s'au aflat, pre dumnealui, ca pre un epistimon și știutoriu, l-am avut lumină și deslegare întru toate ».

Stolnicul conducea cancelaria lui Brâncoveanu. Secretarii domnești stăteau sub ascultarea lui. În această calitate, el intră în corespondență cu regele Sobieski, dela care primește scrisori; cu Veterani, comandantul armatelor imperiale și cu generalul de origine bologneză, contele Marsigli. Corespondența Stolnicului cu generalul conte, Luigi Ferdinand Marsigli, a fost mai rodnică pentru cultura noastră. Marsigli, după ce studiasi la Padova și trecuse prin diplomația venețiană din Constantinopol, intrase în armata germană, luase parte la campania imperialilor contra Turcilor, căzuse în robia pașei din Timișoara, petrecuse, ca rob, legat în lanțuri, luni întregi, într'un bordei bosniac și, în cele din urmă, răscumpărat cu bani venețieni, ajunsese general în armata imperială. În această calitate, a luat parte la luptele contra Turcilor, a intrat cu generalul Heissler

în Bucureşti, a venit de mai multe ori cu solie la curtea lui Brâncoveanu, unde a fost bine primit și, în aceste imprejurări, a avut de sigur prilejul să cunoască de aproape pe Stolnicul Cantacuzino, care și făcuse cultura în Italia, tot la Padova. Între Stolnic și contele Marsigli s'a legat o corespondență interesantă privitoare la etnografia, limba și istoria poporului român. Ni s-au păstrat chiar răspunsurile Stolnicului, care au fost descoperite și publicate de N. Iorga în 1901, iar, în anii trecuți, profesorul italian Carlo Tagliavini, a dat peste un dicționar latino-româno-ungar, al contelui Marsigli.

ACTIVITATEA RELIGIOASĂ. Stolnicul Constantin Cantacuzino a avut, cum s'a văzut, o largă cultură teologică și toti cărturarii și vlădicii greci, care se abăteau la curtea lui Brâncoveanu, ca pastorul anglican Chisthull, steteau bucuros de vorbă cu el asupra chestiunilor subtile de dogmatică ortodoxă. La întrebările lui despre chestiunea atât de importantă — a predestinării omului — care formează piatra de temelie a calvinismului și a altor chestiuni subsidiare, care deosebesc calvinismul de ortodoxie, marele retor al Patriarhiei, Ioan Cariofil, care venise la curtea lui Brâncoveanu, a scris un tratat: *'Ἐγχειρίδιον περὶ τῶν ἀπορῶν καὶ λύσεων...* (Manual despre câteva nedumeriri și soluțuni). Deși acest manual a fost atacat de Patriarhul Dosoftei al Ierusalimului, totuși el a fost tipărit după stăruința lui Brâncoveanu, la Snagov, în 1697, de Antim Ivireanu și a fost tradus apoi în limba română, cu întrebările Stolnicului. Stolnicul a tradus apoi din grecește câteva rugăciuni: « Molitvă către Dumnezeu Savaoth, foarte de folos scoasă de greice pre limba românească de dumnealui Cantacuzino Stolnicul ». În sfârșit, la luminile de grecească și de cunoștințe dogmatische ale Stolnicului recurgeau traducătorii religioși ai epocii lui Brâncoveanu, ca bunăoară frații Greceanu: « însă la cele mai adânci... noimata pre dumnealui l-am avut lumină ca pre un epistimon ».

Preocupările principale ale Stolnicului s-au îndreptat, cu deosebire, în domeniul geografiei și al istoriografiei naționale.

OPERA GEOGRAFICĂ A STOLNICULUI. Răspunzând la informațiile geografice, cerute de contele general Marsigli în 1694, Stolnicul Constantin Cantacuzino făcea, în încheiere, următoarea observație: « Câteodată privind mapele acestor provincii, îmi displice că văd că au fost făcute cu mare osteneală și cheltuielă, dar apoi nu cu puține greșeli, atât în așezări, cât și la râuri, la cetăți și ceea ce e mai rău, la nume. Tac despre alte provincii și regate. O Deus bone, câte greșeli vor fi fiind ! ».

Mai târziu, scriind regelui Sobieski, care se angaja să atace pe Turci pentru a libera creștinătatea subjugată, Stolnicul făgăduia să trimeată o hartă mai bună decât aceea procurată de generalul conte Marsigli. Harta la care lucra Stolnicul a apărut imprimată în tipografia Seminarului grec din Padova, prin grija lui Hrisant Notara, în 1700.

Harta Stolnicului, în lungime de 132 c. m. și în lățime de 64 c. m., cu indicațiile geografice în grecește și latinește, a fost descoperită în anii din urmă, de consulul D. Dimăncescu la Londra, în British Museum. Existența ei ne era însă cunoscută dintr-o reproducere mișcorată — cu traducerea în limba italiană a numelor geografice — adăogată de Del Chiaro la sfârșitul operei sale *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, apărută la Venetia, în 1718.

Harta Stolnicului, studiată pe larg de C. C. Giurescu, are sus în colțul din stânga, într-un medalion, portretul lui Constantin Brâncoveanu; alături legenda în limba greacă; în mijloc stema țării; corbul cu crucea în gură și, în colțul din dreapta, legenda în limba latină. Jos în colțul din stânga sunt notate dealurile cu vinuri bune, iar în cel din dreapta semnele

grafice întrebuintate, care sunt cele obișnuite în cartografia timpului. Din legenda hărții aflăm că ea a fost întocmită după « descrierea și forma foarte exactă pe care a făcut-o prea nobilul, prea învățatul și prea înțeleptul boier Stolnicul Constantin Cantacuzino, spre folosul doctorului și filosofului Ioan Comnen » și că a fost tipărită pentru întâia oară, cu litere grecești, de Hrisant Notara, presbiterul și arhimandritul scaunului patriarhal din Ierusalim.

Ea e dedicată Principelui Constantin Brâncoveanu. Harta înseamnă precis: munții, dealurile și pădurile, Dunărea cu insulele ei, râurile, băile și lacurile, podgoriile vestite, localitățile cu bogății minerale, mănăstiri de călugări și de maici — 73 la număr —, frontierele țării cu cele 3 raiale: Turnul-Măgurele, Giurgiu, Brăila; hotarele județelor și, în sfârșit, rămășițele arheologice ca: valul lui Traian, podul lui Traian.

Este, precum se vede o hartă amănunțită, de cel mai mare interes pentru geografie și pentru istoric. Din harta Stolnicului se vede, de exemplu, că hotarele care despărțeau județele erau cu totul altele pe vremea lui Brâncoveanu decât cele de azi. Județul Mehedinți se întindea până aproape de Craiova și cuprindea în sine și orașul Calafat. Vlașca se întindea spre Nord, având între altele: Mănăstirea Cobia din Dâmbovița și Rătești din Argeș. Harta Stolnicului mai notează apoi o serie de orașe, azi scoborite în starea de comună rurală (Cerneții, vechea capitală a județului Mehedinți; Brâncovenii din județul Romanați; Hodivoaia din Vlașca, etc.); altele, ca orașul de Floci, dela gura Ialomiței, distrus în războaiele din secolul al XVIII-lea.

Harta Stolnicului a fost folosită în lumea grecească și cunoscută de geografiile Occidentului. Astfel profesorul lui D. Cantemir, Meletie, ajuns mai târziu Mitropolit de Arta, într'un tratat de geografie generală, citează « harta geografică a Valahiei publicată de Constantin Stolnicul Cantacuzino ». Si marele geograf francez D'Anville într'un memoriu, publicat în 1771, în *Recueil de l'Académie des inscriptions et Belles Lettres*, despre popoarele care locuiesc Dacia lui Traian, se sprijină pe harta Stolnicului.

OPERA ISTORICĂ — Înaintea Stolnicului, Miron Costin, dăduse câteva note geografice despre Moldova, dar Stolnic este cel dintâi român care ne-a dat o hartă a țării sale, executată după toate cerințele științifice ale timpului și superioară, din toate punctele de vedere, celor puse în circulație de străini.

Stolnicul petrecuse o parte din anii copilariei sale în Moldova, preocupată pe atunci de problema originei romane. Împrejurările vieții sale îl adusese în mai multe rânduri în Moldova, între altele în 1693, când însoțise la Iași pe soția lui Brâncoveanu și pe Domnița Maria, fiica lui Brâncoveanu, care se căsătoria atunci cu Domnul Moldovei, Constantin Duca. Cu prilejul acestei nunți, care a durat 3 săptămâni, Stolnicul a venit în contact și cu Nicolae Costin, cununatul mirelui.

In aceste călătorii ale sale în Moldova, Constantin Cantacuzino a dat peste cronica lui Grigore Ureche, în compilatia lui Simion Dascălul, și indignat și el, ca toți contemporanii săi din Moldova, a urzit, ca să restabilească, pe temeiuri adevărate, trecutul, o « *Istoria a Țării Rumânești, întră care să coprindă numele ei cel dintâi, și cine au fost lăcitorii atunce, și apoi cine a mai descăicat și a stăpânit până în vremile de acum, cum s'au tras și stă* ».

După o introducere, în care arată dificultățile pe care le întâmpină în reconstituirea evenimentelor istorice, introducere care cuprinde o judicioasă critică a izvoarelor istorice utilizate (letopiseștele: încurcate; povestirile oamenilor bătrâni variază; cântecele bătrânești: făcute pentru laudă; hrisoavele interne: împărtăsite), el trece la primul capitol, tratând despre « numele acestei țări din vechime, cum și era și cine o stăpânia ».

Cu o informație bogată, el vorbește aci, despre Geți și Daci, despre luptele Dacilor cu Romanii și despre izbânzile lor sub regele Boerebista.

Capitolul al II-lea, despre « Traian Ulpie » și luptele lui cu Dacii, este mai bine informat decât capitolul respectiv din cronica lui Miron Costin. Pe când Miron Costin confundă cele două războae ale lui Traian cu Dacii într'unul singur, pe care-l așează în Dobrogea, Stolnicul Constantin Cantacuzino, care utilizează isvoare bizantine necunoscute lui Miron Costin, reconstituie războiale dacice, mai precis și cu amănunte interesante, pentru cititorii vremii sale.

Povestește urcarea lui Traian pe tronul Romei, amintind anecdotă că acesta ar fi spus pretorului, când i-a predat sabia: « pentru mine slujește-o până dreptele (cele drepte) fac, iară nedirepte de voi face, împotriva mea tu o întoarce ». Arată apoi faptele mari, pe care le-a săvârșit pentru slavă și prin care și-a întrecut înaintașii. Pomenesc de « drumurile mari de piatră », de « șanțurile groaznice », și se oprește mirat, ca și Miron Costin, asupra troianului: « șanțuri groaznice trăgea, pe unde mergea și umbla, precum și până astăzi se văd și la noi aici în țară, cărora încă *troianuri* le zicem, rămânând de atuncea den om în om acel nume, carele se trage și până astăzi... ; acesta este adevărul, că de oștirea acelui mare împărat, Traian Ulpie, sănt ridicate acestea; și nu numai aici, ci și printrealte țări așa au făcut, cum s'au zis, pentru ca să rămâne neamului omeneș pomenirea de mari și puternice faptele lui ».

Trece apoi la războale lui Traian cu Dacii, oprindu-se puțin asupra lui Decebal (Decheval), « foarte om viteaz și meșter la ale războaielor... care cu mare putere s'au ridicat și 16 ani năprestan cu o împărtie mare și puternică ca aceea a Romanilor și-a măsurat puterile ». Spre deosebire de Miron Costin, care confundă cele două războae ale lui Traian într'unul singur și strămută începutul războiului în Dobrogea, Stolnicul se dovește a fi mai bine și mai bogat informat. El reconstituie, după Zonara, primul războiu dacic, care a fost așa de crâncen, încât Decebal, văzând că Traian se apropiu de scaunul împărtiei lui, a cerut pacea prin soli, făgăduind să predea armele, munițiile și meșterii care-i zideau cetățile. El însuși a venit înaintea împăratului și, plecându-se până la pământ, s'a închinat. Traian a făgăduit pacea și s'a întors în Italia, ducând cu el solii lui Decebal, pe care însă și-a lepădat și mâinile strângându-și în chipul roborilor, mult și cu multe cuvinte s'au rugat ». Astfel s'a încheiat pacea.

Dar « Decheval » nu se putea odihni și, în dorința de a-și răpune vrăjmașul, a trimis pe ascuns oameni, care să se prefacă în Roma că sunt fugari din Dacia; să se apropie de Traian, pe care-l stia foarte popular, și să-l omoare. Pretinșii fugari sunt însă prinși și planurile lui « Decheval » descoperite. Aceasta — continuă Stolnicul — a deslănțuit al doilea războiu. Romanii, care nu îngăduiau să le stea împotriva niciun neam vrăjmaș sau supus, au hotărît să pună capăt puterii Dacilor, precum sfârâmaseră puterea Cartaginei, a Numantiei, a Eladei. Traian « cu toată romana putere-i s'a ridicat » și, « venind până la marginile Dunării, din jos de Cladova », a durat pod de piatră peste Dunăre, « această mare minune și mare lucru... aiavea semn de nespusă putere ». Si Stolnicul avusese prilejul să privească de aproape ruinele podului, poate pentru întâiași dată, în același timp, în care și Miron Costin scruta, « prin apa limpede a Dunării, pragurile podului », adică în 1664, dată la care cei doi istorici ai începuturilor neamului însoțeau pe Domnii lor în campania turcească din Ardeal, spre Uivar. Constantin Cantacuzino, care ne spune și el că până astăzi și dincoace de Dunăre și dincolo se văd « marginile și începăturile cum au fost », iar, « când scade apa la mijloc », ies la iveală « și alte colțuri, ca niște picioare de zid », se oprește aci ca să ne descrie, după Tzetzes

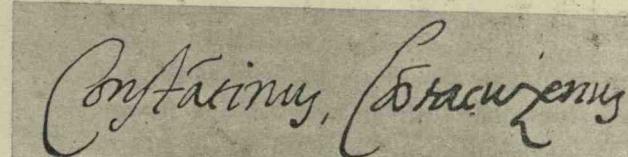
— Ioan Tețu — și mai ales după Dion, construcția și dimensiunea podului. Amintește și de o inscripție, aflătoare în Ardeal și adusă probabil din rămășițele podului, cu următorul cuprins: « Providența lui August, adevăratului pontifex. Puterea romană, ce nu se supune sub jug, iată că răpește și Dunărea ».

Pe acest pod, Traian a trecut Dunărea și a pornit războiu crâncen. Decebal, biruit, « a fugit, trăgându-se spre scaunul crăieei lui », către « Belogradul Ardealului », crede greșit Stolnicul, căci Sarmisegetuza nu era unde e azi Alba Iulia, ci era în părțile Hunedoarei. Armata romană, trecând Carpații, a dat foc pretutindeni și a stăramat oștirile Dacilor. Decebal însuși, ne spune Cantacuzino, după unii, a fost prinț și omorât, după alții, « și-a făcut singur moarte, ca să nu cază de viu în mâna vrăjmașilor săi ».

După distrugerea puterii dacice și moartea lui Decebal, Traian a pus mâna pe marea bogăție a regelui dac, care se afla ascunsă, o parte, « în cămările palatelor lui », iar o altă parte, « scule de aur și argint și alte scule ce știa că de apă nu se strică », într'o grotă, pardositară cu lespezi, peste care abătuse albia unui râu.

Traian, supunând astfel desăvârșit toată Dacia, ca să curme orice putință de răsăvătire și să o întocmească, « au poruncit — zice Stolnicul — de prin prejururile biruințelor sale, de au adus Romani lăcitorii de i-au așezat aici, și dintr'a sa oaste au lăsat cății au trebuit de a-i lăsa, ca să se așzeze aici, rămâind lăcitorii acestor țări, carii și până astăzi să trag ». « Traian — spune el mai departe — au așezat lăcitorii Romani în Dacia, cum toți istoricii adeverează, și avea și până astăzi în Ardeal, în multe locuri să văd în pietre scrise epigramata și altele în numele lui, cum și la Cluj... ».

In capitolul următor, « De Dacia pe scurt aicea iară voiu mai arăta, cum zic că au fost de mare și cu ce părți s'au hotărît », Stolnicul fixează — după « Filip Cloverie geograful » — hotarele Daciei: la Sud până la Dunăre, unde se învecina cu Misia; la Apus cu « apa ce se cheamă Patisul » (Tisa); la Nord cu Carpații și Prutul și la Răsărit, spune el, corectându-și sursa, până la Nistru sau chiar Nipru.

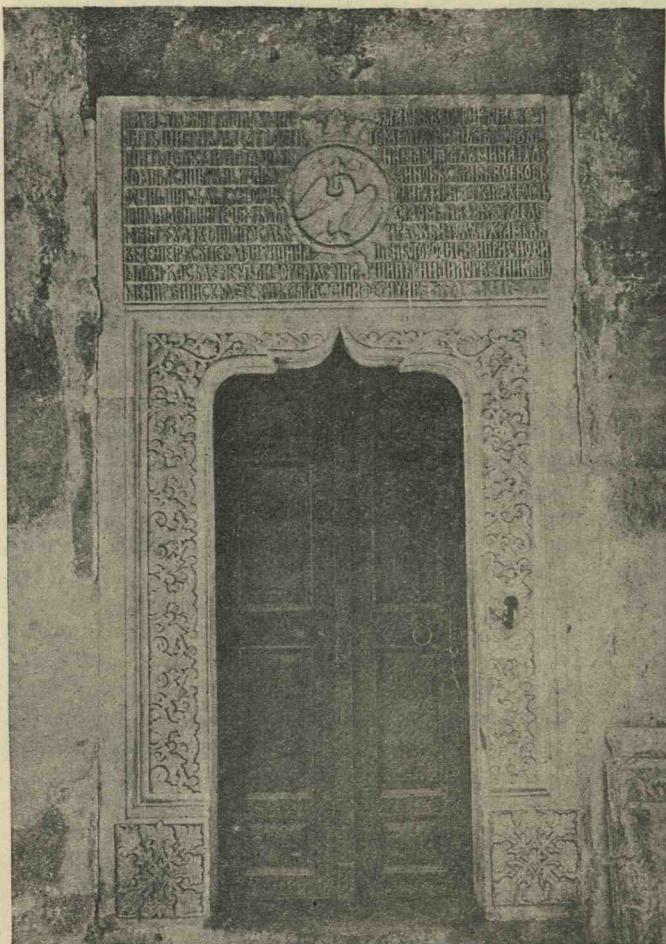
Semnătura latină a Stolnicului C. Cantacuzino.

Al IV-lea capitol urmărește soarta Daciei după cucerirea romană: « După ce au așezat Traian pre Romani în Dacia, cum s'au ținut și până când tot așa au stătut ». El povestește cum Traian, după ce a adus coloniști în țara cucerită și a așezat cărmuire nouă, s'a întors la Roma și de acolo a pornit « în părțile Răsăritului »; a supus pe Armeni și pe Parți și s'a întreprățat împotriva Evreilor, care se răsculaseră. Pe drum însă s'a îmbolnăvit de idropizie și a murit — și aici e mai bine informat decât Miron Costin — la Chilichia. După moartea lui Traian, urmașul său, Adrian, continuă lupta împotriva Evreilor, până la nimicire. Stolnicul, pierzându-se aci în digresii, se oprește îndelung, pentru a povesti amănunțit lupta contra Iudeilor. Întorcându-se, după un ocol cam mare, la subiectul său, Constantin Cantacuzino ne spune mai departe că Romanii, aduși în Dacia, au rămas ascultători împărtiei romane, dar că în curserea vremurilor, li s'a pierdut urma. « Într'aceea cursgere de ani, până când iar s'au mai descoperit numele acelor lăcitorii de aici, ce să vor fi făcut și ce să vor fi întâmplat nu știi, că nici scris, nici pomenit de alții nu aflu ». Mai târziu însă, locuitorii vechei Dacii apar în istorie cu numele de Vlahi și al V-lea

capitol al operei sale este consacrat explicării acestui nume: «Vlahii, de unde să zic Vlahi, sau alt nume, iar mai vârtoș așa, căruia scriitorii cum le-au plăcut puindu-le nume, — și mai ales de unde se trag ei».

In acest capitol, Stolnicul expune mai întâi părerile istoricului de origine italiană dela curtea lui Mateiu Corvin; Anton Bonfiniu, și anume: că Valahii se numesc astfel sau după numele comandanțului roman Flacus, care cel dințâi a venit pe meleagurile Dacilor, părere emisă de Papa Pius al II-lea — Aeneas Sylvius Piccolomini — sau că numele *Vlahi* le-a rămas dela numele fiicei lui Dioclețian, măritată cu Ioan, cărmuitorul Daciei de atunci; sau, în sfârșit, părerea la care se oprește mai mult Bonfiniu: că numele Valahilor vine dela grecescul βάλλω (= a arunca cu săgeata), fiindcă sunt buni arcași. Expunând mai departe părerile lui Carion și Martin Cromer, se oprește pe larg — ca și Miron Costin — la Laurențiu Toppeltin din Mediaș, «Sas de amintrelea, iar om învățat și destul umbalt, carele nu de mult s'au pus a scrie, însă prescurt într'o cărticea... latinește ...».

El se unește cu Toppeltin, când acesta combate părerea lui Ioan Zamoischi, după care coloniștii romani, aduși de Traian în Dacia, au fost ridicăți cu toții de Galian și așezați în Misia, Tracia și Elada, spre a păzi acolo fruntariile imperiului împotriva invaziei Goților și că Valahii de azi sunt urmașii vechilor Daci, care învățaseră limba latină, din conviețuirea cu Romanii și la care s'au adăgat cu timpul și alții «varvari», adunați în locurile părăsite de Romani. Pentru a înălțatura această părere — menționează Stolnicul — Toppeltin aduse ca dovdă numele etnic al Românilor: «Până astăzi vedem și auzim, zice Toppeltin, că de întrebăm pe un Valah: ce ești? el răspunde:

Ușa Bisericii Doamnei din București, ctitoria Doamnei Maria, soția lui Șerban Cantacuzino.

Rumân, adică: Roman; ce numai au stricat puțin cuvântul: din Roman, zic Rumân, iar acelaș cuvânt este». Dar acest argument nu-i pare destul de temeinic istoricului român «pentru că — observă el — vedem și auzim astăzi pe Greci așa răspunzând; când îl întrebî ce este?, el răspunde: Romeos, adeca Roman și mare osebire este între Grec și între Roman. Ci numai și ei fiind supuși mai pe urmă Romanilor, Romani vrea să se chemă și ei...». Această observare îi dă prilej să deschidă o lungă paranteză despre cultura strălucită a vechei Elade, așa de strălucită, că însăși Romanii își trimiteau copiii să învețe în școlile grecești; asupra decăderii Grecilor; asupra stăruinții lor în păstrarea dogmelor ortodoxe, cu toată apăsarea turcească și încheie această digresie — poate cu sufletul cuprins de pietate la amintirea tatălui său — cu aceste cuvinte: «Fie dar milă și grijă și de ei acelui Hristos Dumnezeul nostru, întru carele nesmintit credem, și pentru al căruia nume nespuse rele și grele trag și pat ei și toți cățăi sănă supuși varvarei turceștii puterii...».

Reluând firul discuției, Stolnicul aduce, în sprijinul ideii de continuitate a elementului roman în Dacia, o serie de argumente care și astăzi stau în picioare, și anume:

1. Nu este de crezut, argumenteașă el, că a putut împăratul Galian să ridice așa lesne «cu totul atâtă sumă și noroade de oameni, cu case, cu copii, așezați pe aceste locuri» de mai bine de 200 ani. Oameni intemeiați, cu gospodării întinse, nu și-ar fi putut părăsi așa de ușor rosturile lor de acasă.

Argumentul acesta al Stolnicului, scos din bunul simț și din intuiția vieții, n'a apărut niciodată mai clar ca în lumina zilelor de azi, când, în uriașă încreștere în care sunt prinse atâțea popoare, tehnica războiului a ajuns la o perfecție pe care, cu câteva decenii în urmă n'o bănuia nimeni: tancuri și care blindate, branturi, avioane în picaj, cetăți sburătoare, bombe robot. Zeci și zeci de mii de tone de bombe explosive și incendiare, cad neconcenit asupra marelor capitale, asupra orașelor și satelor; cartiere întregi sunt prefăcute în ruine sau cenușe — și cu toate acestea populațiile nu-si părăsesc total locuințele. Cum erau dar Dacoromanii să-si părăsească în masă căminurile și țarinele și să treacă peste Dunăre pentru ca să facă loc hoardelor de invazie, care veneau călare și se războiau cu arcul? și aceasta când autohtonii aveau la îndemână pădurile nesfârșite și masivul prăpăstios și împădurit al munților Carpați și al celor Apuseni, cu atâțea piscuri greu de străbătut, cu atâțea văi prăpăstioase, cu atâțea peșteri adânci și ascunzișuri prielnice!

2. Nu este posibil ca o împăratie, așa de întinsă ca aceea a Romanilor, să fie redusă pentru apărarea ei, la ostașii lăsați pentru paza Daciei. «Au doară — se întreabă el — cu acești Romani numai ce era aici, vrea acel împărat, măcar și alții ca el... să-si tie împăratia și să-si păzească ținuturile?».

3. Cărmuitorii statelor intemeiate în vechea Dacie nu s-ar fi învoit ușor să-si lase stăpânirile, pentru a se duce în locuri necunoscute. Dimpotrivă, într-o vreme în care autoritatea romană la Dunăre slăbise, normal ar fi fost ca ei să nu plece, ci să rămână singuri stăpânitori. «Au nu mai lesne era și acelora atunci oblodăuitori acestor locuri să nu asculte, decât moștenirile lor înțelinate de atâtia ani să le lase și să meargă de a să așeza prințalte locuri mai aspre și mai seci?».

4. Si în sfârșit, «nicării urme de ale acelora Romani ce au fost în Dacia, ca să fie fost mutați cu totul într'altă parte, nu este; că de ar fi undevași în Elada, și astăzi, au limba, au alte semne de ale Romanilor s-ar vedea și s-ar cunoaște, cum și în Ardeal, și pe aici, și pe unde au fost aceea, până acum aevea sunt».

Totuși Stolnicul admite că împăratul Galian și alii împărați au ridicat pentru apărarea imperiului, ostași și din Dacia. Scoboritorii acestora sunt, după el, Cuțovlahii «cari să tind în lung

de lângă Ianina Ipirului până spre Arbănași, lângă Elbasan », unde « și până astăzi se află, păzindu-și limba și obiceiurile ». Ei însăși își zic « Vlahos, adică Rumân ; și locurile lor unde lăcuiesc, le zic *Vlahia*, iar tării aceștia ei îi zic *Vlahia cea mare* ».

El ține apoi de rău, în câteva pagini următoare, pe Greci, fiindcă răd de Cuțovlahi și încheie, explicând cu umor, această pornire a lor: « pentru că văzând și ei pre toată altă lume răzând de dânsii și batjocorindu-i, au sătut și au obosit și prin gunoaiele lor, ca cocoșii rîcăind, părindu-le că au mai rămas cevași vlagă și de ei ».

Dar, spune el mai departe, nu numai Grecii tăgăduiesc că Români se trag din ostașii aduși de Traian în Dacia, ci și alte popoare. Și aduce ca dovedă pasagiul din cronica lui Grigore Ureche, intercalată de Simion Dascălul, privitoare la « ijderenia Moldovenilor », din hoții trimiși de împăratul Râmului, craiului Laslau, în lupta acestuia cu Tătariei. El se ridică hotărît, ca și cronicarii moldoveni, împotriva acestei basne, care nu poate avea niciun temei istoric. Căci se întrebă: Ce împărat a putut fi acela, la care s'a dus Laslau Craiu și « care niciun tâlhar, niciun fur » să nu omoare? Și câți ani au împărătit el, ca să strângă atâtă tâlhărimă, cât să facă oaste cu ea? și cum pot tâlhari și furii să întocmească stăpâniri și să intemeieze state, care să dureze sute de ani? « Ci dar — încheie el răfuiala cu Simion Dascălul — să-l lăsăm la ghindă (pe Simion Dascălul) cum parimia de Arapi este ».

In ultimele două capitole, Stolnicul urmărește soarta coloniștilor romani rămași în Dacia, cari în cursul veacurilor s-au amestecat cu Daci și cu alte neamuri, i-au asimilat și au format un singur popor. Trece apoi la invazia Hunilor, pe care îi consideră ca strămoșii Ungurilor, pentru că să explice împrejurările în care o jumătate din neamul românesc a ajuns sub stăpânire ungurească. Scrierea se încheie cu căderea Panoniei sub Huni și cu portretul lui Atila.

Opera Stolnicului nu are într'adevăr acea căldură comunicativă, acel ton familiar, care înfrățește sufletul boierului cărturar cu al cititorului necunoscut: « Puternicul Dumnezeu, cinstite și iubite cetitorile, să-ți dăruiască și mai slobode veacuri... », pe care l-am subliniat în opera lui Miron Costin.

Opera Stolnicului nu are nici acel caracter — aş putea zice de popularizare — pe care-l are scrierea lui Miron Costin. Cronicarul moldovean, ridicându-se împotriva băsnei lui Simion Dascălul, pentru a trezi în sufletul contemporanilor săi interesul în jurul începuturilor glorioase ale neamului, avusese nevoie de două capitole inițiale: unul în care să-și lămurească cititorii în ce parte de lume se află Italia din care a venit Traian, altul în care să scoată în relief mărimea și puterea împăratiei romane. În tot cursul expunerii, cronicarul moldovenean se ține la nivelul cititorilor săi, mergând direct, fără ocoluri, către ținta pe care o urmărește. Opera lui este mai unitară. Stolnicul, preocupat mai adânc de problema originei și a continuității romane în Dacia, intră de-a-dreptul în miezul chestiunii. De altă parte, multimea și varietatea problemelor ce-i răsări în calea expunerii, îl silesc să se piardă adesea în digresii și detalii, care nu se încheagă unitar în opera lui. În schimb însă, Stolnicul, care și făcuse studiile în Padova, unde găsise atmosfera de cultură a marilor umaniști ai Italiei, are un orizont de privire cu mult mai larg decât Miron Costin. Bun cunoșător al limbii și culturii grecești — pe care o deprinsese de copil în casa părintească — el utilizează izvoare grecești și bizantine ce-i fusese înaccesibile lui Miron Costin precum: istoricul și geograful Strabo (66 a. Chr.—24 p. Chr.), istoricul bizantin Procopie din veacul al VI-lea, Zonaras și Ioan Tzetzes din secolul al XII-lea. Cultura latină pe care și-o desăvârșise în mediul universitar din Padova îi dăduse putința să cunoască nu numai scriitorii latini,

care se ocupaseră de Traian și cucerirea Daciei, dar și umanișt și istoricii Occidentului, care au scris în limba latină despre originea poporului și despre lucrurile noastre, ca Flavio Biondo (1392—1463), secretar al multor principi italieni și ai curții papale; umanișt ungur de origine română, Nicolae Olahus (1493—1568), înrudit cu Huniade; istoricul german Ioan Šleidanus (Ioan Philippi din Schleide 1506—1556); istoricul italian Filippo Buonaccorsi (1437—1470) — profesorul copiilor lui Casimir al IV, regele Poloniei — care a scris o carte despre Atila; istoricul ungur Simon de Keza, sec. XIII, Abraham Bakschay sec. XVI, Ioan Sambucus, de origine franceză și a. și în sfârșit chiar mapele geografice, răspândite atunci în Occident, ca ale geografului german Philip Cluverius (1580—1623) sau atlasul geografilor olandezi Blau (tată și fiu), apărute pe la jumătatea secolului al XVII, fără să mai socotim izvoarele pe care le avusese la îndemână Miron Costin.

Confruntând izvoare așa de multe și de variate pentru a stoarce din ele adevărul, Stolnicul se comportă ca un istoric modern, căci el indică și discută contradicția izvoarelor și are grija să indice precis sursa de unde împrumută știrea: « Martin Cromer, carele de ijderenia și de lucrurile Lesilor și de viața crailor lor istoreste într'a 12 carte a lui, unde și viața lui Cazimir craiul cel mare scrie... Lorenț Topeltin de Mediaș, Sas de amintirea,... într'o cărticea ce-i zice letinește *Origines et occasus Transylvanianorum* care carticea... o au tipărit la Lyon — Lyon — de Franța, la anul 1667. Acelea dară, într'aceea (capitol) ale *Ardealului și lăcuitorilor lui cine sănt și căte neamuri sănt...* zice: Vlahii, zic unii... Mihail Reție Neapolitanul în cartea lui de-nțâi ce scrie de craii ungurești... Gulielmu Blau în *Theatrum orbis terrarum...* » cu ajutorul atâtior zvoare, pe care are grije să le citeze precis, el vede mai lipsed chețiunea originii romane și nu cade în greșelile de date și amânuire în care căzuse Miron Costin. Nimeni până la el nu a văzut și nu a expus așa de clar, problema obârșiei romane și a unității neamului, în tot complexul ei. Iată ce sintetic rezumă el însuși, rezultatul cercetărilor sale:

« Iară noi într'alt chip de ai noștri de toți, căți sănt Rumâni, « ținem, și credem adevărindu-ne din mai aleșii și mai adevărați bătrâni istorici, și de alții mai încoace, că Valahii, cum le zic ei, iar noi Rumâni, săntem adevărăți Romani și aleși « Romani în credință și în bărbătie, din cari Ulpie Traian i-au « așezat aici, în urma lui Decheval, dupre ce de tot l-au supus « și l-au pierdut. Si apoi și alalt tot sîreagul împăraților așa « i-au ținut și i-au lăsat așezăți aici, și dintr'acelora rămașiță « să trag până astăzi Rumâni aceștia. Insă Rumâni înțeleg « nu numai cestia de aici, ci și den Ardeal, cari încă și mai « neaoși sănt, și Moldovenii și toț căți și într'altă parte se află « și au această limbă¹, măcar fie și cevași osebită în nește cuvinte, « din amestecarea altor limbii, cum s'a zis mai sus, iar tot unii « sănt. Ci dar pe aceștia cum zic, tot Rumâni și ținem, că toți « aceștia dintr'o fântână au isvorit și cură ».

Prin această largă înțelegere a problemei, prin erudiția lui vastă, prin întrebuițărca critică a izvoarelor, prin claritatea planului, prin fraza lui încărcată și meșteșugit înțoarsă, dar plină de miez, Stolnicul Constantin Cantacuzino se ridică deasupra contemporanilor săi și se apropie de Dimitrie Cantemir. Este, se poate spune, un istoric în sensul modern al cuvântului.

BIBLIOGRAFIA. I. OPERA. Ediții: Cronica Stolnicului Constantin Cantacuzino a fost publicată pentru întâia dată de George Ioanid în colecția intitulată: *Istoria Moldo-României...* Manuscris vechi de limba română găsite în Sf. Mănăstire Cozia și Șerbanie, București, 1858, vol. I, pag. 297—376, sub titlu: *Fragmentu dintr-o cronică pre scurtă a Românilor* (căreia îl lipsesc câteva pagini dela început). Textul publicat de Ioanid a fost reproducă de Mihail Kogălniceanu

¹ El se gândește aci la Români macedoneni, despre care vorbise înainte pe larg.

în *Cronicile României sau Letopisele Moldovei și Valahiei*, ediția II-a din 1872—73 (cu caractere latine), vol. I, p. 85—126. Același text, atribuit însă, după părere lui Hașdeu și Picot (vezi mai jos), lui Nicolae Milesescu, a fost republicat în colecția școlară «Autorii vechi și contemporani», sub titlu: *Spătarul N. Milesescu, Cronica pe scurt a Românilor*, București, Sococ, 1894. În 1884, V. A. Ureche semnalăză un alt manuscris «prescris de Grigorie ierodiacaonul din episcopia Râmniciului cu cheltuiala monahului Rafail», la 1781. Acest manuscris a păstrat și titlul exact al operei: *Istoria Tării Românești dintru început*. În 1901, N. Iorga, atribuind cronica Stolnicului Constantin Cantacuzino, publică textul operei, întregit cu predoslovia și începutul primului capitol, după edițiile precedente și după manuscrisele 446 și 1267 din Biblioteca Academiei Române. Nu i-au fost însă accesibile: ms. semnalat de V. A. Ureche, precum și un altul care se află atunci la Muzeul Național. Ediția lui Iorga poartă titlul: *Operele lui Constantin Cantacuzino*, București, 1901. În introducere, Iorga ne dă următoarele amănunte asupra raportului dintre texte și asupra întocmirii ediției: «Păstrând ca basă edițiile precedente, am întrebuit pentru stabilirea unui text mai bun și mai complet, cele două manuscrise ale Academiei, care sunt uneori inferioare fiecare în parte. Variante erau la tot pasul, dar de aceea variante care nu arată altceva decât libertățile ce-și luau obișnuit la noi copiștii, schimbând după plac ordinea cuvintelor în frază. Înlăturând și aici orice pedanterie nefolositoare, am căutat numai să dau textul așa cum aveam simțul că a trebuit să-l scrie Stolnicul și cu o ortografie care să reproducă pe aceea cerută în epoca lui». Ediția ne înfățișează deci un text reconstituitor. Tehnica editiilor nu mai recomandă astăzi reconstituirea textelor, (vezi pentru aceasta și Joseph Bédier în *Romania*, LIV, 1928, p. 356). Ediția lui N. Iorga cuprinde următoarele texte: 1. «Istoria Tării Românești, întru care să coprindă numele ei cel dintâi și cine au fost lăcitorii atunci, și apoi cine au mai descalicat, și apoi cine o au stăpânit până și în vremile de acum, cum s'au tras și stă». 2. Carnetul de studii al lui Constantin Stolnicul Cantacuzino, păstrat în Biblioteca Academiei Române. 3. Testamentul lui Dona Pepano, tradus de Constantin Cantacuzino, semnatul lui Iorga de Iuliu Tuducescu, funcționar la Biblioteca Academiei Române. 4. Cronologia tabelară, care însă nu se mai poate atribui Stolnicului (v. A. Vasilescu în *Revista Istorica Română*, II, 1932, p. 367—381). 5. Răspunsul lui Constantin Cantacuzino Stolnicul la întrebările generalului Marsigli, după ms. Marsigli 57 al Bibliotecii Universității din Bologna. Prințul capitol al *Istoriei Tării românești dintru început* fusese publicat de N. Iorga mai înainte în *Cronicile muntene, Analele Acad. Rom. s. II*, tom. XXI, mem. secț. ist., 1899, p. 454—460. O ultimă ediție a cronicii, după o versiune mai completă, păstrată în ms. nr. 3443 din Biblioteca Academiei Române au dat N. Cartojan și Dan Simonescu, *Stolnicul Constantin Cantacuzino, Istoria Tării-Rumânești*, Craiova, 1944, Scrisul Românesc, în colecția *Clasicii români comentatai*.

Problema paternității cronicei Ioanid publicase «cronica pe scurt», dând-o ca o operă anonimă, cum de altfel se și găsește în manuscrise. În 1872, Hașdeu, într'un articol publicat în *Columna lui Traian*, III (1872), p. 274, a atribuit opera Spătarului N. Milesescu. Opinia lui Hașdeu a fost primită de Emile Picot în *Notice biographique sur Nicolas Spatar Milesescu*, Paris, 1883, p. 10 și 18. Pe numele lui Milesescu opera a fost republicată în ediția școlară amintită mai sus. Aron Densusianu în *Istoria limbii și literaturii române*, ed. I, Iași, 1885, p. 171, nu admite părerea lui Hașdeu, ci se raliază la o veche opinie a lui Klein (din răspunsul la notele critice ale lui Eder), admitând că autor al cronicii pe Mitropolit Teodosie Vestemianul al Ungrovlahiei, care era ardelean de origine și care mai înainte de a ajunge mitropolit, fusese călugăr la mănăstirea Cozia, unde se găsise manuscrisul lui Ioanid. Mai aproape de adevăr, Mihai Kogălniceanu în *Cronicile României*, ed. II, 1872, vol. I, p. 85 și urm. atribuie opera «unui român de pește Olt». V. A. Ureche în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, an. II, 1884, pag. 65—82 și Gaster în *Istoria literaturii române*, publicată în limba germană în *Grundriss der romanischen Philologie* al lui Gröber, II, partea 3-a, 1898, p. 293, însără părările predecesorilor săi, fără să aleagă niciuna. În 1899, N. Iorga, pentru întâia dată, într'un studiu publicat în *Analele Academiei Române*, seria II, tom. XXI: *Manuscrise din biblioteca străine relative la istoria Românilor*, p. 78—94, atribuie opera Stolnicului Constantin Cantacuzino (în același memoriu și corespondență Stolnicului cu Marsigli). Părerea lui N. Iorga este admisă azi de toți istoricii literari. Amintim aci și studiul lui A. I. Dumitrescu, *Contribuții la istoriografia românească veche*, publicat în *Lui Ion Bianu, Amintire din partea foștilor și actualilor funcționari ai Academiei Române la șasezeci de ani*, București, 1916, p. 227—263. În acest

articole, Al. T. Dumitrescu atribuie «Istoria Tării Românești dintru început», lui Daniil Panonianul, fostul Mitropolit al Ardealului.

Celelalte opere. Despre opera lui Ioan Karyophylles *Eγχειρίδιον, περὶ τῶν ἀποτῶν καὶ λόγων ἢ περὶ εξετάσεως καὶ ἐπιθετάσεως ἀναγκῶν την τῆς Ἐκκλησίας δογμάτων* (Manual despre câteva nedumeriri și soluții sau despre cercetarea și confirmarea cătorva dogme necesare ale Bisericii, Snagov 1697, vezi I. Bianu și N. Hodoș *Bibliografia românească veche*, tom. I, p. 349—350).

Traducerea românească sub titlu: *Întrebări și răspunsuri ale blagordnicului dom. Constantin Cantacuzino, fratele răposatului Sârban Voevod Cantacuzino... și ale celui dintru dascali învățător și curândător Ioan Careofil*, se găsește în colecția de manuscrise a Academiei Române, nr. 458 și fond. Gaster, cota nr. 56. Despre relațiile lui Cariofil cu țările noastre și cu Stolnicul Cantacuzino, despre condamnarea lui ca eretic (1691) și despre străduințele lui Brâncoveanu de-a-l reabilita, despre viață și opera lui v. D. Russo, *Studii istorice greco-române, opere postume* I, p. 183 — 191. Pentru combaterea cărții lui Cariofil, Patriarhul Dositei a publicat la Iași, în 1694, doi ani după moartea lui Cariofil: *Eγχειρίδιον κατὰ Ἰωάννου τοῦ Καροφύλλη* (Manual împotriva lui Ioan Cariofil).

Rugăciunea Stolnicului Const. Cantacuzino, publicată în Acatistul de la Râmnicea 1696, și reprodusă în Molitvenice (v. I. Bianu și D. Simonescu, *BiL. rom. veche* t. IV, p. 57, 58, 68, 207), a fost republicată în *Revista istorică*, XXV, 1939, p. 57—60 de George B. Popescu după un molitvenic. Harta Stolnicului a fost reprodusă întâi de Del Chiaro ca anexă la carteau lui, și de Al. Procopovic în Ion Neculce, *Cronica* vol. I, (anexele de la sfârșit), în colecția *Clasicii Români comentatați*, Scrisul Rom. Craiova, 1941, ed. II. Originalul hărții se află la British Museum. O copie în Biblioteca Academiei Române (secția stampelor). O notă asupra ei la N. Iorga *Analele Academiei Române*. Partea administrativă și desbaterii XLVII (1927—1928), p. 50 și 67—68. Reprodusă recent cu studiu de C. C. Giurescu, *Harta Stolnicului Const. Cantacuzino în Revista Istorica Română*, XIII (1942), p. 1—27.

II. BIOGRAFIA. Lămuriri despre Stolnicul Constantin Cantacuzino se găsesc în prefața pusă de N. Iorga în fruntea volumului *Operele Stolnicului Constantin Cantacuzino* (vezi mai sus); în N. Iorga: *Documente privitoare la familia Cantacuzini, scoase în cea mai mare parte din arhiva d-lui G. Gr. Cantacuzino*, București, 1902. Prețioase informații biografice, date de un contemporan, se găsesc la Anton Maria del Chiaro: *Istoria delle moderne Rivoluzioni della Valachia...*, apărută la Venetia, în 1718; o traducere românească a acestei opere ne-a dat-o S. Cristian: *Revoluția Valahiei*, Iași, «Viața Românească», 1929, cu deosebire cap. VI și urm. Alte știri contemporane se găsesc la Radu Greceanu, *Viața lui Costandin-Vodă Brâncoveanu*, ed. Stefan Greceanu, București, 1906, în *Cronica anonimă*, în cronica lui Radu Popescu și în continuarea din 1714, vezi mai sus p. 247—254 și la D. Cantemir, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor din Tara Muntenească*, tom. V (ed. Societății Academice Române) București, 1883 p. 1—44. Alte știri în *Documentele Hurmuzaki*, în deosebi vol XIV. N. Iorga, *Testamente Domniei Elina Cantacuzino*, în *Anal. Acad. Rom. s. III, XVI* (1934—1935), p. 93—101. N. Iorga, *Documentele privitoare la familia Cantacuzinilor* și D. Russo, *Studii istorice greco-române, opere postume* cf. indicele în vol. II.

Despre mediul universitar în care și-a făcut cultura la Padova, Stolnicul Constantin Cantacuzino, a se vedea și Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Romania*, p. 167—195, precum și precizările aduse de N. Iorga în *Istoria învățământului românesc*, București, 1928, p. 36 și urm., P. V. Haneș, *Convorbiri Literare*, 1933, p. 17—34; Ramiro Ortiz și N. Cartojan, *Lo Stolnic Cantacuzino. Un grande erudit romeno a Padova*, Bucarest, 1943.

Pentru dependență presupusă Stolnicului de Miron Costin, G. Pascu, *Influența cronicarilor moldoveni asupra celor munteni din sec. al XVII-lea: Constantin Cantacuzino*, în *Arhiva* (XXIX), 1922, p. 195—206. Argumentele nu sunt convingătoare.

Despre Conte Luigi Ferdinando Marsigli se găsesc știri prețioase într-o autobiografie a lui: *Autobiografia di Luigi Ferdinando Marsigli*, publicată «a cura di Emilio Lovarini», Bologna, N. Zanichelli, 1930. Din această autobiografie, știrile ce ne privesc pe noi au fost extrase și publicate de d-l A. Dem. Marcu în *Inchinarea lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*, Cluj, 1931. Dictionarul Contelui Marsigli a fost publicat de Dr. Carlo Tagliajanni în *Il Lexicon Marsilianum. Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, în colecția Academiei Române, București, 1930.

ILUSTRĂTIILE LA VOLUMUL III

Un act scris și semnat de Ion Neculce Turnul Colței, zidit, după tradiție, de soldații lui Carol al XII-lea. Azi dărămat Şerban Cantacuzino, Domnul Țării-Românești Titlul cărții « Cheia Înțeleșului », tradusă din rusește și tipărită la București în 1678 Constantin Brâncoveanu, după un portret aflat în Mănăstirea Muntelui Sinai Mănăstirea Hurez din județul Vâlcea, ctitoria lui Constantin Brâncoveanu Pridvorul Mănăstirii Hurez Palatul dela Mogoșoaia, fost al lui Constantin-Vodă Brâncoveanu Constantin Brâncoveanu și cei 4 fii ai săi: Constantin, Stefan, Radu și Matei Icoana Sf. Constantin, gravură din cartea grecească « Cuvânt panegiric la Sfântul Constantin », al lui Constantin Brâncoveanu, fiul Domnitorului, apărută la București, 1701 Biserica din Sâmbăta de Sus (Transilvania), ctitoria lui Constantin Brâncoveanu Pagina cu titlul din « Liturghier greco-arab », tipărit la Snagov de Antim Ivireanu, din porunca lui Constantin Brâncoveanu Sfântul Ioan Evanghelistul, gravură din « Evanghelie », tipărită la București, 1682 Două pagini din Liturghierul grecesc, comandat de Constantin Brâncoveanu pentru pomenirea lui și a familiei sale, lucrat de Calinic Ieromonahul. În margine monograma Domnitorului Stema Țării-Românești din « Noul Testament », București, 1708 Stema lui Șerban-Vodă Cantacuzino, din « Biblia », București, 1688 Mănăstirea Snagov, ridicată de Vlad Tepes pe o insulă din lacul Snagov, lângă București Biserica Antim, zidită de Antim Ivireanu în București Semnătura Mitropolitului « Anthim al Ungrovlahiei ». Portretele Sf. Ioan Gură de Aur și Sf. Vasile cel Mare din Liturghierul grecesc, comandat de Constantin	191 Brâncoveanu, pentru pomenirea lui și a familiei sale, lucrat de Calinic Ieromonahul. 222-223 194 Ușa dela altar a bisericii Sf. Apostoli, ctitorie a lui Antim Ivireanu 223 202 Gravură din Apostolul tip. la Buzău, 1704, reprezentând un apostol 224 203 Un act dela Safta Stolniceasa, soția lui Constantin Cantacuzino Stolnicul 225 205 Mitropolia din București, unde a ținut predicile sale Antim Ivireanu 226 206 Regele Wachtang al Ivirilor din Caucaz, care a introdus tiparul în Iviria, cu material și meșteri trimiși de Brâncoveanu 227 207 Portretul Postelnicului Const. Cantacuzino 232 209 Neagoe Basarab și Matei Basarab, fresce din Mănăstirea Hurez 236 208 Pridvorul Mănăstirii Hurez, ctitoria lui Constantin Brâncoveanu 240 209 Mănăstirea Cotroceni din București, ctitoria lui Șerban Cantacuzino 244 211 Tinda mănăstirii brâncovenesti dela Sâmbăta de Sus 248 212 Biserica Mănăstirii Hurez 251 212 Biserica Sfântul Gheorghe Nou, în timpul focului din 1847, după o gravură a vremii, făcută de E. F. Bucheri 253 214 Poarta castelului brâncovenesc dela Potlogi 256 214 Biserica Domnița Bălașa din București, zidită de Bălașa, fiica lui Constantin Brâncoveanu, căsătorită cu Banul Manolache Lambrino 257 215 Universitatea din Padova (supranumită <i>Il Bă</i>), pe timpul Stolnicului Constantin Cantacuzino 264 215 Portretul lui Albanius Albanesius, profesorul de logică al Stolnicului Constantin Cantacuzino la Padova .. 264 216 Portretul mural al Stolnicului Constantin Cantacuzino, după o frescă din Mănăstirea Hurez.... 265 220 Ștefan Cantacuzino, fiul Stolnicului Const. Cantacuzino, Domn al Țării-Românești 266 221 Semnătura latină a Stolnicului Const. Cantacuzino 269 221 Ușa Bisericii Doamnei, din București, ctitoria Doamnei Maria, soția lui Șerban Cantacuzino 270

TABLA DE MATERII LA VOL. III

PARTEA I-a: CRONICARII MOLDOVENI		
Continuatorii lui Miron Costin: Vasile Damian 177.		
Tudosie Dubău 177. Bibliografie 179.		
NICOLAE COSTIN		
Biografia 179. Letopisețul Țării Moldovei dela zidirea lumii până la 1601 181. Cronica domniei lui Nicolae Mavrocordat și a lui Dimitrie Cantemir 183. Ceasornicul Domnilor 185. Bibliografie 187.		
INFLUENȚA LATINĂ IN STILUL CRONICARILOR MOLDOVENI: Priviri generale și bibliografie		
ION NECULCE		
Biografia 189. Pribegia 190. Intoarcerea în Moldova 191. Cronica 192. O seamă de cuvinte 195. Limba 196. Bibliografie 197.		
PARTEA II-A: EPOCA LUI ȘERBAN CANTACUZINO ȘI A LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU		
Epoca lui Șerban Cantacuzino, priviri generale 201. Intre slavism și grecism. Drumuri spre Moscova 202. Curentul influenței grecești 203. Epoca lui Brâncoveanu, priviri generale 205. Influența italiană 205. Arta 207. Literatura 208. Influența grecească 208. Copiii lui Brâncoveanu și cultura clasică 209. Patriarhi și cărturari greci la curtea lui Brâncoveanu 210. Brâncoveanu și ortodoxia din Ardeal 210. Brâncoveanu sprijinitor al culturii ortodoxe în Răsărit 211. Bibliografie 212.		
LITERATURA RELIGIOASĂ		
Priviri generale 213. Biblia lui Șerban Cantacuzino (1688) 214. Traducătorii Bibliei 216. Frații Greceanu, biografia 217. Traducerile 217. Bibliografie 218.		
MITROPOLITUL ANTIM IVIREANU		
Biografia 219. Traducerea cărților de ritual 223. Didahiile 225. Bibliografie 228.		
UN TRADUCĂTOR IN VERSURI AL PSALTIRII LA CURTEA LUI BRÂNCOVEANU: Teodor Corbea		
175 ISTORIOGRAFIA IN EPOCA LUI ȘERBAN CANTACUZINO ȘI A LUI C. BRÂNCOVEANU		231
179 Compilații și cronică de partid pe vremea lui Șerban Cantacuzino. Vechile anale pământene 231. Povestea de jale despre moartea Postelnicului Const. Cantacuzino 232. Bibliografie 233.		
188 STOICA LUDESCU		233
188 Vieața 233. Compilația lui Stoica Ludescu 234. Vieața Patriarhului Nifon 234. Cronica lui Mihai Viteazul 235. Cronica lui Matei al Mirelor 235. O cronică a lui Matei Basarab 235. Analiza 236. Bibliografie 239.		
189 RADU POPESCU <i>Mih. Giur.</i>		239
189 Vieața 239. Compilația lui Radu Popescu 242.		
199 CRONICARII LUI BRÂNCOVEANU		247
199 Continuarea cronicii lui Radu Popescu 247. Bibliografie 250.		
213 CRONICA LUI RADU GRECEANU		250
219 CRONICA ANONIMĂ DESPRE CONST. BRÂNCOVEANU		254
219 Analiza 254. Discuții asupra paternității 256. Bibliografie 259.		
219 UN SCRITOR SÂRBO-ROMÂN LA CURTEA LUI ȘERBAN CANTACUZINO ȘI A LUI BRÂNCOVEANU		260
219 Gh. Brancovici, vieața 260. Activitatea istorică 260. Scrisori religioase 261. Bibliografie 271.		
229 CRONICA RIMATĂ ASUPRA MORȚII LUI CONSTANTIN BRÂNCOVEANU		262
229 Cântecul lui Constantin-Vodă 262. Bibliografie 263.		
229 STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO		263
229 Vieața 263. Activitatea literară 267. Activitatea religioasă 268. Opera geografică a Stolnicului 268. Opera istorică 268. Bibliografie 271.		

